

Ознайомлення з
природою та основами
роекологічної освіти
дітей дошкільного віку

Зміст

Переднє слово.....
РОЗДІЛ I. ПРИРОДА ДОВКІЛЛЯ – ДИДАКТИКО-РОЗВИВАЛЬНИЙ ПРОСТІР ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....
I.1. Пізнавальна і виховна цінність природного довкілля.....
I.2. Організація проєкологічної освіти дітей у сучасних ЗДО України.....
I.3. Мета проєкологічної освіти дітей дошкільного віку у закладах дошкільної освіти України.....
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЄКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ У ПРОЦЕСІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ.....
II.1. Чинники впливу на проєкологічну освіту.....
II.2. Напрями реалізації змісту проєкологічної освіти у процесі ознайомлення дітей з природою довкілля.....
II.3. Активізація проєкологічної освіти у процесі ознайомлення дітей дошкільного віку з природою.....
II.4. Реалізація проєкологічної освіти дітей дошкільного віку.....
РОЗДІЛ III. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ДИДАКТИКО-РОЗВИВАЛЬНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ДЛЯ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З ПРИРОДОЮ ДОВКІЛЛЯ.....
III.1. Ділянка сучасного закладу дошкільної освіти.....
III.2. Вимоги до озеленення ділянки.....
III.3. Добір дерев і кущів.....
III.4. Планування та озеленення газонів.....
III.5. Планування та добір рослин квітників.....
III.6. Город та добір городніх рослин.....
III.7. Планування та добір садових рослин.....
III.8. Тварини на ділянці закладу дошкільної освіти.....

РОЗДІЛ ІV. КУТОК ПРИРОДИ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	
IV.1. Куток природи – важлива умова організації навчально-пізнавальної діяльності дітей з об’єктами природи	
IV.2. Кімнатні рослини в кутку природи	
IV.3. Тварини в кутку природи	
IV.4. Дидактичний супровід проєкологічної освіти дітей дошкільного віку	

РОЗДІЛ V. ПРОЕКТУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ ІЗ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З ПРИРОДОЮ ДОВКІЛЛЯ	
V.1. Заняття з ознайомлення дітей з природою	
V.2. Екскурсії в природу	
V.3. Організація повсякденних та цільових прогулянок	

РОЗДІЛ VI. МЕТОДИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З ПРИРОДОЮ ДОВКІЛЛЯ.....	
VI.1. Використання наочних методів в ознайомленні дітей з природою	
VI. 2. Значення словесних методів в ознайомленні дітей з природою.....	
VI.3. Практичні методи ознайомлення дітей з природою	
VI.4. Використання ігор в ознайомленні дітей з природою	

РОЗДІЛ VII. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА КЕРІВНИЦТВА ПРОЕКОЛОГІЧНОЮ ОСВІТОЮ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
VII.1. Організація природничо-екологічної освіти дітей дошкільного віку у США	
VII. 2. Організація природничо-екологічної освіти дітей у різних країнах.....	
VII.3. Практичні аспекти організації “Зеленого” дитячого садка в Республіці Польща.....	
VII.4. Освітнє середовище для реалізації методу проєкту.....	

VII.5. Досвід Інституту Малої Дитини ім. Астрід
Ліндгрєн.....

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

Переднє слово

“Дозвольте дітям досліджувати на дотик, заглиблювати своє коріння в лоно природи, експериментувати і зіставляти, дізнаватися і порівнювати; дозвольте дітям вирушити в подорож у світ довкілля, яка часами буде важкою, однак цікавою та захоплюючою, сповненою різних несподіванок і відкриттів; дозвольте дітям знайти таке живлення для їхнього інтелекту і душі, яке стане для них корисним упродовж усього життя”

Селестин Френе

В останні півстоліття стрімко деградує природне довкілля не лише в європейській частині світу, а й на інших його континентах і про це відверто пишуть учені з різних галузей науки. Руйнація природи охопила своїми розмірами всю біосферу, чим зніційовано обговорення актуальних проблем не лише у галузі екології та охорони, а й в освіті задля формування у землян нової картини світу вже з найменших років. Саме такий підхід взмозі забезпечити докорінне переосмислення місця людини у природі та впливу її діяльності на процеси, які нищать повітря, воду, ґрунти, рослин і тварин, а, відтак, і саму людину. Загрози цивілізації, які, з одного боку, спонукають людство до відкриттів, забезпечуючи його найрізноманітнішими і найвитонченішими благами, водночас штовхають у прірву без шансів на повернення.

ВАЖЛИВО ЗНАТИ

Господь створив Землю, щоб ми всі могли жити в мирі і не воювати...

Із листа американської школярки Саманти Рід Сміт очільнику УК КПРС Ю.Андропову

Отож, цілком логічним видається той факт, що проблеми охорони природи постають об'єктом наукових досліджень не лише у галузі фундаментальних, а й прикладних дисциплін, які вирізняються методичною спрямованістю змісту знань, форм і методів їхнього донесення дітям уже в дошкільному віці.

В останні десятиліття ХХ і з початку ХХІ століття екологічному вихованню дітей у дошкільних навчальних закладах України приділено чималу увагу, особливо, коли

мовиться про зміст чинних програм у руслі настанов Базового компонента дошкільної освіти (2012) та низки інших документів для їх неухильного виконання. Започаткована в Україні екологічна освіта дітей дошкільного віку не лише у ЗДО, а й за місцем проживання шляхом налагодження тісної співпраці з батьками забезпечує уже на цьому віковому етапі виховання почуття відповідальності за стан братів наших менших, а, надалі, і за природне довкілля загалом.

Навчально-виховний процес у ЗДО реалізує екоосвітні заходи в неподільній єдності із ознайомленням дітей з природою, що передбачено окремим розділом кожної програми для дітей усіх вікових груп. Науково-природничу інформацію чітко дозовано згідно принципів дошкільної дидактики, забезпечуючи кожній дитині безпосереднє пізнання природи, спираючись на засади екологічної освіти “Знай – Люби – Бережи!”

Підручник, який нами адресований для студентів спеціальності “Дошкільна освіта” інформує їх передбаченими теоретичними знаннями у неподільній єдності з методичними настановами і шляхами вирішення практичних завдань, які постають перед дітьми та їхніми педагогами під час екологічної освіти. Пошуки способів їх оновлення автори убачають, передусім, в інтегрованому підході до ознайомлення дітей з природою, формуванні умінь і навичок пізнавати та доглядати за її об’єктами: уявлення, що опирається на особистий досвід дитини, а її досвід, який спонукає до практичних умінь і навичок, закладає міцні підвалини ціннісних орієнтацій на природне довкілля як безумовне для успішної життєдіяльності дітей і дорослих.

Довкілля для дошкільнят – це не лише соціум для життєдіяльності, а й його природний компонент у неподільній єдності зі світом мистецтва, техніки, речей, спілкування, об’єктивної реальності, яку кожен вихованець прагне пізнати якомога повніше. В умовах сучасного глобалізованого та урбанізованого суспільства дошкільні заклади міста і села (здебільшого) різняться значними відмінностями у сфері функціонування: у селі наближеність людини до природи є

значно більшою, ніж у місті, що надає широкі можливості для виховання в означеному аспекті.

Природне довкілля (середовище) – це офіційно чинне поняття, яким послуговуються учені та практики у різних наукових сферах (поверхня Землі включно із ґрунтами, корисні копалини, води, повітря, рослинний і тваринний світ, краєвиди), перебуває в натуральному стані чи змінене унаслідок діяльності людини.

Дитина є часткою природи і поза нею вона не зможе вижити, оскільки основну кількість життєво важливих потреб вона задовольняє співіснуючи з її об'єктами в їх активних процесах. Найдосконаліші винаходи людства забезпечують людину повітрям, водою та ін. на досить нетривалий час. Натомість інтегрування в механізми функціонування натурального середовища щораз сильніше руйнує рівновагу між його факторами. Це загрожує рослинам, тваринам і, зрештою, самій людині. Відповідно, екологічна освіта сучасних дітей і молоді постає як відповідь на виклики часу. Саме вони за десять чи більше років будуть змушені нести відповідальність за скоєне нашими сучасниками у природному довкіллі. Їх якісна екологічна освіта зможе слугувати зразком для наслідування для прийдешніх поколінь.

АКТУАЛЬНЕ МІРКУВАННЯ

“Все це неправильно. Я не повинна бути тут, мені слід було б повернутися до школи. Своїми порожніми промовама ви вкрали мої мрії і моє дитинство. Починається масове вимирання, але все, про що ви можете говорити, – це гроші і казки про безкінечне економічне зростання. Як ви смієте! Протягом 30 років наука чітко вказувала на небезпеку глобального потепління. Ви говорите, що розумієте, наскільки серйозною є проблема. Але я відмовляюся вірити в це: якби ви всі розуміли і продовжували бездіяти, це було б злочином. Популярна пропозиція вдвічі знизити шкідливі викиди в атмосферу за 10 років дасть нам 50-відсоткову ймовірність того, що температура на планеті зросте менш ніж на півтора градуси Цельсія (до кінця XXI століття). Можливо, вас влаштовують 50%. Але цей прогноз розрахований на те, що моє покоління і покоління моїх дітей очистять повітря від сотень мільярдів тонн вашого вуглекислого газу за допомогою технологій, які ледь живуть. 50-процентний ризик нас не влаштовує – адже саме нам доведеться мати справу з наслідками”.

Із виступу шведської школярки Грети Тунберг на саміті ООН (2019) по боротьбі зі змінами клімату

Розглянемо поняття “освіта” дітей дошкільного віку у контексті впливу на них природного довкілля, що є для дитини дошкільного віку найкращим, найдоступнішим і невичерпним джерелом переживань, уявлень і формування життєвого досвіду. Взаємозв’язки, взаємозалежності та процеси у природному довкіллі слід розглядати неперевершеним чинником усебічного виховання особистості в дошкільному віці. Вроджена допитливість дітей, їх спостережливість і жага все побачити і про все довідатися, сміливість пізнання всього, що їх оточує сприяє проникненню в сутність спостережуваних об’єктів і механізмів їхнього співіснування. Згідно із твердженнями А. Ейнштейна, інтуїція виконує основну функцію у формуванні наукових концепцій і теорій.

З метою чіткого окреслення значень наведених нами термінів “природнича освіта”, “екологічна освіта”, спершу розглянемо сутність поняття “освіта”.

Упродовж індивідуального розвитку кожна людина виявляє активність у взаємодії з довкіллям і, водночас, на неї впливають його об’єкти та процеси не лише безпосередньо, а й опосередковано. Відповідно, освіта людини постає однією із форм її активної діяльності задля досягнення очікуваних результатів від пізнання світу речей і людей.

У визначенні змісту поняття “освіта” проглядаються найактуальніші гуманістичні, особистісно-зорієнтовані аспекти: цілеспрямована пізнавальна діяльність задля опанування знаннями (набуття знань), формування умінь та навичок чи їхнього вдосконалення. Це і процес, і результат засвоєння особистістю певної системи наукових уявлень, знань, практичних умінь та навичок і обумовленого ними певного рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, сформованості морально-естетичної культури. Загалом, вони увиразнюють соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність кожної особистості.

Альтернативою до освіти у сучасній науково-методичній літературі активно послуговуються поняттям “**едукація**”. У контексті його тлумачення (лат. education – виховання; educo – впроваджувати, виховувати та ін.), слід звернути увагу на те, що

е́дукація постає процесом перманентного навчання людини впродовж усього її життя. Відтак, поняття охоплює певний комплекс різносторонніх видів діяльності та форм активності, а також процесів, які забезпечують виховання і навчання однієї чи конкретної групи осіб у певному суспільстві, виконуючи дві найважливіші функції. Однією з них постає соціалізація особи, уведення її в соціум із залученням до різних видів діяльності, привчання до норм і правил поведінки, які є ухваленими у суспільстві, інтегрування у відповідну їй групу однолітків і дорослих на засадах безконфліктної взаємодії. Друга ж полягає у тому, щоб виховати належний рівень особистого самоконтролю, коли за відсутності зовнішнього впливу суспільної чи громадської думки (скажімо, природоохоронних організацій чи товариств та ін.) формується власний погляд на стан довкілля, започатковуються і реалізуються такі заходи, які спроможні позитивно впливати на якість свого життя і людства загалом. Таким чином, е́дукація забезпечує самовираження особистості й, водночас, її творчий розвиток.

У широкому сенсі зміст поняття “е́дукація” передбачає діяльність широкого кола закладів освіти задля задоволення суспільних та індивідуальних потреб, спрямованих на створення життєво важливих основ. Водночас, вона спрямована на забезпечення гармонійного розвитку особистості й унеможливлення зазіхання на її права та свободи.

Щодо дошкільної освіти – це окрема галузь загальної освіти, яку спрямовано на реалізацію навчальних та виховних завдань для дітей дошкільного віку (від народження до шести років). В Україні – це обов’язкова і первинна складова системи національної безперервної освіти

Аналогічно слід звернути увагу і на е́дукацію дошкільну (з англійської перекладається як *preschooleducation*), яку тлумачать як основу для організованого навчання і виховання, що спроектоване на залучення дітей у шкільне навчання. Її призначення полягає у забезпеченні наступності між родинним вихованням і навчанням у школі; між теперішнім і майбутнім шляхом реалізації аналогічних завдань для всіх освітніх ланок із урахуванням віку дітей та їхніх індивідуальних можливостей.

На підставі вищезазначеного можемо трактувати зміст цього поняття як узагальнений комплекс чинників різноманітного впливу на особистість (групу), що сприяють такому розвитку її індивідуального потенціалу, який забезпечуватиме максимально усвідомлене і творче інтегрування в суспільну спільноту однолітків і дорослих. Едукація стимулює до активної самореалізації та саморозвитку шляхом виконання колективних завдань, які забезпечують реально очікувані результати, у т. ч. й віддалені у часі. Відповідно, едукація є супроводом дитини (іншої людини) до досягнення нею поставлених цілей за умови її активності з урахуванням індивідуальних можливостей. Відтак, едукація може бути не лише усвідомленою і доцільно організованою, а й здійснюватися з ініціативи інших інституцій, окремих груп чи осіб, а також самотійно.

Для дитини дошкільного віку світ природи ще мало знаний, непізнаний і, відповідно, не впорядкований, хаотичний. У зв'язку із зазначеним, дорослі повинні допомогти їй адекватно зорієнтуватися в оточенні, в опануванні основними поняттями природничого змісту. Повинні спрямувати їх на взаємовідносини і зв'язки, які притаманні явищам у природному доквіллі. Отож, вихователь повинен розвивати допитливість дітей, їхню пізнавальну активність унаслідок чого вони опановують уявленнями, формуються уявлення, погляди, переконання щодо доквілля, розвиваючи у такий спосіб свій світогляд.

До основних завдань ознайомлення дітей з природою відносимо створення таких умов, за яких тісний контакт з природним доквіллям спроможний сформувати адекватне ставлення дітей до всього, що є живим, а також забезпечити правильне розуміння впливу дорослих на природу загалом. У ЗДО належить створити такі умови, щоб діти змогли обстежувати і досліджувати явища, які відбуваються у природі, у житті рослин і тварин, а також щоб змогли турботливо ставитись до них. Об'єкти живої природи формують зацікавлення дітей, підсилюючи їхню значущість процесами і явищами неживої природи.

Відповідно до зазначеного вище, увиразнюється наступне завдання – використання пізнавальних, виховних і валеологічних

цінностей природи, створення умов для активного спілкування з нею, використовуючи з цією метою ігрову і трудову діяльність. Таким чином, розглядаємо навчально-виховний процес у ЗДО як такий, що повинен спонукати дітей до опанування досвідом пізнавати природу, запитувати у дорослих про те, що їх цікавить чи є недоступним для ознайомлення, з'ясування причин і наслідків спостережуваного, обміну своїми почуттями і враженнями з однолітками та із дорослими. Природне довкілля, що наповнене таким розмаїттям цікавих і загадкових речей, які спонукатимуть дітей до запитань: Чому? Звідкіля? Як буде, якщо? Як було, коли? та ін.

РОЗДІЛ І. ПРИРОДА ДОВКІЛЛЯ – ДИДАКТИКО-РОЗВИВАЛЬНИЙ ПРОСТІР ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

І.1. Пізнавальна і виховна цінність природного довкілля

Поділяючи погляди Василя Сухомлинського на природу, як на “...дерева, квіти і листя, воду і повітря, як на бабку над водою і метелика на лузі над білою стокротою! Природу, що є довкола тебе і ти скрізь і завжди зустрінешся з нею! Природу, як на пташку, що заливається чарівними піснями і неповторно багату музику вітру і моря! Природу, якою є ти сам...” радимо використовувати її невичерпні скарби як джерело яскравих вражень, наочних та естетичних уявлень і понять. Реалізуючи завдання з ознайомлення дітей з природою та її екологічний контекст у дидактичній системі вихователя ЗДО однаково значущою є природа у двох вимірах її функціонування: жива і нежива. Відповідно, важливим розглядаємо з’ясування змісту понять, якими оперуватиме педагог у процесі ознайомлення дітей з її об’єктами і процесами.

РАЦІОНАЛЬНЕ ТВЕРДЖЕННЯ

“Проблеми довкілля розглядаються не абстрактно, а як такі, що стосуються кожного і на які кожний впливає у повсякденному житті”

(Маршицька В. Екологічне виховання: соціально-моральні задачі // Дошкільне виховання. – 2003. – №11. – С. 7-9).

Як відомо, людина життєдіє у довкіллі, чи, іншими словами – середовищі, яке охоплює не лише об’єкти, явища і процеси, які їх супроводжують, виявляючись у різних формах і проявах, а й охоплюючи увесь загал організмів. Відтак, довкілля людини слід розглядати як сформовану систему елементів не лише природничих, а й тих, що є витвором її діяльності під впливом і у руслі культурно-історичних процесів. По цьому культурно-історичний контекст охоплює технічні та наукові досягнення, а також витвори мистецтва.

Природа як освітній простір посідає в житті кожної дитини надзвичайне місце: вона є чинником різностороннього впливу на

особистісний розвиток в онтогенезі і, передусім, на першопочаткових етапах формування емоційно-почуттєвої, інтелектуальної та дієво-вольової сфер.

У відповіді на запитання: “Чим є природа?” насамперед слід наголосити на тому, що вона є світом організмів у неподільній єдності із середовищем їхнього функціонування (життя). До її складу відносимо об’єкти, процеси та різноманітні (часові, послідовні, причинно-наслідкові) зв’язки між ними, які є доступними для спостереження, дослідження та експериментування, а також змінюваності у процесі їхнього використання. Структурними компонентами ученими виокремлено атмосферу, ґрунти, води, рослини, тварин, озера, ріки, моря; ліси водночас із їхніми процесами та змінами, які відбуваються перманентно.

У структурі “природи” (природного довкілля), відповідно до зазначеного вище, виокремлюють чотири сфери, як от: атмосфера (повітря), гідросфера (вода), літосфера (ґрунт) і біосфера (організми). Цілковитим логічним постає у такому контексті неподільний зв’язок між поняттями “природа” і “середовище” (довкілля).

Здебільшого, учені Р. Гаркавенко, Ж. Дорст, П. Олдак, Б. Тіборта ін. дефініюють середовище людини як “... сукупність натуральних об’єктів, створених більш чи менш під впливом людини, що накладаються на біологічні умови її життя у певному місці і в певному часі”. Водночас, елементи середовища поділяються на природні (натуральні) та суспільні. Щодо природного (натурального) довкілля чи середовища, його творить сукупність елементів, які сформувалися самостійно упродовж певного часу, а також унаслідок народно – господарської діяльності на кожному історичному етапі цивілізаційного поступу людства. До них, аналогічно, віднесено флору і фауну (штучно виведені сорти рослин і породи тварин), водні та мінеральні засоби, урізноманітнення й композиційне моделювання ландшафтів, використання “музики” природних факторів – вітру, моря та ін.

Натомість, до елементів суспільного довкілля віднесено такі із числа натуральних, які людина впродовж певного часу

урізноманітнила, удосконалила і довершила відповідно до своїх уявлень і запитів, як от: різьблення дерева, обробка металу, каменю, композиційне поєднання різних об'єктів живої та неживої природи у ландшафтні комплекси, парки і сквери та ін.

Природне довкілля об'єднує у неподільній і цілком логічній єдності живі та неживі об'єкти. По цьому живі охоплюють всі організми від бактерій та грибів, завершуючи ссавцями у тваринному світі (у т. ч. й людину). Натомість нежива – це ґрунти (верхній шар земного покриття), водні масиви, нижній шар атмосфери, а також сукупність технічних винаходів людини.

Природне довкілля складається із необмеженої кількості об'єктів і явищ, які суттєво різняться між собою не лише зовнішніми ознаками і внутрішніми характеристиками, а й способами взаємодії. Відповідно, вони теж слугують потужним джерелом впливу на всі сенсомоторні органи людини і, передусім, на її слух, зір, нюх, дотик, смак. Водночас із вище зазначеним, слід визнати, що природне довкілля є рівнозначно важливим для всебічного розвитку людини на всіх вікових етапах її дорослішання, і, насамперед, у дошкільному – сенситивному етапі першочергового укладання засадничих підвалин особистісного формування.

Людина, послуговуючись мовою і збагачуючи її як основне і визначальне досягнення “*homo sapiens*”, неухильно використовує природне довкілля, що спонукає до нових відчуттів краси та багатства її об'єктів і явищ, досліджуючи їхні таємниці. Довкілля, яке людина цілеспрямовано готує для пізнання, зможе слугувати неоціненним матеріалом навчання і виховання, організації дослідів і експериментів, проведення занять з натуральними об'єктами в їхньому природному оточенні. Попри це, у такому довкіллі слід організовувати різноманітні ігри, дидактичні справи, дозвілля і свята. За такого підходу значно інтенсивніше розвивається спостережливість і допитливість, устанавлюється увага, раціональніше формуються операції аналітико-синтетичної діяльності (аналіз, порівняння, зіставлення, узагальнення, систематизація). Естетичні переживання краси, форми, кольору величини, просторового розташування, звуку і взаємодії

зкладають міцні підвалини для виховання бережливого ставлення до довкілля.

Природне довкілля у сучасному світі є досить мінливим і не завжди раціонально спланованим та використовуваним. Все ж воно чинить повсякчас неоціненний вплив не лише на людину, а й на дитину. Слід визнати, що природне довкілля є не лише безальтернативним чинником фізичного, економічного, валеологічного, екологічного розвитку, а й особистісного ставлення маленької людини, джерелом задоволення від допомоги та опіки над братами нашими меншими.

Для дітей ХХІ століття постає істотною проблема дорослих – охорона натурального природного довкілля, яке у найближчі десятиліття стане основою для їхньої життєдіяльності, забезпечення якості їхнього життя і життя уже їхніх, ще не народжених дітей. Натомість людина, яка першопочатково співіснувала з природою в симбіозі, внаслідок цивілізаційного поступу почала не лише використовувати її блага, а й впливати на стан рослин, тварин, неживих об'єктів відповідно до своїх потреб, запитів та інтересів. Відтак, така діяльність зумовила руйнування (девастацію) натурального довкілля, порушення біологічної рівноваги в екосистемах, що й зніщувало необхідність охорони природи задля відновлення екологічного благополуччя організмів у екосистемах на всіх рівнях їхньої організації. Відповідно, уміння дітей налагоджувати гармонійне співіснування у природному довкіллі з усіма його компонентами слід формувати з наймолодшого віку.

Першою сходинкою до виховання бережливого ставлення дітей до природи є пізнання усіх її таємниць: Знай!

Цей процес довготривалий, відповідно пролонгується як природоохоронне виховання від найпростіших – до найскладніших його організаційних форм, що вимагає від педагогів глибокого усвідомлення і відповідальності за кожну природоохоронну дію чи акцію. Адже кожна людина, як наголошував Папа Павло II, повинна бути опікуном і вартовим природи, а не лише бездумним споживачем та експлуататором її скарбів.

Природне довкілля слугує для дітей невичерпною скарбницею для активного пізнання і, як слушно наголошував свого часу відомий композитор Р. Шуман, новизна природи, її таємниць якнайбільше відповідає мисленню дітей, отож не можна обмежувати їхню ініціативність у спостереженнях і натомість організовувати постійний контакт з рослинами і тваринами, що забезпечує постійний розвиток їхньої допитливості.

Природне довкілля не лише охоплює незчисленну кількість об'єктів і явищ, розвиває і формує сенсомоторні функції дитячого організму, а й закладає надійні підвалини для виховання найважливіших моральних якостей.

РАЦІОНАЛЬНЕ ТВЕРДЖЕННЯ

“... якщо ми не виховаємо бережливого ставлення дітей до природи, то доросла людина ніколи не вболіватиме за пів селянина від важкої праці, голод інших людей, втомленого коня побиттям свого господаря... Вона буде байдужою до собаки чи птаха, метелика чи квітки, а під камінцем чи у мушлі ніколи не шукатиме братів своїх менших”.

Януш Корчак

У природному довкіллі, окрім ознайомлення з його об'єктами та явищами, слід виховувати естетичну насолоду від спостережуваного, шанобливе ставлення до праці дорослих з догляду, охорони і примноження її багатства, раціональне та економне ставлення до нього, прагнення поширювати інформацію про природу рідного краю і намагання стати її надійним охоронцем. Як бачимо, коло ціннісних орієнтацій у лоні природного довкілля не обмежується певними цілями – їхній перелік прогнозує педагог у руслі завдань усебічного виховання особистості з перших років пізнання нею всього, що її оточує.

Таємниці природного довкілля багаті не лише своїм естетичним, моральним, екологічним, валеологічним, фізичним, економічним, правовим чи трудовим потенціалом, вони захоплюють дітей тим, що їхнє пізнання нескінченне! І може видаватися часом, що це все, на що дивимось, що бачили, над чим працювали відоме, однак кожного наступного разу природа захоплює цікавими несподіванками, закликаючи дітей – Люби і Бережи!

1.2. Організація проєкологічної освіти дітей у сучасних ЗДО України

Людина важко усвідомлює, що про природу вона знає ще досить мало, отже, їй потрібно змиритися з висновком: вона не цар природи, а лише її елемент; вона не творить прав і законів, а змушена їм підкорятись, пізнавати, творчо переосмислювати в межах розумного. Адже людина існує до того часу, допоки існує природа. І перші зразки такого вивчення її закономірностей засвідчив німецький зоолог Е. Геккель (1866), який у працях “Загальна морфологія організмів” і “Природна історія світостворення” заклав основи нової науки, увівши спеціальний термін для її позначення – *екологія*. Саме це поняття охоплює проблеми природного балансу, так званої рівноваги видів, що і дотепер є одним з найважливіших аспектів екології.

РАЦІОНАЛЬНЕ ТВЕРДЖЕННЯ

Екологія – це наука про взаємовідносини живих організмів з середовищем їхнього існування.

Будучи вченням біологічним, воно послуговується як методологічною основою системним підходом. Таке визначення найбільше відповідає сучасному рівню її концептуального розвитку, сприяє переходу в число найфундаментальніших біологічних наук з глибоким соціальним змістом і статусом. Екологія має свою історію виникнення. Основи науки започатковано наприкінці XVIII – початку XIX століть. У цей період екологічні знання про життя окремих груп живих організмів представлено в працях А. Реомюра – про комах (1734), Л. Трамбле – гідр (1744) в описах натуралістів з досвіду їхніх відкриттів тощо.

Тлумачення змісту поняття “екологія” є досить різностороннім і багатогранним. Цікавою і водночас доцільно сформульованою у контексті роботи з дітьми зазначеного нами віку пропонуємо свою дефініцію: “Екологія визначає тебе і світ, у якому ти живеш; повітря, яким ти дихаєш; їжу, якою ти харчуєшся; твоє оточення дорослих і дітей; твій стиль життя”.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

“Екологічне виховання – це не лише сума знань, а й оцінка, усвідомлення екологічної цінності природи в її єдності з людиною. Екологічна грамотність сукупно із правильною екологічною оцінкою дозволяє формувати не лише екологічне мислення, а й доцільну поведінку і екодіяльність”.

Гайдамак,
кандидат біологічних наук

Сучасний світ вирізняється пришвидшеними темпами екологічних криз, які зачораз частішають у різних куточках Землі і чинять на наше життя негативний інтенсивний вплив. Відповідно, слід докласти максимальних зусиль для формування інтелектуально-моральних основ у дітей, які в майбутньому регулюватимуть відповідальне ставлення до власної долі та долі наступних поколінь водночас із усіма мешканцями планети.

Людина майбутнього повинна бути свідомою актуальності створення оновленої цивілізації, яка опиратиметься на чіткі засади екорозвою: його підвалини закладає екологічна освіта водночас із формуванням таких відносин у системі природа-суспільство, які обумовлюють якісне життя усіх землян. У такому контексті екологічну освіту слід реалізовувати як перманентний процес.

Упродовж вирішення його завдань кожна людина зокрема і ціла спільнота загалом, оволодівають відповідними знаннями, формують ціннісне ставлення до довкілля, опановують уміннями і навичками практичної діяльності природоохоронного змісту.

Зміст сучасної екологічної освіти дітей дошкільного віку формується відповідно до державних документів, які регламентують діяльність українського дошкілля (Концепції дошкільного виховання в Україні, Законі України “Про дошкільну освіту”, Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку “Я у світі”, Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Національній доктрині розвитку освіти та інших). У них чітко означені базові засади та виокремлено принципи екологічної освіти українських дошкільників. Це принципи гуманізації, природовідповідності, етнізації та неподільної єдності теорії з практикою пізнання

довкілля і природокористування на науковій основі й автентичних народних традиціях. Такі методологічні позиції суголосні зі стратегією “Білої книги національної освіти України” (2010).

На основі накопиченого упродовж віків досвіду гармонійного спілкування людини з природою, як одного із життєво важливих універсальних законів, доведено доцільність якомога швидшого ознайомлення дітей із сутністю взаємозв’язків системи “природа – людина – суспільство – природа”. Успішне опанування дошкільнятами науково достовірними знаннями про природу та людину, як її невід’ємну частинку, створює підґрунтя для оволодіння ними систематизованими знаннями в обсязі природничих наук, що і забезпечує успіх їх екологічної освіти.

РАЦІОНАЛЬНЕ ТВЕРДЖЕННЯ

“Одне із основних положень дидактики полягає в тому, що діти успішніше і глибше засвоюють інформацію у практичній діяльності, у якій вони оволодівають новими знаннями й уміннями. Така діяльність створює можливість виокремлення властивостей і зв’язків, що недоступні безпосередньому сприйманню”.

(Подд’яков М. Методи розумового виховання)

Як бачимо, екологічна освіта опирається на виховання, оскільки позитивне і відповідальне ставлення до природного довкілля повинно посісти чільне місце в системі індивідуальних цінностей особистості. Вона не просто є відповіддю на виклики часу, екологічна освіта однаково є актуальною і для дорослих, і для дітей. Власне вони у досяжному майбутньому плануватимуть перспективні напрями використання і збереження природи, згідно із реформуванням змісту дошкільної освіти в руслі нової редакції Базового компонента (2012) і чинних програм для ЗДО екологічну освіту актуалізовано як один із першочергових напрямів діяльності педагогів з дітьми та їхніми батьками. Позитивним відзначаємо той факт, що увагу педагогів зосереджено не лише на важливості опанування дітьми знаннями, а й на формування індивідуальної системи цінностей на основі загальнолюдських.

Сучасна екологічна освіта реалізується за трьома основними напрямами. Розглянемо їх розлогіше.

Перший – консервативний, який опирається на найдетальніші наукові знання про Землю і закладає основи для повідомлення широкого обсягу і інформації про природу, не зосереджуючи увагу на її суспільному та народногосподарському вимірах. За такого підходу природу потрактовано як джерело задоволення біологічних і культурних потреб людини. Відповідно, задля її охорони, насамперед, слід змодифікувати право і сформувавши морально-етичне ставлення до природи.

Другий – радикальний, що закладає безпосередній контакт із природою шляхом детального та різностороннього поінформування про природне довкілля. Водночас із глибоко усвідомленими знаннями про нього ставлення до об'єктів і явищ повинно бути сповненим любові та поваги.

Третій і найпоширеніший напрям – поміркований, в якому наукову інформацію поєднано із виховними цілями. Відтак, повідомлення знань про природне довкілля цілопокладається на виховання позитивної взаємодії не лише з його об'єктами, а й із широким колом суспільних процесів, донесення різносторонніх знань про довкілля, впливаючи на уяву, сприймання, формуючи адекватну оцінку спостережуваного в різних екосистемах, спонукаючи до аналізу прекрасного у природі та увиразнення наслідків згубної діяльності дорослих у її лоні, закладаючи, у такий спосіб, першооснови відповідальності за всі скоєні вчинки і формуючи практичні вміння та навички природоохоронної діяльності.

На підставі зазначеного вище, можемо стверджувати, що людина, яка своєю діяльністю обумовила сучасний стан природного довкілля, зобов'язана його якісно змінити шляхом переосмислення свого стилю життя.

Новітні технології самостійно не в змозі змінити світ природи, водночас, зміна стилю життя людини, яка повсемірно опирається на технологічні способи вирішення своїх життєво важливих проблем, забезпечить унеможливлення негативного впливу на рослини і тварин. Відповідно, слід зосереджувати увагу на освіті, яка формує позитивне ставлення людини до природи і заохочує її до проекологічної діяльності.

Діяльність екологічного змісту у її широкому трактуванні реалізується, насамперед, в умовах сім'ї, закладу дошкільної освіти, школи, учнівських об'єднаннях поза школою, медіа засобами, а також унаслідок позаурядових акцій та програм.

Особливого значення слід надавати родинному оточенню, коли закладаються першооснови проєкологічного виховання вже у маленьких дітей. Ураховуючи їхні психологічні особливості, еластичність нервово-психічних процесів, допитливість і спостережливість, а також пластичність сенсомоторних процесів, батьки взмозі впливати на своїх дітей перманентно і різносторонньо. Першочергове значення у такому контексті проєкологічного виховання слід надавати стилю життя у сім'ї, залученню дітей до різних видів діяльності, в основу яких покладено знання про природу. Не менш важливо використовувати спільний відпочинок, велосипедні прогулянки, подорожі в ліс, парк, до водойм, відвідування заповідників і заказників задля наочного поінформування про важливість охорони природи у спеціально організованих формах і залучення фахівців: зоологів, орнітологів, ботаніків, біологів та ін.

Активний контакт дитини з полем, лугом, лісом, їхніми мешканцями забезпечує високий позитивний ефект, формує зацікавленість, спонукає до пізнання, до активної пошуково-дослідницької діяльності на основі усіх органів чуття: від зорового сприйняття – до баричних відчуттів. Загалом, така проєкологічна діяльність є неформальною, відтак, її успіх прямо узалежнений від того, наскільки самі батьки чи інші члени родини зацікавлені екопроблематикою у руслі їхнього побуту та організації відпочинку.

Щодо проєкологічного виховання у дитячому садку й у школі – цей процес є всеціло формальним і сповна опирається на наукові основи організації та керівництва відповідно до принципів дошкільної дидактики.

Таким чином, можемо стверджувати, що дітям доносять не лише науково доведені факти і приклади природознавчого змісту, а й спрямовують їхній потенціал на виховання спрогнозованих і очікуваних результатів. Такий процес екологічної освіти вирізняється чітким плануванням і програмуванням змісту.

Відповідно, одночасно із певним обсягом запрограмованої інформації, кожна дитина опановує її широким контекстом в умовах співпраці з однолітками і дорослими під час праці, догляду за рослинами і тваринами, акцій природоохоронної спрямованості.

Можемо стверджувати, що сформований образ природного ландшафту чи довкілля, загалом, постає як цілісний і логічно обумовлений. Спеціально організовані цільові прогулянки, екскурсії, подорожі в природу та на природоохоронні об'єкти позитивно мотивують кожну дитину до бережливого ставлення до рослин і тварин, раціонального використання природних ресурсів.

АКТУАЛЬНИЙ ВИРАЗ

*І пташка, і метелик, і людина
Сплелися у вінок, Ім'я йому – Життя!
Одна у них Земля, одна родина,
І вічність в них одна, і небуття.*

Ж.Маценко

Позитивний вплив чинять позашкільні організації і товариства, які стимулюють дітей до пізнання природи. В таких об'єднаннях беруть участь діти різного віку, відповідно наслідування, наставництво і моделювання діяльності в різних ситуаціях створює позитивне тло для опанування не лише знаннями, а й практичними уміннями та навичками природоохоронного змісту.

Щодо засобів масової інформації – їм відведено окреме місце у проєкологічному вихованні, враховуючи всю різноманітність їхніх ресурсів – від радіопередач – до комп'ютерних освітніх програм. Загалом, медіа засоби спроможні якнайширше донести дітям інформацію про приховані від безпосереднього сприймання процеси і явища, які відбуваються у світі живої та неживої природи; взаємодію людини з природним довкіллям і наслідками, які вона спричинює своєю безвідповідальною поведінкою.

Таким чином, запропоновані форми проєкологічної освіти лише орієнтують вихователів на можливі варіанти. Натомість творчий підхід із урахуванням умов для реального педагогічного

процесу у ЗДО дозволяє значно ширше розглядати організаційні основи проєкологічного виховання. Надалі ми розглянемо їх розлогіше у підрозділах А, Б, В.

А. Вплив природознавчої інформації на формування свідомості, уявлень та формування екологічної культури дітей дошкільного віку

В організації роботи з метою різносторонньої охорони природного довкілля першочерговою є інформація про нього та стан його об'єктів, свідомість, уявлення та екологічна культура – як прикінцева ланка такого алгоритму діяльності. Не менш важливим у його структурі слід розглядати систему дотичних до них цінностей і норм, які доповнюють своїм змістом традиційні канони гуманістичних цінностей.

Отож, найважливішою ланкою в алгоритмі проєкологічної діяльності розглянемо інформацію про очевидні загрози в окресленій царині життя людини. Відповідно, постає питання: “А чим у такому випадку є інформація?” Поділяючи погляди Г. Люблінської можемо стверджувати, що інформація – це сформована і стабільно структурована система знань, яка є доступною для пізнання. Вона функціонує як відкрита, відповідно збагачується зашораз новими відомостями, які, зазвичай, і можуть інформувати про наближення екологічної загрози. Таку інформацію черпає дитина, доросла людина, суспільство загалом на рівні його домінуючої культури. Значущість такої інформації убачаємо у тому, що вона є найефективнішим чинником формування очікуваних нами основ особистісного ставлення дитини до природного довкілля.

Щодо екологічної свідомості, можемо позиватися до чималої кількості визначень, які вже усталені в сучасній психолого-педагогічній науці. Узагальнено – це поняття, яке досить важко здефініювати, отож розглянемо спроби теоретиків і практиків щодо його класифікації.

Б. Синтез нової інформації та сформованих особистісних уявлень про природне довкілля у процесі спостереження й

***фіксації зв'язків (залежностей) між його фактичним станом,
умовами та особливостями якості життя людини***

Екологічна свідомість постає як особливо сформований вияв суспільної свідомості, що віддзеркалюється у мисленні та почуттях (переживаннях) особистості, а також у функціонуючих у суспільстві стандартах і нормах сприймання, аналізу та поцінюванні біосфери загалом.

Структурно екологічна свідомість складається із конкретного змісту, емоцій та намірів людини. Водночас, її структурою охоплено інформацію екологічного змісту та уявлення, які сформовані на її основі. Інформація охоплює донесення змісту про процеси, які відбуваються в природному середовищі, знання про взаємозалежності та взаємозв'язки (часові, послідовні, причинно-наслідкові), що функціонують у різних екосистемах і свідчать про їхню рівновагу (її відсутність), взаємообумовленість між різними сферами життєдіяльності людини та природним довкіллям, про різні загрози для рослин і тварин і можливості їхнього захисту та охорони.

Натомість екологічні уявлення слід розглядати дещо диспозиційно щодо екологічної свідомості. Це, насамперед, вміння прогнозувати результати діяльності екологічного змісту, здатність бачити і програмувати взаємозалежність між діяльністю людини та процесами у природному довкіллі, вміння проектувати діяльність відповідно до норм і правил забезпечення екологічної рівноваги.

Відповідно, коли ми говоримо про систему екологічної етики, слід визнати її відсутність у нашому суспільстві на сучасному етапі його розвитку. Наводимо орієнтовний перелік прав і обов'язків людини під час контактування з природним довкіллям, який можемо розглядати як своєрідний неформальний кодекс. Він охоплює наступні положення:

- любити природу (брати на себе відповідальність за її стан);
- природа для нас, як для великодушних, розсудливих, поміркованих, а коли хтось марнує (нищить) добро природи – він чинить бездумно;
- якщо хтось нищить природу – він чинить як самогубець;

- все можна відремонтувати чи відбудувати – за виключенням життя;
- жадібне прагнення керувати світом повинно бути врегульоване вірою, що права природи діють об'єктивно і незалежно;
- учімося ставитись і поводитись у природі та з її об'єктами як із приятелями!

Результатом екологічної свідомості, яку ми постійно розвиваємо, повинна стати екологічна культура, що структурно охоплює такі елементи:

- ґрунтовну поінформованість про стан природного довкілля;
- уміння спостерігати складність природних явищ і взаємозалежності між ними;
- готовність виконувати природоохоронні дії в довкіллі;
- здатність до відвертого і творчого мислення, яке гарантуватиме стан екологічної безпеки довкілля.

Формування екологічної свідомості та екологічної культури слід розглядати вкрай необхідними у сучасному світі для того, щоб завдання з екологічної освіти дали очікувані результати. Започатковувати таку діяльність слід уже з дітьми на етапі дошкільного віку.

Екологічна освіта з наймолодшого віку формує екологічну культуру. Спробуймо відповісти на запитання про те, а чим є екологічна культура? Насамперед, це сукупність основ, правил і способів діяльності людини, спільні здобутки цілого суспільства, які уможливлені досягненнями біологічних і суспільних наук, умовами життя людей, які характеризують рівень опанування ними природного довкілля, досягненнями у знаннях про рослинний і тваринний світ і форми їхньої охорони.

Основною метою екологічної культури постає людина, її ставлення до природи, уміння налагоджувати з нею співжиття, а також раціонально використовувати її скарби. Це сукупність цінностей, ухвалених норм, зразків та ідеалів, моделей поведінки водночас із моральними та етичними засадами. Вони між собою функціонують у неподільній єдності та у взаємозв'язку із мислительною діяльністю людини, виконуючи низку

інструментальних функцій із задоволення її потреб (біологічних, естетичних, пізнавальних, валеологічних).

Задля охорони природного довкілля, вона є вкрай необхідною кожній людині нащодень, а найважливішими закладами, в яких вона формується слід розглядати заклади дошкільної освіти, а також школи.

В. Загрози для природного довкілля та його охорона

Найпоширенішою причиною усіх можливих загроз довкіллю життєдіяльності людини правомірно розглядати відсутність чи низький рівень сформованості її екологічної свідомості, що домінує у суспільстві, а також легковажне ставлення його громадян до проблем природного середовища. Його деградацію не в змозі стримати лише законодавчі акти та урядові програми чи екологічні проекти, якщо у них не буде чітко увиразнено екологічний потенціал та відповідне ставлення усіх вікових категорій населення.

Здебільшого, інформацію про екологічні загрози посилюють медіа засоби, хоча кожен з нас спроможний обстежувати деструкційні зміни у довкіллі унаслідок невиваженої діяльності людини. Водночас, таку інформацію можна використовувати як усвідомлене знаряддя або чинник формування проєкологічних основ особистості та її заохочення до викорінення байдужого і зневажливого ставлення до природи.

Ураховуючи швидкі темпи технічного розвитку суспільства та урбанізацію, як одну із його виразних ознак, порушено біологічну рівновагу, яка чітко виявляється у низці особливостей. А саме:

- зростання захворюваності людей (хвороби очей, органів дихання, алергії, хімічні отруєння, скорочення популяцій, скорочення тривалості життя, зникнення окремих видів);
- морфологічні зміни і фізіологічні захворювання рослин;
- поширення і домінування на значних територіях явищ, які є типовими для промислових районів, ультрафіолетове випромінювання;
- погіршення іонізації повітря, збільшення озонного отвору;
- зміни структури і складу ґрунтів;

- зниження темпів зростання мікрофлори і мікрофауни;
- зростання шуму, порушення законів тиші;
- погіршення умов забезпечення побуту і народногосподарської діяльності людини;
- пришвидшення темпів корозії будівельних і конструкційних матеріалів.

Загрози природному довкіллю зумовлюють низку запитань щодо способів запобігання негативним явищам, які ми спостерігаємо у сучасному житті. Відповідно, постають актуальні підходи до охорони довкілля.

Перший – опирається на трактування його проблем у технічних категоріях, унаслідок чого увагу спрямовано на пошуки таких технологій, які, приміром, були б спроможними зменшити емісію теплової енергії в атмосферу. Кажучи іншими словами, все, що зіпсувала техніка, вона ж і повинна виправити.

Щодо другого підходу – він опирається на освіту і рішуче заперечує сутність першого, наполягаючи на тому, що охорона природного довкілля шляхом упровадження технічних рішень є безрезультативною.

Відповідно, постає запитання про те, а чим є охорона природи? В обґрунтуванні відповіді на нього, насамперед, слід вказати, що це комплекс засобів, які спрямовані на усвідомлене і виважене використання людиною природних скарбів, необхідних для задоволення їх господарських, культурних і естетичних потреб.

Охорона природи не охоплює виключно її рослин, тварин та ін., це багатогранніша діяльність, яку слід реалізовувати у досить широкій палітрі охоронних напрямів. Це охорона:

- атмосферного повітря;
- питної води, яка є обов'язковою для життя і здоров'я людини;
- ґрунтів від ерозії, вивітрювання, виснаження;
- рослинних засобів;
- видів рослин і тварин;
- тваринних засобів;
- ландшафтів.

До початку II половини XX століття екологічна свідомість громадян України зводилася лише до виконання обмеженого

обсягу приписів із природоохоронних проблем. Здебільшого вони замовчувалися чи вирішувалися без залучення громадськості до їхнього обговорення. Таке вирішення екологічних проблем зумовлювало не лише екологічні кризи локального, а й державного та міждержавного рівня, приміром, аварія на Чорнобильській АС та пошуки шляхів ліквідації її наслідків.

На початку 80-х років питання екологічного виховання посідають пріоритетні позиції поміж чинниками всебічного виховання особистості, оскільки ученими зроблено успішний внесок у теорію і практику формування екологічної культури С. Веретеннікова, Н. Виноградова, Н. Лисенко, С. Ніколаєва, З. Плохій, П. Саморукова, Н. Яришева та ін.

На сучасному етапі пошуки теоретиків і практиків у галузі освіти дітей загалом і екологічної, зокрема спрямовуються на те, щоб якнайактивніше їх залучати з дошкільного і шкільного віку до участі в охороні природного довкілля шляхом формування основ їхнього екологічного мислення та способів гуманного ставлення до природи. Забезпечуючи дітям з наймолодшого віку безпосередній контакт з об'єктами і процесами в природі, педагоги спрямовують освітню діяльність екологічного змісту на формування такої картини світу майбутніх громадян, у якій визначальним стане таке гасло: не Я і природа, а Я – це природа!

І.3. Мета проєкологічної освіти дітей дошкільного віку у закладах дошкільної освіти України

Зміст навчально-виховної діяльності у закладах дошкільної освіти спрямований на зміцнення і збагачення емоційної вразливості та морально-естетичних переживань кожної дитини та її особистого життєвого досвіду завдяки багатогранності природного довкілля, яке її оточує. Дошкільний період дитинства правомірно визнавати сенситивним для формування пізнавальної активності, оскільки її динаміка в різні роки життя дитини суттєво різниться. Спираючись на зазначені вище висновки вчених (О. Кононко, Г. Люблінська, М. Подд'яков) можемо стверджувати, що від 5,5 років і далі, інтенсивно розвивається

самостійність, самоконтроль, значно розширюється коло зацікавлень, формуються пізнавальні процеси, як от: аналіз, порівняння, зіставлення, узагальнення, класифікації, а також зростає бажання до спостережень, обстеження, дослідження та експериментування.

Екологічну освіту дітей у процесі їхнього ознайомлення з природним довкіллям слід спрямовувати на виховання усвідомленого, відповідального і дбайливого ставлення до природного довкілля, усіх можливих форм життєвиявлення його об'єктів – від найпростіших – до найскладніших організмів і, відповідно, до власного здоров'я і свого тіла.

Як відомо, будь-який напрям освітньої діяльності, як і освіти загалом, спрямовані на досягнення чітко означених цілей. Вони є рівнозначно важливими і для дітей, і для педагогів, оскільки представляють динаміку змін, які є очікуваннями за результатами навчально-виховного процесу. Освітні цілі можемо представити і як заплановані педагогом сформовані особливості дітей, якими вони вирізнятимуться за підсумками здійсненої роботи, приміром – засвоєний обсяг передбачуваної інформації; опановані вміння та навички; сформовані особистісні якості в руслі ціннісних орієнтацій природоохоронного змісту.

У сучасній дошкільній дидактиці цілепокладання полягає у такому трактуванні: це її структурний компонент освіти, що запланований у числі необхідних і основних. Відповідно – добір організаційних форм і методів підпорядковано досягненню її часткових цілей і узагальненої мети усього цілепокладання навчально-виховного процесу.

Першочерговою метою у всій процедурі цілепокладання слід розглядати виявлення (діагностику), розвиток, проектування креативного потенціалу особистості та окреслення шляхів і способів його перманентного формування. Відповідно до зазначеного вище, у процедурі цілепокладання виокремлюємо певну супідрядність операційних цілей (мета кожного етапу) та загальних (прикінцева мета цілепокладання навчально-виховного процесу у певній віковій групі ЗДО).

Власне, прикінцева мета і визначає напрям усіх намірів педагога в означеному руслі (у нашому випадку – екологічній

освіті). Натомість, операційні цілі є дещо вузкими, локальнішими, чіткіше окресленими. У педагогічній діяльності педагога їх найкраще представити переліком того, що діти повинні знати і що – уміти. Відповідно, мету дошкільної освіти загалом можемо представити собі як певний постулат, певний обсяг компетенцій, якими повинна опанувати кожна дитина на цьому віковому етапі. Щодо мети екологічної освіти, у такому контексті її слід розуміти як формування усвідомленого ставлення до природного середовища, виховання любові та бережного ставлення до різних форм живих організмів, активної діяльності з об'єктами живої та неживої природи, що спрямована на їхню охорону та раціональне використання. Прикінцева мета екологічної освіти полягає у формуванні екологічної свідомості та екологічної культури.

Екологічна свідомість – це властивий людині стереотип ставлення до навколишньої природи унаслідок опанування нею виробленою системою знань.

Екологічна культура розглядається як соціально значуща діяльність у сфері взаємодії суспільства з природою у взаємозв'язку з одержаними результатами – матеріальними і духовними цінностями, правовими нормами, транспозиційними механізмами в руслі народних звичаїв і традицій.

Опираючись на представлену нами вище процедуру цілепокладання освіти дітей загалом і екологічної, зокрема, опишемо дещо розлогіше узагальнені нами її операційні цілі у чотирьох блоках (Б).

Б. І. Створення умов для пошуку дітьми такої інформації про:

- натуральні засоби, які є взаємозалежними і вичерпними: знищення одних згубно впливає на інших;
- натуральні засоби є визначальними для встановлення рівня життя дітей і дорослих, однак їхнє розташування на планеті не є рівномірним;
- доросла людина модифікує процеси, які відбуваються у живій та неживій природі;

- зміни, які вносить господарська діяльність у природне довкілля, не завжди є ефективним і корисним для його об'єктів і процесів;
- обов'язковість збереження певних природних ландшафтів для прийдешніх поколінь;
- виважене використання природних ресурсів у промисловій, сільськогосподарській і побутовій діяльності, яка вимагає ґрунтовних знань і фахових умінь;
- способи використання природного довкілля визначають якість життя людини;
- проблему використання натуральної сировини із природного довкілля можна вирішити шляхом застосування її замінників;
- здебільшого поклади корисних копалин є не відновлювальними;
- охорона ґрунту є надзвичайно важливою для подальшого раціонального розвитку людства;
- рослинний і тваринний світ належать до відновлювальних ресурсів природного довкілля і потерпають від надмірної експлуатації;
- вода є необхідним засобом для життя людини;
- вода належить до відновлювальних засобів, однак її якість погіршується унаслідок згубної діяльності людини;
- рекреаційні території є вкрай важливим елементом загальної та екологічної культури, а також для розвитку економіки в краї;
- життя на Землі узалежене від стану атмосфери;
- запобігання нагромадженню сміття, шкідливих викидів у атмосферу та інших матеріалів є важливим заходом задля збереження здоров'я людини і охорони краєвидів природного довкілля.

Б. II. Ознайомлення дітей із поглядами дорослих на те, що:

- протистояння негативному впливу цивілізації на природне довкілля вимагає співпраці між усіма організаціями і товариствами дорослих, які відповідають за його стан;

- людина несе моральну відповідальність за свою діяльність у природному довкіллі;
- усталена система загальнолюдських цінностей впливає на способи господарської діяльності людини у природі;
- проблеми людини поділяються на психологічні та біологічні;
- всі громадяни суспільства повинні бути зацікавленими в охороні суспільства;
- актуальними є пошуки нових та альтернативних джерел енергозбереження.

Б. III. Формування у дітей дошкільного віку:

- умінь спостерігати явища і обстежувати зміни, які відбуваються у природному довкіллі;
- уміння оцінювати та аналізувати результати деградації об'єктів у природному довкіллі та брати участь у пошуках альтернативних способів їхнього використання з метою охорони та раціональної експлуатації.

Б. IV. Формування у дорослих:

- почуття моральної відповідальності за стан природного і суспільного довкілля;
- готовності до активної участі у діяльності природоохоронного змісту та щодо раціонального використання природних ресурсів у регіоні;
- бережливого ставлення до рідної природи.

Упродовж тривалого часу цілком очевидним є зростання чинників, які нищать якість життя людини і саму людину, відповідно ситуація, що склалася об'єктивно вимагає від людей змін у їхньому ставленні до природи, переосмислення ціннісних орієнтацій і, відтак, своєї поведінки загалом: у побуті, у суспільстві, у природі.

Таким чином, мету екологічно доцільної діяльності у закладах дошкільної освіти слід убачати у наступному:

- сприянні усвідомленню дітьми того, що життя без контактування з природним довкіллям неможливе, оскільки все, що є необхідним для людини, вона черпає із його надр;

- ознайомлення дітей з інформацією (відповідно до віку) про будову живих організмів та їхній симбіоз із умовами довкілля;
- ознайомлення дітей із рослинами і тваринами, які поширені не лише у краї, а й на планеті загалом;
- сприянні усвідомленню дітьми того, що кожна жива істота має право на гідне життя;
- формуванні основ природоохоронного ставлення до об'єктів і явищ природи;
- формуванні умінь і навичок раціонального використання відновлювальних і не відновлювальних природних ресурсів;
- усвідомленні дітьми значення утилізації сміття та інших решток;
- формуванні різних видів активності дітей в лоні природи;
- формуванні почуття відповідальності за стан природного довкілля.

Заклад дошкільної освіти слід розглядати такою інституцією, в якій формуються основи проєкологічного виховання дітей з наймолодшого віку, виховується естетична сприйнятливність природного довкілля, естетична насолода від споглядання його об'єктів і явищ, формуються почуття обов'язку і осмислення природи, як об'єктивної та реальної необхідності не лише для них самих, а й для суспільства загалом. Задля досягнення такої мети дітям слід донести таку інформацію, яка допоможе збагнути всю відповідальність за охорону природного довкілля, продемонструє можливі та доступні для них шляхи його охорони, що загалом позитивно вплине на формування екологічної свідомості.

Кожній дитині слід наочно донести інформацію про те, що об'єкти і явища природи, які їх оточують є тим, що необхідно для життя людини і вона їх використовує для задоволення всіх різносторонніх проблем. У ситуаціях, коли людина використовує природні скарби непомірковано та неефективно, загрожує своєю діяльністю довкіллю і забруднює його, вона, насамперед, нищить своє здоров'я, а, відтак, і життя. Уже із дошкільного віку діти повинні вміти відповісти собі на запитання про те, чому слід з усіх сил охороняти природне довкілля і застерігати його

деградацію, а ще краще – поводитися з рослинами і тваринами як зі своїми меншими друзями.

Загальною вимогою повинен стати такий підхід, щоб з наймолодшого віку навчати дітей використовувати багатство природного довкілля. Відповідно, екологічна освіта у закладі дошкільної освіти повинна посісти місце однієї з найвагоміших складових опікунсько-дидактико-виховної діяльності педагогів і впливу батьків на дітей у родинному спілкуванні. Унаслідок використання у роботі з дітьми різних форм діяльності, важливо домогтися усвідомлення ними беззаперечної істини про те, що природне довкілля є для кожної живої істоти а, втім, і людини, життєво необхідним, відтак – про нього треба дбати постійно і відповідально.

У руслі такого підходу не менш важливим постає завдання виховання позитивного ставлення до об'єктів живої та неживої природи, а, надалі на його основі формувати почуття відповідальності та дбайливого ставлення до їхньої охорони і збереження. Спираючись на такий алгоритм діяльності, діти глибоко усвідомлюють зміст твердження про те, що, знищуючи природу, людина нищить саму себе.

Екологічна освіта у дошкільному віці є цілеспрямованим і усвідомленим процесом у руслі всієї навчально-виховної діяльності вихователя ЗДО та батьків. Відповідно, вона повинна забезпечити дітям:

- безпосереднє або (якщо це неможливо) опосередковане контактування з об'єктами та явищами природи;
- достовірну інформацію про екосистеми, об'єкти, явища, які відбуваються в природі;
- основні науково-достовірні уявлення (знання) про значення об'єктів і явищ природи для життя дорослих і для їхнього життя у т.ч.;
- усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між усіма процесами, що відбуваються в природі та, насамперед, у довкіллі, яке є для дитини найближчим;
- спостереження і усвідомлення залежності, яка прослідковується між станом природного довкілля і здоров'ям дорослих та дітей;

- формування навичок економного і раціонального використання натуральних засобів природи, водночас, охороняючи їх;
- формування навичок сортування решток шляхом усвідомлення можливостей їх вторинного використання, що можна віднайти і в ЗДО, і вдома, і у дворі тощо;
- формування потреби додержуватися екологічних правил і виконувати чинні приписи у самотійній діяльності, а також у спільній з батьками, родичами, однолітками чи з іншими дорослими;
- формування навичок здорового способу життя та екологічної поведінки відповідно до екологічної культури і валеології під час ігор, відпочинку, навчання, праці;
- формування екологічного стилю життя, і, передусім, додержання культурно-гігієнічних навичок щодо себе, свого оточення, виконання правил особистої гігієни;
- формування гуманного ставлення до людей, рослин і тварин;
- формування навичок співпраці з однолітками і з дорослими щодо охорони природи, примноження її багатства та урізноманітнення природних ландшафтів доступними способами штучного моделювання його композицій.

Екологічна освіта в ЗДО забезпечує формування основ екологічної свідомості, яка в дошкільному віці вирізняється низкою характеристик, а саме:

- здатністю пізнавати явища суспільного і природного довкілля;
- яскраво вираженою зацікавленістю пізнавати світ довкола і явища, які в ньому відбуваються;
- усвідомленням і розумінням правил, які існують у природі;
- відповідальністю за різні форми життя на Землі;
- активністю і усвідомленням почуття взаємної неподільності між природою та людьми;
- необхідністю оберігати і шанувати природне довкілля.

Як зазначено вище, мету екологічної освіти в руслі її цілепокладання можна досягти лише за умови цілеспрямованого і

планомірно зреалізованого процесу. Відтак, чітко увиразнюються конкретні завдання ознайомлення дітей з природою довкілля. Це:

- повідомлення дітям інформації про будову, умови життя рослин і тварин, а також різноманітних явищ неживої природи;
- формування умінь дітей спостерігати і оцінювати красу об'єктів природи та її явищ: форму, рух, колір, композицію, звуки, фактуру та ін.;
- розвиток уміння переказувати і коментувати засвоєну інформацію, виявляючи по цьому свої почуття у різних формах творчої експресії: рухи, графіка, звуконаслідування, пантоміма та ін.;
- формування уміння оцінювати прояви згубної поведінки дорослих і дітей у природному довкіллі: жорстоке ставлення до рослин і тварин, забруднення рештками та ін., а також обґрунтування шляхів запобігання таких учинків;
- виховання бережливого ставлення до об'єктів природи шляхом усвідомлення її значення для життя людини;
- ознайомлення із рослинами і тваринами, які внесено до переліку охоронних у Червоній книзі різного рівня.

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ У ПРОЦЕСІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ

II.1. Чинники впливу на проєкологічну освіту

Найефективнішим чинником, який впливає на формування особистості в дошкільному віці визнано безпосередній контакт із природою, яка є беззаперечним джерелом вражень, почуттів, переживань, досвіду та її активних дій.

Безпосереднє контактування з природою зумовлює у дітей почуття опіки і турботливого ставлення до них і зароджує почуття відповідальності за її стан. Краса природного довкілля, сезонні зміни, які відбуваються в ньому розвивають почуття естетичної насолоди. Водночас вихователь повинен забезпечувати умови не лише для споглядання краси довкілля, а й

для праці з його об'єктами, послуговуючись попередньо опанованими вміннями і навичками. На майбутнє діти, самостійно оцінюючи стан рослин і тварин, програмуватимуть основну допомогу: підливання, спущування здобрювання.

Створення умов для тривалого і безпосереднього контактування дітей з природою уможливорює формування бережливого ставлення до її об'єктів і явищ. Основні цілі такої діяльності вихователь окреслює на тривалий час і укладає їх у певні блоки для кожної вікової групи. А саме:

- забезпечення умов безпосереднього контактування з об'єктом, процесами і явищами природи;
- ознайомлення з науково достовірними знаннями природничого змісту і основними правилами безпечної поведінки у природі та культурно-гігієнічними навичками, необхідними для кожної дорослої людини і малої дитини, приміром – умивання водою;
- уможливлення систематизації та класифікації знань про об'єкти природи;
- організація створення умов для формування потреби постійно контактувати з природою рідного краю і опановувати навичками її активної охорони;
- формування почуття краси природного довкілля, його ландшафтів;
- донесення дітям цікавої інформації про об'єкти та явища природи не лише на місцевому рівні, а й на планеті Земля, загалом.

Заклад дошкільної освіти водночас із родиною вводить дітей у світ об'єктів, явищ, понять і уявлень, їхніх значень, які формують важливі знання для майбутнього навчання у школі, а також зміцнюють почуття бережливого ставлення до рідної природи.

Спираючись на погляди основоположників методистів дошкільної освіти у галузі ознайомлення дітей з природою (С. Веретеннікова, П. Сухорукова, Н. Яришева та ін.) діяльність вихователя слід організовувати за такими напрямками, як от:

- різностороннє пізнання природного довкілля;

- розуміння взаємозалежності між людиною, природою і соціальним довкіллям;
- формування основ бережливого ставлення до об'єктів і явищ природи;
- ознайомлення з проблемами, які створює невважена поведінка дорослих у природному довкіллі;
- опанування природоохоронними навичками і навичками раціонального використання засобів природи;
- виховання бережливого ставлення до природи;
- заохочення дітей до активної участі у природоохоронній діяльності та різних акціях дорослих і однолітків;
- формування екологічної свідомості дітей.

Унаслідок діяльності вихователями за означеними вище напрямками, наприкінці дошкільного віку уможливлуються очікувані результати роботи з цієї методики. А саме:

- розвиток спостережливості та формування навичок обстежувати об'єкти та явища природи;
- формування самостійності в діяльності, що забезпечує їх безпосередній контакт із природою, догляд за її рослинами і тваринами на ділянці ЗДО, у кутках і кімнатах природи та ін.;
- формування логічного мислення шляхом відкриття взаємозв'язків між об'єктами та процесами, що їх супроводжують, а також унаслідок використання операцій аналітико-синтетичної діяльності (аналіз, порівняння, синтез, класифікація, систематизація та ін.);
- формування естетичних почуттів і вразливості на красу об'єктів і явищ природи, переживання естетичної насолоди від спілкування з рослинами, тваринами, красою краєвидів, почуття обурення негативним ставленням дорослих до природного довкілля;
- формування переконання про обов'язковість охорони природи;
- заперечення негативного ставлення до об'єктів і явищ природи, упередженої поведінки з ними унаслідок відсутності науково достовірних знань про їхнє місце і вплив на довкілля і життя людини;

- формування зацікавлень дітей об'єктами і явищами природи, їхнім значенням для життя людей і розвитку суспільства загалом на основі раціонального використання її скарбів.

Формування пізнавальної активності дітей у природному довкіллі визначальною мірою залежить від вихователя, якому належить провідна роль у цьому процесі. Саме педагог спонукає дітей до мислення і активної діяльності у різних формах її організації, включаючи спеціально створені проблемні ситуації. Слід звернути особливу увагу у цьому контексті на поведінку самого педагога, його ставлення до об'єктів природи у повсякденному спілкуванні й догляді за ними, оскільки саме він і є найважливішим зразком для наслідування дітьми різних вікових груп. Під час підготовки занять на природничу тематику педагог повинен звернути увагу на низку аспектів, а саме:

- зміст програмових завдань та інформації слід добирати згідно рекомендацій чинної програми (програм) із урахуванням можливостей ЗДО і зацікавлень дітей у різних вікових групах;
- добір типу заняття, організація умов для його проведення, а також методів і прийомів реалізації його змісту повинні передбачати широке використання операцій аналітико-синтетичної діяльності: аналіз, порівняння, узагальнення та ін.;
- дидактичні засоби повинні бути носіями зацораз нової та цікавої інформації, активізуючи весь сенсомоторний апарат дитячого організму;
- забезпечити комплекс прийомів для позитивної мотивації пізнавальної активності дітей, приміром, заохочення, похвалу, елементи змагальних ситуацій, винагороди тощо;
- стиль проведення занять повинен виходити за межі переказу інформації, максимально реалізуючи інтерактивні технології;
- наповнювати заняття ситуаціями прямого залучення дітей у безпосередню участь у форматі різних видів праці, проблемно-пошукової та дослідницько-експериментальної діяльності;
- створювати умови для обміну досвідом між дітьми, своїми враженнями, намірами;

- систематичні спостереження за мешканцями в кутку природи, оновлення та поповнення їхнього складу, догляд за ними: годування риб, здобрення і спущування ґрунту, підливання кімнатних рослин та ін.

Напрями діяльності вихователя ЗДО в обсязі цієї методики узалежене від її загального цілепокладання, а також від кожної локальної мети на певних етапах роботи у різних вікових групах. Цілком логічним є увиразнення і конкретизація завдань, які й уможливають досягнення освітніх цілей.

Навчальні заняття, ігрова і трудова діяльність природничого змісту сприяють формуванню почуттів бережливого ставлення до рослин і тварин, замилювання їхньою красою, усвідомлення необхідності постійно доглядати за ними.

Діти дошкільного віку вирізняються своєю зацікавленістю всіма об'єктами і явищами природи, яскравим вираженням своїх почуттів, експресії, прагненнями взяти участь у безпосередній діяльності й догляді за рослинами і тваринами, досліджувати умови їхнього життя, експериментувати з ними. Відповідно, завдання педагога убачаємо у тому, щоб якомога ширше і активніше діти пізнавали світ природного довкілля і усвідомлювали своє місце і місце дорослих у ньому.

Таким чином, якість фахової підготовки вихователя закладу дошкільної освіти постає як основний чинник формування теоретичної та практичної обізнаності дітей із природничими матеріалами, які передбачені змістом програм для ЗДО, що надалі забезпечить для них успішне оволодіння аналогічними знаннями у школі.

II.2. Напрями реалізації змісту проєкологічної освіти у процесі ознайомлення дітей з природою довкілля

Зміст нині чинних програм для дошкільних навчальних закладів України спрямований на формування позитивного емоційного ставлення дітей до природничого довкілля уже з наймолодшого віку. На основі власне такого ставлення формуються вищі моральні почуття, як от – бережливе

відношення, прагнення активної природоохоронної діяльності та основ екологічної свідомості.

Завдання із ознайомлення дітей з природничою інформацією за допомогою педагога є основними підвалинами для забезпечення якості навчально-виховного процесу загалом, а не лише з дотичного розділу програми. Адже саме навколо природничої тематики зосереджені завдання й з інших розділів програм.

Саме природнича тематика охоплює неймовірно широкий обсяг інформації і, відповідно, створює належні умови для зацікавлення дітей та їхньої пізнавальної активності, стимулюючи розвиток мовлення і формування мислення.

Окреслена вихователем проблематика повинна також орієнтуватися на пізнавальні інтереси і потреби дітей, а також урахувати педагогічні умови для реальної реалізації запрограмованих завдань.

Програмові основи не обмежують діяльність сучасних вихователів, вони заохочують їх до пошуків способів власних рішень освітніх завдань, дотично до того, як побудований педагогічний процес у ЗДО загалом. Цей мінімум настанов і методичних вказівок для педагогів створює всі умови для їхньої творчості, спонукаючи водночас до самоосвіти та фахового самовдосконалення. Педагогічна рада ЗДО чи особисто вихователь взмозі ухвалити рішення про стиль діяльності на навчальний рік. Водночас, педагоги ЗДО мають можливість послуговуватися авторськими, парціальними та іншими видами програм, які рекомендовані МОіН України на кожен навчальний рік.

Зміст освіти дітей дошкільного віку спрямовано на донесення за допомогою навчальних матеріалів такої інформації, щоб вони по-перше, пізнавали кожен передбачуваний програмою об'єкт, предмет, процес чи явище якомога різносторонніше; по-друге, під впливом навчальних матеріалів повинні відбуватися перманентні зміни в свідомості дітей, в рівні опанування ними практичними вміннями і навичками, в системі ціннісних орієнтацій; по-третє – повинні відбуватися постійні зміни у якісному розвитку цілісного загалу психічних процесів, які слід

трактувати як формування компонентів готовності дошкільника до шкільного навчання.

Важливо наголосити на тому, що зміст програми (програм) для ЗДО є своєрідним транслятором загального рівня розвитку культури суспільства загалом і його освіти, зокрема. Оскільки їх доцільно укладають і планомірно впроваджують у реальний педагогічний процес, ЗДО можемо стверджувати, що дошкільна освіта потрактована в Україні не лише як важлива, а й як обов'язкова, адже її якість прямо впливає на якість шкільних досягнень. Унаслідок реалізації її змісту кожна дитина дошкільного віку опановує доробком цілих поколінь в означеній галузі, розвиваючи унаслідок цього свій індивідуальний потенціал, усі складові гармонійної і цілісної особистості.

Програмовий зміст дошкільної освіти, який окреслено з опертям на Базовий компонент (2012) та низку інших розпоряджень МОіН України зорієнтовано на те, що кожна дитина після її здобуття повинна вирізнятися в галузі природного довкілля належним рівнем обізнаності у таких вимірах:

- знати постійність змінюваності дня і ночі, днів тижня, місяців, пір року, років;
- вирізняти рослин і тварин, які поширені у різних екосистемах і пристосовані до їхніх природних умов, приміром, поле, луг, ліс, озеро та ін.;
- знати умови, які потрібні для розвитку тварин (життєвий простір, безпечність, харчування) і рослин (світло, тепло, волога);
- вміти пояснити сезонні зміни, які відбуваються в житті рослин і тварин;
- знати, як людина може і повинна охороняти рослин і тварин у несприятливі пори року;
- впізнавати і називати атмосферні явища, які вирізняють кожну пору року;
- ухвалювати адекватні рішення без загроз своєму здоров'ю і життю щодо одягу і взуття в різні пори року; правильно розуміти інформацію про погодні зміни і пристосовувати до неї свої можливості;

- уміти встановлювати зв'язки між суспільними, технічними процесами і природними явищами, володіти уміннями презентувати свої роздуми, пояснення, ставлення у різних формах експресії.

Рекомендовано, щоб не менше однієї п'ятої від загального часу (щодо раннього і молодшого дошкільного – однієї четвертої) діти проводили на свіжому повітрі, насамперед, на ділянці ЗДО, у парку чи сквері, де вихователь взмозі організувати ігри, заняття спортом, спостереження і працю в природі тощо.

Ознайомлення з природним довкіллям у різних вікових групах ЗДО забезпечує дітям пізнання найближчого оточення, у т.ч. і суспільного і технічного. Щодо суспільних явищ, програма рекомендує такий зміст:

- пізнання, передусім, оточення дитини в ЗДО і в родині, а також дещо ширшого, в якому вона проводить свій час, перебуваючи з дорослими і однолітками;
- знання своїх біографічних даних: ім'я, прізвище, домашня адреса, імена батьків і т.д., орієнтація у приміщенні ЗДО;
- виконання операцій з праці на самообслуговування та господарсько-побутової;
- знання основних видів трудової діяльності на підприємствах краю, в сільському господарстві, сфері побутових послуг;
- знання засобів зв'язку і переказу інформації;
- знання дорожніх знаків і правил вуличного руху;

З метою реалізації означеного вище, з дітьми організують прогулянки та екскурсії на підприємства, у різні установи, а також запрошують їхніх співпрацівників у дошкільний навчальний заклад. В аналогічний спосіб дітей ознайомлюють із транспортними засобами, а також активно впроваджують технічні засоби навчання, моделі, інші зразки наочних посібників. Щодо технічної характеристики найближчого оточення дітей, до неї, насамперед, відносять такі:

- ознайомлення з різними джерелами енергії та формами її використання;
- ознайомлення дітей із використанням електроенергій;

- ознайомлення з технічним обладнанням, яке використовується у побуті: ліхтарик, праска, лампа, міксер, соковарка, сушарка для фруктів, чайник та ін.;
- ознайомлення із функціонуванням механічних іграшок;
- ознайомлення із знаряддями праці, які є необхідними у побуті: молоток, викрутка, пила та ін.;
- ознайомлення з різноманітними матеріалами для конструювання і моделювання, що вимагають володіння різними механічними прийомами, як от: керамічна плитка, гіпсокартонне покриття, цегла і піно блоки – для будівництва та ін.;
- ознайомлення дітей з використанням екологічно чистих матеріалів, які використовуються у побуті для чищення одягу, взуття, миття посуду, прання білизни, а також як засобів особистої гігієни.

Третім напрямом ознайомлення дітей з природним довкіллям постає їхнє ознайомлення із найближчим оточенням, у якому вони живуть. Обсяг знань охоплює інформацію про об'єкти живої (рослини, тварини, люди) і неживої (вода, повітря, корисні копалини, ґрунти тощо) природи із урахуванням пізнавальних інтересів дітей та їхніх можливостей спостерігати і досліджувати умови, що сприятливо (несприятливо) впливають на життя людей та функціонування природи. Саме активне пізнання об'єктів живої та неживої природи шляхом аналізу і порівняння уможливають у подальшому їхню чітку диференціацію на підставі сутнісних ознак. Водночас із неживою природою, слід розуміти фізичні об'єкти та всі явища, які ними зніційовані.

Основну мету педагог повинен зосереджувати не стільки на тому, щоб повідомити дітям якомога ширший обсяг різноманітної інформації, скільки на формуванні зацікавлення дітей її пізнавати і в самостійній діяльності, розвитку інтуїції, а також переконання у тому, що навколишній світ багатий, неповторний, наповнений безліччю цікавих і захоплюючих відкриттів. Безумовне значення зазначене вище має для залучення дітей у соціум в активну взаємодію з дорослими та однолітками.

СКОРИСТАЙТЕСЬ ПОРАДОЮ

КАЗКОВА КРАЇНА ДОБРА І КРАСИ

*Штату, ти знаєш, чого мені треба?
Чистого дощик у синього неба,
Треба і чути, і бачити літом,
Як заливається жайвір над житом,
Як підпадьомкаються у мідній пшениці
Досвітком тихим перепелиці.
Треба, щоб у лісі для лиса і лося
Місця живого хоч трохи знайшлося,
Треба ще рибок малих і великих*

*У чистих-пречистих озерах і ріках,
Треба, щоб я по морському купанню
Не одмивавсь од мазуту у ванні,
Треба сніданків і треба обідів,
Тільки, будь ласка, без жодних нуклідів.
Треба, виходить, не вже так багато...
Люди, чи важко про все це подбати?...*

О. Пархоменко

Розуміння найдоступніших законів функціонування соціального оточення на підставі спостереження і аналізу доступних для дітей механізмів формує не лише логічне мислення і пам'ять, а й творчу уяву, допитливість, кмітливість. Саме з таких міркувань актуалізується зміст зазначеного напрямку діяльності з дітьми:

- перша науково обґрунтована, наочно представлена і доступно донесена інформація;
- перші доцільні спостереження, самостійний аналіз і сформульовані висновки;
- перші досліди (експерименти), перший досвід творчо переосмислювати доступні явища і об'єкти;
- перші практичні навички і вміння взаємодіяти не лише з предметами, а й з дорослими та однолітками.

Це, і ще значно більше, дає дитині участь у навчально-виховному процесі ЗДО.

Щодо змісту знань про неживу природу, то ними передбачено повідомити дітям:

- властивості різних предметів у доступних станах, як от: твердий, рідкий, газоподібний, які виступають у природі (замерзання і розмерзання води; її кипіння і випаровування; танення снігу і льоду та зволоження повітря; розчинність і сталість окремих речовин у процесі взаємопоєднання та ін.);
- теплопровідність окремих тіл (предметів): нагрівання ручок у каструлі (чашці); ложечки у склянці (чашці, тарілці) від

гарячої води, чаю, молока та ін.; нагрівання повітря від калорифера, пічки, батареї; нагрівання повітря у довкіллі від сонці та ін.;

- доступну інформацію про явища магнетизму та різних способах його використання: радіоприймачі, колонки для підсилення звуку, вимірювальні прилади та ін.;
- передумови плавання (тонення) різних предметів, силу опору тіл та ін.;
- інформацію про оптичні явища у довкіллі (утворення тіні, затемнення сонця, місяця, застосування дзеркал, заломлення світла, інші функції оптичних приладів);
- залежність температури повітря від тривалості дня, пір року;
- форми ведення календарів погоди та природи, пояснити їхнє значення для організації різних видів діяльності дорослих.

Неперевершеним джерелом пізнання навколишнього світу є представленість його сутності у предметах і явищах навколо нас. Пізнати його можна у дошкільному віці двома найпоширенішими способами, а саме: безпосереднім і опосередкованим. Педагог, чітко орієнтуючись у зацікавленнях дітей та умовах функціонування ЗДО, програмує зміст для роботи у різних вікових групах з такою метою:

- пізнання відмінностей між середовищами: парк, ліс, сквер, луг, поле, ставок, ріка, ботанічний парк, зоопарк, ділянка ЗДО, сад, квітник та ін., їхніх рослин і тварин;
- ознайомлення з доглядом за рослинами і тваринами, знаряддями праці, які для цього використовуються;
- ознайомлення з явищами в природі, рослинних і тваринних угрупованнях, відповідно до пір року;
- організація кутків природи задля догляду за рослинами і утримування дрібних тварин;
- ознайомлення із небезпекою для довкілля, яку чинить діяльність дорослих: пожежі, отруєння (забруднення) повітря, води, ґрунтів та ін.;
- ознайомлення із способами охорони повітря, формами організації природоохоронної діяльності;
- ознайомлення із результатами нищення (згубних дій) природи;

- ознайомлення із способами догодовування птахів і тварин у несприятливі пори року;
- заготівля насіння та інших кормів для тварин;
- створення гербаріїв та інсектаріїв, альбомів з ілюстраціями, фотоматеріалами та натуральними об'єктами на природничу тематику;
- участь у конкурсах і акціях, фестивалях, святкових заходах тощо на природничу тематику.

У навчально-виховному процесі ЗДО чільне місце у роботі над зазначеною вище тематикою посідають ігрова і пошуково-дослідницька діяльність, організація прогулянок, екскурсій і подорожей, упродовж яких діти безпосередньо беруть участь у пізнанні довкілля. Відтак, посилюється зацікавлення його пізнанням і організацією власних відкриттів. Власне з метою формування спостережливості та допитливості дітей до природного довкілля педагог планує, насамперед, активні види діяльності. Не менш значущим у контексті сказаного вище посідає особиста зацікавленість педагога пізнанням світу, участю у природоохоронній діяльності, активна громадянська позиція щодо збереження довкілля і раціонального використання його ресурсів. Спільний з дітьми пошук відповідей на проблемні запитання вже з наймолодшого віку формують інтерес до активного пізнання всього, що оточує дітей не лише в ЗДО, а й удома, в побуті. Загалом, це позитивно впливає на розвиток самостійності й усвідомлення того, що на будь-яке запитання чи ситуацію слід шукати відповіді, докладаючи старання, зусилля, долаючи утруднення і перешкоди. На наступних вікових етапах такі настанови зможуть прислужитися позитивному ставленню дітей до самоосвіти.

Нині чинні програми для ЗДО України чітко окреслюють засадничі напрями діяльності вихователів з дітьми різних вікових груп із природничої та екологічної проблематики. Зауважимо, що, здебільшого, програми вирізняються рекомендаційним змістом і орієнтують педагогів на самостійні пошуки шляхів вирішення освітніх завдань на основі урахування умов реального педагогічного процесу. Таким чином, педагог не стільки реалізує зміст програми, наскільки інтерпретує його і моделює роботу з

ним відповідно до можливостей та зацікавлень дітей. На підставі аналізу відповідної інформації та її групування на основі тематичного принципу, виокремлюємо інформацію у кілька блоків. А саме:

- біологічну, що охоплює ботаніку, зоологію, екологію;
- географічну;
- історичну;
- регіональну;
- фізичну;
- хімічну;
- суспільну;
- технічну;
- гігієнічну і безпеку життєдіяльності.

Наведені нами вище блоки об'єктивно свідчать про те, що інформація з означеного розділу програми попри інтегративність змісту, є тематично виразною і доцільно спроектованою на її поглиблене вивчення у школі, як самостійних дисциплін. У такій досить своєрідній пропедевтиці кожен вихователь має змогу зосередитися на індивідуальних зацікавленнях дітей, забезпечивши формування стійкого інтересу до предметного вивчення певних галузей знань. Незмінним джерелом інформації для дітей слугує природа довкілля, явища і процеси, які супроводжують функціонування його об'єктів і спонукають дітей та дорослих до організації різних видів діяльності.

ІІ.3. Активізація проєкологічної освіти у процесі ознайомлення дітей дошкільного віку з природою

Дитина дошкільного віку вирізняється неймовірною активністю і допитливістю у пізнанні всього, що її оточує, вступаючи таким чином, в інтеракції з однолітками та дорослими. Явища і процеси, які відбуваються у природному і суспільному довкіллі, дошкільник пізнає шляхом маніпуляцій, активних дій дотиком, випробовуючи предмет на смак, нюх, упізнаючи їх за звуками і кольором і, відтак, формується зацікавленість до світу і речей, які його творять.

Важливо нагадати, що дитина не обмежує своє пізнання лише зоровим сприйняттям об'єктів і явищ природи (дорослий може спостерігати дистанційно), вона з готовністю виконує з ними найрізноманітніші дії (чи з їхньою допомогою). Зацікавлення дітей, їхня вразливість і неймовірна чутливість до краси величини, кольору, просторових співвідношень, форми та ін. уможлиблює використання найрізноманітніших організаційних форм і методів природничо-екологічної освіти дітей.

В організації діяльності вихователя над зазначеним розділом програми важливо опиратися на дві найефективніші засади: споглядання і самостійна діяльність дітей. Засада споглядання (зорового сприйняття) полягає у тому, щоб вихователь своєчасно і вміло ознайомив дітей з об'єктами та явищами, які окреслені тематичним блоком інформації. Щодо самостійної діяльності – вона своїми витокami сягає притаманної для дітей потреби в активності, коли кожен предмет розглядається, обмацується, обнюхується (облизується), смакується, а за тим – про нього запитують і хочуть дізнатися більше чи ж він випадає з поля зору дитини тимчасово або назавжди. Відповідно, постає запитання: “А чим є метод навчання?”.

У сучасній психолого-педагогічній літературі, у т.ч. й у дошкільній дидактиці, зазвичай, послуговуються усталеним визначенням, зміст якого передбачає доцільний і систематично використовуваний спосіб (способи) діяльності вихователя з дітьми, який уможлиблює опанування ними інформацією і практичними вміннями й навичками її використання у безпосередній діяльності унаслідок чого розвиваються їхні зацікавлення і здібності.

У руслі наукових досліджень останніх років водночас із поняттям “метод навчання” послуговується такою дефініцією, як “методи стимулювання пізнавальної активності та освіти дітей”.

Узагальнення їхнього змісту дає підстави для формулювання такої дефініції: це спосіб систематичної організації співпраці вихователя з дітьми і дітей між собою задля освітньої взаємодії. Її зміст узалежнений від очікуваних результатів і потреб дітей:

кожен вихованець може бути одночасно носієм і користувачем цінної інформації.

У психолого-педагогічній, як і в методичній літературі, зміст якої є дотичним до проблематики цього розділу програми наведено різні підходи до класифікації методів у дошкільній освіті. Суттєво наголосити на тому, що для них усіх, без виключення, рекомендовано використовувати систематично і комплексно із урахуванням віку та зацікавлень дітей.

ПРИКЛАД З ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

С. Веретеннікова чи не вперше уже в 70-ті роки ХХ сторіччя класифікувала методи з опертям на логіку пізнання дитиною світу об'єктів, явищ і процесів: від спостереження – до мислення; від мислення – до практичної взаємодії. Відповідно до цього діалектичного алгоритму пізнавальної діяльності, із початку 70-х років ХХ століття у методиці виокремлено чотири групи методів з опертям на:

- спостереження і просторові співвідношення;*
- на слово;*
- на практичну діяльність дітей;*
- дидактичні ігри.*

СУЧАСНІ ВІДОМІ УЧЕНІ

Чітко розмежовуючи зміст інформації, якою діти володіють і якою повинні були б оволодіти, сучасними ученими та методистами увиразнено дві групи методів, а саме:

- інформаційні (з'ясування змісту за допомогою ілюстрацій чи вербально; відтворення змісту наочно чи вербально; опис із використанням натуральних об'єктів чи моделей);*
- евристичні (проблемні ситуації, дискусії, діалоги, полілоги).*

У поглядах учених чітко обстоюється ідея про те, що засоби природи повинні гармонійно впливати на особистість, охоплюючи всю її багатогранність та індивідуальну неповторність. Відповідно, методи повідомлення знань про природу вони поділяють на такі:

- донесення інформації (методи повідомлення) з опертям на пізнавальну активність, якій притаманна її репродуктивність: дискусія, розповідь, опис, праця з книжкою та ін.;
- самостійного пошуку інформації (проблемні): вирішення проблемних ситуацій, ігри дидактичні, вправи логічні та ін.;
- ціннісні, які подають на доказових прикладах особистісні цінності (емоційність, активність, творчість);

- практичні – природничо-технічна діяльність;
- використання методів різностороннього впливу на дітей: проблемні (словесні та наочні), практичні та репрезентаційні (об'єктів відтворення живої природи у міміці, жестах, голосі, пантомімі тощо).

Водночас – рекомендується подавати дітям доступну інформацію з біології шляхом модифікацій методів і об'єднання їх у комплекси, спираючись на різні підходи до класифікації. Це такі методи:

I. Керівництва самостійною працею дітей:

- спостереження, досліді, експерименти;
- праця з книгою;
- навчання ситуаційне, узалежене від обставин;
- праця у кутку природи і на ділянці дитячого садка;
- наслідування;

II. Пошукові:

- розмови;
- загадки;
- розв'язування ребусів, кросвордів, чайнвордів;

III. Повідомлення інформації:

- опис і пояснення;
- читання творів дитячої літератури;
- переказування;
- розповідь.

Комплексний підхід до добору методів уможливорює проведення занять у цікавій та захоплюючій формі, що, загалом, стимулює пізнавальну активність та допитливість дітей. Ці процеси є важливими не лише у контексті ознайомлення дітей з природою, а й в освіті дошкільників, загалом. Задля досягнення очікуваних освітніх досягнень дітей, вихователька зосереджує першочергово свою увагу на наступному:

- організовує куток природи в оригінальній композиції ландшафтних елементів, об'єктів живої та неживої природи, проектуючи їхній зміст на різні пори року;
- таємничістю скарбів природи заохочує дітей до їхнього активного пізнання;

- вчить дітей шукати відповіді на запитання, стимулює їхню пошуково-дослідницьку діяльність з об'єктами живої та неживої природи;
- діагностує рівень сформованості зацікавленості дітей об'єктами та явищами природи задля їх доцільного добору на заняття та у самостійній діяльності;
- опирається на досвід дітей;
- послуговується літературною українською мовою і фаховою лексикою на природничо-екологічну тематику задля збагачення словника дітей у різних вікових групах.

Діти дошкільного віку пізнають природне довкілля двома способами – безпосередньо і опосередковано. Щодо безпосереднього контактування з об'єктами та явищами природи слід зауважити – цей спосіб якнайефективніше впливає на особистісний розвиток і дає очікувані результати в усіх вікових групах. Другий спосіб – опосередкованого повідомлення знань із використанням дидактичних засобів найдоцільніше використовувати у ситуаціях, коли безпосереднє контактування з природою неможливе унаслідок різних причин.

Як відомо, об'єкти та явища природи позитивно впливають на дитину своєю красою, звуками, способами пізнання. Однак, не завжди одержана інформація є доступною для розуміння й опанування. Цілком очевидно, що вище зазначене узалежене від складності явищ, які відбуваються в природі, доступності їхнього сприйняття у реальних умовах ЗДО. Відтак, вихователь об'єктивно змушений віднаходити такі методи, які сприятливо впливатимуть на дітей і стимулюватимуть їхню зацікавленість природою. А це: спостереження, розповіді, описи і пояснення, проблемні методи у спеціально створених ситуаціях, ігри, дозвілля та ін.

Природне довкілля є найкращим педагогом і особливо тоді, коли діє на дитину безпосередньо, тобто ілюструє сукупність зв'язків, які єднають її з кожною людиною. Систематичне використання безпосередніх контактів, переживання естетичної насолоди від споглядання за її об'єктами, спонукає до пізнання багатств та її форм і гармонії, загострює увагу і формує нетерпиме ставлення до згубних дій людини у процесі різних

видів діяльності. Власне безпосередня участь у пізнанні довкілля створює надійні передумови для формування природного оточення для діяльності, забезпечує розуміння її актуальності шляхом створення заповідників природи, національних парків, різних форм охорони рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин.

Як було наголошено вище, другим способом постає опосередковане ознайомлення дітей із природним довкіллям. І все ж, застосовуючи дидактичні засоби задля донесення інформації про неї, вихователь пам'ятає про те, що вони аж ніяк не взмозі стати заміниками натуральних об'єктів і явищ. Використовуючи фільми, репродукції картин, фотографії, інтернет ресурси та ін. слід забезпечити дітям інформацію про недоступні об'єкти та явища природи для безпосереднього пізнання, приміром – ознайомлення дітей із природою Півночі чи Півдня України. Такі засоби доцільно використовувати для закріплення набутих уявлень у безпосередньому пізнанні, а також задля зміцнення зацікавленості і бажання взаємодіяти з об'єктами живої та неживої природи.

Позитивний вплив на якість природничо-екологічної освіти чинять не лише методи навчання дітей, про які мовилося вище, а й методи, які мають чітко виражений виховний сенс. До них правомірно віднести такі:

- практичні, що спрямовані на природоохоронну діяльність, яка є значущою і корисною. Її результати вміщують потужний виховний потенціал, приміром – упорядкування певних ділянок поблизу ЗДО чи в парку або у сквері; висаджування рослин; підгодовування птахів узимку із вивішуванням шпаківень та синичників; участь у догляді за пам'ятниками природи; участь в акціях природоохоронного та екологічного спрямування; організація та участь у конкурсах, святах, днях із нагоди, приміром, зустрічі птахів із вирію; участь у театралізованих дійствах, які пропагують природоохоронні ідеї шляхом підготовки малюнків, плакатів, тематичних виставок іграшок із природного матеріалу; організація куточків книги на природничу та екологічну тематику; підготовка тематичних альбомів з фотографіями і малюнками

- дітей, а також робіт, виконаних спільно з батьками чи з іншими членами родини; підготовка гербаріїв та інсектаріїв; організація інсценувань, театрів пантоміми, лялькового, тіньового; відтворення звуків тварин, музики моря, вітру, шелесту листя дерев та ін.
- спостереження у світі рослин і тварин, а також явищ і процесів, які між ними відбуваються;
 - експерименти, які відтворюють процеси і явища, що відбуваються у природі, приміром – веселка, а також наслідки інтегрування людини в природу; показ різних зразків і моделей;
 - оповідання і описи, робота з літературними творами;
 - ігри дидактичні, рухливі, творчі, драматизації, спортивні, лото, доміно, карти, дозвілля музичне, ритмічне, театралізоване;
 - прогулянки, екскурсії та подорожі в природу, що забезпечують ознайомлення з її прихованими таємницями, які захоплюють дітей, стимулюють зацікавлення, формують бережливе ставлення на фоні тих учинків дорослих, які нанесли згубний вплив рослинам і тваринам; діти вчать оберігати і усвідомлювати відповідальність за братів своїх менших: Знай! Люби! Бережи!
 - ознайомлення з творами мистецтва, в яких представлено природничу тематику, а саме: музичні твори відомих композиторів, дитячі пісні, репродукції картин відомих художників, фотографії, вироби митців із каменю, дерева, глини, гіпсу та ін.
 - у дошкільному віці діти потребують для активної діяльності не лише зразків із найближчого природного довкілля, а й участі дорослих у спільних діях. Саме вони спонукатимуть дітей до пізнання, підтримувати їхню допитливість, стимулювати зацікавлення до об'єктів і явищ природи. Переживання естетичної насолоди під впливом краси довкілля, спонукають дітей до запитань, а надалі – до висловлювання своїх міркувань і припущень активної оцінкової діяльності. Упродовж такої діяльності не лише збагачується словник, а й різні форми міжособистісного

спілкування, формуються уміння вести діалог (полілог), дискусію, обстоювати свої думки на рівні вербальної та практичної доказовості, усвідомлювати значення уміння домовлятися, не лише слухати, а й чути інших, прислухатися до їхніх думок.

Почуття безпеки під час активної пізнавальної діяльності в природі навіює дітям упевненість у своїх можливостях, стимулює бажання долати перешкоди й утруднення у праці, грі чи в самостійній діяльності. Ці почуття надзвичайно важливі у ситуаціях, коли дитина пізнає об'єкти або явища вперше. Власне впевненість у своїх силах позитивно мотивує її до сміливих рішень під час пізнання, самостійних дій та відповідальності за одержані результати.

Вихователька закладу дошкільної освіти зобов'язана пам'ятати про те, що під час пізнання природного довкілля, завдання для дітей слід добирати із урахуванням їхніх не лише вікових, а й індивідуальних можливостей, що активізуватиме мислительну, аналітико-синтетичну діяльність, стимулюватиме творчу уяву, вивільнятиме експресію і творчість, зміцнюватиме позитивні почуття.

II.4. Реалізація проєкологічної освіти дітей дошкільного віку

Дитина дошкільного віку не завжди спроможна ознайомлюватись із природним довкіллям згідно алгоритму діалектичного пізнання. Її входження у світ природи супроводжує безліч запитань на які вона очікує відповіді дорослих відразу в момент пізнання, а не “завтра...”, “пізніше...”, “зачекай...”. В основу моделі розвитку дитячої допитливості покладено потребу активної конфронтації зі світом природи водночас із запитаннями та відповідями на них. Дитина скоріше за все є співтворцем свого життя і свого навчання, позитивно мотивована на них, сповнена енергією і в процесі засвоєння інформації про реальну дійсність є спостережливою і допитливою. Навчання у ситуації активної пізнавальної діяльності приносить дітям задоволення, оскільки вони дізнаються чимало цікавого, ще невідомого і, зазвичай,

інформація природничого змісту викликає яскраве захоплення і бажання дізнатися більше.

Відповідно, природничо-екологічна освіта повинна бути спрямованою у русло глибокої обізнаності дітей із практичними діями, необхідними для збереження і примноження скарбів природи, шляхів і засобів їхнього раціонального використання без нанесення шкоди рослинам і тваринам. Відтак, вихователю слід додержуватися низки основних положень в організації природничо-екологічної освіти. А саме:

- у дошкільному віці дитина повинна, насамперед, ознайомитися із родинним оточенням, далі – найближчим (локальним) і, насамкінець – життєво важливим у широкому розумінні цього слова, що є доступним на основі принципів послідовності; концентричності та наступності у навчанні;
- пріоритетним напрямом діяльності з дітьми повинно бути узагальнення знань, умінь і навичок на основі попередньо набутого досвіду;
- інформація, яку пізнають діти повинна вирізнятися позитивними емоціями, супроводжуватися загадковістю, захоплюючим змістом, своєрідними парадоксами і метаморфозою явищ і процесів, таємничістю відкриттів, що збуджує творчу уяву, фантазування й активність.

Задля раціональної організації природничо-екологічної освіти слід виокремити три її виміри у дошкільній дидактиці. Це такі:

- вивчення природного довкілля, що обумовлює опанування науковою інформацією про реальне довкілля і природне, і суспільне; така освіта дітей не повинна бути ситуативною, натомість її організація передбачає донесення дітям інформації у цілісних і логічно обумовлених тематичних комплексах, уявлень про різноманітні природні середовища, їхню особливість, специфіку рослин, тварин і процесів, які там відбуваються. У контексті цього виміру, дітей максимально залучають до спостережень, явищ і процесів, верифікації, прогнозування і формулювання ціннісних поведінкових орієнтацій;

- навчання у природному довкіллі, чи, іншими словами – використання природного довкілля як сукупності засобів навчання дітей. Сутність цього виміру полягає у тому, що навчання у природному довкіллі відбувається безпосередньо на лоні природи, шляхом взаємодії з його об'єктами. Така організація цього процесу стимулює різносторонню активність дітей, вражає їх багатством форми, кольору, запаху, а також позитивно мотивує до критичної оцінки, позитивний відгук людини на довкілля, стимулює почуття відповідальності за його об'єкти, активізує допитливість, обумовлює формування бережливого та економного використання природних ресурсів;
- навчання для довкілля, яке спрямовано на підготовку дітей до відповідальної поведінки у природному довкіллі, охорону його об'єктів, пошуки шляхів раціонального вирішення його проблем і прогнозування перспектив для подальшого розвитку.

В організації природничо-екологічної освіти педагог повинен діяти згідно наступного алгоритму:

- поступовість ознайомлення з довкіллям, що передбачає кілька фаз: емоційну (пізнання дитиною краси природи, її багатства); пізнавальну (формування зацікавленості, яка позитивно мотивує дитину до діяльності); економічну (ознайомлення дітей з використанням природних ресурсів, їхнім перетворенням у різних видах діяльності людини); етичну (ознайомлення з охороною об'єктів природи, допустимими нормами і правилами їхнього використання);
- безпосереднє контактування дітей з об'єктами і явищами живої та неживої природи;
- сприйняття й переживання краси різноманітних явищ у природі унаслідок яких з'являється радісне і добровільне реагування на спостереження, дослідження й експериментування з її об'єктами;
- зворотнє поінформування освітньою інформацією, що передбачає створення для дітей таких умов, за яких вони переказуватимуть дорослим чи іншим особам опановану

- інформацію природознавчого змісту, а також ділитимуться з вихователем своїми зацікавленнями щодо її поглиблення;
- утилітарний егоцентризм – донесення дітям інформації про значення природи для життя людини на практичних прикладах (ігри, проблемні ситуації, спостереження, досліди, різні види праці), а також навчання дітей адекватно використовувати її ресурси для себе і для інших;
 - економізація використання засобів природи і природного довкілля, що охоплює щоденні процедури раціонального використання дітьми натуральних засобів природи, правильної поведінки з її ресурсами у т.ч. із рештками сегрегація сміття, предметів побуту та ін.);
 - позитивна кооперація між людьми (дітьми), яка формує переконання про необхідність тісної та злагодженої співпраці задля охорони й економного використання засобів природи.

Додержання у педагогічному процесі ЗДО наведеного вище алгоритму уможливорює раціональне й ефективне ознайомлення дітей з природничо-екологічною інформацією. Воно відбувається у дошкільному і молодшому шкільному віці, її слід подавати максимально вичерпно на реальних об'єктах і явищах, доступних для безпосереднього контактування і лише згодом опиратися на сформовані уявлення під час стимулювання понятійного (логічного) мислення. На першому етапі ознайомлення з природним довкіллям виключне значення мають позитивні враження про його об'єкти та явища. Власне на їхній основі логічне мислення й оперуватиме тим обсягом інформації, якою діти успішно опанували. Задля досягнення очікуваних результатів від природничо-екологічної освіти дітей, в її поетапній реалізації слід першочергово враховувати їхні вікові та особистісно-індивідуальні особливості. Відповідно до зазначеного вище, виокремлюємо таку послідовність у роботі вихователя з формування природничо-екологічних знань дітей:

- пізнання краси і відмінностей між об'єктами природи унаслідок їхнього пізнання шляхом безпосереднього контактування у довкіллі, увиразнення їхньої величини, кольору, форми, запахів;

- ознайомлення дітей із способами систематизації природи унаслідок діяльності людини;
- ознайомлення із причинами і наслідками деградації природного довкілля, аналізу вчинків дорослих;
- формування правил поведінки відповідно до норм охорони природи;
- вибір, аналіз, порівняння форм діяльності дорослих у природному довкіллі, які зумовлюватимуть його ефективне використання.

Задля створення дітям у закладі дошкільної освіти сприятливого простору для природничо-екологічної освіти, вихователю у різних вікових групах доцільно дотримуватися таких рекомендацій, які ми наводимо у гаслах:

- Якомога менше навчай, натомість активно взаємообмінюйся враженнями, переживаннями, віруваннями!
- Будь завжди уважним і спостерігай за поведінкою дітей на лоні природи!
- Зосереджуй увагу дітей на світі, який їх оточує!
- Насамперед спостерігай, вивчай, досліджуй, а за тим – навчай!
- Використовуй запитання задля того, щоб спонукати дітей до активності та допитливості!
- Картину світу дітей творять цінності дорослих, які доступно донесені для їхнього усвідомлення!

I. Завдання для письмових робіт:

1. 1) Охарактеризувати дефінітивно-сміслове поле проблеми екологічної освіти дітей дошкільного віку.
 - 2) Навести альтернативне визначення поняття “середовище” у його різноаспектних інтерпретаціях.
 - 3) Зробити порівняльний аналіз понять “освіта”, “дошкільна освіта”, “проєкологічна освіта”, “дошкільна освіта”.
 - 4) Проаналізувати авторські програми екологічної освіти дітей дошкільного віку.
2. 1) Описати основні напрями екологічної освіти.

- 2) Навести приклади – презентації їхньої реалізації у практичній діяльності.
 - 3) Охарактеризувати приклад досвіду організації спільних екозаходів із дітьми в родинному вихованні.
- 3.
- 1) Дати визначення понять “свідомість”, “культура”, “екологічна свідомість”, “екологічна культура”.
 - 2) Оформити добірку прикладів – презентацій прояву екологічної культури дітей дошкільного віку (3-5 прикладів).
 - 3) Навести результати аналізу досвіду формування екологічної культури дітей дошкільного віку у зарубіжних освітніх системах.
- 4.
- 1) Навести визначення процесу “екологічне виховання” як чинника впливу на всебічний розвиток особистості.
 - 2) Охарактеризувати завдання екологічного виховання для дітей різних вікових груп.
 - 3) Описати сутність і структуру процесу екологічного виховання дітей дошкільного віку.
- 5.
- 1) Визначити мету екологічного виховання дітей дошкільного віку.
 - 2) Обґрунтувати залежність якості екологічного виховання від організаційної діяльності вихователя ЗДО.
 - 3) Охарактеризувати значення особистісного ставлення дітей до природи рідного краю.
 - 4) Описати пізнавальну діяльність дітей дошкільного віку.

II. Запитання для самоконтролю:

1. 1) Актуальність екологічної освіти на сучасному етапі. Генеза педагогічних обґрунтувань екологічного виховання, його психолого-фізіологічні основи щодо дітей дошкільного віку.
 - 2) Законодавчо-нормативний супровід екологічної освіти дітей у ЗДО України.
- 2.
- 1) Багатство і різноманітність природи рідного краю на прикладі її реальної охорони і використання ресурсів.

- 2) Наукові основи природоохоронної та екологічної освіти дорослих і дітей.
- 3) Сучасний стан охорони природи, перспективні напрями його розвитку.
3. 1) Осмислення змісту понять: свідомість, екоповедінка, екокультура.
- 2) Засоби формування екологічної культури дітей.
- 3) Народні традиції природовикористання в різних регіонах України.
4. 1) Взаємозв'язок екологічного виховання з усіма чинниками всебічного виховання дітей дошкільного віку.
- 2) Вимоги до організації процесу екологічного виховання дітей у ЗДО різного типу.
- 3) Екологічний портрет вихователя ЗДО.
- 4) “Зелений дитячий садок” – концепція “ЕКООКО”.
- 5) Умови екологічного виховання.
5. 1) Краєзнавча спрямованість змісту природничих знань для дітей дошкільного віку.
- 2) Екологічна культура, її виміри у практичній діяльності в ЗДО міського і сільського типу.
- 3) Зарубіжний досвід формування екологічної культури дітей та його використання в національному ЗДО України.
- 4) Аналітико-синтетичні операції в практичній природоохоронній діяльності.

III. Засоби для виконання письмових завдань і самоконтролю

1. Навчальні посібники.
2. Програми ЗДО України, рекомендовані МОіНУ.
3. Наочні посібники.
4. Матеріали краєзнавчого музею в краї (регіоні).
5. Періодичні педагогічні видання.
6. Інтернет – ресурс.

РОЗДІЛ III. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ДИДАКТИКО-РОЗВИВАЛЬНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ДЛЯ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З ПРИРОДОЮ ДОВКІЛЛЯ

Найближчим природним оточенням, де діти проводять велику кількість часу в закладі дошкільної освіти (ЗДО), є ділянка. У сучасних архітектурно-проектувальних вирішеннях ділянка розглядається як продовження групової кімнати і подібно до того, як у груповій кімнаті все обладнується для проведення змістовної роботи з дітьми. Відтак ділянка дитячого садка повинна створювати можливості для успішного ознайомлення з природою.

III.1. Ділянка сучасного закладу дошкільної освіти

СКОРИСТАЙТЕСЯ ПОРАДОЮ

Декому може здатися, що дитина не спроможна зрозуміти такий складний феномен, як естетична виразність природи. Але це не так. Діти жваво й безпосередньо реагують на вияви прекрасного в навколишньому житті. Чим вони менші, тим легше здійснюється певний гармонійний баланс у їх спілкуванні з природою, яка сприймається ними як радісне, сповнене барвами, звуками, рухами ціле. Мабуть, недарма кажуть, що в дитини є “третє око”, бо вона реагує на вияви навколишнього світу загострено пильно і чуйно.

(Гурзенська О., Калініченко Л. Уроки милування природою)

Ділянка закладу дошкільної освіти є тим середовищем, яке за умови його правильної організації, має великий вплив на розвиток всіх сторін особистості дитини, оскільки на ділянці організується різноманітна її діяльність – пізнавальна, ігрова, трудова.

Ділянка ЗДО повинна забезпечувати багатий матеріал для формування у дітей образів рідної природи. Саме тут вони повинні дізнатися про різноманітність дерев, кущів, плодових, городніх, декоративних рослин, особливості їхнього життя, зміни в різні пори року, їхнє значення для людини. На ділянці діти знайомляться зі світом тварин – різноманітними комахами, птахами, деякими свійськими тваринами. У процесі їхнього

пізнання дітей знайомлять із залежністю життя рослин, тварин від зміни умов (підживлені рослини краще ростуть). Нагромадження такого досвіду сприяє розумінню зв'язків і залежностей у світі природи.

Ділянка дитячого садка – сприятливе середовище для розвитку мови і мислення дітей. Процес пізнання нових об'єктів природи, прийомів догляду за ними завжди супроводжується їхнім словом, що сприяє збагаченню словника дітей. Збільшення фонду конкретних уявлень про природні об'єкти створює сприятливі умови для формування узагальнень, розвитку мислення.

Озеленення ділянки є важливою умовою реалізації завдань сенсорного виховання. Вона забезпечує для вихователя достатній обсяг матеріалів для розвитку всіх аналізаторів – зорового, слухового, дотикового, нюхового.

Під час перебування дошкільників на ділянці розвивається спостережливість, дітей, вони оволодівають прийомами аналізу, навчаються порівнювати, виокремлювати суттєве і другорядне.

Важко переоцінити значення ділянки для розвитку пізнавальних інтересів дітей. Ознайомлення з природою повинно ґрунтуватися на сформованій у кожної дитини фундаментальній потребі набувати нові враження, нові знання, опановувати способами дій. Ігнорування цього призводить до згасання пізнавальних потреб, діти втрачають інтерес до знань і процесу їхнього надбання. Для реалізації і розвитку цієї потреби важливим є різноманітний флористичний склад ділянки, наявність на ній тварин та інших умов для набуття нових вражень.

Ділянка ЗДО є важливою умовою для вирішення виховних завдань. Одним із найважливіших з-поміж них – екологічне виховання. На ділянці вихователь може раціонально поєднати формування нових знань із діяльністю дітей, спрямовуючи педагогічний процес на здійснення завдань екологічного виховання: формування узагальнених уявлень про залежності у природі, ціннісні орієнтації, бажання спілкуватися з природою. Саме на ділянці діти засвоюють перші знання про природокористування і на цій основі у них формується

екологічна культура поведінки, вони опановують першими навичками діяльності, спрямованої на покращення навколишнього середовища.

На ділянці закладу дошкільної освіти організується праця дітей на городі, у квітнику, що є важливою умовою для формування любові до праці і виховання трудових навичок.

Озеленена ділянка дитячого садка є тим місцем, де діти сповнюють естетичними враженнями від спілкування з природою. Отож педагогічному колективу необхідно зробити все для того, щоб ці враження були якомога виразнішими і повнішими.

Озеленена ділянка створює сприятливі умови для фізичного розвитку дітей. Дослідження гігієністів свідчать про те, що рослини ділянки затримують до 72% пилу, знижують швидкість вітру на 60%, а у жаркі дні знижують температуру повітря на 2–3°C, підвищуючи рівень зволоженості, утім і комфортність середовища. Зелені рослини виділяють фітонциди, оздоровлюють дітей. Різноманітність барв, форм знижує нервові напруження.

Планування ділянки

Розмір ділянки залежить від типу закладу дошкільної освіти. В яслах-садках на 100 осіб відводиться до 40 м² на одне місце; на 140–320 – 35 м², 560–640 – 30 м² на одне місце для особи.

Ця норма площі охоплює розміщення основного і допоміжних приміщень, під'їзних шляхів, групових майданчиків тощо. В умовах, коли площа для дитячого садка виділяється в районі реконструкції, вона може бути зменшена на 25 %. При будівництві дитячого садка в умовах складного рельєфу площа ділянки зменшується на 15 % ділянки дитячих садків у великих містах, де є всі види благоустрою, менші, ніж ділянки сільських дитячих садків, за рахунок скорочення площ для господарського подвір'я. В санаторних дитячих садках площа на одне місце збільшується до 100 м². Зелені насадження в таких випадках займають 60–70 % усієї площі.

На ділянці дитячого садка виділяються такі структурні компоненти:

1. Групові майданчики з газонами. Майданчики повинні мати садове покриття (відсів щебеню), асфальтоване покриття на

дитячих ділянках не допускається. Середина майданчика має бути вільною від обладнання, оскільки на майданчику проводять рухливі ігри, розваги. По краях майданчика слід розташовувати тіньовий навіс, пісочники, обладнання для ігор з водою тощо.

2. Фізкультурний майданчик площею не більше 250 м². Половина майданчика повинна мати садове покриття, а друга половина – засівається сумішшю газонних трав. Фізкультурне обладнання розташовується по краях майданчика.

3. Майданчик для утримання дрібних свійських тварин площею 20 м². Розташовують його здебільшого біля господарського подвір'я. Його обладнують клітками і вольєрами для утримання дрібних свійських тварин.

4. Квітники – спільні для дитячого садка, і квітники на групових ділянках.

5. Дитячий город. Його планують із розрахунку не менше 0,5 м² на одну дитину. Оптимальний розмір площі городу – 1,5 м² на дитину.

6. Сад і ягідник. Їхня площа залежить від загальної площі фруктового дитячого садка, однак важливо, щоб там були посаджені основні дерева і кущі.

7. Майданчик для вивчення правил вуличного руху.

8. Кільцева дорога для їзди на дитячих велосипедах. Вона не повинна перетинати групові ділянки.

9. Господарське подвір'я площею 100–240 м², де розташовують допоміжні споруди, втім і під'їзні шляхи для вантажних машин.

10. Плескальний басейн.

На майданчику дитячого садка розташовуються малі архітектурні форми – перголи, фонтани, тіньові грибки. Вздовж доріжок розміщують лави.

III.2. Вимоги до озеленення ділянки

Озеленення ділянки дитячого садка має велике значення для створення сприятливих умов для перебування та ознайомлення дітей з природою. Відповідно до озеленення ділянки дитячого садка висувуються певні гігієнічні і педагогічні вимоги.

Гігієнічні вимоги:

1. Під час озеленення ділянки не повинен порушуватися режим сонячної радіації: дерева не повинні затінити більше половини групових і фізкультурних майданчиків. Дерева і кущі не повинні перешкоджати доступу сонячних променів у приміщення. Озеленення в різних природних зонах України слід проводити із урахуванням кількості сонячної радіації. У Поліссі і Лісостепу, де її менше, дерева доцільно висаджувати на відстані 10 м, а кущі – 5 м від приміщення дитячого садка. У степовій зоні, де сонячна радіація більша, дерева висаджують на відстані 5 м, а кущі – 1 м від приміщення.

2. Озеленення не повинно порушувати режим провітрювання ділянки. Однак, у тих районах України, де взимку дмуть сильні вітри, зелені насадження слід розташовувати так, щоб вони захищали ділянку з боку пануючих вітрів узимку. З цією метою згущують насадження, висаджують їх у два ряди.

3. На ділянці дитячого садка не повинно бути рослин, які могли б негативно впливати на здоров'я дітей: отруйних, тих, що засмічують ділянку, мають колючі елементи. Відтак, на ділянці не слід висаджувати тис ягідний (отруйний), жіночі екземпляри тополі, які в період поширення насіння можуть подразнювати дихальні шляхи та ін.

Педагогічні вимоги:

1. Озеленення ділянки повинно забезпечувати виконання завдань програми із ознайомлення дошкільників з природою. Дослідженням доведено, що озеленені ділянки (різноманітність дерев, кущів, трав'янистих декоративних рослин) впливають на якість знань дітей про природу і ставлення до неї. Там, де флористичний склад ділянки бідний, набагато нижчі показники. Це зумовлене наявністю різноманітних рослин об'єктивно, що створює передумови для спостережень, праці з догляду за рослинами, унаслідок чого формуються знання дошкільників про природу і позитивне ставлення до неї. Різноманітні квітучі рослини на ділянці приваблюють комах, які приваблюють птахів.

2. Озеленення ділянки повинно забезпечувати зміну вражень дітей, а отже, його слід добирати флористично різноманітним, із безперервними періодами цвітіння рослин: чим різноманітніший

склад рослин і тварин на ділянці, тим більші можливості вихователя для повідомлення нової інформації і формування пізнавальних інтересів дітей, їх позитивного ставлення до об'єктів природи.

III.3. Добір дерев і кущів

ВЧОРА→СЬОГОДНІ→ЗАВТРА

Рослини – найбільш беззахисні перед діяльністю людини. Їх охорона стала нині важливим міжнародним завданням. 1948 року було створено Міжнародну Червону книгу, куди заносяться всі рослини і тварини, яким загрожує зникнення. 1982 року закон про Червону книгу прийнято і в Україні. Сьогодні до неї занесено понад 800 видів рослин і тварин з метою їх охорони та збереження. Нині на Земній кулі близько 20–25 тисяч рослин знаходяться на межі зникнення. У наступні 20–30 років щодня зникатиме з лиця землі 10 видів рослин і тварин; загальна кількість зникаючих видів наблизиться до 1 млн.

30 років тому поліські кооператори заготовляли 220 ц кореня валеріани на рік. Сьогодні – лише 4–5 ц. Із 47 видів лікарських рослин, якими славиться Полісся, тепер збирають 6–7 видів. 20 років тому на Поліссі було 80 тис. га знаменитої цілющої журавлини. Нині площа ця зменшилась до 20 тис. га, а обсяг заготівель ягоди зменшився з 950 до 90 кг за рік. Це – один із результатів осушення поліських боліт.

*К. Дорошенко
(Світ навколо любові просить)*

Основу озеленення ділянки дитячого садка складають дерева. Їх добір для озеленення ділянки повинен забезпечувати потрібні матеріали для спостережень і створювати виразний декоративний ефект у зеленому вбранні ділянки.

Декоративні дерева, що висаджуються на ділянці, належать до хвойних і листяних. Серед них є рослини природної флори України, а також інтродуковані. Далі подаємо коротку характеристику вимог до умов життя та розміщення дерев і кущів. Зміст спостережень за ними детально представлено у посібнику “Природа України” в розділах “Рослини лісу”, “Рослини парків і скверів” Н.Яришевої.

Із представників хвойних дерев на ділянці бажаною є ялина, сосна і модрина, що створює сприятливі умови для проведення порівняльних спостережень, формування ціннісних орієнтацій.

За декоративні якості ціннішою є **ялина колюча** (форма срібляста, голуба), що походить із Північної Америки. Завдяки

стрункості форм, багатства кольору хвої ці ялинки надають дітям урочистих вражень. Проти поширеної ялини звичайної, ялина колюча краще витримує забруднення повітря. Найбільший декоративний ефект мають молоді дерева. Висаджують ялини (і звичайну, і колючу) найчастіше біля центрального входу. Ці тіньовитравалі дерева вимагають вологих, багатих ґрунтів.

Світлолюбна, невибаглива до ґрунту *сосна* із прозорою ажурною кроною потребує добре освітленого місця на межах групових ділянок чи біля приміщення.

Прикрасить ділянку і *модрина* з рідким, ажурним галуженням.

Це світлолюбна рослина, маловибаглива до ґрунту, добре витримує міські умови. Гарно виглядає у поодинокій посадці на газоні.

Спостереження за хвойними деревами проводять з дітьми в усі пори року. Їх слід навчити розрізняти, відмічати своєрідну красу кожного дерева, знаходити спільне і відмінне у появі молодих пагонів, хвої, цвітіння, утворенні і визріванні шишок.

Листяні дерева мальовничими обрисами крон і світлішим забарвленням листя значно різняться із хвойними і часто створюють контрасти великої художньої цінності.

На ділянці дитячого садка обов'язковими є 1–2 дерева із цвітінням у березні – початку квітня, причому із виразним цвітінням, яке сприйматиметься дітьми як ознака пробудження природи. До таких дерев належать осика, верба козяча, вільха. Цвітуть вони до появи листя. Всі вони маловибагливі до ґрунтів, але садити їх краще у більш зволжених місцях ділянки. Не можна не замилуватися рано навесні осикою, одягненою неначе в сіру хутрянну шубку. Влітку цікаво послухати, як “розмовляє” дерево, розкрити дітям секрет, що такий звук зумовлений довгим черешком і щільною листковою пластинкою. Восени добре помилуватися різноколірним забарвленням листків осики. Діти дізнаються, що осика – одне з найулюбленіших дерев для диких тварин – зайців, лосів, які ласують корою, гілками. Деревину її використовують для виготовлення сірників.

У квітні і травні цвітуть більшість дерев: клен, береза, горобина, каштан кінський, ясен, верба, тополя, дуб, дикорослі

плодові (яблуня Недзведського, сливолиста, чудова, маньчжурська тощо). Всі вони потрібні для проведення спостережень, надання різноманітності зеленому вбранню ділянки.

Клен творить мальовничішу крону, має красиву кору. Найбільший декоративний ефект належить клену гостролистому. Він швидкоростучий, добре проростає на багатих ґрунтах. Тіньовитривалий.

Іншим цікавим видом є клен сріблястий, що походить із Північної Америки). Він має глибокорозрізаний лист, а нижня поверхня його сріблясто-сіра. Цей клен світлолюбний, до ґрунтів невибагливий.

Для порівняльних спостережень цікаво висадити і клен татарський, що дає влітку великий декоративний ефект завдяки червонозбарвленим крилаткам.

Плануючи розміщення кленів на ділянці, слід пам'ятати, що найбільшим декоративним ефектом вони вирізняються тоді, коли висаджені групою.

Береза є одним із найбільш мальовничих і улюблених дерев. Найчастіше висаджують березу плакучу, або бородавчасту, яка має пониклі гілки. Це світлолюбне, невибагливе до ґрунтів дерево. Розміщують ці берези на межах групових ділянок. Можна посадити березу поруч з ялиною для створення контрастного ефекту.

Горобина, як і береза є одним із поетичних дерев. У будь-яку пору року прикрашає ділянку то волохатими розкритими бруньками, то пухнастими духмяними квітками, то червоними ягодами, які приваблюють птахів. Світлолюбна, до ґрунтів невибаглива. Висаджують її на межах групових ділянок.

Ясен – гарне дерево з ажурною короною, що належить до швидкоростучих порід. Світлолюбний, вимагає поживних ґрунтів. Добре посадити біля приміщення для того, щоб була змога спостерігати з вікна за снігурами, які часто відвідують ці дерева.

Дуб – символ могутності, довголіття. З різних видів дубів найцікавішими для вирощування на ділянці є дуб звичайний і дуб червоний (з Північної Америки). Його листя набуває восени

надзвичайно яскравого чорного забарвлення. Це світлолюбні дерева, краще ростуть на поживних ґрунтах. Висаджують їх поодинокі.

Тополя – найпоширеніше в Україні дерево. Особливою стрункістю відзначаються тополі пірамідальні, які бажано мати на ділянці. Найчастіше їх висаджують по периметру ділянки. До ґрунтів невибагливі, однак краще ростуть на багатих і достатньо зволжених ґрунтах.

Каштан кінський (походить з Балкан) – чудове тіньовитривале дерево, що добре росте на родючих вологих ґрунтах. Дає багато цікавого і різноманітного матеріалу для спостережень та ігор дітей. Розміщують його по межах групових ділянок.

Верба – гарне, опоетизоване і оспіване дерево. Є багато видів, з них найкрасивіша верба біла плакуча. Невибагливе до ґрунтових умов, здатне витримувати перезволоження дерево. Висаджують його біля басейну з північного боку.

Робінія, або біла акація, походить з Північної Америки. Приваблива білими ароматними квітами, декоративними листками. До ґрунтів невибаглива. Розміщують по межах групових ділянок та по периметру ділянки.

Із дерев, що цвітуть улітку, на ділянці дитячого садка обов'язково висаджують **липу**. Це тіньовитривале дерево, вибагливе до ґрунтів. Висаджують його по межах групових ділянок та по периметру ділянки. Цінне дерево для спостережень за красою цвітіння, за комахами, що прилітають для збору нектару.

Цікава для спостережень **катальпа** (походить з Північної Америки). Приваблюють у рослини широкі світло-зелені листки, білі квіти, зібрані у волоті, після відцвітання яких утворюються довгі звисаючі плоди. Це світлолюбне, невибагливе до ґрунтів дерево. Висаджують його біля приміщень, а також на межах групових ділянок.

Ознайомлюючи з деревами на ділянці дитячого садка, вихователю слід привернути увагу дітей до їхніх естетичних властивостей в усі пори року, простежити основні фенологічні фази в їхньому розвитку, їх залежність від умов середовища,

сформувані доступні розумінню дітей знання про значення дерев для життя природи і людини, навчити виявляти турботу про зелені друзів (розпушувати пристовбурні круги, поливати, підгортати сніг тощо).

Зелене вбрання ділянок закладів дошкільної освіти залежить від добору кущів. Маючи високу художню і декоративну цінність, кущі композиційно об'єднують групи дерев, створюють плавні переходи.

Зелені насадження без кущів не досить щільні, менш затишні й значно менше захищають від навколишнього шуму і пилу. Наявність кущів на ділянках закладів дошкільної освіти створює сприятливіші умови для розвитку дерев. Густий покрив куща притінює ґрунт, не дуже висушує його, механічно захищає коріння дерев від витоптування, створюючи для них більш сприятливі умови розвитку.

Кущі мають особливе значення для дитячих садків-новобудов, оскільки в перші роки новозакладена ділянка має порівняно бідний вигляд тому, що більшість посаджених на ній дерев знаходиться в стадії формування: стовбур тонкий, часто непрямої, крона рідка, не має ще визначеної форми; потрібні десятиріччя, щоб дерева досягли свого повного розвитку й набули декоративної форми. Кущі мають значно коротший період формування (2–3 роки), який проходить найчастіше у розсаднику. Відповідно вони особливо цінні для ділянок дитячих садків уже з перших років. При правильному доборі і розміщенні красивоквітучі кущі безперервно змінюють яскраві барви впродовж усього вегетаційного періоду.

За даними фенологічних спостережень, у Ботанічному саду АН України із 268 видів і різновидів кущів у березні цвітуть 2, у квітні – 81, у травні – 125, у червні – 45, у липні – 11, у серпні – 3. Природні умови України дають змогу вирощувати багатий асортимент кущів, і, відповідно підбираючи їх, можна створити безперервне цвітіння, проводити з дітьми цікаву роботу, спрямовану на естетичне, трудове виховання, розвиток пізнавальних інтересів, любові до природи.

Кущі, що використовуються для озеленення ділянок дитячих садків, залежно від застосування та за декоративними якостями поділяють на:

1. Декоративні – для створення живоплотів.
2. Красивоквітучі.
3. Виткі.

В озелененні дитячого садка важливу роль відіграють бордюри і живі огорожі з чагарників. Вони мають бути щільними, красивими. Стрижені живоплоти широко використовуються під час обсаджування групових майданчиків, доріжок, алей.

Для низьких бордюрів використовуються самшит, яловець звичайний, магонія.

Самшит вічнозелений походить із Середземномор'я. Це тіньовитривала рослина, добре витримує будь-які погодні умови. Розмножують її живцями.

Яловець звичайний поширений в Європі, Сибіру, Північній Америці. Світлолюбна рослина, невибаглива до ґрунтів, має високі фітонцидні властивості. Розмножують його насінням і живцями.

Магонія походить з Північної Америки і Азії. Вічнозелений кущ із складними шкірястими темно-зеленими блискучими листками. Золотисто-жовті квітки зібрані у волоті. Плоди синьо-чорні з сизуватим нальотом. Кущ декоративний в усі пори року. Світло- і теплолюбний. Розмножують магонію насінням і діленням кущів.

Для більш високих живоплотів рекомендуються бирючина, дерен білий, кизильник, смородина, свидина.

Бирючина кущ, походить із Західної Європи, тіньовитривалий, невибагливий до ґрунтів. Цвіте білими духмяними квітами, зібраними у волоті. Прекрасно формується, розмножують його насінням і живцями.

Дерен білий і Свидина червона, або кров'яна, привабливі яскраво-червоними пагонами, яскравим забарвленням листків восени. Розмножують кущ насінням і живцями.

Кизильник походить із Сибіру. Це кущі, які вкриті щільними блискучими листками, які восени яскраво

забарвлюються у пурпурові кольори. Розмножують його насінням і живцями.

Смородина альпійська (походить з Європи) і смородина золотиста (з Північної Америки) – тіньовитривалі, невибагливі до ґрунту кущі. Розмножують смородину насінням і живцями.

Барвистості та виразності ділянці дитячого садка надають красивоквітучі кущі. Їх висаджують поодиночі, групами, вздовж алей, у композиції з деревами.

Красивоквітучі кущі на ділянці дитячого садка слід добирати так, щоб забезпечити цвітіння в різні місяці. Це створить найкращі умови для проведення спостережень і здійснення на їхній основі завдань із ознайомлення дітей з природою.

До поширеніших кущів весняного цвітіння належать форзиція, хеномелес, слива китайська трилопатева, півонія деревовидна, таволга Вангута, бузок, жасмин та ін.

Форзиція походить зі Східної Азії, цвіте золотавими квітками у середині квітня. Світлолюбна, невибаглива до ґрунтів рослина. Розмножують її легко зеленими чи здерев'янілими живцями.

Хеномелес (айва японська) походить з Японії, Китаю. Зацвітає у кінці квітня – першій половині травня. Квітки яскравого і різноманітного забарвлення від ніжно-абрикосового до яскраво-червоного. Ароматні плоди використовують для джему, варення. Кущ світлолюбний. Розмножують насінням і кореневими живцями.

Слива китайська трилопатева (батьківщина – Китай) зацвітає у кінці квітня – на початку травня, до появи листків. Квітки ніжно-рожеві, схожі на мініатюрні троянди, розташовані по всій довжині пагона. Світлолюбна, вимагає родючого ґрунту. Вирощують найчастіше у штамбовій формі шляхом щеплення на терені або сливі.

Півонія деревовидна – походить із Китаю. Гарний кущ з великими квітками різноманітного забарвлення (від білого – до малинового). Вимагає родючих ґрунтів, добре освітлених або злегка затінених місць. Розмножується півонія насінням, поділом куща, живцями. Найбільш надійний, хоч і тривалий, спосіб розмноження – насінням, яке визріває у кінці серпня – на початку

вересня. Надземна частина сіянців у перші 3 роки росте мало, досягаючи 5–10 см заввишки у трирічному віці, зате коріння виростає до 40–60 см завдовжки, утворюючи розвинуту кореневу систему.

Таволга Вангута. Батьківщина – Європа, Сибір. Високодекоративний кущ, вкритий безліччю дрібних білих квіток, зібраних у щитки; світлолюбний, невибагливий до ґрунтів. Розмножують його насінням, живцями, діленням кущів і відсадками паростків.

Бузок поширений у Південній Європі, Східній Азії. Виведено багато сортів бузку. Приміром, у колекції Ботанічного саду АН України зібрано більше 250 його сортів. Невибагливий до ґрунтів, посухостійкий. Сортіві види бузку розмножують щепленням і живцями. Бузок любить багатий ґрунт, своєчасне внесення добрив, достатню кількість світла.

В кінці травня і у червні зацвітають чубушник (садовий жасмин) і калина бульдонеж.

Чубушник розповсюджений у Південній Європі, на Кавказі. До ґрунтів невибагливий, однак краще розвивається на багатих ґрунтах. Тіньовитривалий, але для рясного цвітіння потребує достатнього освітлення. Розмножують чубушник насінням, а сортіві форми – живцями. Виведено багато видів, форм і сортів чубушника.

Калина звичайна форма “снігова куля” (бульдонеж) відзначається високою декоративністю. Її сніжно-білі кулясті суцвіття складаються тільки із стерильних квіток, тому плоди не утворюються. Рясно цвіте при достатньому освітленні, до ґрунту невибаглива. Розмножують калину живцями і відсадками.

Улітку ділянку дитячого адка прикрасять дейції, вейгели, таволга Бумальда, троянди. Вони цвітуть у червні – липні, в середині ж літа зацвітають гортензії, гібіскуси, будлея.

Дейція походить зі Східної Азії і Північної Америки. Ціниться за рясне і тривале цвітіння. Це світлолюбна і теплолюбна рослина. До ґрунтів маловибаглива, але краще цвіте на багатих ґрунтах. Виведено безліч сортів дейції. Найбільш розповсюджені – дейція Лемуана, дейція шорстка. Розмножують кущ насінням, а сортіві види – живцями.

Вейгела. Її Батьківщина – Східна Азія. Найкрасивіші гібридні сорти вейгели з трубчасто-дзвоникоподібними квітками кармінно-рожевого, малиново-червоного кольору. Вейгела любить багатий ґрунт, сонячне місце зростання. Розмножують рослину досить легко зеленими і здерев'янілими живцями, насінням.

Таволга Бумальда – гарний кущ із тривалим цвітінням, яке починається з червня і триває близько двох місяців. Рожеві, темногвоздичні квіткі зібрані у щиткоподібні суцвіття. Світлолюбний кущ, який потребує багатого ґрунту, розмножують насінням, діленням куща, живцями.

Троянди мають багато переваг порівняно з іншими кущами: вони цвітуть тоді, коли більша частина кущів відцвіла, надзвичайно приваблива їхня кольорова палітра, краса форм. Кущі троянди потребують сонячного місця зростання, багатих ґрунтів. Сортові троянди розмножують живцюванням.

Гортензії походять зі Східної Азії і Північної Америки. В період цвітіння (липень – серпень) дуже красиві. Гортензія волотиста цвіте білими квітами, зібраними у волоті; гортензія деревовидна – щиткоподібними суцвіттями. Розмножують гортензії насінням і живцями.

Гібіскус сирійський походить із Китаю, Індії. Має гарні квіткі лійкоподібної форми різноманітного забарвлення – білі, червоні, фіолетові. Світлолюбний, невибагливий до ґрунтів. Розмножують його насінням, живцями, відсадками.

Будлея, або осінній бузок, родом з Китаю. Надзвичайно гарний кущ у період цвітіння. Його дрібні лілові квіткі зібрані у колосоподібні суцвіття, насичені сильним приємним ароматом. Найчастіше висаджують будлею Давида із найбільшою декоративністю. Кущ світлолюбний і вологолюбний, потребує багатих ґрунтів. У суворі зими підмерзає, але відростає і цвіте. Розмножують кущ насінням і живцями.

Усі красивоквітучі кущі під час цвітіння дають багатий матеріал для спостережень за красою, гармонією фарб і форм. Багато з них приваблюють комах, що також важливо у роботі вихователя.

Виткі кущі використовуються для вертикального озеленення. Вони потребують опори і висаджуються біля стінок, пергол, арок, альтанок. Деякі виткі кущі мають чудове тривале цвітіння, утворюючи живий каскад квітів.

У південних та західних районах України можна вирощувати гліцинію. В період цвітіння вона вражає суцвіттями бузкових квіток. Рослина тепло- і світлолюбна. Розмножують кущ насінням і живцями.

Прикрасять ділянку *клематиси* (ломонози). Поширені у помірному поясі північної півкулі із широко розкритими великими квітками різноманітних кольорів тривалого цвітіння куща зроблять привабливим те місце на ділянці, де він посаджений. Клематиси – світло- і вологолюбні рослини, краще ростуть на пухких багатих ґрунтах, у захищених од вітру або у напівзатінених сонячних місцях (у південних районах). Розмножують кущ насінням, а сортові рослини – поділом куща, живцями, відсадками.

Цікавим декоративним кущем є *камписис*, що походить із Північної Америки. Пірчасте темно-зелене листя цієї ліани надзвичайно ефектно прикрашають оригінальні яскраво-оранжеві трубчасто-дзвоникоподібні квітки, зібрані у суцвіття. Кущ світло- і теплолюбивий. На півночі України може підмерзати, проте пагони, що перезимували, дають буйний ріст і рясне цвітіння. Розмножують кущ насінням, живцями.

Тіньові навіси, перголи можна прикрасити *актинідією* – ліаною, поширеною на Далекому Сході. Привертають увагу її красиві листки, оригінальні квітки та їстівні плоди з приємним ананасним ароматом. Для актинідії потрібний поживний, вологий ґрунт, притінення. Добре розмножується насінням і живцями.

Лимонник – ліана, що походить із далекого Сходу. Добре використати її для озеленення тунелю. Цвіте дрібними білими духмяними квітками. Наприкінці літа кущ прикрашають яскраві червоні плоди, що мають лікувальні властивості. Розмножують його насінням, поділом куща. Рослина потребує поживного ґрунту, достатнього зволоження, притінення.

Виноград амурський (з далекого Сходу) – ліана, що привертає увагу великими листками і плодами (їстівними). Світлолюбний, розмножують насінням та живцями.

Виноград дівочий п'ятилистковий (з Північної Америки), піднімаючись опорою, створює яскравий, суцільний килим із листків, які восени набувають жовтогарячих і червоних відтінків. До опори чіпляється за допомогою вусиків. Плоди не їстівні. Тіньовитривалий, розмножують його насінням і живцями.

Кірказон походить з Далекого Сходу, Північної Америки. Це ліана з великими листками і оригінальними квітками. Потребує вологих, поживних ґрунтів. Розмножують рослину насінням і відсадками.

Розмноження дерев і кущів та догляд за ними

Часто асортимент дерев і кущів на ділянках дитячих садків збіднений через труднощі з придбанням посадкового матеріалу. Тож виникає потреба їх виростити. Дерева і кущі можна розмножувати насінням. Восени висівають породи, що потребують довгого терміну стратифікації (липу, клен гостролистий, ясен); влітку, відразу ж після збору, висівають насіння тих деревних порід, які швидко втрачають схожість (осику, тополю, клен сріблястий). Насіння берези можна сіяти, коли земля ще вкрита снігом.

Для вирощування красивоквітучих кущів найчастіше використовують вегетативне розмноження, при якому рослини зберігають усі особливості сорту. Деякі кущі можна розмножувати тільки вегетативно через відсутність насіння (бульдонеж). В умовах дитячого садка доступним способом вегетативного розмноження є розмноження живцями. Зеленими живцями можна розмножувати майже всі кущі, а також багато дерев (вербу, катальпу, тополю, ясен, клен сріблястий). Найбільш сприятливий період для укорінення живців – перша половина червня. Брати живець треба зранку, краще у нежаркий день. Живець має бути 8–10 см завдовжки. Зрізати його слід гострим ножом нижче основи бруньки на 3 мм. Якщо листки великі, для зменшення випаровування видаляють одну третину листової пластинки. Живці висаджують у пухкий ґрунт, щільно накривають поліетиленовою плівкою або скляними банками,

часто зволожують. На постійне місце пересаджують через 2–3 роки.

Умовою успішного вирощування дерев і кущів є догляд. Вони потребують розпушування ґрунту, оскільки ущільнення призводить до зменшення в ньому вологи. Одночасно з розпушуванням видаляють бур'яни. Для молодих насаджень дерев і кущів особливо важливе значення має поливання в період їхнього інтенсивного росту. Щоб забезпечити нормальну зимівлю в суху осінь, необхідне поливання після листопаду. Підживлення дерев і кущів в умовах дитячого садка проводять із застосуванням органічних добрив – гною, компосту, торфу.

За потребою слід проводити стрижку живоплотів, обрізання засохлих гілок. Троянди потребують обрізання і укриття на зиму (підгортання).

III.4. Планування та озеленення газонів

Газон – це штучний дерновий покрив, який створюється шляхом посіву і вирощування багаторічних злакових трав. Газони дають змогу підкреслити вертикальні об'єми деревної рослинності, їхній колорит. На трав'яному зеленому килимі рельєфніше виділяються рослинні угруповання. Поєднання зелені газону з яскравими фарбами квітів створює гармонійні контрастні сполучення.

Газони мають велике санітарно-гігієнічне значення. Трав'янистий килим, що утворюється травами, закріплює ґрунт і затримує велику кількість пилу; випаровуючи багато води, газонні трави підвищують вологість повітря і створюють прохолоду. Газони є найкращими місцями для ігор дітей.

У дитячому садку створюються звичайні і спортивні газони. Головними особливостями звичайного газону є декоративність, міцність, довговічність. В умовах Полісся і Лісостепу газони рекомендується засівати сумішшю таких лучних трав: костриці червоної, райграсу пасовищного, мітлиці звичайної, тонконога, Для степових районів – житняком, пальчаткою кров'яною, пирієм, стоколосом.

Для спортивного газону застосовуються спеціальні дренажі, що забезпечують швидкий відтік води. Суміш трав може бути така сама, як і для газону звичайного.

Для влаштування газону слід прибрати будівельне сміття, провести вертикальне планування ділянки. Якщо ґрунт дуже бідний, то завозять поживний з інших місць і ретельно вирівнюють. У ґрунт вносять добрива. Найкращий термін для посіву весна, хоч у зв'язку з можливістю поливання в дитячому садку можна засівати газон у будь-яку пору року.

Часто в дитячих садках є місця (сильно затемнені, круті схили), де газонні трави погано ростуть. У таких випадках використовують ґрунтопокривні рослини. У затінених місцях висаджують барвінок, фіалку, плющ звичайний, які добре розмножуються вегетативно. На відкритих схилах добре висадити яловець козацький, кизильник сланкий. Розмножують їх насінням і живцями. Основний догляд за газонами полягає у поливанні, систематичному скошуванні, боротьбі з бур'янами, поверхневому підживленні (торфом, гноєм), захисті у зимовий період від витоптування, оскільки під льодяними доріжками рослини гинуть.

Куточки дикорослих рослин

ЦІКАВО ЗНАТИ

*В ліс по лікарські рослини
Ми ходили так далеко.
В лісі затишно і тихо,
Не страшна була нам спека.
Ось ромашка
Й валер'яна,
Материнка
Й толокнянка –
Всякі трави і квітки
Ми збирали в торбинку.
Ми спочить хотіли трохи
Під одним дубком високим
Та хіба ж усидиш – де там,
Коли скрізь, де қинеш оком, –
І ромашка,
Й валер'янка,
Материнка*

*Й толокнянка –
Всякі трави і квітки
Ми збирали залюбки.
Всі ми вивчили у школі,
Що збирають, щоб не хворіть.
Тільки Ваня все поплутав,
Невпопад усе говорить:
На ромашку – валер'янка,
Материнку – толокнянка.
Заглянули ми – ану!
В нього повно бур'яну.
В ліс по лікарські рослини
Ми ходили так далеко.
Набирали повні торби,
Тож, приймай тепер, аптеко,
І ромашку, й валер'янку,
Материнку й толокнянку.*

Для організації спостережень за дикорослими рослинами на ділянці дитячого садка створюються кутки лісу і лук. Під час вибору місць для їхнього влаштування треба подбати про достатнє освітлення, можливості підходу дітей під час організації спостережень.

Фоном для кутка лісу можуть бути кущі ліщини, глоду. Біля них розташовуються папороті, найчастіше – орляк, який добре приживається і прикрашає куток лісу своїми мережаними ваями. Серед кущиків доцільно посадити чорницю (для зони Полісся). Склад трав'янистих рослин може бути досить різноманітний. Добирати їх треба так, щоб упродовж усього вегетативного періоду була змога показати дітям найбільш характерні лісові рослини.

Приміром, з ефемероїдів добре приживаються на ділянках дошкільних закладів ряст, зірочка жовта, первоцвіт, мати-й-мачуха, проліска, фіалка. Спостереження за ними цікаві не лише тим, що вони є провісниками вісники весни, окрасою рідної природи, ці рослини приваблюють перших комах і дають вихователю не менш цікавий матеріал для спостережень.

Із рослин, що цвітуть у травні, цікаві конвалія, вероніка дібровна. Серед лісових рослин, що цвітуть улітку, доцільно посадити герань криваво-червону, дзвоники, звіробій, іван-чай, суниці. Для спостережень за пізньолітнім цвітінням лісових рослин цікаві кмин пісковий, верес. У куточку лісу можна вкопати пеньок і посадити грибницю опеньків.

Більшість лісових рослин краще виростити з насіння, висіявши його після збору на окремій ділянці, а потім перенести в куток лісу. Папороть і грибницю опеньків треба пересаджувати з ґрунтовим монолітом або субстратом. Куток лісових рослин у посушливу погоду треба поливати. Восени там слід залишати опале листя.

У куток лучних рослин висаджують найбільш типові і декоративні лучні рослини. Із злаків – тимофіївку, лисохвіст, тонконіг, грястицю; з бобових – конюшину гібридну, або рожеву,

конюшину повзучу, мишачий горошок, лядвенець; із лучного різнотрав'я – королицю, смілку, коронарію зозулячу, шавлію лучну, свербіжницю. Всі добре розмножуються насінням. Зміст спостережень і розповідей про всі дикорослі рослини подаємо далі у посібнику.

III.5. Планування та добір рослин квітників

Надзвичайно важливо, щоб у пам'яті з дошкільного дитинства залишилися яскраві враження про навколишній світ. Особливої привабливості ділянкам дитячих садків надають декоративні квітникові рослини. Вони не лише прикрашають ділянку, а й дають надзвичайно багатий матеріал для проведення різноманітних спостережень, організації праці, виховання дійового ставлення до створення краси. Особливо цінними є естетичні спостереження, спостереження за повним циклом розвитку рослини від насіння до насіння, за ростом і розвитком рослин під впливом різних умов середовища та діяльності комах-запилювачів тощо.

У дитячому садку квітники розташовуються у парадній частині (біля центрального входу), навколо основного приміщення і на групових ділянках. Квітники на групових майданчиках особливо важливо створювати для організації самостійних спостережень дітей.

Форми квітників у дитячому садку можуть бути різноманітними і залежать від наявності площі. Для групових майданчиків найбільш раціональною формою є вузька рабатка, яка дозволяє зручно розмістити дітей під час посіву насіння, саджання розсади, догляду за квітником. Привабливою формою влаштування квітників є міксбордери, які можуть мати примхливі форми і гарно вписуватися у зелений килим газонів. Біля центрального входу гарно виглядатиме стрічковий квітник на фоні партерного газону. Використовуються й інші форми.

Основною умовою створення квітника в дитячому садку є безперервність цвітіння, що досягається відповідним підбором одно-, дво- і багаторічних квітникових рослин.

Важливо під час створення квітників ураховувати висоту рослин, кольорову гаму.

Переважна більшість квітникових рослин світлолюбна, отож квітники треба розташовувати на добре освітлених ділянках.

Фоновими квітковими рослинами в дитячих садках повинні бути багаторічні рослини. Їхня цінність полягає в тому, що вони рано починають розвиватися, створюючи передумови для організації праці та спостережень з дітьми. Різноманітність багаторічних рослин дозволяє добрати їх так, щоб забезпечити безперервність цвітіння. Багаторічні рослини потребують піклування не лише навесні і влітку, а й восени (укриття примул, монарди, хризантем), а також узимку (боятися витоптування), а це дозволяє вихователю знайомити дітей з умовами розвитку рослин, формувати уважне, дбайливе ставлення до наших зелених друзів. Цвітіння їх надзвичайно гарне. Естетичні особливості декоративних квітникових рослин, зміст спостережень за ними наводимо далі у посібнику.

Агротехніка їхнього вирощування традиційна. Подаємо її у Додатку А.

Догляд за квітниковими декоративними рослинами включає перш за все підготовку ґрунту. Його збодряють і перекопують восени. Органічні добрива краще вносити у вигляді перегною або компосту з розрахунку 6–8 кг/м². Своєчасне поливання, прополювання є складовими догляду, які забезпечать хороший розвиток рослин.

Протягом цілого року квітник – це місце постійних спостережень і праці дітей. Навесні – це розглядання і висівання насіння однорічних рослин, спостереження за їхнім розвитком, сходами багаторічних рослин, розвитком дворічних рослин; підживлення їх, розмноження, спостереження за цвітінням, за появою перших комах-запилювачів, висаджування розсади однорічних квітникових рослин.

Влітку – поливання, обрізування квіток, що відцвіли (якщо немає потреби вирощувати насіння), підживлення, прополювання, спостереження за красою цвітіння.

Восени – збирання насіння, обрізування засохлих пагонів, висаджування цибулин, пересаджування, розмноження

багаторічних рослин, укриття на зиму, спостереження за своєрідністю осіннього цвітіння.

Взимку – спостереження за квітниковими рослинами, що зимують із зеленими листками (братками, стокротками, примулами, білими ліліями). Протягом цілого року квітникові рослини дають багатий матеріал для різноманітних дидактичних ігор дітей, бесід, образотворчої діяльності тощо.

III.6. Город та добір городніх рослин

СЛІД ЗНАТИ

На городі, у квітнику чи ягіднику, діти ознайомлюються з вирощуванням рослин і правилами догляду за ними, дізнаються про послідовність їхнього розвитку, важливість сільськогосподарської роботи, опановують практичними навиками.

Спільна, дружна і результативна робота сприяє розвитку колективізму і почуття відповідальності за спільну справу, дарує дітям задоволення і радість.

Діти люблять працювати на землі, їм доподобови важливість справи та її відчутні результати. Як часто можна почути після роботи від тієї або іншої дитини “От добре попрацювали!”

Г. Мазуріна

З великої кількості рослин, що оточують нас, людина для задоволення своїх потреб використовує близько 120, а серед найчастіше вживаних – лише 12 видів. Саме тому, що ці рослини задовольняють найважливіші потреби людини у продуктах харчування, потрібно ознайомити дітей з ними, формуючи у них інтерес і ціннісні орієнтації.

Обов’язковою умовою планування ділянки закладу дошкільної освіти є створення городу і саду для ознайомлення дітей з культурними рослинами, формування трудових навичок, інтересу до сільськогосподарської праці. У процесі спостережень і праці із догляду за городніми та садовими рослинами, розширюється коло знань дітей, формуються мова і мислення, основи наукового світорозуміння. Культурні рослини вирізняються красивим цвітінням (кабачки, огірки, картопля та ін.), різноманітним за формою і кольором листям. Це створює сприятливі передумови для сенсорного і естетичного розвитку дітей. Їхня праця на городі сприяє фізичному розвитку.

Залежно від розмірів ділянки закладу дошкільної освіти під город відводять площу із розрахунку 1,5 м² на дитину (оптимальна) чи 0,5 м² (мінімальна). Вона повинна добре освітлюватися сонцем. Залежно від умов ділянки закладу дошкільної освіти город може бути спланований по-різному, проте доцільно витримати такі розміри грядок і доріжок:

- грядки – 2,5–3 м завдовжки, що дозволяє розмістити по обидва боки всю групу дітей, і 70–80 см завширшки, що дає змогу дітям дістати до середини грядки під час саджання рослин і догляду за ними;
- доріжки – 50–60 см завширшки, щоб діти, присівши навпочіпки під час розглядання рослин або догляду за ними, не пошкодили ті рослини, які знаходяться на сусідній грядці.

Ширина головної доріжки повинна становити 1 м, що дозволяє використовувати під час підвезення ґрунту тачки, носилки тощо.

Важливо зробити город привабливим, мальовничим. Плетений тин, декоративні горщики, що насаджені на кілки, колодязь з журавлем (встановлена за зрубом бочка з водою не повинна перевищувати 60–70 см заввишки) – всі ці елементи оформлення разом з квітучими соняшниками, стрункою кукурудзою, розлогими стеблами гарбузів створюють національний колорит, мальовничість.

На городі дитячого садка висаджують рослини, що належать до найбільш поширених родин.

До родини Хрестоцвіті належать: редиска, редька, капуста, ріпа. Всі ці рослини холодостійкі, вологолюбні, потребують родючого ґрунту.

До родини Пасльонові – помідори, баклажани, перець, картопля. Всі ці рослини люблять тепло, хороше освітлення.

До родини Гарбузові – огірки, гарбузи, кабачки, дині, кавуни. Для розвитку цих рослин потрібні однакові теплові умови.

До родини Зонтичні – морква, петрушка, кріп. В основному це холодостійкі рослини.

До родини Лободові – столові буряки і шпинат.

До родини Бобові – горох, квасоля.

До родини Лілійні – цибуля, часник.

З наведеного переліку рослин зрозуміло, що їх можна поділити на холодостійкі і теплолюбні. До найбільш холодостійких належать горох, петрушка, цибуля, часник, капуста, редька, редиска, морква.

До теплолюбних належать огірки, помідори, квасоля, кавуни, дині. Знання про потребу рослин у теплі слід враховувати під час визначення строків садіння. Всі городні рослини потребують достатнього освітлення і будуть добре розвиватися лише за цих умов.

Важливою умовою для розвитку городніх рослин є наявність вологи, адже поживні речовини, які є в ґрунті, рослина засвоює з розчинів.

Однією з основних умов хорошого розвитку рослин є наявність поживного ґрунту, в якому були б збалансовані основні елементи живлення рослин: азот, фосфор, калій, мікроелементи. Основним фактором підвищення родючості ґрунту є систематичне внесення гною, торфокомпостів та інших органічних добрив.

На городі дитячого садка вирощують однорічні (горох, помідори, огірки, кабачки, редис), дворічні (морква, буряк, капуста, крім цвітної, петрушка), багаторічні (ревінь, щавель) рослини. Подаємо коротку характеристику походження, біологічних особливостей та агротехніки рослин, знання про які вихователь зможе використати у своїй роботі у Додатку Б.

Догляд за рослинами городу

Хороший ріст і розвиток городніх рослин можливий за додержання таких основних умов: освітлення, поживний ґрунт, забезпечення рослин вологою.

Вибравши добре освітлене місце під город, слід восени його перекопати. Цю роботу проводять дорослі. Діти старшої групи беруть участь у весняному перекопуванні городу і плануванні грядок.

Перш, ніж розмістити посіви на грядках, слід замислитися над сівозміною Це – чергування культур у просторі і часі. Основними правилами сівозміни є такі: недоцільно висаджувати

на одній і тій площі рослини, що належать до однієї родини і мають однакових шкідників. Особливо це стосується родин Хрестоцвіті і Пасльонові. Після рослин з поверхнево розташованою кореневою системою слід садити рослини з глибокою кореневою системою.

Овочеві культури на городі дитячого садка висаджують насінням і розсадою. Здебільшого городні рослини доцільно вирощувати розсадою, вирощеною у кутку природи. Чому? По-перше, в кутку природи діти можуть частіше контактувати з рослинами у самотійних і колективних спостереженнях. На город діти приходять, здебільшого, всією групою. По-друге висаджені розсадою рослини швидше розвиваються, а це також важливо, оскільки значна кількість дітей у період масових відпусток батьків не може спостерігати за ними. По-третє, навесні часом бувають несприятливі погодні умови для динамічного розвитку рослин, відповідно – втрачається інтерес до них; зрідка проводять спостереження.

Важливий вплив на розвиток рослин має зволоження. Це потрібно мати на увазі вже під час планування грядок. Враховуючи те, що заклади дошкільної освіти не розміщують на перезволожених ґрунтах, грядки не повинні перевищувати 3–5 см заввишки. При більшій висоті унаслідок видування вологи створюються гірші умови для розвитку рослин. Поливання рослин при дефіциті вологи здійснюється щедро, але не часто. Після поливання або дощу для закриття вологи доцільно розпушувати ґрунт.

В умовах закладу дошкільної освіти підживлюють ґрунт органічними добривами (гноєм, торфом, компостом), які вносять під час осіннього і весняного перекопування.

Проривають рослини для одержання великих корепеплодів моркви і буряку при загущених сходах.

Протягом літа разом з дітьми прополнують город, звільняючи його від бур'янів, одночасно ознайомлюючи дітей із деякими з них.

Овочеві рослини пошкоджуються багатьма видами шкідників: на редисці, капусті трапляються попелиці, клоп капустаєний, білан капустаєний, совка капустаєна, голі слизні; на

картоплі, баклажанах – колорадський жук; на буряку – довгоносик. Для боротьби із шкідниками застосовують біологічні засоби: приваблювання комах-ентомофагів (сонечка, золотоочок, турунів, їздців) і птахів.

III.7. Планування та добір садових рослин

Обов'язковим елементом ділянки закладу дошкільної освіти є сад, для нього відводять відкрите сонячне місце. Якщо розмір ділянки закладу дошкільної освіти не дозволяє розмістити сад на окремій території, плодові дерева і кущі висаджують поодиночі на групових ділянках. Наявність на ділянці плодкових дерев, кущів дає змогу знайомити дітей з їхнім зовнішнім виглядом, цвітінням, плодами, значенням їх для людини. Своєрідна краса плодкових дерев і кущів у різні фази розвитку дає багатий матеріал для естетичного розвитку дітей. Їх залучають до доступних робіт у саду, збирання ягід тощо.

Для плодового саду дитячого садка найкраще вибрати карликові дерева. Їх перевага в тому, що вони невеликих розмірів, швидше вступають у фазу плодоносіння, а плоди крупніші, ніж у сильнорослих плодкових дерев.

Під час добору плодкових дерев слід враховувати їхню зимостійкість, пристосованість сорту для певної зони, стійкість до захворювань. Якщо площа саду обмежена і можна посадити лише по одному екземпляру яблунь і груш, слід обрати літні сорти, найбільш популярні яблуню Пеперівку, грушу Лимонку.

При наявності більшої площі доцільно мати і осінні сорти з яскравим забарвленням плодів: яблуні “Слава переможцям”, Пепінку золотисту і грушу Десертну.

Із кісточкових найчастіше висаджують вишню, сливу, абрикос, персик. Сприятливі природні умови України для садівництва дають змогу вибору різних сортів.

Серед вишень найбільш популярні сорти Любська, Лотова, Шпанка рання, Підбільська, Чорнокорка; черешень – Скороспілка, Присадибна, Красуня Києва, Ярославна; слив – Рання синя, Ренклод Альтана, Опощнянка, Угорка звичайна;

персиків – Київський ранній, Вітчизняний; абрикос – Червонощокий, Колгоспний, Мелітопольський ранній.

Крім дерев у саду висаджують ягідні кущі і суниці: малину – Новокитаївську, Рубін; смородину чорну – Алтайську десертну, Голубку, Ленінградський велетень; смородину червону – Голландську червону, смородину білу – Голландську, агрус – Корсунь-Шевченківський, Російський, Донецький, Фінік; суниці – Київську ранню, Мелітопольську ранню, Коралову, Ясну.

Посадка саду і догляд за ним подаємо у Додатку В.

III.8. Тварини на ділянці закладу дошкільної освіти

Із свійських тварин на ділянці закладу дошкільної освіти найчастіше тримають курей і кролів, хоча їхній перелік, особливо влітку, можна збільшити. Велику радість дітям дає спілкування з гусенятами, каченятами, козенятком та ін. Досвід показує, що краще тримати молодих тварин, оскільки дорослі виявляють ознаки агресивності.

Спілкування з тваринами, участь у догляді за ними дає змогу ознайомити дітей з їхнім зовнішнім виглядом, особливостями поведінки, сприяє формуванню дбайливого ставлення до живих істот. Тварини полегшують адаптацію дітей у новому колективі.

Розміщують тварин у вольєрах з дротяної сітки, де встановлюють курник, клітки для кролів (Додаток Д).

Птахи на ділянці закладу дошкільної освіти

Птахів на ділянку закладу дошкільної освіти приваблюють для того, щоб можна було спостерігати за ними і водночас формувати позитивне ставлення дітей до них, а також для знищення за допомогою птахів комах-шкідників.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Суниця за день з'їдає стільки комах, скільки важить сама.

Для приваблювання птахів одних треба підгодовувати взимку, іншим створювати певні умови для гніздування. Взимку в їхніх гніздах ночують ті птахи, які не відлетіли на південь.

Окрім звичайних гнізд – шпаківень і синичників, які мають бути обов'язково із кришкою, що знімається, будують й інші невеликі гніздові будиночки: напіввідкриті гнізда для сірих мухоловок, білих плик. Для виготовлення штучних гнізд крім дощок використовують інші матеріали, що їх заміняють, – саман, цемент тощо. Для шпаків розвішують “пляшкові” гарбузи (в них можуть гніздуватися й інші птахи), для ластівок будують гнізда із суміші цементу і алебастру. Розвішувати штучні гнізда треба в таких місцях, куди не можуть дістатися хижаки: на деревах, стінах будівель тощо.

Гнізда, які заселені птахами, треба періодично перевіряти. Після відльоту птахів його слід обов'язково очистити від гніздового матеріалу і провести дезинфекцію окропом.

До птахів, яких треба підгодовувати, належать синиці, повзики, дятли, пищухи та ін. Більшість з них тримається біля житла людини або поблизу від нього. Для комахоїдних птахів, які зимують в Україні, характерним є те, що значна їх частина переходить на живлення насінням різних рослин. Особливо важкі умови для добування їжі виникають під час ожеледиці, великого снігопаду, коли більшість корму стає недоступною. Короткий зимовий день обмежує і час добування їжі.

Якщо для птахів розвішувати годівниці і в певні години поповнювати кормом, то це допоможе їх уберегти від загибелі та сконцентрувати у певному районі. Годівниці можуть бути різні: дощечка з бортами по краях, підвішена бляшанка, столик з дахом.

Для зимової підгодівлі можна використовувати гарбузове, конопляне, кавунове та динне насіння, несолоне сало, кістки, крихти білого хліба, залиті будь-яким жиром. Чорний хліб шкідливий для птахів.

Інколи дуже важливе значення для приваблювання птахів, особливо на півдні України, мають створені постійні водопої, зокрема там, де немає природних водойм. Штучно створені невеликі водойми – ванночки, бетоновані поїлки, жерстяні банки тощо треба періодично заповнювати водою.

Участь дітей у збиранні насіння, решток їжі, підгодовування птахів сприятимуть формуванню гуманного ставлення до них.

I. Питання для самоконтролю

1. Описати значення ділянки у здійсненні основних завдань із ознайомлення дітей з природою.
2. Охарактеризувати планування ділянки ЗДО і вимоги до її озеленення.
3. Розкрити значення городу та плодового саду на ділянці ЗДО.
4. Проаналізувати утримання дрібних свійських тварин та птахів на ділянці ЗДО.

II. Практичні завдання

1. Розробити по 1 конспекту: ознайомлення дітей з рослинами квітника, городу, саду; тваринами – тимчасовими мешканцями ділянки ЗДО; праці дітей в природі.
2. Укласти словник понять із означеної теми.
3. Розробити рекомендації щодо покращення стану ділянок ЗДО.
4. Скласти бібліографію журнальних публікацій за останні 3 роки із досвіду роботи вихователів ЗДО різного типу.

III. Творчі завдання

1. Розробити схему-модель ділянки ЗДО.
2. Письмово описати інвентар, який використовується у різних вікових групах для догляду за рослинами городу і квітника.
3. Скласти по 2 паспорти на кожен вид рослин, які рекомендовані для озеленення ділянки, городу, квітника, саду, а також тварин, яких утримують на ділянці (вікова група за вибором студента).

IV. Завдання для самоперевірки

1. Проаналізувати календарі природи і погоди, їх значення в навчально-виховному процесі ЗДО. Описати вимоги до ведення календарів у різних вікових групах.
2. Окреслити додаткові засоби фіксації знань дітей про природу:
 - складання гербаріїв, колекцій, букетів та оформлення карпатаріїв;
 - атрибути до свят і розваг природничого змісту;
 - технічні засоби навчання.

V. Індивідуальні завдання

1. Виготовити схеми-макети календарів природи і погоди. Проаналізувати їх значення в навчально-виховному процесі.
2. Розробити по 1 конспекту розваг на природничу тематику для всіх вікових груп.
3. Розробити по 1 конспекту свят природничого змісту для всіх вікових груп.
4. Описати технічні засоби навчання.
5. Опрацювати понятійно-категоріальний апарат теми.

РОЗДІЛ IV. КУТОК ПРИРОДИ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

IV.1. Куток природи – важлива умова організації навчально-пізнавальної діяльності дітей з об'єктами природи

Куток природи в закладі дошкільної освіти є важливою умовою організації змістовної діяльності дітей, яку спрямовано на вирішення завдань їх ознайомлення з природою.

Уперше в історії педагогіки дошкільця питання про створення науково-природничих кабінетів було порушене Є. Водовозовою, а надалі його методичний супровід здійснила Є. Тихеева, яка розглядала кутки природи обов'язковою складовою в обладнанні кожного дитячого садка. Її рекомендації та вимоги сьогодні є актуальними.

Навчально-виховне значення кутка природи не можна переоцінити. Наявність його у груповій кімнаті дозволяє формувати реалістичні уявлення про представників рослинного, тваринного світу шляхом забезпечення безпосереднього контакту дітей з ними. Саме в процесі спостережень за розвитком тварин, ростом рослин, створюються можливості для формування у дошкільників системних знань: рослини можуть існувати лише при наявності відповідних умов – світла, тепла, вологи, поживного ґрунту; кожна тварина пристосована до певних умов існування і, утримуючи її в кутку природи, слід подбати про створення таких умов.

Спостереження і діяльність із догляду за мешканцями кутка природи, збуджує думку, сприяє встановленню доступних розумінню дітей зв'язків, що вимагає і відповідного мовного оформлення. Об'єкти кутка природи дають змогу вихователю розвивати сенсорні органи дітей, використовуючи для цього різноманітність забарвлення, форм, звуків, запахів природних об'єктів.

Особливе значення кутка природи полягає у тому, що його об'єкти сприяють розвитку пізнавальних інтересів і спостережливості дітей, оскільки куток природи виконує функцію маленької лабораторії, в якій проводять нескладні

досліди, здійснюються довготривалі спостереження за розвитком рослин і тварин.

Використовуючи об'єкти кутка природи, вихователь має змогу вирішувати завдання екологічного виховання – формувати знання про залежності у природі, ціннісні орієнтації. Захоплюючи дітей цікавим світом природи, вихователь викликає у них бажання спілкуватися з нею, формує гуманне дбайливе ставлення до живого.

Наявність кутка природи – неодмінна умова формування перших трудових навичок із догляду за рослинами, тваринами, а також виховання почуття відповідальності за доручену справу.

Доцільно обладнаний куток природи завжди є окрасою групової кімнати. Старші дошкільники у своїх розповідях вважають найкрасивішим у груповій кімнаті куток природи – 90 % опитаних. Спостереження в кутку природи за гарним цвітінням квітів, чудовим підводним світом акваріума дають змогу збагатити дітей естетичними враженнями і відтворити красу у малюнках.

У кутках природи закладів дошкільної освіти утримують рослини і тварин. До їхнього добору ставлять певні вимоги:

1. Об'єкти кутка природи мають відповідати завданням програми, сприяти їхньому виконанню.
2. Повинні бути безпечними для дітей. Приміром, через повністю отруйні властивості соляному (паслін), олеандра, маранта, аглаонеми, еуфорбії, колючих кактусів забороняють їх утримувати в ЗДО.
3. Об'єкти кутка природи не повинні вимагати складного догляду.
4. Серед об'єктів кутка природи не повинно бути рослин і тварин, які підлягають охороні або чисельність яких незначна.
5. Об'єкти кутка природи слід змінювати і поряд із постійними повинні бути тимчасові, що забезпечить постійну нову інформацію – важливу умову для розвитку пізнавальних інтересів дітей.

Куток природи влаштовують у світлій частині кімнати, що забезпечує сприятливі умови для більшості його мешканців. Для

його розміщення використовується стандартне і нестандартне обладнання.

Стандартне – це секційні меблі із столиком-шафою, в якому зберігаються предмети догляду за об'єктами кутка природи.

Нестандартне – це пеньки, невеликі оригінальні стовбури дерев, декоративні ґрати, на яких розміщують кімнатні рослини, клітки тощо. Вибрані природні знахідки надають куткам природи екзотичності, індивідуальної неповторності. Найчастіше нестандартним обладнанням доповнюють стандартне.

Для оформлення кутка природи використовують декоративні тарілки з природніми орнаментами, ставлять куманці і вази із сухими букетами, а влітку – з композиціями із живих квітів.

Під час розміщення об'єктів у кутку природи слід урахувати і такі вимоги:

1. Розміщення кімнатних рослин і тварин повинно бути підпорядковано їхнім потребам у світлі, теплі тощо. Приміром, птахам слід забезпечити добре освітлене місце, через те що їм треба багато їжі, яку вони споживають лише при достатньому освітленні той же час хом'ячка ні в якому разі не можна залишати в освітленому місці, тим більше на сонці, бо це призводить до загибелі цих нічних тваринок.
2. Слід урахувати можливості розташування дітей під час спостережень і догляду за об'єктами, забезпечуючи їхню безпеку.
3. Дбати про естетичне облаштування кутка в природі.

IV.2. Кімнатні рослини в кутку природи

Кімнатні рослини – постійні мешканці кутка природи. Окрім цього, їх широко використовують у закладах дошкільної освіти для створення зимових садів, оформлення вестибюлів, сходів тощо.

Наявність у кутку природи кімнатних рослин дає змогу показати дітям їхню різноманітність, будову, способи розмноження ознайомити з диференційованими потребами в основних факторах середовища, навчити найпростіших прийомів

догляду, сформувати уявлення про їхню красу, виховуючи дбайливе ставлення. Кімнатні рослини, виділяючи фітонциди (особливо циперус, пеларгонія), створюють сприятливий мікроклімат у приміщенні.

Кімнатним квітникарством люди займаються здавна. Воно активно розвивалося із появою мореплавства. Відвідуючи різні куточки Землі, мандрівники привозили цікаві рослини, частина яких адаптувалася у приміщеннях. Наші кімнатні рослини є маленькими справжніми рослинами тропічних лісів Індії, о. Яви, Бразилії, пустель Африки, Мексики. Вони найкраще пристосувалися до кімнатних умов, оскільки у приміщенні закладу дошкільної освіти тепло. Проте і ці рослини потерпають унаслідок відсутності звичних для них умов. Рослини тропіків – через сухість повітря, рослини пустель – через відсутність достатньої кількості світла. Знаючи їхнє походження, треба намагатися створити для них умови, наближені до природніх.

Усі кімнатні рослини за особливостями зовнішнього вигляду умовно поділяють на такі групи: красивоквітучі, цибулинні, декоративно-листяні, ампельні і виткі, сукуленти.

Красивоквітучі кімнатні рослини

У цю групу об'єднують рослини, для яких характерне пишне і тривале цвітіння. Саме їм надають перевагу, оскільки дітей приваблює все яскраве. Їхній перелік подаємо у Додатку Е.

Цибулинні кімнатні рослини

Цибулинні кімнатні рослини наближені за своїми ознаками до красивоквітучих, однак вирізняються біологічними особливостями. А саме: цибулину – видозмінене стебло із запасом поживних речовин. Вони здатні перебувати у стані спокою, до появи відповідних умов – певна температура, достатня кількість вологи. Рослини, що належать до цієї групи, потребують повного або часткового спокою впродовж кількох місяців, оскільки цибулині не треба певний час поливу. Яскравість цвітіння, можливість вигонки молодих пагонів роблять ці рослини цікавими об'єктами для спостережень і праці у кутках природи.

Їхній перелік наводимо у Додатку Е.

Декоративно-листяні кімнатні рослини

До таких рослин відносять кущі і трав'янисті рослини. Серед них пальми, папороті та інші рослини, які мають декоративний вигляд завдяки гарним орнаментальним листкам. Квіти рослин неяскраві.

Їхній перелік наводимо у Додатку Е.

Ампельні та виткі кімнатні рослини

Ампельні – це рослини із звисаючими видовженим пагонами і стеблами. Виткі рослини здатні підніматися на висоту завдяки пристосуванням у формі вусиків. Ці рослини вносять різноманітність в озеленення, серед них є чимало таких, що красиво цвітуть.

Розширений перелік рослин наводимо у Додатку Е.

Сукуленти

Сукулентами називають групу рослин, що належать до різних ботанічних родин і мають спільну властивість – нагромаджують у своїх стеблах і листках воду. Ця особливість найбільш яскраво виявляється у кактусів унаслідок умов їхнього існування на батьківщині. Більшість кактусів походять із посушливих районів Америки. У закладах дошкільної освіти можна вирощувати невелику кількість сукулентів: саме тих, що без колючок.

Серед кактусів найбільш придатні для вирощування зігокактус та філокактус.

Розширений перелік рослин наводимо у Додатку Е.

Догляд за кімнатними рослинами

Кімнатні рослини на меблях в кутку природи розташовують біля вікон або в проміжках між ними, але не поруч із системами опалення, враховуючи їхні вимоги до світла. Світлолюбні – ставлять ближче до джерела світла. Цього особливо потребують пеларгонія, колеус, кала та ін. Тіньовитривалі – ставлять у менш освітлених місцях.

Для того щоб крона у кімнатних рослин розвивалася рівномірно, слід час від часу змінювати їхнє положення відносно джерела світла, тобто періодично повертати горщик навколо осі.

Під час розміщення кімнатних рослин слід подбати і про декоративний ефект. Добре виглядатиме колеус серед ніжної зелені аспарагуса. Красивоквітучі рослини, а також рослини з гарнозabarвленими листками нададуть більшої виразності тим місцям кутка природи, де ростуть сансев'єра, аспідистра тощо.

Вирощувати рослини треба при рівномірній температурі повітря (коливання в межах 3–6°C не шкідливі). Протяги впливають на рослини негативно, тому розташовувати їх треба там, де відсутні протяги.

Особливості догляду наводимо у Додатку Е.

До догляду за рослинами в кутку природи вихователь залучає дітей, починаючи з молодшої групи, даючи нескладні доручення – приміром, підлити рослини. Складніші види доручень (пересаджування, підрізування) виконує вихователь із обов'язковою присутністю дітей. При цьому кожен свою дію він повинен мотивувати і коментувати.

Сезонні зміни у рослинах в кутку природи

Окрім кімнатних рослин, постійних і тимчасових мешканців, куток природи потрібно збагачувати й іншими об'єктами.

Восени в куток природи пересаджують сальвії, хризантеми, які ще довго потім цвітуть. Вони прикрашають куток природи і дають змогу спостерігати вплив умов середовища на розвиток рослин. Навесні ці рослини можна розмножити живцями для садіння на ділянці. Цікаво пересадити з городу куц помідорів, що цвіте і на якому будуть утворюватися та дозрівати плоди.

Узимку в кутку природи висаджують цибулю, яку поступово вживають у їжу. Для мешканців кутка природи (хом'ячка, морської свинки) вирощують овес, пророщують коренеплоди буряка для одержання соковитих листків.

Навесні в кутку природи пророщують насіння, вирощують розсаду різних овочевих та квіткових рослин, які дають багатий матеріал для різних порівняльних спостережень.

Улітку куток природи прикрашають квітковими композиціями зі зрізаних декоративних квіткових рослин. Це допомагає ознайомити дітей з основними правилами складання букетів.

IV.3. Тварини в кутку природи

Тварини кутка природи завдяки своїй рухливості і цікавій поведінці викликають великий інтерес дітей. У кутку природи утримуються постійних і тимчасових мешканців.

Акваріум та його мешканці

Постійними мешканцями кутка природа є **акваріумні риби**. Можна утримувати дрібних риб наших прісноводних водойм і екзотичних риб – мешканців тропічних водойм із більшою декоративністю забарвлення і форм.

До екзотичних акваріумних риб віднесено холодноводних та теплолюбних. До холодноводних належать золоті рибки та її різновиди – вуалехвіст, комета, телескоп, шубункін, львиноголівка. До теплолюбних – скалярії, неони, півники, молінезії та ін.

За способом розмноження екзотичні риби поділяються на живородних та ікрометних. До живородних відносять гупі, мечоносці, пецилії та молінезії. Решта рибок – ікрометні.

У закладах дошкільної освіти заради безпеки дітей акваріуми без водопідігрівів, компресорів для насичення води киснем, і, відповідно, добирають такі види риб, які невибагливі до умов утримування та є красивими.

Із живородних риб утримують гупі, яка походить з водойм Південної Америки. Тепер виведені десятки цієї породи, які вражають кольором, розмірами і формою плавців.

Наводимо розширений перелік акваріумних риб у Додатку Ж.

Влаштування акваріума і догляд за ним

Акваріум є моделлю водойми, і, спостерігаючи за життям його мешканців, діти пізнають закономірності природи, особливості життя риб, молюсків, водяних рослин. Споглядання

таємничо-чарівного підводного світу приносить естетичне задоволення, розвиває художній смак. догляд за мешканцями акваріума сприяє формуванню гуманних почуттів, трудових навичок.

Для кутків природи закладів дошкільної освіти найкращим є прямокутний акваріум. Новий акваріум треба старанно вимити теплою водою без мила. Каркасний акваріум на замазці заливають водою на тиждень, щоб вивести запах замазки. Екологічна рівновага в акваріумі залежить від багатьох факторів: його розташування, розмірів і кількості риб, рослин, ґрунту, якості кормів і систематичного догляду, що забезпечує підтримання біологічної рівноваги, що встановилася, отже:

1. Акваріум не можна ставити біля вікна, оскільки це призведе до небажаних наслідків – надмірного охолодження, розвитку зелених водоростей. Найкраще його розташовувати коло перпендикулярної до вікна стіни, забезпечивши достатнє природне освітлення.
2. Не можна перенаселювати акваріум рибами (чим більша кількість риб, тим більше вони споживають кисню).
3. Рослини в акваріумі не лише надають йому краси, а й допомагають підтримувати воду чистою, а риб – здоровими. На світлі рослини збагачують воду киснем, вбираючи продукти, які утворюються у процесі життєдіяльності риб.
4. Ґрунт є одним з важливих екологічних елементів. При поступовому наповненні його мікроелементами, дрібними органічними частинками, найпростішими організмами він перетворюється в активне біологічне середовище, в якому відбувається мінералізація органічних речовин, унаслідок чого створюється поживний ґрунт, сприятливий для нормального росту розвитку рослин.
5. Біологічної рівноваги легше досягти, якщо риб годувати живим кормом, оскільки він не загниває і не розкладається.

Заселення акваріума описуємо у Додатку Ж.

Птахи в кутку природи

Рухливість птахів, їхнє яскраве привабливе забарвлення, цікава поведінка, спів – усе це зумовлює великий інтерес до

утримування птахів у кутку природи і виховання дбайливого ставлення до них, відповідальності за їхнє життя.

У кутку природи можна утримувати тих птахів, які взмозі розмножуватися в умовах неволі – хвилястих папуг і канарок.

Їхній опис наводимо у Додатку З.

Птахи не бояться шуму, однак бояться різких рухів. Отож слід привчити дітей підходити до клітки спокійно, рухатися плавно, неквапливо. Не можна брати птахів у руки, окрім того випадку, коли це буде конче потрібно. Здійснюючи один раз на місяць генеральне прибирання кліток, птахів переводять у нове приміщення, щільно поєднавши відкриті дверцята обох кліток.

Ссавці в кутку природи

Із ссавців у кутку природи утримують тих, що розмножуються в умовах неволі. Їхніми представниками є морська свинка та хом'ячок, що належать до ряду гризунів.

У Додатку Й наводимо їх розгорнуту характеристику.

Зоосередовище в кутку природи

Спостереження під час екскурсій і прогулянок є епізодичними. У деяких випадках їх доцільно продовжити в кутку природи впродовж кількох днів, повернувши потім тварин у місця їхнього постійного перебування.

У Додатку К наводимо перелік об'єктів для спостереження.

Тимчасових мешканців кутка природи діти можуть приносити з цільових прогулянок, екскурсій. Можна залучати до поповнення кутка природи і батьків. Утримування розповсюджених тварин місцевого краю в кутку природи, спостереження за ними допоможуть їх краще пізнати і виробити позитивне ставлення до спостереження. У кутку природи достатньо тижня перебування для спостережень, цікавого спілкування. Після цього тварину треба повернути у природне середовище. Вихователь повинен переконати дітей, що тваринам, які живуть у нашій природі, найкраще на волі. Під час цільових прогулянок тварин випускають у найбільш сприятливі і безпечні для них умови, наголошуючи на тому, чого саме потребує та чи інша тварина для того, щоб їй було добре.

I. Питання для самоперевірки

1. Охарактеризувати розміщення й обладнання об'єктів кутка природи в закладі дошкільної освіти.
2. Проаналізувати різні види кімнатних рослини кутка природи та особливості догляду за ними.
3. Описати птахів і ссавців кутка природи.
4. Окреслити вимоги до утримування тварин кутка природи, облаштування акваріума та догляду за ним.

II. Практичні завдання

1. Проаналізувати навчально-виховне значення кутка природи, вимоги до добору його об'єктів.
2. Описати та схематично намалювати розміщення і обладнання об'єктів кутка природи.
3. Визначити значення кімнатних рослин кутка природи; добір, догляд і вимоги до них.
4. Проаналізувати добір тварин у куток природи, вимоги до них. Описати обладнання та влаштування акваріума.
5. Дати загальну характеристику представників класу птахів та ссавців, що рекомендуються для утримування в кутку природи у чинних програмах ЗДО.

III. Творчі завдання

1. Скласти два конспекти занять із ознайомлення дітей з мешканцями акваріума; птахами, ссавцями, кімнатними рослинами.
2. Скласти бібліографію журнальних публікацій з досвіду роботи вихователів з порушеного розділу програми за 2 останні роки.
3. Виписати у словник основні поняття до теми та охарактеризувати їхню сутність.

IV.4. Дидактичний супровід проєкологічної освіти дітей дошкільного віку

У попередніх розділах чималу увагу було приділено значенню впливу безпосереднього ознайомлення дітей із природним довкіллям, що аж ніяк не можна компенсувати найуніверсальнішими дидактичними матеріалами. Істотною вимогою до вихователя як, водночас, і методичною настановою, є різноаспектний аналіз об'єктів і явищ природи задля їхнього впливу на різносторонній розвиток кожного вихованця. Відтак, інформація, якою дитина опановує лише під час спостереження, прогулянок, екскурсій, праці чи пошуково-дослідницької діяльності не може бути потрактована як вичерпна, адже сприйняття світу у дошкільному віці виходить за межі найближчого оточення і долає чималі перешкоди у географічному вимірі, а там скрізь інша, різна і неймовірно захоплююча природа!

Задля успішної реалізації усієї сукупності завдань в означеному контексті, вихователі у різновікових групах об'єктивно вимушені послуговуватися дидактичними матеріалами, які спеціально розраховані на можливості сприйняття дітьми віддаленої (відтермінованої) реальності. Власне дидактичні засоби сприяють пізнанню дітьми нової інформації, усталюють їхню увагу до її розширення і збагачення. Тобто, аналогічно до об'єктів і явищ реального світу, їхні замітники сприяють тому, щоб діти його пізнали лише у дещо інший спосіб, не менш захоплюючий і важливий за умови осмисленого використання носіїв інформації. Відповідно до їхніх особливостей, дидактичні засоби виконують різні функції.

подаємо їхній аналіз у таблиці 1:

Таблиця 1.

№	Функції	Ситуації	Засоби
1	Пізнання реального оточення	- безпосередні; - опосередковані;	- натуральні об'єкти, явища і процеси, які відбуваються у довкіллі; - моделі, ілюстрації, фільми, фотографії та ін.;

		-узагальнені	- карти, глобуси, графічні плани, діаграми, моделі
2	Пізнання інформації про реальне оточення	- повідомлення інформації; - повідомлення інформації за допомогою текстів; - ознайомлення з інформацією за допомогою технічних засобів	- підручники, тексти дитячих літературних творів науково-популярні (дидактично осмислені); - комп'ютери, планшети
3	Формування емоційного сприйняття реального оточення	- ознайомлення із суспільними, моральними, естетичними та ін. цінностями	- фільми, CD, записи магнітофонні, телевізійні і радіопроеграми, комп'ютерні програми, мультимедійні засоби, твори мистецтва
4	Діяльність задля перетворення реального оточення	- формування мовлення; - формування пізнавальних і дослідницьких дій; - формування елементарних технічних умінь і навичок	- CD, записи на різних носіях інформації; - комп'ютери, обладнання для лабораторних занять; - обладнання для лабораторних занять, нескладні інструменти; - комп'ютери

Найважливішою настановою для вихователя закладу дошкільної освіти у контексті зазначеного вище слід розглядати комплексний підхід до використання дидактичних засобів. Виокремлюємо з-поміж них такі групи:

- маніпуляційні (різноманітні натуральні зразки, засоби природи, знаряддя праці, обладнання, моделі, іграшки. До них належать засоби природи, які діти зібрали під час прогулянок і подорожей у природу, під час екскурсій з вихователями чи з

батьками під час літнього відпочинку чи у вихідні дні. Сюди ж належать знаряддя для праці та обладнання для її різних видів, а також обладнання для дослідів і експериментів (окремі засоби можна замінити їхніми моделями);

- візуальні засоби: таблиці, зразки, репродукції, фотографії, ілюстрації, плакати, фільмограми, мультимедійні засоби, макети, карти, планшети. Їхні переваги полягають у тому, що вони довготривало використовуються у педагогічному процесі та наближають для реального пізнання віддалені у часі та у просторі об'єкти і явища природи. Водночас їхнє використання обмежується й низкою недоліків, а саме: своєю абстрактністю вони відволікають увагу дітей; потребують словесного супроводу (коментування) педагога;
- слухові засоби: фільми, записи звуків із найближчого оточення, теле- і радіопередачі, мультимедійні навчальні програми, читані вихователем твори, магнітофонні записи, інші матеріали на різних електронних носіях;
- аудіовізуальні засоби: фільми, мультимедійні програми, телепередачі природничо-екологічної тематики;

Підручники, науково-методична література, енциклопедії, журнали для дітей, альбоми, словники, ілюстрації.

Мультимедійні та комп'ютерні програми, мультимедійні таблиці, які належать до сучасних засобів, які стимулюють увагу і допитливість дітей у пізнанні природного довкілля.

візуально – маніпуляційні засоби: ігри, доміно (екологічне і природниче), дидактичні картки, лото;

технічні: лупа, мікроскоп, бінокль, фотоапарат, відеокамера, магнітофон, сонячний годинник, доступні знаряддя праці.

Різноманітність дидактичних засобів формують уявлення дітей про багатство і неповторність світу природи, спонукають їх до активності, формують творчу уяву.

Основні функції (пізнавальна, емоційна, розвивальна, мотиваційна, виховна, оцінювальна), які виконують дидактичні засоби, спонукають до активного їх упровадження в різні види діяльності на природничу тематику, сприяють творчості та винахідливості вихователів.

РОЗДІЛ V. ПРОЕКТУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ ІЗ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З ПРИРОДОЮ ДОВКІЛЛЯ

V.1. Заняття з ознайомлення дітей з природою

Заняття розглядаються як важлива форма роботи з ознайомлення дошкільників з природою. Це зумовлене тим, що заняття дають змогу формувати знання у всіх дітей одночасно, у певній послідовності з урахуванням можливостей дітей і природного оточення. Під керівництвом вихователя відповідно до програми у дітей формуються системні знання, розвиваються пізнавальні процеси, здібності, формується правильне ставлення до природи. Розрізняють кілька типів занять залежно від дидактичної мети, яка вирішується на заняттях.

Якщо на занятті діти вперше знайомляться з певними об'єктами або явищами природи, їх визначають як первинно-ознайомлювальні та формують у дітей конкретні уявлення про неживу природу, рослини, тварин, особливості їхнього розвитку за певних умов. Діти вчаться впізнавати за зовнішніми ознаками кімнатні, садові, лісові, лучні рослини, диких і свійських тварин, знайомляться із способом їхнього життя, живленням, сезонними змінами тощо. Основними методами проведення таких занять є спостереження, досліди, а також розглядання картин, показ діякінофільмів у поєднанні зі словесними методами.

Організаційним різновидом таких занять часто є екскурсія в природу чи на сільськогосподарські об'єкти.

Другий тип занять спрямований на уточнення, розширення, поглиблення знань, формування практичних навичок догляду за живими об'єктами під час вирощування. Важливе значення на таких заняттях має використання, поряд із зазначеними вище методами праці в природі, ігор, читання творів дитячої природознавчої літератури тощо.

Третій тип занять спрямований на узагальнення і систематизацію знань дітей про природу. Це поглиблено-пізнавальні заняття. Їхній зміст полягає у встановленні причинно-наслідкових зв'язків і залежностей, систематизації знань.

Основними методами проведення виступають бесіди, дидактичні ігри, узагальнюючі спостереження, демонстрація моделей, які розкривають взаємозв'язок між рослинним і тваринним світом і зовнішнім середовищем.

Четвертий тип занять – комбіновані, на яких розв'язуються два дидактичних завдання – засвоєння нових знань і уточнення раніше засвоєних.

Останнім часом набули поширення інтегровані заняття. Вони дають змогу вихователю творчо перерозподілити час для засвоєння програми з тих чи інших розділів, логічно об'єднуючи їхній зміст. Важливе значення має урізноманітнення діяльності дітей на таких заняттях. Завдання з ознайомлення дітей з природою можуть здійснюватися в процесі занять з розвитку мови, образотворчої діяльності. Одночасно, у процесі ознайомлення з природою, можна вирішувати завдання з формування початкових математичних уявлень (величини, форми, тощо), розвитку мови та ін. Інтегрування інформації надзвичайно важливе для впровадження принципу міждисциплінарного підходу у технологію екологічного виховання. Формування ставлення до навколишнього середовища слід здійснювати на заняттях з усіх розділів, пронизувати всю роботу закладу дошкільної освіти. Інтегровані заняття здебільшого вирішують завдання поглиблення і закріплення знань.

Комплексні заняття є своєрідним сполученням занять із двох розділів програми, які об'єднані однією темою. Приміром, ознайомлення з весняними рослинами і малювання пролісків та підсніжників. Таке об'єднання дозволяє оптимізувати процес засвоєння дітьми знань. Новий матеріал на таких заняттях не може бути з обох розділів. Доцільно планувати з одного – знайомий, а з іншого – новий. Ефективність занять залежить від їх підготовки і проведення. Намітивши тему заняття, вихователь повинен розробити програмні завдання. Вони охоплюють освітні та виховні завдання, а також завдання всебічного розвитку особистості. У визначенні змісту програмних завдань вихователь ґрунтується на вимогах програми, рівні розвитку дітей і особливостях природного оточення закладу дошкільної освіти.

Слід уточнити місце такого заняття у системі роботи (на занятті формують початкові знання чи забезпечують їхнє збагачення, систематизацію, вправління у застосуванні). Міцність засвоєння знань вимагає поступового оволодіння ними дітьми забезпечуючи первинне ознайомлення, збагачення, закріплення і узагальнення.

Важливим етапом підготовки до заняття є вибір методу. Він залежить від дидактичної мети, змісту пізнавального матеріалу, особливостей природного оточення, вікових можливостей дітей. Вибраний метод або їх сукупність повинні забезпечити повноту виконання програмних завдань і активну розумову діяльність дітей. В ознайомленні дітей з природою необхідно означити пріоритетний метод (методи), що забезпечують безпосередній контакт з природою. Важливе значення в проведенні занять має розміщення дітей. Для розглядання тварин, кімнатних рослин, картин доцільніше дітей садити чи розташовувати півколом. Це дозволяє всім брати активну участь у занятті. За наявності роздавального матеріалу для спостережень краще посадити дітей за столами у приміщенні чи на ділянці ЗДО.

Готуючись до занять, вихователь добирає наочні посібники: картини, малюнки, гербарії тощо. Під час розглядання тварин – відповідні корми, предмети догляду. Після цього вихователь моделює хід заняття: послідовність роботи, систему прийомів, що активізують розумову діяльність дітей (пошукові запитання, порівняння, ігрові прийоми тощо). На занятті важливо залучати до виконання завдань усіх дітей. Наприкінці вихователь, здебільшого, користується педагогічною оцінкою навичок і умінь, характеризує ставлення дітей до діяльності на занятті, їхньої пізнавальної активності. Диференціація оцінки залежить від віку дітей і вирізняється посиленням мотиваційним контекстом.

V.2. Експерсії в природу

Навчальні експерсії (від лат. *Excursio* – поїздка, прогулянка) визначаються в педагогіці як форма і метод навчально-виховної роботи, що дозволяє організувати спостереження і вивчення

різноманітних предметів і явищ у природних умовах. Важливе місце екскурсіям відводили класики Я. Коменський, Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Ф. Фребель.

Методика проведення екскурсій

Організувати і провести екскурсію в природу значно важче, аніж заняття в груповій кімнаті. Успіх у її проведенні прямо узалежнений від підготовки. Природознавчі екскурсії проводять із середньої групи за певною системою. Організовувати їх слід на одні й ті ж об'єкти в різні пори року задля того, щоб простежити послідовність сезонних змін у природному довіллі.

Сільськогосподарські екскурсії планують і організовують згідно визначеної теми і мети, що вимагає конкретизування програмового змісту, вибір місця екскурсії. Слід виходити з того, що кількість нових об'єктів не повинна перевищувати 2–3 у середній і 3–4 у старшій групі. Під час визначення місця екскурсії важливо брати до уваги фізичні можливості дітей, особливості дороги, пору року, стан погоди. Маршрут не повинен перевищувати 2–3 км в обидва кінці. Вихователю слід попередньо оглянути місце екскурсії (за 1–2 дні), поточнити маршрут, знайти потрібні об'єкти, намітити послідовність спостережень, місце, де діти будуть самостійно спостерігати, збирати матеріали, а також відпочивати і проводити гри. Вихователь заздалегідь добирає вірші, загадки і прислів'я, які потім використовує в роботі з дітьми. Вихователь також готує екскурсійне обладнання, перед екскурсією продумає, що з нього взяти і як підготувати в групі місце для розміщення об'єктів, принесених з екскурсії: інсектарії, тераріум, акваріум тощо. Для збору тварин необхідно взяти сачок водяний або ентомологічний, білу тканину для розглядання спійманого у воді, прозорі поліетиленові мішечки для перенесення в дитячий садок; для збору рослин – лопату або совок, кошики або відерця для листя, шишок, викопаних рослин.

Вихователь повинен бути добре обізнаним із законодавством про охорону природи, Червоною книгою України, щоб не завдати шкоди природі. Взяті в заклад дошкільної освіти тварини слід повернути у вільну природу. За кілька днів до екскурсії вихователь проводить з дітьми невелику бесіду, з тим, щоб

викликати у них інтерес до майбутнього заняття, активізувати враження від попередньої екскурсії. Діти повинні знати, куди вони підуть і для чого. Доцільно спільно з дітьми готувати екскурсійне обладнання, задля посилення інтересу до заняття. Одяг дітей має бути легким, взуття зручним. Щоб уникнути перегрівання в літню пору, слід обов'язково мати на голові шапочки. Діти повинні знати, що екскурсія – це заняття, на якому треба бути дисциплінованим і уважним. Перед виходом з закладу дошкільної освіти слід нагадати правила поведінки на вулиці і на місці екскурсії: йти парами, не розбігатися. Вихователь розподіляє між дітьми екскурсійне обладнання і домовляється, в якому порядку почергово його нестимуть діти.

Екскурсії проводять у місця із найбільшою естетичною цінністю. Отож, починаючи екскурсію, слід надати змогу сприйняти красу краєвиду, підкреслити це поетичним словом, а згодом сформулювати мету і починати розгляд окремих об'єктів.

Основна частина екскурсії – колективне спостереження. Саме в його процесі вирішують основні програмові завдання. Вихователь допомагає дітям відзначити і усвідомити характерні ознаки предметів і явищ, їхні взаємозв'язки. Методика керівництва спостереженням на екскурсіях не різниться від розглянутої нами вище. Під час розгляду нових об'єктів слід звернути увагу на особливості естетичного вигляду, зв'язки та залежності з умовами життя, значення і вплив природи на людину. Важливо в процесі спостереження використати різноманітні прийоми активізації пізнавальної діяльності дітей. Особливу увагу треба приділити запитанням, які спонукають їх до розгляду предметів, їхнього порівняння, знаходження схожості та відмінностей, встановлення зв'язків між явищами природи. Слід подбати про стимулювання різних аналізаторів під час сприймання об'єктів природи. Доцільно в процесі екскурсії використовувати твори художньої літератури для підсилення вражень дітей від сприймання краєвидів і його окремих об'єктів. Використовувати пояснення і розповіді слід у тих ситуаціях, коли виникає потреба розширити знання дітей про пристосування, зв'язки з середовищем тощо. Синтез різних прийомів вихователь моделює залежно від мети і змісту екскурсії.

Збір природного матеріалу, в процесі якого діти можуть задовольнити бажання у самостійних спостереженнях є відповідальним етапом екскурсії. Передусім, слід піклуватися про безпеку дітей, домовитися, на яку відстань вони можуть відходити, що можна брати руками та ін. Збір природного матеріалу слід використовувати для вирішення завдань екологічного виховання, засвоєння правил природокористування: можна викопати 1–2 рослини, яких навкруги багато; рідкісні брати не можна; багато жолудів не можна брати тому, що ними живляться сойки, білки, кабани та інші тварини. Після розглядання зібраного матеріалу з метою закріплення знань про природні об'єкти, з якими ознайомилися діти, проводять дидактичні ігри “Відгадай, з якого дерева цей листок”, “У кого дітки з цієї гілки” та ін.

Наприкінці екскурсії підводять підсумки, в яких відзначається, яких нових знань діти набули, якою була їх пізнавальна активність, як вони виявляли дбайливе ставлення до природи тощо.

Наводимо приблизний конспект екскурсії на лісову поляну з дітьми старшої групи.

Програмний зміст. Формувати знання дітей про весняні явища в природі, встановлювати залежності між впливом тепла, вологи і розвитком рослин. Розширювати знання про лучні рослини, красу і значення їхнього цвітіння. Навчити дітей розрізняти зміст і ввести в словник слова: лисохвіст, конюшина, люцерна, жовтець; ознайомити з джмелем. Сформувати знання про значення лучних рослин, розвивати спостережливість, виховувати любов до рідних місць, дбайливе ставлення до природи.

Хід екскурсії. Привівши дітей на поляну, вихователь пропонує зупинитися і помилуватися картиною, яка “цвіте”. Звертається до дітей із запитаннями: “З чим можна порівняти лісову поляну? Що на ній цвіте?” (З барвистим килимом). Пропонує дітям глибоко вдихнути повітря, відчути пахощі. На поляні привітно і гарно. “Чому рослини так пишно розростаються навесні?” (Тепло, багато вологи). “Давайте розглянемо рослини зблизька, – пропонує вихователь, підводячи дітей до них.–

Придивіться, який гарний вигляд у цієї трави, доторкніться до неї руками. На що вона схожа? Справді ж, вона пухнаста і подібна до хвоста лисиці. Отож і називається лисохвіст. Як би ви могли відрізнити лисохвіст від тимофіївки, яку вже знаєте? Придивіться уважно, лисохвіст росте на сухій чи вологій землі? На місці, де земля волога, лисохвіст розростається у пишній кущ, у нього утворюється багато стебел, листків. А чи знаєте ви, яку користь приносить лисохвіст? Його любляють всі свійські тварини: корови, кози, коні, вівці. А із скошеної і висушеної трави готують для них духмяне сіно.

А тепер розглянемо ось цю рослинку, від якої поляна стала такою привітною і пишною. Може, ви знаєте, як вона називається? Це – конюшина. На що схожі її квіти? Чим вони вам подобаються? Понюхайте, чи пахне квітка. Справді, квіти конюшини подібні до рожевої кульки. Розгляньте їх: дрібненьких квіточок багато і вони зібрані у пишні, круглі голівки. Чим відрізняються листки конюшини від листків лисохвосту? Вони трійчасті: в одному листку зібрано аж три овальні листочки! Конюшина любить сонячні місця і росте на них багато років.

А тепер уважно придивіться до квіток конюшини і простежте, хто прилітає до неї? До квіток конюшини прилітають джмелі. Вони збирають солодкий сік-нектар, якого багато у квітках конюшини. А хто ще любить конюшину? Це – кролі, корови, коні. Всі свійські тварини із задоволенням поїдають цю поживну рослину. Людям вона також приносить користь, адже конюшина – лікарська рослина.

А ось рослина, схожа на конюшину, і, водночас, відрізняється від неї. Це люцерна. Чим вона подібна? Справді, у неї, як і в конюшини, трійчасті листки, але ж не овальні, а видовжені. Чим подібні її квітки до квіток конюшини? Люцерна є родичкою конюшини і це дуже корисна рослина для всіх свійських тварин. Придивіться, які комахи прилітають до люцерни? Що вони шукають? Люцерна, як і конюшина, є медоносною рослиною.

Підійдіть ближче до жовтих квітів, які, неначе золоті вогники, горять у травах. Чим вони вам подобаються? Їх називають жовтцем. Чому так? Справді, назву свою ці рослини

одержали тому, що мають яскравий жовтий колір. Пелюстки квітів такі блискучі, неначе в них відбивається літнє сонечко. Придивіться, де полюбляє рости жовтець? Там, де волога і поживна земля. Жовтець отруйний і його не їдять свійські тварини. Закрийте очі і прислухайтеся до звуків. Що ви почули? Хто дзижчить біля квітів? Кого ми бачимо на квітах конюшини, люцерни?

А тепер погляньте ось на цю картинку. Я хочу вам розповісти про джмеля. Скрізь, де є квіти, його можна побачити. Це дуже гарні комахи: їхнє вбрання нагадує пухнасту шубку, у якій красиво поєднуються білий, жовтий і чорний кольори. Джмелі невтомно гудуть, перелітаючи з квітки на квітку. Вони збирають з квітів нектар і пилок, яким живляться самі і годують своїх личинок – діток. Найчастіше джмелі влаштовують свої гнізда в нірках, покинутих маленькими звірками. За літо джмелина сім'я стає дуже великою і вся вона невтомно працює. Перелітаючи з квітки на квітку, джмелі на своїх волохатих шубках переносять пилок. Для рослин це дуже корисно. Якщо ви побачите десь на квітках джмеля – помилуйтеся ним і не заважайте йому робити корисну справу.

А тепер згадайте, на яких квітах ви бачили джмелів? Як ви до них ставилися? Де ви бачили такі рослини, які ми сьогодні з вами розглядали? Як треба до них ставитися? Чому?

А зараз пограємо в гру “Знайди за описом”. Я буду описувати рослини, які ми сьогодні розглядали, а ви будете їх відгадувати (гру проводять 3–4 рази).

Наприкінці заняття вихователь говорить про те, що сьогодні діти дізналися багато цікавого про лісову галявину, її рослини. Вони не лише прикрашають її, а й годують нектаром джмелів, метеликів, бджіл, годують рослинами свійських тварин, лікують людей. Отож, коли ви приходите на галявину, треба бережно поводитися з ними, не зривати дарма квіти, оскільки ви забираєте їжу у джмелів і метеликів.

Враження, одержані під час екскурсії, розширюються і закріплюються на інших заняттях: під час читання художньої літератури, перегляду діафільмів, кінофільмів тощо, а також під час спостережень у кутку природи чи на ділянці закладу

дошкільної освіти за рослинами і тваринами, які принесені з екскурсії.

V.3. Організація повсякденних та цільових прогулянок

Повсякденні прогулянки

Повсякденні прогулянки є обов'язковим режимним процесом в дошкільному закладі, який має важливе значення для фізичного, нервовопсихічного розвитку дітей. Наукові дослідження вчених свідчать про те, що у дітей, які в належний час не були на прогулянці, значно знижується оптимальний рівень функціонального стану центральної нервової системи. Для дошкільників прогулянка має велике значення з погляду зміни видів діяльності, забезпечення позитивного емоційного стану і задоволення потреби у руховій активності. Обмеженість нових вражень, брак різноманітності не забезпечують активного, діяльного стану кори головного мозку. Відомо, що обмеження певного аналізатора в адекватних подразниках призводить до недостатньої його функції і, отже, негативно впливає на психіку. На прогулянці слід створювати спеціальні умови для задоволення потреб у пізнанні, новизні інформації, контактуванні та комунікуванні з іншими дітьми. Прогулянки організують щодня вранці, вдень і ввечері, відповідно до розпорядку дня у ЗДО. Основними структурними частинами прогулянки є:

- 1) спостереження;
- 2) творчі ігри;
- 3) рухливі ігри і фізкультурні комплекси;
- 4) праця.

Ці елементи не мають суворо зафіксованої послідовності. Так, після малорухливого заняття прогулянку слід почати з рухливої гри. І навпаки, після занять із значною руховою активністю прогулянку можна почати із спостереження. До періодичних елементів прогулянки відноситься праця, яку проводять за потребою. Зміст спостережень, ігор, праці на прогулянках визначає чинна програма закладу дошкільної освіти.

Приміром, відповідно до програми, в старшій групі восени проводять різноманітні спостереження за неживою природою

(поступове зниження температури, осінні тумани, особливості осінніх дощів, зміни захмарення). Спостереження у рослинному світі на початку осені – це яскраве цвітіння квіткових рослин, дозрівання фруктів, овочів на городах, осіннє цвітіння лісових і лучних трав, що ростуть у кутках дикорослих рослин на ділянці закладу дошкільної освіти, зміни в рослинах під впливом зміна температури: поступове пожовтіння листя, їхнє опадання, спостереження за рослинами, які залишилися зимувати зеленими.

Спостереження у тваринному світі – це зміни під впливом змін у температурі комах, розселення і зникнення павуків, спостереження за відльотом птахів, за зимуючими птахами тощо. Під час повсякденних прогулянок слід реалізувати значний обсяг чинної програми закладу дошкільної освіти з ознайомлення з природою. Уявлення про зміни в погоді, про поступові зміни в розвитку рослин, тварин та інші формуються у дітей в основному під час спостережень на прогулянках. Спостереження на прогулянках планують колективно та індивідуально.

Методика організації колективних спостережень мало чим відрізняється від проведення спостережень на заняттях. Важливо вибрати зручний час для організації спостережень на прогулянці і зважати на такі фактори:

- а) стомленість дітей на занятті;
- б) інтерес до гри, приміром, будівельно-конструктивної, яка продовжується зранку;
- в) погодні умови.

Іноді доцільно віднести спостереження на кінець прогулянки, коли діти натішилися грою, відпочили під впливом зміни видів діяльності. Якщо вихователь постійно в процесі спостережень подає дітям нову інформацію, вони охоче відгукуються на пропозицію розглянути щось цікаве. На прогулянках широко заохочуються індивідуальні спостереження дітей. Їх можна вважати показником розвитку інтересу до природи. Вихователь повинен зацікавлено ставитися до спроб дітей пояснити те чи інше явище, підвести їх запитаннями до самостійного висновку. В разі, коли це не вдається самим дітям, вихователь пояснює, розповідає, заохочує. Враження, які отримують дошкільники під час спостережень, праці, ігор

(будівельно-конструктивних і творчих) на прогулянках, закріплюються і систематизуються на заняттях. Одночасно знання і навички, набуті на заняттях, закріплюються та зміцнюються під час відповідних видів діяльності на прогулянці.

Цільові прогулянки

У зв'язку з обмеженою кількістю занять із ознайомлення дітей з природою і потребою найкраще дізнатися про найближче природне оточення села, міста, закарбувати у пам'яті дітей яскраві картини чудової української природи, проводять цільові прогулянки. Їхній зміст інтегрують з іншими видами діяльності і можуть проводити не лише з пізнавальною, а й із пізнавально-практичною метою (збирання ягід, насіння дикорослих трав для підгодовування пташок тощо). Відмінність цільових прогулянок від повсякденних полягає у тому, що їх проводять за межі закладу дошкільної освіти. Цільові прогулянки вносять різноманітність у життя дітей, збагачують їх уявленнями, дозволяють краще пізнати природне середовище місцевості, в якій вони живуть: річку, ставок, поле, гай і т. д., сформувані правильне ставлення до них. Обов'язковою умовою проведення цільових прогулянок є вибір сприятливого з екологічного погляду маршруту, цікавих об'єктів для спостереження.

Обсяг програмових завдань для реалізації на цільовій прогулянці значно менший ніж на екскурсії. Заклади дошкільної освіти знаходяться у найрізноманітніших природних умовах, отож визначати тематику цільових прогулянок потрібно, виходячи з можливостей природного оточення дошкільного закладу, а також тих явищ у природі, які характерні для певної пори року, спостереження за якими цікаві для дітей. За наявності лісу поблизу дитячого садка цільові прогулянки навесні можуть містити спостереження за: рослинами, що зимували під снігом зеленими (брусниця, грушанка, копитняк); поживавленням птахів; цвітінням ліщини, вільхи; цвітінням ефемероїдів; першими комахами (джмелями, бджолами, метеликами, клопами-солдатиками, мураш ками); цвітінням черемхи, глоду, дуба, сосни; цвітінням конвалії, купини; спостереженням за дятлом,

білкою та ін. Дошкільники можуть слухати весняну пісню синиці, спів соловейка, порівнювати його пісню з піснею зяблика.

Якщо недалеко протікає струмок або є річка, озеро, водосховище, море, цільові прогулянки навесні можуть містити спостереження за скресанням криги; життям крижнів і чирків; рибами, що трапляються в улові рибалок; жабами (слухання весняних концертів жаб); жаб'ячою ікрою, життям мартинів і крячок, водомірками, молюсками, появою ряски, розвитком прибережних рослин (цвітіння калюжниці).

На луці після танення снігу спостерігають за рослинами, їх розвитком, цвітінням стокроток, початком цвітіння злаків, комахами – мешканцями луки.

Спостереження навесні в парку близькі за змістом із спостереженнями у лісі. Вони охоплюють також спостереження за весняними роботами в парку: обрізуванням дерев, кущів, висаджуванням розсади однорічних рослин, цвітінням весняних декоративних рослин.

Надзвичайно сприятливі умови для цільових прогулянок у тих закладах дошкільної освіти, які розташовуються поблизу ботанічних садів, які є в Україні майже у кожному обласному центрі. Наявність багатой видової різноманітності рослин, комах, птахів дає змогу проводити цікаві прогулянки упродовж усього року. Цільові прогулянки навесні здійснюють у сад, на город, поле, де цікаво спостерігати за посадкою розсади, посівом насіння, використанням сільськогосподарських машин тощо. Наявність пущирів також дає цікавий матеріал для спостережень під час цільових прогулянок навесні. Можна показати, як у порожнинах стебел зимували комахи, відзначити, насіння яких найбільш охоче споживалося птахами, розглянути сходи, молоді пагони пущирних рослин.

Особливо багато можливостей для спостережень на цільових прогулянках надає літо. Рослини, що розцвітають, різноманітність комах, птахів, їх цікава пристосувальна поведінка створюють необмежений простір для подання дітям цікавої інформації, спрямованої на пізнання рідної природи, її краси, формування на цій основі нового, екологічного мислення.

I. Завдання для самоперевірки

1. Охарактеризувати заняття як основну форму організації навчальної діяльності дітей. Історія використання занять в практиці дошкільної освіти.
2. Окреслити типи, структуру та методику проведення занять з ознайомлення дітей з природою в різних вікових групах.
3. Описати вимоги до проведення занять та особливості підготовки педагога.
4. Проаналізувати методику проведення екскурсій у різних вікових групах.
5. Дати загальну характеристику цільових та повсякденних прогулянок, їхні відмінності від екскурсій.

II. Практичні завдання

1. Описати типи і місце занять із ознайомлення дітей з природою у різних вікових групах ЗДО.
2. Розкрити зміст різних типів занять згідно чинних програм, їх кількість і послідовність проведення.
3. Проаналізувати методику проведення занять із ознайомлення дітей з природою у всіх вікових групах.
4. Методика організації і проведення екскурсій в різних вікових групах ЗДО.
5. Описати види прогулянок у ЗДО, їхнє значення для вирішення навчально-виховних завдань із ознайомлення дошкільників з природою.
6. Окреслити організацію і методику проведення цільових і повсякденних прогулянок у ЗДО у різних вікових групах. Охарактеризувати місце прогулянок в навчально-календарних планах вихователя.

III. Творчі завдання

1. Виконати фотографічний запис заняття з ознайомлення дітей з природою.
2. Опрацювати основні поняття до теми.
3. Розробити по 2 конспекти занять для дітей різних вікових груп із ознайомлення з природою.

4. Виготовити дидактичні матеріали згідно теми.
5. Записати спостереження за проведенням екскурсій і повсякденних та цільових прогулянок.
6. Опрацювати та проаналізувати місце екскурсій і прогулянок у календарних планах вихователя (вікова група за погодженням із викладачем).
7. Розробити по 2 конспекти занять – екскурсій різних видів для різних вікових груп.
8. Скласти тематику екскурсій на I чи II півріччя навчального року (вікова група за вибором студента).
9. Розробити по 1 конспекту прогулянок для дітей різних вікових груп.
10. Письмово проаналізувати календарний план роботи вихователів за I чи II півріччя з метою визначити правильність планування прогулянок.

РОЗДІЛ VI. МЕТОДИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З ПРИРОДОЮ ДОВКІЛЛЯ

VI.1. Використання наочних методів в ознайомленні дітей з природою

Завдання чинних програм закладу дошкільної освіти із ознайомлення дітей з природою реалізуються за допомогою різних методів. Їхня сутність полягає не лише в тому, як донести до дітей знання про природу, а й у тому, якою повинна стати діяльність самих дітей. Отож, метод – це спосіб взаємонеподільної діяльності вихователя з дітьми, яку спрямовано на найкраще засвоєння знань, набуття певних умінь і навичок, розвиток пізнавальної активності, самостійності й творчих можливостей дітей.

В ознайомленні дошкільників з природою використовуються різні методи: спостереження, демонстрування картин, кінофільмів, діафільмів, використання моделей, нескладні досліди, праця в природі, ігри, розповіді вихователя, читання художньої літератури, бесіди тощо.

Застосовуючи той чи інший метод, вихователь використовує різні прийоми, які спрямовують дітей на виконання певного дидактичного завдання: показ, запитання і пояснення та ін. Таким чином, прийом є складовою частиною методу. Використання прийомів забезпечує активізацію пізнавальної діяльності дітей, забезпечуючи глибину засвоєних знань.

У педагогіці відомі кілька систем класифікації методів. Найбільш широко застосовується класифікація за джерелом (носієм) знань. Якщо таким є спостереження, сприймання ілюстративного наочного матеріалу тощо, то цілком очевидно, що наочні методи; якщо ж практична діяльність (праця в природі, нескладні досліди) – це практичні методи; якщо ж використовується слово вихователя (розповідь, читання природознавчої художньої літератури, бесіда) – це словесні методи.

У методиці ознайомлення дошкільників з природою методи класифікують і на дві групи залежно від контактування її з

об'єктами: засобами спілкування з реальними об'єктами природи (безпосередні), чи опосередкованим шляхом – використання картин, ілюстрацій, моделей тощо. До методів, що забезпечують безпосереднє контактування з природою належать спостереження, нескладні досліди, праця в природі, ігри з природними матеріалами. До методів опосередкованого ознайомлення з природою відносять демонстрування ілюстративного наочного матеріалу, кінофільмів, діафільмів, діапозитивів, моделей, розповіді вихователя, читання дитячої природознавчої книги, бесіди.

Значно рідше використовується класифікація методів навчання за рівнем пізнавальної діяльності дітей. Це такі групи:

- пояснювально-ілюстративні;
- репродуктивні;
- частково-пошукові (евристичні);
- проблемні;
- дослідницькі.

Для сучасної дошкільної освіти актуальним є широке впровадження методів виховання і навчання, задля забезпечення всебічного розвитку дітей, посилення індивідуального підходу до них. Наголошується на потребі переорієнтації вихователів із використання репродуктивних методів на продуктивні, тобто таку організацію дитячої діяльності, в якій вони на шляху до відкриттів. Вважаємо таке протиставлення не завжди доцільним, оскільки процес мислення спирається на активізацію та послуговування попередньо засвоєними знаннями, а, отже, відтворення.

З цього приводу актуально звучить думка І. Сеченова, який стверджував, що через голову людини впродовж усього її життя не проходить жодної думки, яка б не створювалася з елементів зареєстрованих у пам'яті. Навіть так звані нові твердження, що є основою наукових відкриттів, не слід розглядати винятком з цього правила

Від чого ж залежить вибір методу? Аргументуємо розлогіше. По-перше, від особливостей пізнавальної діяльності дошкільників. Наочно-образне мислення домінує у цьому віці. Дитина вперше знайомиться з багатьма об'єктами

природи, відповідно в роботі з дошкільниками слід надавати перевагу методам, які забезпечують її безпосереднє контактування з реальними об'єктами природи. А це: спостереження, праця в природі, нескладні досліди, ігри з природними матеріалами Лише на основі нагромадження уявлень, збагачення чуттєвого досвіду дітей можливий розвиток абстракцій і те поєднання слова із образом, яке забезпечує міцвий взаємозв'язок між першою і другою сигнальними системами.

По-друге, від конкретних завдань навчально-виховної роботи, а також від етапу засвоєння дітьми знань. Їхнє ознайомлення з тим чи іншим об'єктом природи не є поодиноким актом, адже лише окремі діти можуть сприйняти і запам'ятати запропоновану інформацію за один раз. У засвоєнні дітьми знань слід виокремлювати 3 етапи. Це:

I-й – первинне ознайомлення;

II-й – закріплення;

III-й – систематизація та узагальнення.

Для первинного етапу пізнання дітьми об'єктів і явищ природи найефективнішим є використання наочних, практичних методів особливо спостережень і дослідів, які забезпечують живе споглядання реального світу.

Для закріплення знань використовують ігри, працю, демонстрування картин, кінофільмів, діафільмів, діапозитивів, розповіді вихователя, читання дитячої природознавчої книги.

Систематизація і узагальнення знань, їх творче використання здійснюють за допомогою методів моделювання, бесіди, дидактичних ігор тощо.

У багатьох міських закладах дошкільної освіти, де на відміну від сільських відсутні можливості ознайомлювати дітей із свійськими тваринами за допомогою методу спостереження за ними, використовують демонстрування картини, діафільму ілюстрацій, фото та ін.

Усі методи, що використовуються в ознайомленні дошкільників з природою, взаємообумовлені. Адже вирішення дидактичних завдань передбачає, щоб первинні знання, якими опановують діти за допомогою спостережень, уточнення,

конкретизації в процесі сприймання картини, моделі тощо. Досить часто методи використовують у поєднанні, спостереження із розповіддю вихователя чи грою відповідно до принципу комплексного добору методів навчання і виховання.

Спостереження – основний метод ознайомлення дітей з природою

Проблемі спостережень, розвитку спостережливості приділяли особливу увагу в дослідженнях педагогів різних часів. Відповідно у педагогічній літературі спостереження розглядаються у таких вимірах:

важливий психічний процес (Г. Люблінська, С. Рубінштейн);
вид пізнавальної навчальної діяльності (Б. Ананьєв);
метод навчання (Л. Занков, І. Лернер, М. Скаткін та ін.).

Така різноманітність підходів свідчить про єдність розуміння спостереження, як активної форми пізнання навколишнього світу, що має на меті нагромадження фактів, початкових уявлень про його об'єкти і явища, внаслідок чого спостереження можна розглядати як психічний процес, як пізнавальну діяльність чи як метод навчання.

Наведемо різні підходи до визначення сутності процесу спостереження і розуміння його змісту.

У працях учених (Л. Занков, П. Рудик, А. Смирнов) спостереження розглядають як планомірне, більш чи менш довготривале сприймання, уможлиблює сприйняття певного явища, тих чи інших змін, які відбуваються в об'єктах сприймання.

У роботах Б. Ананьєва, а також у дослідженнях Г. Матвєєвої, П. Саморукової, Н. Яришевої спостереження визначається як складна психологічна діяльність, в якій сприймання, мислення і мова об'єднуються в єдиний цілісний акт розумової діяльності. В цьому визначенні підкреслено що спостереження передбачає не тільки безпосереднє сприймання фактів, але й їх осмислення, інтерпретацію при цьому рельєфно виступає зв'язок між першою і другою сигнальними системами.

Під впливом спостережень формується спостережливість сукупність особистих якостей і здібностей, що передбачають

уміння помічати суттєве в навколишньому світі, правильно розпізнавати типові раси в тих чи інших явищах, швидко орієнтуватися в різних ситуаціях. Вказуючи на важливість формування спостережливості у дітей, К. Ушинський зазначав, що якщо вчення прогнозує розвиток у дітей розуму, то воно повинно вправляти їх здатність до спостереження.

Метод спостереження має особливий вплив на пізнання дітьми природи, оскільки він спирається на чуттєве сприймання, забезпечує живе контактування дітей з реальними об'єктами природи. Відтак, формуються реалістичні уявлення дітей про об'єкти природи та зв'язки між ними. Участь мислення у сприйманні стимулює пізнавальний пошук дітей, сприяє зв'язку набутих чуттєвих образів із тими, які набуті попередньо, допомагає ваникненню власних суджень.

Спостереження за об'єктами природи сприяють розвитку мови дітей. К. Ушинський зазначав, що основа розуміння суто людської мови полягає в правильному логічному мисленні, а правильна логіка мислення ваникає на основі правильних і точних спостережень.

У процесі спостережень розвиваються аналізатори: зір, дотик, слух, нюх, засвоюються сенсорні еталони.

Нові знання, яких набувають діти, стають поштовхом для розвитку пізнавальних інтересів.

Спілкування дітей з живою природою дає змогу успішно вирішувати завдання екологічного виховання на підставі засвоєння дітьми доступних для їхнього розуміння залежностей у природі, формування цінаїсних орієнтацій, ознайомлення з правилами природокористування.

Особливого значення набувають спостереження у формуванні любові до рідного краю, як однієї із основ національного дитячого садка; в естетичному вихованні, оскільки саме під час спостереження закладають його основи формують естетичні враження. Корисні спостереження і для фізичного розвитку дітей, оскільки найчастіше вони відбуваються на природі.

Спостереження у природі є складною пізнавальною діяльністю дітей дошкільного віку.

Сучасними дослідженнями усених доведено, що спостереження зароджуються у молодших дошкільників під час продуктивної діяльності. Дитина, граючись у пісочниці, ліпить пасочки. Одна з них розсипається, адже пісок взяли із незволоженого місця, інша – тримається. Це зосереджує її увагу, спонукає подумати над тим, а як досягти успіху?

Спостереження неподільні зі словом. За допомогою слова педагог повідомляє мету спостереження, керує розгляданням об'єктів природи, і досаить часто у слові фіксує результати спостереження (бесіди і розповіді про те, що діти бачили).

Спостереження не розвивається спонтанно. Воно потребує керівництва вихователя: навчання прийомів раціонального обстеження, порівняння, виокремлення істотних залежностей, підведення до узагальнень, формування ставлення до об'єктів природи.

Упродовж дошкільного віку відбуваються зміни у діяльності дітей. На перших етапах вони не спроможні самотійно сформулювати мету спостереження. Це роблять дорослі, і мета найлегше сприймається дітьми під час активного ознайомлення із спостережуваними об'єктами. Поступово розвивається уміння сприймати і визначати мету спостереження поза зв'язком із продуктивною діяльністю, тобто самотійне пізнавальне завдання. Основними мотивами спостереження стає інтерес до набуття нових знань, а не просто потреба щодо вирішення будь-якого практичного завдання.

Відбуваються зміни в особливостях обстеження предметів. Діти поступово оволодівають різноманітними раціональними способами сприймання. Змінюється технологія обстеження: від його контактних способів дошкільники переходять до дистантних; від практичних дій зіставлення предметів і визначення їхніх властивостей – до розумових дій. Розвивається і планомірність використання різних способів сприймання. Якщо спочатку план вносить дорослий, у подальшому формується здатність дітей не лише прийняти готовий план, а й самотійно спланувати самотійне спостереження.

Змінюється співвідношення між включеними у спостереження сенсорними та інтелектуальними процесами. Це

виявляється в оволодінні дітьми новими видами спостережень, в яких посилюється значення мислення, інтерпретації того, що дитина сприймає.

Види спостережень у природі

Спостереження в природі з дітьми дошкільного віку класифікують залежно від: а) тривалості (епізодичні або короткочасні, тривалі спостереження за розвитком і змінами в об'єктах); б) дидактичної мети (первинні, повторні, заключні, порівняльні; в) способу організації (колективні та індивідуальні, планові і позапланові).

Епізодичні або короткочасні, спостереження здебільшого організовують за тими об'єктами і явищами природи, які тривають недовго (веселка, злива тощо), або ж ті, до яких діти не можуть повертатися часто, (розглядання їжака, черепахи, яких на короткий час приносять у заклад дошкільної освіти). Частіше використовують тривалі спостереження, в яких простежуються скажімо, основні фази розвитку рослини в період цвітіння; утворення пуп'янків, їх розкриття, утворення плодів тощо.

Первинні спостереження мають на меті сформулювати перші уявлення про найбільш характерні властивості об'єкта, цілісно вплинути на враження дітей, які перманентно доповнюватимуться, закріплюватимуться, поточнюватимуться. Приміром, після першого спостереження за мати-й-мачухою, яке проводять у сонячну погоду, коли її квітки відкриті, слід провести повторне спостереження за рослиною у похмуру погоду, коли її квітки закриті, пониклі, наче сумують за сонцем. Пояснити дітям, що ця рослина є живим барометром і за її зовнішнім виглядом можна визначати погоду. Після відцвітання варто показати дітям насіння мати-й-мачухи, порівняти його з насінням кульбаби, наголосити на схожості способів поширення, привернути увагу до листків, яких не було під час цвітіння рослини, дати змогу доторкнутися до їх верхньої і нижньої сторони, пригадати, чим корисна ця рослина, як до неї треба ставитися. Отже, повторні спостереження обумовлені потребою опанувати новою інформацією про якості, зміни в об'єктах, які з'являються в процесі їх розвитку, з закріпленням раніше здобутих знань.

Заключні спостереження мають на меті сформувані повні уявлення про зміни, які відбулися у природі за відповідний проміжок часу (пори року). Такі спостереження найчастіше проводять під час екскурсії. На них констатують зміни, що вже настали і є характерними для певної пори року. Скажімо, восени – похолодання, – різний колір листя, зменшення кількості комах, птахів. Таким чином, мета заключних спостережень – полягає у намаганні завершити знання про явища, які відбуваються в природі за певний період.

У порівняльних спостереженнях прийом порівняння є провідним і допомагає активізувати розумову діяльність дітей, спрямувати її на виокремлення суттєвих ознак, підведення до узагальнень, класифікації об'єктів природи. Такі спостереження найчастіше проводять із старшими дошкільниками.

Спостереження можуть бути колективними (об'єднувати всю групу чи підгрупи) та індивідуальними. Останні важливі не лише з точки зору вирівнювання знань дітей, які відстають у засвоєнні програми унаслідок різних причин, а й для задоволення зростаючих потреб в оволодінні новими знаннями інтелектуально обдарованих дітей. Ці діти, за спостереженнями автора, впливають на інших дітей своїм зацікавленим ставленням до явищ природи, поясненнями таких явищ під час самостійних спостережень.

Спостереження можуть бути плановими і за ініціативою дітей, тобто позаплановими. Найчастіше вони характерні для тих дитячих колективів, де систематично і ґрунтовно проводять планові спостереження і у дітей сформований високий рівень пізнавальних інтересів. Часом, позапланові спостереження зумовлені природними об'єктами та явищами, приміром, метеорологічними явищами, які не можна передбачити заздалегідь.

Методика керівництва спостереженнями

Структура спостереження. Процес спостереження умовно поділяють на чотири етапи і кожен з них слугує досягненню його загальної мети.

I-й етап – підготовчий. Його мета – викликати інтерес дітей до об'єкта спостереження. Для цього використовується коротка

бесіда, в якій з'ясовується, що діти вже знають про об'єкт спостереження, що дізнаються нового. Інколи для підготовки до сприймання об'єкта доцільно показати ілюстрацію або подивитися фільм. Таку роботу з дітьми проводять за день-два до початку спостереження.

II-й етап – початок спостереження. На цьому етапі важливо підтримати інтерес дітей до об'єкта спостереження, зосередити їх увагу. З цією метою в групах молодшого дошкільного віку використовують несподівану (сюрпризність) появу об'єкта, його неочікуваність. Скажімо, в гості до дітей завітав Буратіно, він приніс велике яйце. Раптом з нього почувся писк. Вихователька знімає верхню частину шкаралупи і діти бачать маленьке курчатко.

На цьому етапі вихователь формулює мету спостереження: “Зараз ми розглянемо його, і ви дізнаєтесь багато цікавого”.

У групах старшого дошкільного віку найчастіше використовують загадку, яка вимагає певного розумового напруження і сприяє зосередженню уваги дітей.

III-й етап – основний і найтриваліший. На початку спостереження 1–2 хв слід надати дітям для мовчазного сприймання і формування цілісного образу. Слово вихователя може бути націлене на сприймання естетичного вигляду об'єкта. Як от: “Подивіться, який він гарненький!” Подальший розгляд об'єкта охоплює аналіз його особливостей та пристосування до навколишнього середовища, виокремлення спільних ознак з іншими об'єктами, взаємозв'язків між ними, з працею людей тощо. Відповідно, за змістом цього етапу у дітей сформуються реальні уявлення про спостережуване.

IV-й етап – заключний. Його мета полягає у підведенні підсумків, закріпленні нових набутих знань, якими опанували діти в процесі спостереження. На цього етапі важливо стимулювати пізнавальну активність дітей, позитивно мотивувати їх на майбутнє.

Схема спостереження за об'єктами.

Спостереження за будь-якими об'єктами природи не повинно бути стихійним і невпорядкованим. Після сприйняття дітьми завдання, вихователь керується укладеним планом для того, щоб

домогтися якнайбільшої ефективності спостереження шляхом комплексного вирішення завдань із ознайомлення дошкільників з природою.

Під час спостереження за явищами неживої природи доцільно скористатися такою схемою:

1. Оцінка краси та своєрідності явища природи.
2. Визначення доступних розумінню дітей причинно-наслідкових зв'язків явища.
3. Значення цього явища природи та його вплив на життя і діяльність людини.

Приміром, спостереження за перистими хмарами. “Подивіться, які сьогодні ніжні хмарки на голубому небі. Ви вже бачили колись такі? Хто знає, як вони називаються? На що вони схожі? Чому їх назвали перистими? Чому люди милуються їхньою красою. Чи випадає з таких хмар дощ або сніг? Ці хмарки, пояснює вихователь, знаходяться дуже високо на небі. Хто з вас літав у літаку, той, напевно, знає, що на такій висоті дуже холодно. Такі хмарки складаються з дрібнесеньких крижинок. Ви правильно помітили, що з таких хмарок не випадає сніг чи дощ. Ми лише милуємося прозорим голубим небом з легкими, ніби пір'їни, хмарками. Художники їх малюють на шпалерах і тканинах, а фотографи – на казкових фотографіях”.

Під час спостереження за явищами живої природи (рослинами) доцільно дотримуватися такої схеми:

1. Оцінка естетичного вигляду і особливостей будови рослини.
2. Потреби рослини в умовах середовища.
3. Значення рослини для природи і життя людини, її діяльності.
4. Інтерпретація сприйнятого у змісті знань дітей.

Розглянемо використання цієї схеми на прикладі спостереження за рослиною мати-й.-мачухи з дітьми старшої групи.

Зупинивши дітей біля рослини, що цвіте, вихователька пропонує уважно її розглянути і пригадати, як вона називається. Далі розповідає, що її називають мати-й.-мачуха і запитує, чи вона подобається дітям? Вислухавши відповіді, вихователька

розповідає, що ця квітка схожа на маленьке сонечко, яке наче тягнеться до великого Сонця. На яку схожу на неї рослину вона подібна? (Кульбаба). А як можна відрізнити ці рослини одну від одної? Обстежуючи рослину за допомогою дотикового, зорового, нюхового аналізаторів, діти разом з вихователькою відзначають, що стебло у мати-й-мачухи покрите маленькими лусочками, листків немає. Натомість у кульбаби стебло гладеньке і є листки. Хто знає, чому мати-й-мачуха так рано розцвітає? Тому, що вона має таємниці. Хочете про них дізнатися? Таємничим голосом вихователька розповідає, що ще з минулого літа мати-й-мачуха запасє поживні речовини в своїх товстих коріннях, неначе у комірках і вже рано навесні, як пригріє сонечко і розмане сніг, вона розцвітає першою.

Є у мати-й-мачухи й інша таємниця, – продовжує вихователька. Чому вона називається мати-й-мачухою? Ось послушайте. Мине весна і квітки відцвітуть. На початку літа виростуть листки. Знизу вони вкриті ніжним білим пухом. Доторкнешся – листочок теплий, лагідний, як мамині руки. А зверху листки гладенькі, холодні – це як мачуха. Листками і квітками мати-й-мачухи дорослі і діти лікуються від кашлю.

Давайте подивимося, хто ж прилітає до квітів? Що бджілки шукають на квітках? Вони збирають з квітів мати-й-мачухи солодкий нектар і пилок. Ось яка корисна ця рослина – і природу прикрашає, і перших комашок годує, і людей лікує! Тому люди люблять мати-й-мачуху і ніжно називають її квітки золотистими вогниками. А може, ви десь бачили цю рослину? Як ви до неї ставилися?

Спостереження за тваринами можна проводити за такою схемою:

1. Оцінка естетичного вигляду і особливостей будови тварини залежно від способу життя.

2. Спосіб життя тварини (де живе, яє пересувається, чим живиться, як захищається, як змінюється залежно від пір року?).

3. Значення тварини в природі і житті людини.

4. Інтерпретація сприйнятого у змісті знань дітей.

Приміром, спостереження за бабкою на водоймі.

“Придивіться, діти, хто це так стрімко літає над ставком? Це – бабка! Яка ж вона спритна! Як гарно переливаються на сонці її блискучі крила! Це справжня окраса нашої природи!

Як ви думаєте, чому ж вона так стрімко літає? Звичайно, тому, що у неї довгі і сильні крила, покриті сіточкою жилок. Їх можна добре роздивитися на цій картинці. А може, хтось із вас знає, що бабка розшукує у повітрі? Чим вона живиться?

Живиться бабка мухами, комарами, дрібненькими комашками, яких наздоганяє у повітрі. Подивіться, які у бабки великі очі (показує картинку). Вони допомагають їй добре бачити у польоті здобич. Якщо трапляється велика муха, бабка хапає її своїми чіпкими лапками.

Як ви думаєте, чому влітку багато бабок з’являється біля ставка? Тому, що влітку тут багато комарів. Чи приносять бабки користь, виловлюючи комарів і мух? Так, тому, що вони докучають людям і свійським тваринам. Поїдаючи їх, бабки приносять користь. Ось чому ми повинні берегти цих корисних комах, які прикрашають наші водойми.

Послухайте вірш про бабку:

Мов химерний літачок,
Сіла бабка на сучок.
Цілий день вона літала
Край ріки, біля дворів.
Скільки мошок поковтала!
Скільки з’їла комарів!

Чи бачили ви бабок на прогулянках з мамою чи з татом? Як ви до них ставилися? Ви ж знаєте, що ці гарні і корисні комахи потребують дбайливого ставлення до них”.

Отже, дотримання схем спостереження дають змогу більш інформативно виконувати завдання із ознайомлення дітей з природою, забезпечувати формування елементів наукових знань про закономірності в природі, розвиток мови і мислення, удосконалення діяльності різних аналізаторів, розвиток пізнавальних інтересів, формування ціннісних орієнтацій, ознайомлення зі способами практичної реалізації правил природокористування, розвиток естетичного сприймання природи тощо.

Підготовка до спостереження

Під час підготовки до спостереження вихователька чітко дотримується програми: які навчальні, розвивальні і виховні завдання будуть зреалізовані в процесі спостереження? Навчальні завдання передбачають формування конкретних уявлень про об'єкти природи, зв'язки між ними; розвивальні – спрямовані на розвиток психічних процесів на яких акцентують увагу під час спостережень; виховні – спрямовані на формування позитивно-емоційного ставлення дітей до окресленого обсягу природних об'єктів і явищ.

Успіх спостереження залежить від того, які умови будуть для нього створені. Під час набору місця для спостереження в природних умовах важливо вибрати такий об'єкт, в якому найповніше виявлені ті якості, на які слід звернути увагу, скажімо, група дерев, в яких найбільш яскраво виявлені ознаки золотої осені. Також слід продумати, як розмістити дітей: влітку – у затінених місцях, щоб запобігти втомі і негативних емоцій; взимку – у безвітряних місцях.

Для проведення спостережень за дрібними тваринами в кімнаті важливо відповідно підготувати об'єкт. Приміром, не рекомендовано годувати тварин перед проведенням спостереження, щоб вони краще виявили свої звички у нових умовах. Щоб примусити тварин виявити характерну поведінку, слід підготувати не лише їжу, а й додаткове обладнання. Скажімо, гострі кігті кішки, тонкий нюх, спритність можна легко продемонструвати дітям, даючи їй м'ясо, загорнуте в папір і прив'язане до нитки. Кішка стрибає, почувши запах м'яса, розкриває кігтики і розриває папір.

Для того щоб показати їжака, його мордочку, ніжки, лапки, здатність плавати, треба внести таз із водою і впустити їжачка поплавати.

Слова, якими вихователька називає дії тварин, повинні бути правильно добрані – кріль стрибає (не бігає), кішка хлеще (не п'є) молоко. Особливо ретельно потрібно добирати слова для визначення естетичних властивостей об'єктів, щоб вони викликали у дітей емоційну чутливість.

Під час проведення спостережень треба розмістити дітей так, щоб усі бачили об'єкт із різних сторін.

Вихователька попередньо обмірковує весь процес спостереження, прийоми, які доцільно використувати для активізації пізнавальної діяльності дітей.

Прийоми активізації пізнавальної діяльності дітей у процесі спостереження

Основним методичним прийомом керівництва сприйманням дітей у процесі спостереження є запитання. Продумати і сформулювати запитання до наступного спостереження – найвідповідальніший фрагмент у підготовці до спостереження. Правильно підібрані запитання повинні бути тією логічною драбинкою, якою рухається думка дитини. Кожне запитання повинно містити конкретну думку, доступну розумінню дітей, у ньому має бути враховано і їх попередній досвід. Запитання повинні спонукати дошкільників до активного сприймання і засвоєння нового, максимально активізувати діяльність дитини, спонукати її до самостійного пізнання.

Складність запитань залежать від віку дітей. У молодших групах запитання спрямовані на визначення властивостей і якостей об'єктів: Якого кольору? Що робить? Що їсть? (репродуктивні). Запитання, що стосуються визначення залежностей між явищами, в молодших групах ще досить обмежені.

У групах дітей старшого дошкільного віку кількість запитань, спрямованих на визначення залежностей між явищами в природі (пошукові, проблемні), збільшується. Приміром: Чому навесні на снігу утворюється крижана кірочка? Чому на вулиці сніг розтанув, а в саду ще лежить? тощо. Знаходження відповідей на такі запитання активізують думки дітей, викликають зацікавлення явищами, за якими вони спостерігають, проте не завжди самі можуть знайти правильні відповіді. У таких випадках використовується пояснення, що спрямоване на більш глибоке сприйняття таких характеристик об'єкта чи явища, які є важливими для засвоєння знань. Пояснення вихователя

допомагають відкривати дітям те, що треба побачити і як треба побачити.

У молодших групах пояснення короткі, вони стосуються того, що безпосередньо діти бачать. Приміром: Голуб полетів у голуб'ятник. Це будиночок, де живе голуб.

Пояснення для дітей старшого дошкільного віку повинні підводити їх до встановлення причинно-наслідкових залежностей, узагальнень. Скажімо, пояснюючи дітям значення захисного забарвлення комах, вихователька підводить до узагальнення знань про те, що таке забарвлення і як воно допомагає комахам уникнути небезпеки та зберегти своє життя.

Під час спостережень, окрім пояснень, можна застосувати розповіді. Вихователька розповідає про те, що дитина не може безпосередньо побачити. Приміром, розглядаючи мурашник, вона розповідає, що зверху над землею видно лише частину мурашника. Мурашки живуть глибше, під землею. Бачите ці ходи? Вони ведуть під землю. Там мурашки побудували багато ходів, коридорів. У них живуть мурашки, їхні личинки і лялечки.

Важливе значення у керівництві спостереженням має порівняння, що дозволяє сформуванню більш чіткі уявлення. Використання порівняння на всіх етапах пізнання забезпечує формування повних і конкретних уявлень. Дітей навчають порівнювати різні явища. Для цього важливо так поставити перед дітьми пізнавальне завдання, щоб його вирішення було можливим із використанням порівняння. Скажімо: Чим відрізняється? Що спільного?

Виділяємо кілька етапів у формуванні вміння використовувати порівняння.

На першому етапі дітей орієнтують на зовнішні яскраві ознаки та їх порівнюють. Скажімо, за контрастними ознаками легко знаходять відмінності у будові тіла кішки і кроля.

На другому етапі знаходять відмінності за менш контрастними ознаками, але під час аналізу орієнтуються, здебільшого, на одну найхарактернішу ознаку.

На третьому етапі діти переходять до вищого рівня використання порівнянь. Вони вже вміють зіставляти не лише контрастні, а й схожі один до одного об'єкти.

Беручи до уваги поетапність розвитку вміння порівнювати у дітей дошкільного віку, простежуємо послідовність в організації спостережень з дітьми різного віку. У молодшій і середній групі порівняльні спостереження краще проводити за вже відомими об'єктами на однорідному і, водночас, на контрастному матеріалі.

Старші дошкільники можуть встановлювати не лише очевидні відмінності між об'єктами, а й знаходити спільне в схожих об'єктах. Необхідно паралельно навчати дітей порівнянню за відмінністю і схожістю. Способи порівняння можуть бути різними. Окрім зіставлення у процесі спостереження (чим схожі, чим різняться), можна використати порівняння за ілюстраціями, іграшками, за образами в пам'яті тощо.

Отже, порівняння стимулює активізацію розумової діяльності дітей унаслідок знаходження суттєвих ознак, виокремлених зв'язків і залежностей, що розвивають зацікавлення дітей об'єктами і явищами природи, допитливість, бажання пізнавати нове.

У спостереженнях використовують ігрові прийоми. Вони посилюють інтерес до спостережень, моделюють його як доступний і привабливий. Їхнє використання особливо важливе у молодшому дошкільному віці у процесі утримування уваги задля ефективнішого засвоєння матеріалу. Приміром, імітація рухів тварини: “Пострибали, як горобчики”; наближення об'єкта до дітей: “Ось рибка попливла до Олі, а тепер – до Юрка. До кого ще попливе рибка?” Широко використовується звуконаслідування.

У групах старшого дошкільного віку ігрові прийоми використовуються зрідка, оскільки концентрація уваги дітей під час спостережень відбувається за рахунок новизни і пізнавальної насиченості. Ігрові прийоми, які використовуються в старших групах, опираються на принцип змагальності: “Хто перший знайде серед дерев липу”, “Хто перший помітить появу пуп'янка (квітки)”, “Хто більше назве ознак певного об'єкта” та ін.

Важливе значення під час проведення спостережень має використання художнього слова, що загострює чуттєве сприймання, сприяє створенню більш яскравих образів, збуджує

увагу, відповідний позитивний настрій. Приміром, спостерігаючи за відльотом журавлів, вихователь може прочитати вірш М. Познанської “Журавлі”:

Журавлі летять, курличуть,
Шлють останнє “прощавай”,
Літечко з собою кличуть,
Забирають в теплий край.

Використання в спостереженнях фольклорних творів (загадок, прикмет, легенд) сприяє чіткості і конкретності їхнього змісту. Прислів'я, приказки, загадки наголошують на особливостях спостережуваного предмета: “Ніс довгий, а голос дзвінкий (комар)”.

Зрідка використовують у процесі спостережень практичні завдання. Виходячи на прогулянку, вихователька пропонує дітям простежити за мурашками і розповісти, що вони несуть у мурашник. Це стимулює їх до пошуку запитань, які виникають.

Важливою умовою успішного проведення спостережень слід розглядати стимулювання в обстеженнях об'єкта різних аналізаторів. Чим більше органів чуттів братиме участь у сприйманні, тим повнішими та яскравішими будуть уявлення про об'єкти і явища природи. Треба дати дитині змогу не лише їх побачити, а й відчутти на дотик, понюхати, послухати.

Спостереження необхідно проводити емоційно, застосовувати для опису яскраві порівняння “горобчики, неначе у сірі светри одяглися”, “синичка нарядна, у жовтій сорочці, чорній краватці”. Під час спостереження діти повинні відчутти ставлення самої виховательки до об'єктів природи. Приміром, щоразу, коли вихователька звертає увагу на появу біля квітів красеня джмеля, у неї повинні знайтися добрі слова, які зацікавлять дітей: “Подивіться, хто ж це прилетів до нас у такій гарній пухнастій шубці? Ану, джмелику, пошукай, що наші діти приготували тобі на обід?”

Методика керівництва спостереженнями ідентична для повсякденного життя і для занять. Спостереження у повсякденному житті менші за обсягом пізнавального матеріалу, їх проводять за поступовими сезонними змінами в природі в усі пори року. Обсяг матеріалу, необхідного для засвоєння дітьми,

визначає чинна програма закладу дошкільної освіти. А саме: ознайомлення з явищами неживої природи, рослинним і тваринним світом, працею людей у природі в різні пори року і т.д.

Вихователю варто рішуче усувати найбільш істотні недоліки в організації спостережень у природі, а це – інформаційна збідненість, послаблена розумова активність дітей, ігнорування комплексністю у виконанні завдань ознайомлення з природою тощо.

Використання ілюстративного матеріалу в ознайомленні дітей з природою

Потребу з використання ілюстративного матеріалу під час ознайомлення дошкільників з природою зумовлює його особлива привабливість для дошкільників, ураховуючи особливості їх образного мислення.

Розглядання картин, фотографій, ілюстрацій у роботі з дошкільниками сприяє вирішенню різноманітних завдань, і, передусім, уточнювати і закріплювати знання про природні об'єкти, збагачувати у руслі принципу концентричності. Спостереження в природі, приміром, за комахами, не завжди дають змогу розглянути деталі їхньої тілобудови в зв'язку з невеликими розмірами та полохливістю окремих представників. Сприймання статичного зображення на картині чи таблиці створює умови для уточнення дитячих вражень.

Розгляд ілюстративних матеріалів суттєво впливає на збагачення вражень дітей про об'єкти і явища природи. Тварини на ілюстраціях подаються у природному оточенні, що дозволяє показати дітям їхні зв'язки з умовами середовища.

Ілюстративні матеріали є засобом формування уявлень про природні об'єкти у тих випадках, коли їх не можна показати дітям у реальному світі. Приміром, ознайомленні зі свійськими тваринами в умовах великого індустріального міста.

Ілюстративні матеріали є найкращим засобом, який спонукає до розмови наймовчазніших дітей. Вони наче наближують об'єкт до дитини, сприяють його зрозумілості і стимулюють їх мовну активність.

Важливе значення мають ілюстративні матеріали у процесі виховання естетичних почуттів, формуванні гуманного і дбайливого ставлення до об'єктів рідної природи.

Водночас, слід чітко усвідомлювати, що зображення на картині не формує повних уявлень про предмет оскільки воно є: а) плоским, а предмет – об'ємним; б) зображення майже ніколи не співпадають за величиною із реальним предметом; в) інколи позбавлене кольору або не завжди повністю збігається за кольором з натуральними предметами; г) нерухомо демонструє предмет в одному положенні (статично), не формує уявлення про характерні рухи, звуки.

У сприйманні зображеного бере участь лише один зоровий аналізатор. У формуванні ж цілісного образу реального предмета провідні функції належать взаємодії різних аналізаторів.

Отже, насамперед слід піклуватися про формування адекватних уявлень дітей за допомогою методів забезпечення безпосереднього контакту з реальними об'єктами природи, а збагачувати, уточнювати і закріплювати знання слід шляхом із використання ілюстративних матеріалів.

Вимоги до ілюстративного матеріалу, його використання

Ілюстративні матеріали, на яких зображені природні об'єкти, покликані формувати чуттєві образи у дітей, наближені до сприймання дійсності, тобто вони повинні бути виконані реалістично. Тварини і рослини слід показувати у природних умовах існування. Таким вимогам відповідають картини відомих анімалістів, майстрів пензля В. Ватагіна, О. Комарова.

Для ознайомлення з природою використовують ілюстративні матеріали, які можна класифікувати за такими видами:

- а) предметні картинки, тобто зображення певного предмета;
- б) сюжетні, із кількох предметів у певному зв'язку;
- в) художні картини – репродукції відомих майстрів пензля В. Бакшеєва, А. Грицяя, І. Левітана, І. Шишкіна та ін.

Для ознайомлення дошкільників з природою створені предметні та сюжетні картини. Широко використовуються серії картин “Свійські тварини”, “Птахи”, “Трав'янисті рослини”; “Чотири пори року”; “Дикі звірі” та ін.

Використовується також книжкова графіка – ілюстрації Ю. Васнецова, М. Устинова, Є.Чарушина, Ф. Ярбусової та ін., яку демонструють дітям здебільшого в процесі ознайомлення з творами художньої літератури.

Для індивідуальної роботи з дітьми, а також роботи з невеликими групами добирають різноманітні ілюстрації, листівки, які для зручності використання розкладають в окремі папки за розділами: нежива природа, рослини (лісові, лучні, водойм, декоративні квіткові, культурні), тварини (молюски, комахи, риби, земноводні, плазуни, птахи, свійські і дикі звірі).

Розглядають ілюстративні матеріали в процесі повсякденного життя і на заняттях.

Ураховуючи великий інтерес дітей до картин із зображенням тварин, їх потрібно розглядати індивідуально чи з невеликою групою уранці, під час прийому, на вечірній прогулянці. Розглядання картинок може бути засобом перевірки знань, збагачення їх, узагальнення і розвитку мови дітей. Надзвичайно активно розглядають ілюстрації діти з вираженим пізнавальним інтересом до природи. Така індивідуальна робота сприяє їх подальшому розвитку. Цікаві для розгляду книги “У нашому дворі” з ілюстраціями Є. Чарушина, “Малюкам дітлахам про малюків звірят” тощо.

Розглядають ілюстрації у книгах по-різному: іноді до читання, для створення у дітей зорового образу тих предметів і явищ, про які мовитиме вихователька. В інших випадках достатньо переглянути ілюстрації під час читання книги, а також у процесі бесіди про прочитане.

Для роботи з дітьми раннього віку і першої молодшої групи краще використовувати предметні картинки, ілюстрації з зображенням небагатьох об’єктів. Розгляд такого ілюстративного матеріалу (півень, курка, засць, ведмідь та ін.) проводять на заняттях і в повсякденному житті. Його основна мета – навчити дітей пізнавати зображене на картинці, називати його.

У другій молодшій групі картини найчастіше використовують для уточнення і конкретизації уявлень, їхнього закріплення: після спостережень за кішкою діти розглядають картину “Кішка з кошенятами”. Вихователька вчить дітей

пізнавати тварину, називати її характерні ознаки (величину, колір шерсті), частини тіла (очі, вуха, хвіст, ноги), деякі дії (спить, грає, хлеще). Організуючи розглядання сюжетної картини, вихователька використовує дитячий досвід, близький до змісту картини, ставить дітям такі запитання: “Хто намальований на картині? Як ви дізналися, що це кошеня? Якого кольору шерсть у кішки? У кошенят? Якого кольору шерсть у кішки, яка живе у вашому будинку? Чим зайняті кошенята? Що робить сіре кошеня? Що робить кошеня, яке лежить біля кішки? Як ви думаєте, воно голодне? Чому спить? Ви чули, як ходять кошенята? Чому вони ходять тихо?” Наприкінці заняття вихователька сам розповідає за картинкою.

Для розглядання в молодшій групі можна використати картини “Собака з цуценятами”, “Кури”.

У середній групі розгляд картин спрямований на розширення знань дітей. З ними розглядають картини “Кролі”, “Качки і гуси”, “Вовк”, “Їжак”, “Білка”. Це дає змогу вивести їх за межі безпосереднього досвіду. Розглядання картин використовується для систематизації і узагальнення знань. Скажімо, у середній групі можна використати картини у поєднанні з розповіддю виховательки для розширення і систематизації знань про життя диких тварин у лісі.

Вихователька: “Сьогодні я розкажу вам про те, як зимують звірі. Які звірі живуть у лісі? (демонструє картину “Зайці”). Зайці взимку одягають білі шубки. А для чого? На білому снігу їх не видно. Коли захоче їсти – погризе гілочки. Зайці лякливі, весь час озираються. А кого вони бояться? Так, вовка, лисиці (демонструє картину “Лисиця”). Ось лисиця у рудій теплій шубці біжить і нюхає, де у снігу заховався зайчик чи мишка. Лисиця має гострий нюх. Вона чує, де під снігом миші ховаються і полює на них. Так вона приносить користь. А подивіться, де заховався заєць. Він білий, і його майже не видно. Як ви гадаєте, чи знайде його лисиця?”

А ось вовки (вивішує картину “Вовки”). Вони взимку дуже голодні. Вовки сильні, швидко бігають і можуть нападати на коней і на людей. Кого вони наздоганяють? Як ви думаєте, чи можуть вони наздогнати коней?”

Ще в лісі живе білка (демонструється картина “Білка”). Про те, як вона живе в лісі і що їсть взимку, ви самі розкажете, оскільки бачили білку”.

Наприкінці заняття можна поставити запитання: Чому звірі не мерзнуть взимку? Чим вкрите їхнє тіло? Чому зайці та білки міняють колір шубки?

У старших групах картини можна використовувати для уточнення уявлень, формування понять у процесі бесіди за картиною. Для систематизації знань на основі досвіду добре використати порівняння. До заняття добираються серії картин про комах “Бабка”, “Білан жилкуватий”, “Сонечко”. Спочатку організують розгляд, потім порівняння, виокремлення спільних і відмінних ознак у будові. Діти доходять до висновку про те, що у всіх комах шість ніг, є крила, вусики, голова, черевце. Вони різняться тим, що у метеликів на крильцях є лусочки, у жуків – крила тверді, у бабок – прозорі, з сіточкою жилок.

Розглядати пейзаж на картині слід після спостереження за подібними явищами у природі. Під час демонстрування картини дітям пропонують порівняти зображене з тим, що вони бачили у довкіллі.

Зрозуміти настрій картини (пейзажу) сприяє низка запитань. А саме: “Ця картина весела чи сумна? Чому ви так думаєте? Якого кольору фарби використав художник, щоб це показати? Чому художник так назвав свою картину?”

Під час розгляду пейзажу необхідним є пояснювальне слово виховательки – лаконічне і образне. Воно стимулює глибоке сприйняття пейзажу водночас із поетичним словом під супровід музичного твору.

Використання технічних засобів навчання в ознайомленні дітей з природою

Під час ознайомлення дошкільників з природою вкрайпотрібним є використання технічних засобів навчання.

Демонстрування кінофільмів, діафільмів та інших технічних засобів навчання є одним із джерел інформації, яке наділене великою силою емоційного впливу, здатністю викликати співпереживання, співучасть, збагачуючи водночас знаннями і

здійснюючи великий вплив на моральний та естетичний розвиток особистості.

Ефективність впливу технічних засобів навчання залежить від правильного визначення їхнього місця у навчально-виховному процесі. Слід пам'ятати, що технічні засоби, органічно інтегровані у навчальний процес, допомагають вихователю вирішити цілу низку пізнавальних і виховних завдань. Проте, ані діафільми, ані кінофільми не можуть і не повинні замінити безпосереднє спостереження за природними явищами.

Технічні засоби навчання поділяють на три групи: екранні (діафільми, діапозитиви, епіматеріали); екранно-звукові (кінофільми, телепередачі); звукові (радіопередачі, грам- та магнітофонні записи).

Із екранних засобів навчання під час ознайомлення дітей з природою досить широко застосовуються діафільми, діапозитиви та інші аудіовізуальні засоби.

Д і а ф і л ь м – певним чином змонтована сюжетно завершена система кадрів. Для ознайомлення дошкільників з природою створено значну кількість діафільмів, основою яких є пізнавальні матеріали.

Діафільми знайомлять із сезонними змінами у природі. Це: “Чотири пори року”, “Природа в зображенні російських художників”, “Пори року” (з чотирьох частин – “Літо”, “Осінь”, “Зима”, “Весна”), “Хто як до зими готується”, “Хто як зимує”, “Хто як весну зустрічає”, “Хто як літо проводить”.

Діафільми знайомлять із життям тварин. Це: “Тому що вони гарні”, “Свійські тварини”, “Дикі тварини”, “Хто живе у теплому морі”, “Хто живе у холодному морі”, “Птахи наших лісів”, “Звірі наших лісів”, “Це все кішки”, “Це все собаки”, “Про пінгвінів”, “Мавпенятко Френд”, “Курчатко Ціп” тощо.

Діафільми знайомлять із життям рослин. Це: “Незвичайні рослини”, “Лікарські рослини”.

Діафільми знайомлять із працею дорослих у природі. Це: “Осінь у колгоспі”, “Зима в колгоспі”, “Весна в колгоспі”, “Літо в колгоспі”, “Вірші про хліб”, “Хліб – всьому голова”, “Праця колгоспників у різні пори року”.

Демонстрування діафільмів використовують на заняттях і у повсякденному житті, здебільшого під час розваг. Вони дають змогу розширити знання дітей, вивести за межі того, що вони бачать у найближчому довкіллі.

До перегляду діафільму слід попередньо організувати спостереження, читання книжок за змістом діафільму. Безпосередньо перед його показом з дітьми проводять вступну бесіду, спрямовану на постановку завдання і звертають на це увагу під час перегляду.

Роботу з дітьми після перегляду діафільму проводять у різних формах: бесід, малювання на тему переглянутого сюжету тощо.

Значне місце під час ознайомлення дошкільників з природою відводять діапозитивам. Вони різняться такими перевагами щодо картин і діафільмів. А саме:

1. Діапозитиви не об'єднані системою кадрів. Це дає змогу вихователю відібрати лише ту кількість кадрів і розмістити їх у такій послідовності під час показу, які відповідають дидактичним завданням, віку дітей, логіці матеріалу, що вивчається.
2. Діапозитиви є статичним зображенням, однак великий розмір екрана, крупне зображення дозволяють сприймати значно більшу кількість інформації, особливо деталей.
3. Діапозитиви, особливо кольорові дають кращу якість зображення: воно яскраве, соковите, наповнене світлом.
4. У діапозитивах відображено природу рідного краю, що є особливо цінним для роботи з дітьми дошкільного віку. Сприймання знайомого викликає зацікавленість, радість, що важливо для виховання у дітей любові до рідного краю.
5. Діапозитиви можна виготовити аматорським шляхом. На місцевому матеріалі вони мають переваги перед серійними. У закладі дошкільної освіти слід створити фонд діапозитивів із місцевого матеріалу: найбільш поширені рослини лісу, лук і водойм; декоративні квіткові рослини; цвітіння найбільш поширених дерев і кущів; краєвиди рідних місць у різні пори року; найбільш поширені комахи; свійські тварини; дикі тварини зоопарків.

Діапозитиви можна використовувати на заняттях і у повсякденному житті. Обмежують кількість кадрів за умови, якщо їхній зміст несе смислове перенавантаження. На одному занятті в старшій групі можна використати 12–15, у молодших – 8–10 кадрів. Перевищення кількості зумовлює зниження якості запам'ятовування.

Найчастіше діапозитиви використовують для закріплення вражень дітей. Введення перегляду кількох діапозитивів у бесіду про певну пору року вносить пожвавлення, стимулює активність дітей.

Враховуючи урбанізацію нашого життя і неможливість за умов міста показати, скажімо, луки, що цвітуть, красу квіткових рослин на дзеркальній гладіні озера тощо, можна зробити це за допомогою діапозитивів і розповіді вихователя. Перед показом діапозитивів слід запитати у дітей, чи були вони на лузі, які рослини там бачили, чи літали метелики, бджоли, джмелі та ін.

Показ діапозитивів доцільно почати із аналізу загального вигляду лук і рослин, що цвітуть. Яскраве зображення треба доповнити емоційною розповіддю виховательки, скажімо: “Коли на луках розцвітають рослини, вони стають дуже красивими. Їх можна порівняти із чарівним килимом або з дуже гарною тканиною. Повітря на луках духмяне, чисте і дуже корисне для дорослих і дітей”. А далі демонструють зображення окремих рослин, тварин спільно з розповіддю вихователя про них. Цінність таких занять полягає у формуванні інтересу до пізнання природи і дбайливого ставлення до її об'єктів.

Із використанням діапозитивів можна проводити дидактичні ігри. Приміром, у грі “Відгадай, яка це квітка” вихователька демонструє діапозитиви і пропонує дітям відгадувати назви рослин (декоративних квіткових, дикорослих). Засвоєння назв, основою є диференціювання образів, має важливе значення для пізнання дітьми природи, адже ще К. Лінней стверджував, що без назви немає знання.

Для систематизації знань дітей про об'єкти і явища природи доцільно демонструвати діапозитиви і гру “Де що росте”, “Коли це буває”, на яких є знайомі дітям рослини, картини природи. Завдяки діапозитивам дітей повертають до спогадів про пережиті

ними враження і одночасно ставлять перед ними розумові завдання.

Ураховуючи важливе значення естетичних вражень у формуванні ставлення дошкільників до природи, доцільно ширше використовувати діапозитиви для збагачення дитячих вражень про природу. Дітям до вподоби вечори розваг “Спогади про літо”, “Кришталева зимонька” та інші, під час яких демонструють різні краєвиди, пейзажні картини, читають вірші про природу.

Зрідка в закладах дошкільної освіти використовують епіпроектор. Якість його зображення, порівняно з діапозитивами, дещо гірша. Методика використання епіпроектора під час ознайомлення дошкільників з природою аналогічна методиці використання діапозитивів.

Із екранно-звукових засобів навчання важливе місце належить кінофільмам. Їхня дидактична цінність полягає у тому, що вони дають змогу формувати у дітей більш повні уявлення про явища природи. Переміщення тварини в кадрі допомагає створити уявлення про її рухи, поведінку, зв'язок із навколишнім середовищем, про її відносні розміри, звуки. Таке демонстрування кінофільму є незамінним у тому випадку, коли не можна організувати ознайомлення дітей з природними об'єктами за природних умов. Широкому застосуванню кінофільмів під час ознайомлення з природою перешкоджає недостатня кількість кінофільмів про природу для дітей і відсутність у багатьох дошкільних закладах умов для їхнього демонстрування.

Для дошкільників створені такі кінострічки: “По гриби”, “Зима прийшла”, “Весна прийшла”, “Діти – друзі птахів”, “Русачок”, “Звідки стіл прийшов” (перша частина), “Кухоль молока”, “Розповідь колоска”. Два останніх кінофільми є особливо важливими для міських дітей, оскільки вони переносять їх в атмосферу праці на виробництві найважливіших сільськогосподарських продуктів, у сферу піклування дорослих про тварин і рослини.

Телебачення також є цінним засобом в ознайомленні дошкільників із природою. Для них створено серію телепередач, до передачі яких готувати дітей у бесіді про те, що їм відомо про

звірят. У процесі сприймання телепередачі керівництво вихователя непряме: посмішка, поворот голови та ін. Усе повинно націлювати на сприйняття головного. Після передачі слід закріпити, осмислити знання, яких набули діти, включити їх у різні види діяльності – малювання, гру, працю.

Із звукових засобів навчання зазвичай використовують слухання голосів птахів, шум лісу, дзюрчання струмка тощо. Найчастіше їх використовують для посилення емоційної насиченості занять. Приміром, бесіду про весну поживляють включені записи голосів птахів, яких діти слухали навесні. Ефективним є поєднання перегляду діапозитивів із слуханням записів, поетичного сприймання картин кожної пори року із прослухуванням чудових творів П. Чайковського з альбому “Пори року” – “Підсніжник”, “Осіньна пісня” та ін.

Зрідка використовуються під час ознайомлення дошкільників з природою радіопередачі, оскільки спеціальн для дітей їх досить мало.

Моделювання як метод ознайомлення дітей з природою

Модель – це зразок, умовний образ певного об’єкта яка є одним із засобів унаочнення навчання. Вона виконує ілюстративні функції під час розповіді педагога про найважливіші властивості та дії об’єкта, що вивчається в цілому або його окремих частин. Моделі широко застосовують у шкільній педагогіці. Сьогодні використанню методу моделей приділено достатню увагу і в дошкільній дидактиці.

Дослідженнями учених доведено, що вимогам розвивального навчання дошкільників відповідає такий систематизований зміст знань, стрижневою основою якого глобальна закономірність певної галузі дійсності, із яскраво вираженими зовнішніми проявами. Дитина в процесі предметно-чуттєвої діяльності може виокремити істотні зв’язки і явища і віддзеркалити їх у формі узагальнених уявлень.

Засвоєння узагальнених знань, формування уявлень про залежності в природі вимагають використання специфічних методів, які застосовуються під час проведення поглиблено-пізнавальних занять.

Для формування уявлень часових, послідовних і причинно-наслідкових залежностей в природі особливе значення мають діючі моделі. Будь-який статичний заміник реального об'єкта, картина, муляж дає змогу формувати уявлення лише про зовнішні ознаки, відповідно діюча модель розкриває дітям функціонування об'єкта, його зв'язки з конкретними умовами. Приміром, картинка-модель метелика павичеве око, який сидить на корі дерева (відповідно розфарбований картон), може мати крильця, що рухаються за допомогою непомітних тонких дротинок. Вдаючись до цієї рухомої моделі, вихователька демонструє особливості будови тіла, поведінку комахи та її пристосувальний взаємозв'язок із навколишнім середовищем: маскувальне (кольору кори) забарвлення нижнього боку крил у згорнутому положенні, коли метелик сидить, і застережне – верхньої сторони, коли він раптом розгортає крила.

Модель маскування дає змогу показати дітям значення відповідності та невідповідності забарвлення, наявності (відсутності) руху для впізнання певного об'єкта. Вона діє так: на кольорову частину встановлюється (щоб діти не бачили) площинна геометрична фігура такого самого кольору – треба впізнати її. Щоб перевірити правильність відповіді, фігура висувається на білу частину панелі. Потім діти пояснюють, чому їм було важче впізнати її на кольоровому тлі і зовсім легко на білому. Вихователька підсумовує: якщо забарвлення якогось предмета збігається із кольором тіла, він стає непомітним.

Демонстрування іншої геометричної фігури (колір аналогічний) при повільному русі по зафарбованій частині панелі переконує, що її легше пізнати у русі, ніж нерухому. Так дошкільники спрощено знайомляться з головними ознаками маскування природних об'єктів у навколишньому середовищі.

Своєрідною моделлю водойми є акваріум. Крізь його прозорі стінки діти можуть спостерігати за всіма об'єктами акваріума. Усвідомити їх взаємодію допоможуть також запитання: “Навіщо в акваріумі пісок? (У ньому ростуть рослини); Для чого потрібні рослини? (Насичують воду киснем, слугують рибкам кормом, прикрашають акваріум). Під час бесіди проводять паралель між життям мешканців акваріума і природою водойми. У

дошкільників формується уявлення про єдність і взаємозв'язки між об'єктами природи.

Можна використати “живі картини”, на яких за допомогою вирізаних з паперу рослин і комах демонструють послідовність цвітіння, появи комах. Це допоможе сформуванню узагальненого усвідомлення дітьми змін у живій природі під впливом змін у неживій.

Отже, дидактична цінність методу моделей полягає у можливості розвитку узагальнених способів спостереження у дітей, досить швидкому і переконливому формуванню уявлень та їх систематизації. При цьому слід пам'ятати, справжня педагогіка, як наголошував К. Ушинський, дає дітям, передусім, матеріали, а їхнє нагромадження зумовлює їхню ж систему: чим більші і різноманітніші матеріали, тим вищою постає система. Отже, використання методу моделей у роботі з дітьми дошкільного віку слід об'єднувати із нагромадженням конкретних вражень у безпосередніх контактах дітей з об'єктами і явищами природи. Метод моделей сприяє ефективності проведення поглиблено-пізнавальних занять.

I. Завдання для самоперевірки

Охарактеризувати види і структуру спостережень у природі.

Особливості методики керівництва спостереженнями і підготовки вихователя.

Прийоми активізації пізнавальної діяльності дітей у процесі спостереження.

Значення моделей в ознайомленні дітей дошкільного віку з природою.

Демонстрування ілюстративного матеріалу. Вимоги до його використання.

Демонстрування сучасних технічних засобів навчання.

Використання ігор в ознайомленні дітей з природою. Методика проведення дидактичних ігор в різних вікових групах.

II. Практичні завдання

1. Описати значення і місце спостережень в ознайомленні з природою дітей різних вікових груп.
2. Окреслити структуру спостережень за об'єктами живої природи; види спостережень і методику їх організації та проведення в різних вікових групах за явищами природи.
3. Проаналізувати особливості використання моделей та ілюстративного матеріалу в процесі ознайомлення дошкільників з природою.
4. Окреслити основні види та групи ТЗН.
5. Охарактеризувати ігри в природі та методику їх проведення.

III. Творчі завдання:

1. Укласти термінологічний словник означених понять.
2. Зробити фотографічний запис заняття під час навчальної практики і проаналізувати його.
3. Розробити тематику спостережень для однієї з вікових груп на I, II або IV квартал навчального року.
4. Опрацювати зміст чинних програм, виписати основні завдання щодо спостережень дітей під час занять, прогулянок і екскурсій у кожній віковій групі.
5. Розробити конспект заняття з використанням ігор, моделей, ілюстрованого матеріалу чи ТЗН для кожної вікової групи.
6. Виписати в термінологічний словник основні поняття теми.
7. Розробити моделі відповідно до завдань чинної програми навчання і виховання для кожної вікової групи.
8. Оформити усний журнал із ілюстративним матеріалом згідно пір року для кожної вікової групи.
9. Розробити різні види ігор та наочність для ознайомлення дітей з природою (вікова група за вибором студента).

VII. 2. Значення словесних методів в ознайомленні дітей з природою

У дошкільній дидактиці все ще недооцінені словесні методи навчання, що може обмежити їхнє використання на розумовий розвиток дошкільників.

До процесу сприйняття потрібно долучати якомога більше їхніх сенсорних систем задля сприяння кращому запам'ятовуванню змісту інформації. У процесі пізнання до цільно поєднувати чуттєве із раціональним. Недооцінка словесних методів у роботі з ознайомлення з природою негативно впливає на формування пізнавальних інтересів дошкільників, а відсутність цікавої інформації не забезпечує активне функціонування мозку, гальмує бажання пізнавати природу, спілкуватися з її об'єктами і брати участь у процесах.

Без достатнього використання словесних методів важко розвивати мовлення і мислення дітей та їх емоційно позитивне ставлення до природних об'єктів. Джерелом знань при використанні словесних методів навчання постає слово педагога. У процесі бесіди, розповіді чи пояснення та використання різних засобів навчання вихователька може дати дітям певні знання у процесі навчання. Така діяльність полягає в донесенні дітям знань таким чином, щоб вони їх успішно засвоїли. Словесні методи неподільні із наочними і практичними.

Джерелом знань при використанні словесних методів навчання є слово педагога. У процесі бесіди, розповіді чи пояснення під час використання різних засобів навчання вихователька формує певні знання. Під час демонстраційного досліду вихователька розповідає про хід досліду, про процеси, які відбуваються в його процесі, пояснює його етапи, що зосереджує увагу дітей.

Під час практичних методів також функціонують взаємозв'язки словесних і наочних методів. Підготовку до практичної роботи і її виконання супроводжує бесіда, пояснення, інструктаж та показ. Отже, при застосуванні словесних методів навчальну і керуючу функції покладаються на слово виховательки.

Словесні методи застосовують для опису картини, процесу, викликаючи при цьому у дітей інтерес, співпереживання чи причетність до сюжету. Це не лише слово виховательки, а й слово і мовлення дитини, отож вони неподільні між собою. Словесні методи вирізняються позитивними і негативними характеристиками. Основною складністю в їхньому застосуванні

є організація дітей, їхня увага ефективніша упродовж 2–3 хвилин, а далі вони її втрачають. Отож потрібно наперед готувати необхідні засоби навчання та продумувати їхнє використання на кожному окремому етапі заняття.

До словесних методів відносять розповіді вихователя, читання дитячої природознавчої літератури, бесіди про природу.

Розповідь вихователя як метод ознайомлення дітей з природою

Розповідь є послідовним викладом навчальної інформації. Із допомогою розповіді вихователька шляхом логічного викладу основного змісту навчального матеріалу, виокремлює у ньому основні поняття, використовуючи при цьому різноманітні засоби навчання. Розповідь використовують за умови, коли матеріал відомий. Це може бути опис об'єктів, характеристика взаємозв'язків і процесів розвитку природи. Під час розповіді про сезонні зміни у природі вихователька демонструє їхній перебіг і показує місце праці дорослого, використовуючи при цьому картини, малюнки, ТЗН. У розповіді вихователька зрозуміло і доступно викладає інформацію, щоб діти зрозуміли основне, виділити із нього окремі поняття і сформулювали питання, які створюють сюжет розповіді.

Розповідь вихователя вирізняється:

- по-перше, оперативністю. Може негайно задовольнити дитячу допитливість, сформулювати ставлення до об'єктів природи;
- по-друге, розповідь можна використовувати у оптимальніших педагогічних ситуаціях, коли у дітей виникає інтерес до певного об'єкта чи явища природи;
- по-третє, – потреба у її використанні виникає під час наочного сприймання об'єктів, що забезпечує тісний зв'язок між наочністю і словом;
- по-четверте, вихователь завжди може побудувати розповідь із урахуванням віку дітей та їхньої підготовленості до сприймання інформації.

До сюжетних розповідей належать і словесні логічні завдання, як різновид розповіді, в якій перед дітьми ставлять проблемні запитання для розв'язку.

Проблемні запитання слід ставити з дотриманням певної логічної послідовності. Це:

- викликати активне пізнавальне ставлення дітей, їх внутрішню зацікавленість;
- зміцнювати інтерес до засвоєння нових знань;
- розкривати причинно-наслідкові зв'язки;
- сприяти доказовості та стимулювати критичне мислення;
- викликати гуманні почуття, доброту і співчуття дітей.

Словесні логічні завдання використовують здебільшого тоді, коли вже склалися певні знання дітей про природу. Особливе значення мають логічні завдання, які спонукають дітей до природоохоронних заходів та виконання ними певних правил. А саме:

1. Оберігати рослини, тварин, не брати їх із місць перебування.
2. Дбайливо ставитися до ґрунту, води, повітря, оскільки це середовище проживання живих істот. Про ґрунт потрібно турбуватися, підживлювати його. Воду потрібно використовувати економно, адже без неї неможливе життя. Не можна забруднювати водойми різними предметами. Не можна розпалювати багаття, оскільки воно забруднює повітря.
3. Під час перебування в природі треба пам'ятати, що там постійно живуть тварини і це їхня домівка. Не можна пошкоджувати рослини і шкодити тваринам. (“Олег з мамою пішли купатися на річку. – Дивися, мамо, скільки великих черепашок у воді. Можна я з ними пограюсь? – запитав хлопчик у мами. – Не можна, - відповіла мама. Що це були за черепашки? Чому мама не дозволила гратися з ними?”)

Словесні логічні завдання використовують у повсякденному житті і на заняттях.

Широке використання розповідей в роботі з дошкільнятами вимагає від виховательки достатніх природничих та знань про методику їхнього викладу.

Використання природничої книги в ознайомленні дітей з природою

Велике значення в ознайомленні дітей із довкіллям відводять дитячій природничій літературі. Її твори сприяють розширенню знань про природу, знайомлять дітей з різноманітними явищами у живій і неживій природі, збагачують мову і формують уміння образно висловлювати свої враження.

Письменники знайомлять дітей з природою у різних жанрах, утім і в дитячій казці чи реалістичному оповіданні. Добираючи художні твори для дітей слід дотримуватися низки вимог. А саме:

- добирати достовірно наукову і реальну інформацію;
- матеріали, в яких розкрито зв'язки і залежності в природі повинні бути доступними для дітей певної вікової групи;
- зміст творів повинен бути цікавим і привабливим для слухання;
- мова творів повинна бути виразною, поетичною;
- тексти творів повинні вирізнятися чіткою природоохоронною спрямованістю.

Таким вимогам відповідають твори письменників-класиків (К.Ушинський “Чотири бажання”, “Бішка”, “Васька”, “Діти у гаю”, “Історія однієї яблуньки”, “Як сорочка в полі виросла” в яких цікаво доступно описуються явища природи, сезонні зміни і праця людей у природі.

Твори В. Біанкі, які написані в жанрі пізнавальної казки (“Перше полювання”, “Хвости”, “Пригоди муравлика”, “Чий ніс кращий”, “Лісові хатинки”).

Водночас із прозовими потрібно добирати поетичні твори. Велике зацікавлення в дітей викликає поезія Т.Шевченка, Л.Українки, В. Сосюри, І.Франка, А. Барто, Л. Костенко, Є.Шморгуна та ін.

Видавництво “Веселка” видає для дошкільнят книги із пізнавальними матеріалами про природу “Весна”, “Літо”, “Квіти”, “Журавлина”, “Що ти знаєш про комах”, “Що ти знаєш про риб”, “Що ти знаєш про тварин”. У них інформація цікава із яскравими ілюстраціями для дітей, а також розроблені завдання, що допомагає кращому засвоєнню прочитаного. Дитячу літературу слід використовувати під час занять і у повсякденному житті.

I. Завдання для самоперевірки

1. Проаналізувати вплив і значення розповіді вихователя як методу ознайомлення дітей з природою.
2. Визначити значення дитячої природничої літератури в ознайомлення дітей з природою.
3. Охарактеризувати бесіду як метод ознайомлення дошкільників з природою, їхні види, структуру і методику проведення.

II. Практичні завдання

1. У чому полягає значення розповіді вихователя?
2. Яке значення творів дитячої природознавчої літератури під час ознайомлення дошкільників з природою?
3. Бесіди про природу, їх види. Методика проведення.

III. Творчі завдання

1. Розробити по 3 конспекти занять для дітей різних вікових груп ЗДО з використанням бесід, природознавчої літератури, розповідей виховательки.
2. Укласти словник термінів із означеної теми.
3. Розробити конспект свята-розваги, літературного ранку для дітей старшої вікової групи. Виготовити атрибути для їхнього проведення.
4. Виписати приклади загадок, віршів, закличок, легенд про природу, які можна використовувати у роботі з дітьми дошкільного віку.
5. Укласти список літературних творів сучасних письменників про природу для дітей дошкільного віку.

VII.3. Практичні методи ознайомлення дітей з природою

Своєрідність праці дітей у природному довіллі та її навчально-виховне значення

Працю в природі розглядають у числі основних методів ознайомлення дошкільників з природою. Оскільки під її впливом розвиваються всі їхні розумові і фізичні сили.

Цінність праці в природі полягає в тому, що дитина в процесі трудової діяльності взаємодіє з реальними об'єктами природи, що створює найкращі можливості для формування реалістичних уявлень про її об'єкти і зв'язки між ними. В процесі праці найбільш переконливо і наочно діти переконуються у зв'язках і залежностях між умовами для рослин, тварин і їхнім ростом та розвитком.

Під час праці мова дітей збагачується новими для них словами (живець, борозенка, добрива тощо), а враження від діяльності спонукають до активного обміну думками, сприяють формуванню суджень на основі аналізу і порівнянь.

У процесі праці створюються сприятливі умови для сенсорного розвитку дітей, адже вони оволодівають новими прийомами обстеження: навчаються відрізнити суху землю від вологої, пухку від твердої, культурні рослини від бур'янів.

Динамічність розвитку рослин за сприятливих умов (достатня кількість тепла, вологи, світла) формує безмежну кількість нових вражень, що позитивно позначається на розвитку пізнавальних інтересів і спостережливості.

Праця в природі є тією діяльністю, в процесі якої оптимально вирішуються всі завдання екологічного виховання: формування знань про найбільш важливі залежності в природі, доступні дошкільникам, ціннісні орієнтації, бажання спілкуватися з природою, засвоєння правил про природокористування і формування перших навичок, що сприяють охороні навколишнього довкілля.

Праця об'єднує, дисциплінує, виховує почуття відповідальності за життя живих істот, адже пташка, позбавлена корму, може через добу загинути; несвоєчасно политі рослини під час спеки засихають.

Праця в природі сприяє вихованню інтересу до сільськогосподарської праці, поваги до людей, які нею займаються. Під час догляду за рослинами і тваринами у дітей формуються трудові навички, бажання працювати.

Важливе значення має естетичне задоволення, яке одержують діти від краси вирощених ними квіткових і доглянутих кімнатних рослин тощо.

Рухи на повітрі сприяють більш інтенсивному обміну речовин, удосконалюють координацію рухів, зміцнюють нервову систему.

Своєрідність праці в природі полягає в тому, що це єдиний вид продуктивної праці, доступний дітям дошкільного віку. Кінцева мета – виростити овочі, ягоди, квіти – і результати праці конкретні та зрозумілі дітям.

Педагогічні та гігієнічні вимоги до праці дітей у природі

Організація праці дітей у природі вимагає додержання низки педагогічних вимог. Це:

1. Виконання будь-якого виду праці має бути спрямоване на вирішення завдань всебічного розвитку дітей: формування знань, розвитку допитливості, позитивного емоційного ставлення до природних об'єктів тощо.
2. Праця дітей має бути мотивованою. Дитина повинна розуміти, що і для чого вона робить, тоді завдання буде виконувати з інтересом і охоче. Приміром, організуючи дітей для розпушування ґрунту на грядках, вихователька мотивує потрібність праці так: “Бачите, яка щільна кірочка утворилася на ґрунті? До корінців не надходить повітря, і рослинам важко рости. Треба розпушити ґрунт, щоб повітря могло надійти до корінців”.
3. Праця в природі має бути доступною для дітей різних вікових груп. Залучаючи дитину до праці, доручаючи їй певну ділянку роботи, треба враховувати вікові особливості і можливості дітей з тим, щоб вони свої доручення мали змогу виконати успішно. Успіх приносить дитині радість, почуття задоволення, а позитивні емоції, що виникають під впливом виконання завдань і високої оцінки вихователя є важливими для формування у дітей любові до праці.
4. Праця в природі має бути не випадковою, а систематичною. Її слід проводити на заняттях і в повсякденному житті. Лише за допомогою систематичної, повсякденної праці можна сформувати міцні трудові навички дітей, виконувати свої обов'язки.

5. Праця в природі має бути чітко організованою. Під час колективних занять усі діти повинні працювати одночасно. Весь потрібний інвентар слід підготувати заздалегідь. Пояснення і показ виховательки мають бути короткими і цікавими. Важливо створити в групі позитивне емоційне ставлення до виконання трудового завдання, щоб праця викликала радість від спільних зусиль дітей, захоплювала загальним піднесенням і темпом роботи. Емоційне піднесення сприяє створенню інтересу, позитивного ставлення до праці.

Гігієнічні вимоги до організації праці дітей у природі:

- слід організовувати у нежаркі години (вранці або ввечері);
- інвентар повинен відповідати зростові дітей;
- діти повинні працювати у спеціальному одязі;
- змінювати види праці, стежити за позою дітей;
- після закінчення роботи слід добре вимити руки.

Вимоги до додержання техніки безпеки такі:

- акваріуми, клітки з тваринами, рослини розташовують із розрахунком, щоб дитина могла доглядати за ними, стоячи на підлозі;
- забороняється перенесення предметів вагою більше 2– 2,5 кг для дітей старшого дошкільного віку;
- не можна залучати дітей до розведення вогнищ, спалювання сухого листя;
- загальний час на виконання роботи не повинен перевищувати 30 хв. (кожні 7–10 хв треба проводити змінювати діяльність дітей або влаштовувати перерви).

Види праці в природі та їхній зміст у різних вікових групах

У закладі дошкільної освіти організують такі види праці в природі:

- догляд за рослинами;
- догляд за тваринами;
- охорона природи.

Зміст праці визначено для кожної вікової групи у чинній програмі. Зміст праці з догляду за рослинами:

1. Підготовка ґрунту до посіву (перекопування, розпушування)
 - виконують діти старшої групи;

2. Планування грядок (старша група).
3. Посів насіння – всі вікові групи. Діти молодшої групи висівають більш крупне насіння.
4. Садіння розсади (середня і старша групи).
5. Садіння живців кімнатних рослин (старша група).
6. Поливання (всі вікові групи).
7. Розпушування (середня і старша групи).
8. Прополювання (старша група).
9. Витирання листків кімнатних рослин (усі вікові групи).
10. Обприскування, зрізування сухих листків (старша група).
11. Підживлення, боротьба із шкідниками (діти старшої групи спільно з вихователькою).
12. Збирання врожаю (всі вікові групи).

Праця з догляду за тваринами:

1. Самостійне приготування кормів для птахів, кролів (старша група).
2. Самостійне годування (старша група). Інші вікові групи виконують доручення під керівництвом виховательки.
3. Чищення кліток, миття поїлок (старша група). В інших вікових групах діти виконують окремі доручення.

Праця з охорони природи:

1. Прибирання ділянки від сміття, камінців, листя (діти всіх вікових груп).
2. Підгодовування птахів (діти всіх вікових груп).
3. Підгрібання снігу під дерева і кущі (діти всіх вікових груп).
4. Укриття на зиму хризантем, примул тощо (діти старшої групи).

Форми організації праці дітей у природному довкіллі

У закладі дошкільної освіти використовують різні форми організації праці дітей у природі. А саме: доручення, чергування, колективну працю.

Доступною формою залучення до щоденної трудової діяльності є доручення. Їх поділяють на види за складністю завдань (прості та складні), за тривалістю виконання (короткочасні та тривалі), за способом організації дітей (індивідуальні й трудові). Трудові доручення широко

використовуються в усіх вікових групах. Приміром, у молодшій групі на початку року діти спостерігають, як вихователька годує риб в акваріумі. Комусь із дітей він пропонує потримати коробочку з кормом, а через певний час – дати риbam корм. Час від часу вихователька залучає дітей до витирання великих листків у кімнатних рослин, поливання рослин у кутку природи і на грядці. Ці перші трудові доручення допомагають підвести дітей до усвідомлення того, що все живе потребує догляду.

У середньому і старшому дошкільному віці доручення можуть бути тривалішими і складнішими. Дітям надають більше самостійності під час їхнього виконання, скажімо, визначити, чи потребують квіти на квітнику поливання, і далі полити їх при потребі. Важливо використовувати доручення для індивідуальної роботи з дітьми. Приміром, дітям, які виявляють недостатній інтерес до ознайомлення з рослинама, можна подарувати кімнатну рослину і запропонувати вирощувати її вдома, доглядати і розповідати дітям, як вона росте і змінюється.

Доручення вимагають від виховательки керівництва дітьми. Основними прийомами для цього є показ, нагадування, заохочування, оцінка. Показ потрібний під час введення нового об'єкта, демонстрування нових способів догляду за ним. Якщо спосіб догляду вже відомий дітям, вихователька обмежується нагадуванням і заохоченням: “Молодець, Сергійку, ти добре пам'ятаєш, що цикламен можна поливати тільки у піддонник”.

Чергування в кутку природи запроваджується в старшій групі. Це обумовлено складністю завдань, які повинні виконати діти самостійно. Перед початком чергування доцільно провести заняття, на якому вихователька ознайомлює дітей із щоденними обов'язками чергових, показує і пояснює, як треба доглядати за рослинами і тваринами, нагадує про те, що діти вже знають і вміють.

Наводимо план-конспект заняття в старшій групі.

Тема. Бесіда про роботу чергових в кутку природи.

Мета. Розповісти дітям про обов'язки чергових в кутку природи. Розвивати мову і пам'ять. Виховувати сумлінне ставлення і відповідальність за виконання обов'язків.

Обладнання. Кімнатні рослини, акваріум з рибами, пташка в клітці, поливальниця, корм для риб і пташки, вода для поливання рослин.

Хід заняття. Вихователька: Діти, ви будете чергувати в кутку природи: поливати рослини, годувати риб, пташку, щоб вони були веселими. Сьогодні я вам покажу, як це треба правильно робити. Спочатку розгляньте наш куток природи. Що у ньому є? Що треба взяти, щоб полити рослини? Де стоїть поливальниця? Подивіться, як треба правильно поливати рослини: поливальницю слід тримати так, щоб носик її торкався краю горщика, лити воду треба поступово; коли вона вийде у піддоннику, поливання слід припинити (показує). Сергійку, покажи, як поливати рослину. Полий цю квітку – колеус. А ти, Олю, полий традесканцію. Ось так, діти, ви будете поливати рослини.

Тепер погодуємо риб. Де стоїть корм? Принеси його, Любо. Візьми в ложку корм і всип його в годівницю.

А ось у нас є другий корм, це мотиль. Покажи, Сашко, всім дітям. Рибки дуже добре ним смакують. Дивіться, як треба його брати. Володю, дай три мотилі рибкам. Вітю, іди й погодуй рибок. Хто ще живе у кутку природи? Як називається наша пташка? Чим ми її будемо годувати?

Олю, дістань корм для канарки. Ми насиплемо його в годівницю. Яка вона чиста! Тільки в чисту годівницю треба насипати корм. Валю, насип корм канарці. Що ще треба дати? Правильно, мокрецю або яблучко – це вітаміни для пташки. Поклади, Юро, цей корм. А що ще треба замінити в клітці? Так, воду. Налий, Сашко, воду в поїлку.

Ми нагодували пташку і риб, полили квіти. Так чергові діти будуть робити кожного дня. Завтра черговими будуть Толя, Оля і Михайлик. Скажіть, як ви будете годувати риб? Скажи, Олю, як ти будеш поливати квіти? Третій черговий Михайлик розповість, як він буде годувати пташку?”

Чергування у кутку природи є досить складним видом діяльності, оскільки тут майже не повторюються аналогічні дії: різні рослини потребують і різного догляду: одних треба поливати часто і щедро; інших – менше. Різного догляду

потребують і тварини. Все це вимагає від виховательки уваги до керівництва роботою чергових, вміння чітко і дохідливо показати і пояснити, як треба виконувати обов'язки, часом нагадати, оцінити і заохотити до сумлінного виконання обов'язків.

Черговими призначають кількох дітей, залежно від кількості об'єктів у кутку природи, найчастіше по 2–3. Під час формування мікрогруп чергових, насамперед, слід враховувати бажання дітей – хто з ким хоче чергувати. Доцільно також об'єднувати дітей із приблизно однаковим рівнем сформованості навичок догляду для того, щоб той, хто вміє добре виконувати обов'язки чергових, не зробив усе сам. Однак вихователі-практики вважають, що ця рекомендація не може бути категоричною. Часто діти, із хорошими навичками, добре співпрацюють із тими, у яких вони сформовані недостатньо.

Виконання обов'язків чергові здійснюють здебільшого вранці, до сніданку. Однак, якщо контингент дітей такий, що їх пізно приводять у заклад дошкільної освіти, обов'язки чергових виконують у другій половині дня, після денного сну.

Успіх організації чергувань, передусім, залежить від постійного інтересу вихователя до виконання обов'язків чергових. Потрібно щодня оцінювати їхню роботу у присутності всіх дітей групи: “Сьогодні Олег дуже уважно оглянув усі квіти і полив лише ті, які було треба”. Під час передавання чергування треба до оцінки роботи залучити весь колектив дітей. Неодноразове повторення під час обговорення роботи чергових основних правил догляду за мешканцями кутка природи сприяє їх міцному засвоєнню, формуванню гуманного ставлення до всіх живих об'єктів.

При введенні нових об'єктів у куток природи слід організувати їх розгляд з усіма дітьми і розповісти про правила догляду за ними.

Досить часто в закладі дошкільної освіти організується колективна праця дітей. Для цього визначається спільна мета для виконання роботи в одному просторі і в один час.

У молодшій і середній групах проводять колективну працю. Її мета – навчити дітей, як треба висіювати насіння, поливати, прибирати ділянку тощо. Дітей старшої групи навчають

перекопувати і планувати грядки, садити живці кімнатних рослин, прибирати у куточку природи тощо.

Під час колективних форм праці діти найчастіше виконують такі завдання, які організовані вперше і потребують навчання дітей відповідних умінь. Наприклад, до того, як давати індивідуальні та групові доручення дітям із прополювання чи розпушування, організують колективну працю.

За способом організації дітей колективна праця може бути: а) спільно-індивідуальна (кожна дитина садить на своєму рядку розсаду); б) спільно-послідовна; в) спільно-взаємодіюча.

Під час колективної праці слід дотримуватися такої структури її побудови, яку обумовлюють педагогічні вимоги до організації праці. Наводимо структуру колективної праці із вирощування рослин.

1. Бесіда про рослини (зовнішній вигляд, потрібні умови для вирощування, значення для людини, для природи).

2. Постановка мети і мотивація праці.

3. Обстеження посадкового матеріалу.

4. Інструктаж (поетапний в молодшій групі та перспективний у середній і старшій групах).

5. Хід роботи.

6. Підведення підсумків.

Навесні старших дошкільників залучають до переконування ґрунту і планування грядок. Перед початком роботи слід провести бесіду про те, чому рослини добре почувуються у розпушеному ґрунті, сформулювати мету і розповісти дітям, чому треба перекопувати і розпушувати ґрунт. Домовитися, що, коли вони знайдуть у ньому щось цікаве, треба показати це всім дітям. Вихователька показує, як треба перекопувати і розпушувати ґрунт: половина групи перекопує, а друга половина – розпушує. Під час праці вихователька звертає увагу на те, що в тому місці, де восени діти прикопували листя, лушпиння картоплі, моркви, утворилася темна смужка землі. Це перегній – розповідає вихователька. Така земля забезпечує рослини поживними речовинами. Під час розглядання дощових черв'яків треба згадати про їх позитивний вплив на ґрунтоутворення:

розпушують, насичують повітрям, покращують структуру ґрунту тощо.

Для формування грядок вихователька використовує шнур із кілочками. Дітям пропонує стати “потягом” і протоптати доріжки. Зауважує, що високві грядки вітер буде швидше висушувати і рослинам не вистачатиме вологи.

Наприкінці роботи підводять підсумки, відзначають, як буде рости насіння і розсада у розпушеному ґрунті, як дружно працювали діти!

У всіх вікових групах висівають насіння, а, починаючи з середньої групи, висаджують розсаду.

Наводимо приблизний опис колективної праці в молодшій групі.

Тема. Висівання гороху на грядці.

Мета. Вчити розрізняти насіння гороху за кольором, розмірами, формою. Вчити сіяти насіння, розкладаючи його у борозенки і засипати землею. Ввести в активний словник слова про ознаки насіння і дії дітей із висівання гороху. Виховувати бажання вирощувати рослини.

Обладнання. Картинка з зображенням гороху, коробочки з горохом.

Хід заняття. Вихователь. “Подивіться на картинку і згадайте, що це? Хто з вас любить горох? Бачите, які гарні листки і стручки з горошинами. Горох смачний і корисний. Хочете, щоб у вас на грядці він виріс? Надворі стало тепло і його можна висіяти на грядці, а коли виросте – почастиємо всіх дітей.

Горох вирощують із насіння. Візьміть кожен по горошині і покладіть на долоню. Якого кольору горох? Якої він форми? А тепер пальчиком торкніться горошинок. Вони гладенькі чи шорсткі? Насіння треба покласти у землю. Підійдіть до грядок. Бачите борозенки. Візьмемо по одній насініні і покладемо у борозенку біля краю грядки (вихователька, стоячи посередині грядки, показує, як це робить, і стежить за виконанням завдання). Другу горошину покладіть подалі від першої (показує) ”.

Діти висівають по 5 горошин. Далі вихователька показує, як насіння присипати землею. Після виконання перевіряє, чи прикриті землею горошини і розповідає, щоб горох добре ріс,

його треба полити водою. Вихователька пропонує дітям полити. Наприкінці заняття відзначає, що діти добре попрацювали і виросте хороший горох. Пропонує дітям помити руки.

Під час проведення колективної праці з дітьми молодшого дошкільного віку найчастіше використовують поетапний інструктаж, що зумовлений особливостями молодших дошкільників: вони не можуть відразу охопити і запам'ятати весь трудовий процес. Наприкінці перебування дітей у середній і в старшій групі найчастіше використовують перспективний інструктаж, коли вихователька пояснює і показує весь хід роботи і діти її виконують.

Чи потрібно обов'язково закріплювати послідовність виконання дій? Це повинна вирішити вихователька, виходячи з особливостей дітей. Добре, коли вони відразу уважно сприймають інструктаж і виконують його.

Організуючи старших дошкільників для прополювання, треба провести коротку бесіду про те, що треба рослинам, щоб вони добре росли. Роздивитися, що на грядках поруч з посіяними рослинами з'явилися такі, які ніхто не сів. Вихователька розповідає, що це – бур'яни. Якщо їх не вирвати, вони будуть забирати воду і поживні речовини у культурних рослин. Проте перш, ніж їх вирвати, давайте розглянемо їх. Ось лобода. Листочки у неї ніжні, мов крохмалем присипані. А це – мокрець. Ви його знаєте, бо даєте в їжу пташці. Пам'ятаєте, чому він так називається? Давайте подивимося, чи справді під ним волога земля. Бур'яни дуже люблять кролі і кури. Зараз я вам покажу, як треба їх виривати: взятися за стебельце біля самого ґрунту, розгойдати і висмикнути з корінцем. Складайте бур'яни у кошик, щоб почастувати ними курей. Після закінчення роботи вихователька звертає увагу на чисті, ошатні грядки, зауважує, що рослини наче повеселішали і вдячні дітям, що їх врятували від бур'янів.

Збирання врожаю бажано проводити урочисто, створюючи у дітей радісний настрій, викликаючи задоволення результатами своєї праці. Добре запрошувати дітей з інших груп, пригощати їх горохом, редискою, цибулею. Масове збирання врожаю на початку вересня слід провести, як свято. Перед святом

вихователька доручає найбільш старанним хлопчикам і дівчаткам вибрати найбільші овочі. “Ось який великий буряк – покажи його всім дітям! Дамо потримати його малюкам, чи вистачить їм сили втримати буряк у руках?” Малюки “зважують” у руках буряк, вихователька супроводжує це гумористичними репліками: “Мабуть, Сергійко малий, не втримає. Ні, втримав, от який ти сильний!” – створюючи святковий, невимушений настрій. Так поступово вибирають найбільші овочі, розглядають, зважують в руках, дарують малюкам. Далі вихователька розставляє дітей вздовж грядок, визначає завдання. Діти викопують овочі, очищають їх і складають у певне місце. Вихователька разом з ними їх сортує. Найбільші залишає для виставки на святі, решту відносять на кухню і просять кухаря приготувати смачні страви. Можна запропонувати дітям самим зробити вінегрет із варених овочів.

Нескладні дослідження як метод ознайомлення дітей з природою

Дослід визначається як спосіб матеріального впливу людини на об’єкт з метою його вивчення і пізнання властивостей. Отже, це спостереження за спеціально створених умов. Дослідам надавали великого значення адже в процесі їх проведення діти спостерігають, діють, мислять, самостійно формулюють висновки. За сучасних умов, коли великого значення надається розвитку пізнавальної активності, вихованню прагнення до здобуття нових знань, проведенню дослідів приділено значну увагу.

Використання дослідів цінне тим, що вони мають велику переконуючу силу, а знання, яких набувають діти, мають особливу доказовість, повноту і міцність. Під час проведення дослідів забезпечують чуттєве сприймання, практичну діяльність дітей та її словесне обґрунтування. Такий органічний зв’язок сприяє максимальній активізації розумової діяльності дітей, оскільки відповідає особливостям їхнього мислення.

В елементарні дослідження для дітей треба вводити такі явища і об’єкти природи, які наочно виражені, а зв’язки між якими доступні осмисленню. Це встановлення залежностей між станом води і температурою повітря, з’ясування властивостей снігу,

залежності росту рослин від зміни тепла, світла, добрив, вологи тощо.

Не слід проводити з дітьми досліди, у результаті яких живі істоти гинуть.

Структура дослідів має багато спільного із спостереженнями.

Перший етап – підготовка дітей до дослідів. Вихователька проводить з дітьми бесіду, для зацікавлення, виявляє знання. Наприклад: “Як ви гадаєте, діти, дерева взимку живі? А чому вони не замерзають на сильному морозі?”

Другий етап – початок дослідів: обговорення умов і висунування припущень: “Я читала, діти, що дерева не замерзають тому, що в їхньому соку багато цукру. Давайте поставимо на мороз дві скляночки: в одній буде проста вода, а в другій – з цукром. Як ви гадаєте, в якій склянці вода швидше замерзне?”

Третій етап – хід дослідів. Спостереження дітей за процесом, обмін думками, наведення аргументів.

Четвертий етап – заключний: обговорення результатів дослідів.

Найбільше дослідів у закладі дошкільної освіти проводять з метою вивчення властивостей об’єктів неживої природи: води, повітря тощо. Легко переконати дітей шляхом дослідів у перетворенні води на лід і льоду на воду, у перетворенні води на пару. Можна продемонструвати дітям дослід, який переконає їх у властивості повітря заповнювати предмети, що нас оточують. Для цього треба у склянку закласти сухий папірець. Звертаючись до дітей, вихователь просить помацати його, переконатися, що він сухий, а потім пропонує такі умови дослідів: склянку з папірцем він занурює у воду. Як діти гадають, намокне папірець чи ні? Вислухавши судження дітей, вихователь занурює склянку і, виймаючи її з води, дає дітям переконатися, що папірець залишився сухим. Разом з дітьми доходять до висновку, що повітря, яке заповнювало склянку, перешкоджало воді.

Кидаючи у воду грудку землі, глини, шматок крейди, цеглини, діти за появою бульбашок визначають наявність у них повітря.

Влітку цікаво показати дітям утворення веселки, спрямувавши для цього проти сонця струмінь води. Це переконує дітей в матеріальності цього гарного світлового явища в природі.

За можливістю цікаво організувати дослід з вирощуванням рослин у ґрунті і гідропонним способом. Більшість дослідів з рослинами проводять для того, щоб переконати дітей у важливості для розвитку рослин основних факторів зовнішнього середовища: води, тепла, поживних речовин.

Менше можливостей у закладі дошкільної освіти для проведення дослідів з представниками тваринного світу.

VI.4. Використання ігор в ознайомленні дітей з природою

Ще К. Ушинський радив зробити серйозне навчання цікавим, вважаючи це одним із найважливіших його завдань. Під час ознайомлення дітей з природою досить часто використовують різні види ігор. Гра – основна діяльність дитини дошкільного віку, в якій вона найбільше задовольняє свої природні потреби. Ігри викликають у дітей задоволення, підвищують емоційний тонус, сприяють формуванню у них уявлень про об'єкти природи, їхні якості, виховують позитивне ставлення до природи.

Надзвичайно важливим є вплив гри (особливо дидактичної) на закріплення, систематизацію і узагальнення знань про природу. Використання дидактичних ігор природничого змісту за умови відповідної підготовки дітей і в певній системі дає змогу формувати міцні знання, систематизувати їх, підводити до узагальнень, розвивати мислення і мову. Отже, ігри сприяють ефективності навчання дітей у закладі дошкільної освіти, кращій підготовці до навчання в школі.

Для вирішення завдань із ознайомлення дошкільників з природою в закладі дошкільної освіти використовують: будівельно-конструктивні, творчі рольові, дидактичні і рухливі ігри.

Будівельно-конструктивні ігри з природними матеріалами (піском, водою, глиною, снігом, льодом, листям, плодами тощо) – найулюбленіші у всіх вікових групах. Здебільшого вони сезонні. Цінність їх не полягає у тому, що в процесі ігор діти

знайомляться із властивостями природних матеріалів (способами конструктивного вирішення під час їх використання). У дітей розвивається уява, вміння зосереджуватися, доводити до кінця почату справу, співвідносити свої дії з діями інших, домагатися узгодження. Знайомство з архітектурними формами і відображення їх у будівлях сприяють формуванню естетичних почуттів. Оскільки ці ігри проводять на повітрі і поєднують з руховою активністю, вони мають важливе оздоровче значення.

Для ігор із піском і водою потрібно створити відповідні умови. Для дітей молодшої групи треба мати 2–3 пісочних ящики з бортиками (часом використовують великі автомобільні шини): Таку вимогу зумовлено схильністю дітей до наслідування, бажанням одночасно займатися тим, чим займаються інші діти. Пізнаючи властивості природних матеріалів, маленькі діти люблять пересипати сухий пісок чи ліпити з вологого піску. З цією метою їм слід пропонувати поліетиленові пляшечки з лійками, совочки і набори різноманітних форм для ліплення. Поступово під керівництвом вихователя зміст ігор ускладнюється. Вихователька показує, як зробити доріжки, містки, і пропонує пускати по них маленькі машини та ін. Важливе значення для збагачення ігор має спостереження за іграми з піском старших дітей. Під впливом побаченого діти роблять спроби побудувати будинок, і вихователька показує, як його звести, прикрасити тощо.

Для дітей старшого дошкільного віку потрібний дворик для піску. Для реалізації задумів дітей слід використовувати більше різноманітного підсобного матеріалу: невеликі дощечки різних розмірів, які діти використовують для покриття поверхів, метлаську плитку, лінолеум, мозаїку, маленькі прапорці для прикрашання будови, вирізані з картону чи фанера деревця тощо. Все це доцільно зберігати в ящику поряд з двориком для піску. Окрім цього, дітям пропонують і більш складні технічні іграшки: бульдозер, підйомний кран, різні вантажні машини. Особливу увагу у керівництві іграми приділяють збагаченню вражень дітей під час спостережень, наприклад за тим, як побудований шляхопровід, як він оформлений тощо. Доцільно збагачувати задуми дітей і шляхом розглядання картинки. Наприклад,

розглянувши певне зображення, запропонувати побудувати та прикрасити її. При цьому важливе місце у керівництві повинні посідати такі прийоми, як порада вихователя, планування з дітьми послідовності виконання будови, показ прийомів.

Для ігор з водою в молодшій групі доцільно використовувати виносні пластикові басейни (або ванночки), закріплені на підстанках на рівні зросту дітей. Для пізнання властивостей різних предметів, які плавають або тонуть у воді, дітям пропонують різноманітні іграшки: дерев'яні, поліетиленові, залізні; пляшечки з поліетилену, в які діти набирають воду, потім виливають, маленькі поліетиленові ляльки, яких діти купають, тощо.

Для дітей старшого дошкільного віку доцільно зробити струмок. Його починають з маленького зацементованого басейну і може проходити з тильної сторони тіньових навісів у вигляді неглибокого цементованого жолоба. Для ігор з водою старші дошкільники за допомогою вихователя виготовляють човники з паперу, кори, яєчної шкаралупи тощо, відповідно прикрашаючи їх. Цікаво зробити примітивну греблю, показати дітям, як діє водяний млин. У другу половину дня теплу воду зі струмка доцільно використати для поливання рослин.

Узимку на ділянці організують ігри зі снігом чи льодом. Для дітей молодшої групи можна побудувати невеличку снігову гірку, прикрасити її і запропонувати катати ляльок. Із цікавістю розглядають малюки, як вихователька ліпить зі снігу грибки під деревами. Для цього вона виносить поліетиленове відерце і миску. За допомогою дітей відерце наповнюють снігом, ущільнюють і перевертають – ніжка готова. Так само наповнюють миску і встановлюють на ніжку. Можна пофарбувати шапки яскравими фарбами, і ділянка набуде казкового вигляду.

У середній і старшій групах завдання ускладнюються. Окрім сніговика, діти будують фортеці, фігурки звірів тощо. Вихователька показує дітям прийоми: вирізування цеглин, скачування та ін. Для ліплення фігурок звірят часом використовують каркас. Вакливо порадою допомогти дітям в естетичному оформленні будівель. Наприклад, казковий

будиночок прикрасити кольоровими крижинками, фортецю – кульками.

Для забав з льодом заливають великі різнокольорові льодові доріжки. Ковзавня координує рухи дітей.

Після свят слід виставити ялинку на подвір'я, закріпити і прикрасити кольоровими крижинками. З цією метою на прогулянку виносять формочки для піску, підфарбовану воду, шматочки шпагату. Формочки заливають водою і вкладають у кожну петельку з шпагату. Коли вода замерзає, формочки на короткий час заносять у приміщення, виймають і розвішують на ялинці. З різнокольорових крижинок можна зробити також казковий зимовий квітник.

Восени слід заохотити дітей до ігор з такими природними матеріалами: солома, листя, плоди тощо. Використовуючи показ, вихователька навчає конструювати із соломи ляльку, бичка та ін. З жолудів, каштанів можна зробити безліч фігурок звірят, ляльок. Показуючи прийоми скріплювання листків (черешками або хвоєю), вихователька пропонує зробити пояси, шапочки тощо.

У холодну пору року для підвищення рухової активності дітей використовуються ігри з вітром, для чого навчають виготовляти млинці, султанчики з дрібно нарізаних смужок паперу.

Творчі рольові ігри під час ознайомлення дошкільників з природою використовують як засіб закріплення знань дітей про її об'єкти і явища. Для успішного проведення слід збагачувати дітей враженнями, подавати допомогу у розгортанні сюжету. Після екскурсії в зоопарк доцільно показати дітям діафільм “Звірина лікарня”, прочитати цікаві оповідання І. Сосновського про те, як потрапляють звірі в зоопарк, як до них там ставляться, лікують. Потрібно запропонувати дітям будівельні матеріали, з яких можна побудувати загона для звірів, різноманітні іграшки-тварини ліки, і гра почне розгортатися. Вихователька повинна тактовно допомагати дітям, сприяти їхній ініціативності, творчості, формуванню дружніх взаємин.

У сільській місцевості діти відображають в іграх враження від різних екскурсій.

Дидактиччі ігри під час ознайомлення дошкільників з природою виконують три функції:

- 1) закріплення набутих знань про природу;
- 2) діагностика наявних у дітей знань про природу;
- 3) формування нових знань про природу.

Слід відразу ж відзначити, що кількість ігор, за допомогою яких можна формувати знання про природу, дуже обмежена. Специфіка дидактичних ігор природничого змісту полягає в тому, що їх можна проводити лише тоді, коли у дітей вже є знання. В іграх такі знання стають дійовими, вони застосовуються дітьми, а отже, закріплюються і набувають міцності.

Чимало дидактичних ігор спрямовані на узагальнення знань, їх систематизацію. Такі ігри дуже зручно використовувати для діагностики засвоєння дітьми знань про природу.

У процесі дидактичних ігор у дітей виховують уміння уважно слухати і відповідати на запитання, самостійно розв'язувати поставлене завдання, пригадувати, думати, утримуватися від бажання щось сказати, коли правила гри цього не дозволяють. Все це сприяє розвитку вольових процесів, мови, мислення, уваги і пам'яті.

Дидактичні ігри широко використовують під час повсякденного життя, особливо, настільно-друковані, якими діти можуть вільно користуватися за їх бажанням, а також і на заняттях. У старшому дошкільному віці дидактичні ігри найчастіше використовуються у поєднанні з іншими методами, наприклад, із спостереженням.

В ознайомленні з природою використовують такі види дидактичних ігор:

- 1) з природними матеріалами;
- 2) з картинками (утім настільно-друковані);
- 3) з іграшками
- 4) словесні.

У дидактичних іграх з природними матеріалами діти оперують з реальними природними об'єктами (овочами, фруктами, листками, квітами тощо). Відтак формуються реалістичні уявлення про об'єкти природи. Наприклад, у грі

“Відгадай, з якого дерева цей листок”, вихователька показує листок і просить підбігти до того дерева, яке має такі самі листки. У грі “У кого дітки з цієї гілки” вихователька, показуючи дітям плід з якогось дерева, що росте на ділянці, говорить: “У руках у мене дітка. З якої вона гілки? Раз, два, три, цю гілочку знайди”. Діти підбігають до відповідного дерева. У грі “Вершки і корінці” вихователька роздає дітям бадилля городини. На столі у неї лежать корінці. Показуючи дітям моркву, вихователька запитує: “Корінець, корінець, де твій вершок?” Дитина, у якої знаходиться надземна частина цієї рослини, піднімається, показує її всім дітям і за нагороду одержує корінець.

У наведених прикладах дидактичних ігор з природними матеріалами ставиться мета навчити дітей за листком пізнавати дерева, закріплювати їхні назви; закріплювати знання про листки і плоди дерев, кущів; навчити розрізняти городні рослини.

У дидактичних іграх з картинками навчальні завдання вирішують за допомогою картинок. Приміром, у грі “Що кому потрібно?” вихователька роздає дітям картинки, на яких зображені приміщення, в яких живуть тварини (собача конура, клітка для кроля, пташник тощо). На інших картинках намальовані різні види кормів для тварин: кістки, морква, капуста, зерно та ін.

Вихователька ставить на полицю великі картинки із зображенням тварин і починає гру: “Кіт, собака, кролик і півник захотіли їсти. Давайте їх погодуємо. На картинках ви знайдете, чим погодувати і кота, і собаку. Що їсть кіт?” Діти показують відповідну картинку і називають їжу. Після цього картинки ставлять на полицю. Далі вихователька пропонує погодувати собаку, кроля тощо, схвалює правильні відповіді дітей: “Поїли котик, собака та й захотіли відпочити. А будиночків, де вони живуть, немає. Де ж вони, давайте пошукаємо, – продовжує вихователь. У кого на картинці зображено житло собаки? Як воно називається?” Такими запитаннями вихователь змушує дітей згадати, де живуть тварини. Гра закінчується тоді, коли діти розмістять тварин в їхніх житлах. За допомогою цієї гри закріплюються знання дітей про те, чим живляться і де живуть свійські тварини.

У роботі з дошкільниками широко використовують настільнодруковані ігри “Свійські тварини”, “Квіти”, “Зоологічне лото” тощо. Переважну більшість з них побудовано на принципі лото. Дітям роздають великі картки, у ведучого маленькі. Хто швидше закриє великі картки, той виграє. Перед дітьми ставлять завдання назвати тварину чи рослину, співвіднести її зі своєю карткою.

Дидактичні ігри з іграшками найчастіше використовують в молодших групах для закріплення назв тварин, їхніх характерних ознак, голосів. Скажімо, у грі “Чарівна торбинка” вихователька вносить у групу гарну, яскраву торбинку, в якій лежать різні іграшки. “Той, хто вийме з торбинки іграшку, – говорить вихователька, – розкаже про неї вірш або загадку”. Діти виймають іграшки, називають їх, показують окремі частини тіла, імітують звуки, розповідають вірші.

Досить широко використовуються словесні дидактичні ігри. Їх проводять з метою закріплення знань про певні об’єкти природи, навчання дітей класифікувати, виділяти, увиразнювати зв’язки в природі, доводити свою думку, узагальнювати.

Скажімо, у грі “Буває – не буває” вихователька пропонує грати так: “Я вам буду розповідати, яка буває погода, чим займаються діти і дорослі, а ви повинні уважно слухати і відповідати, буває так чи не буває і чому не буває”.

Вихователька: “Випав великий сніг, вдарив мороз і зацвіли проліски”.

Діти: “Так не буває”.

Вихователь: “Чому?”

Діти: “Сніг і мороз буває взимку, а проліски цвітуть навесні”. Отже, в цій грі діти навчаються узагальнювати знання про характерні ознаки пір року, доводити свою думку.

Методика проведення дидактичних ігор.

Для того, щоб досягти мету у дидактичній грі, необхідно правильно підібрати її відповідно до віку дітей. Ігрові завдання мають теж різний рівень складності.

Ігрові завдання в іграх для молодших дошкільників спрямовані на знаходження предмета за словом, за схожістю,

виокремлення окремих ознак тварин, рослин, пізнання предметів за допомогою одного із органів чуттів (на дотик, смак).

У старшому дошкільному віці ігрові завдання складніші: описувати об'єкти природи і знаходити їх за описом, складати цілі з частин, класифікувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Відповідно до цього в молодшій групі проводять такі ігри: “Відгадай, яка квітка”, “Відгадай на смак”, “Чия хатка”.

У середній групі – “Магазин”, “Знайди пару” та ін., у старшій групі – “Відгадай, яка це квітка”, “Відгадай, де росте”, “Коли це буває”, “Що я не так сказала”, “Плутанина”, “Вершки і корінці” тощо.

Успішне проведення дидактичної гри, формування інтересу до її змісту уможливорює проведена відповідна робота із ознайомлення дітей з певними об'єктами природи. Закріплення уявлень, підведення дітей до увиразнення спільних ознак вихователька здійснює за допомогою дидактичної гри. Проведення дидактичної гри з дітьми без відповідних знань неможливе. При всій майстерності вихователя у грі діти оперують ними в різних ігрових діях. Обов'язковою умовою досягнення успіху в грі слід розглядати зацікавлення під час виконання таких дій захоплення і задоволення успіхами, а не лише як навчальні вправи.

Методика проведення дидактичних ігор у різних вікових групах має низку спільних і відмінних особливостей. Розглянемо їх.

Молоша група:

1. Гра починається із сюрпризного моменту з метою зосередження уваги дітей. Скажімо, лялька Оля принесла дітям торбинку. Що ж у ній?
2. Розгляд і коротка бесіда про предмети, з якими діти будуть грати. Це зумовлено потребою пригадати їхні назви і властивості, оскільки гра вимагає відповідних знань.
3. Пояснення правил під час гри.
4. Хід гри.
5. Позитивна оцінка всіх учасників гри.

Середня група:

1. Сюрпризний момент можна використовувати лише у першому півріччі, оскільки вже сформовано інтерес дітей до гри.
2. Розгляд предметів і коротка бесіда про них.
3. Пояснення правил гри.
4. Закріплення правил (якщо діти добре їх засвоюють після пояснення, закріплення не обов'язкове).
5. Хід гри.
6. Диференційована оцінка участі та ігрових дій дітей.

Старша група

1. Коротка бесіда про об'єкти природи.
2. Пояснення правил та їх закріплення.
3. Хід гри (перший варіант).
4. Пояснення другого варіанту гри і його закріплення.
5. Хід гри (другий варіант).
6. Підсумок гри – оцінка вихователем діяльності учасників гри.
7. Участь дітей в аналізі і оцінці ігрових дій учасників гри.

Другий варіант гри проводять із обов'язковим ускладненням змісту завдання задля подолання утруднень і забезпечення дітям задоволення. Приміром, у дидактичній грі “Відгадай за описом” у першому варіанті діти лише описують зовнішні ознаки рослин. У другому – слід не лише описати рослину, а й розповісти, чим вона важлива для людини, як її використовують у побуті дорослі та діти тощо.

Проведення кожної гри спрямоване на те, щоб викликати інтерес дітей, їх позитивне емоційне ставлення до участі в її реалізації.

Наводимо конспект дидактичної гри “Відгадай за описом”.

Мета. Закріпити знання дітей про кімнатні рослини, їх зовнішні ознаки і вимоги до умов життя. Розвивати зв'язне мовлення дітей, виховувати інтерес до пізнання рослин у природному довкіллі.

Обладнання. Кімнатні рослини.

Хід гри. Вихователька пропонує дітям розглянути, які кімнатні рослини ростуть у кутку природи, пригадати їхні назви, розповісти, які з них люблять більше світла, а які – менше; які більше любляють вологу, а які – менше.

“Давайте зараз спробуємо пограти. Хтось із вас вийде за двері, а ми всі тим часом домовимося, яку загадати рослину, і, коли ви зайдете, розкажемо про неї, про її листки, стебло, квіти, але не будемо називати. Хто відгадає, той вибере наступну дитину, яка відгадуватиме далі. Перший раз описувати рослину буду я. Виходь, Володя, за двері, а ми домовимося з дітьми, яку ж рослину будемо загадувати?”

Вихователька домовляється з дітьми і, коли дитина, що відгадує, заходить у кімнату, починає так розповідати: “У цієї рослини листки овальні із вирізаними краями, пахучі, стебло округле, міцне, цвіте вона червоними квітками, які зібрані у зонтик”. Дитина відгадує, її назву – це пеларгонія. Далі діти описують рослини самі. Гра продовжується до опису 5–6 рослин. Далі вихователька пропонує другий варіант гри. Слід не лише описати рослину, а й сказати, що вона більше любить: бути ближче до світла, чи далі; багато вологи – чи ні. “Ось послухайте, – каже вихователька, – як я розповім. Це дуже гарна рослина з опушеними листками, які у природі ростуть із ґрунту. Вона цвіте майже весь час квітами рожевого або синього кольору. Любить, щоб ґрунт був вологий, не любить яскраве сонечко”. Діти відгадують, що це сенполія, або узамбарська фіалка.

Коли інтерес до гри згасає, вихователька відзначає, хто з дітей був найуважнішим, швидко відгадував і пропонує визначити, у кого ж розповідь про рослину була найцікавішою?

Рухливі ігри в ознайомленні з природою розглядають засобом закріплення уявлень дітей про поведки, голоси, способи пересування тварин. Чимало рухливих ігор, як про це свідчать їхні назви “Кіт і миші”, “Пташки і кіт”, “Квочка з курчатами”, “Совушка – сова”, “У ведмедя у бору”, “Зайці та вовк”, “Гуси-гуси”, “Хитра лисиця”, “Ведмідь і бджоли” та інші, вимагають сформованих відповідних уявлень дітей про спосіб життя, пристосування (до безшумного пересування сови, kota), особливості рухів, голосів тощо. Важливо сформувані такі під час спостережень, перегляду телепередач, кінофільмів, уявлень і домагатися, щоб під час ігор діти правильно їх відтворювали у своїй діяльності, у рухах, голосах.

I. Завдання для самоперевірки

1. У чому полягає навчально-виховне значення праці дітей у природі.
2. Назвати та охарактеризувати види праці в природі з дітьми дошкільного віку.
3. Описати форми організації праці дітей дошкільного віку в природі.
4. Назвати педагогічні та гігієнічні вимоги до праці дошкільників в природі.
5. Розкрити сутність досліду як виду спостереження та практичного методу ознайомлення дітей з природою.
6. Охарактеризувати види та структуру дослідів.
7. Проаналізувати методику організації дослідів у різних вікових групах

II. Практичні завдання

1. Описати навчально-виховне значення праці дітей в природі. Сучасні психолого-педагогічні дослідження з означеної теми.
2. Охарактеризувати види і зміст праці дітей різного віку у природному довкіллі.
3. Проаналізувати форми і методи організації праці дітей в різних вікових групах.
4. Розкрити зміст трудових умінь і навичок дітей різних вікових груп.
5. Описати педагогічні та гігієнічні вимоги до праці дітей дошкільного віку в природі. Інвентар і обладнання праці.
6. Визначити особливості нескладних дослідів, як методу ознайомлення дошкільників з природою.
7. Проаналізувати види дослідів, їх загальну структуру та методику організації в різних вікових групах ЗДО.

III. Творчі завдання

1. Розробити 2 конспекти занять із використанням праці дітей в природі.
2. Проаналізувати й описати інвентар для праці дітей в природі (вікова група за вибором студента).

3. Укласти глосарій до означеної теми.
4. Виписати із чинної програми для закладів дошкільної освіти зміст трудових умінь і навичок дітей різних вікових груп.
5. Розробити 2 конспекти занять із використанням нескладних дослідів з об'єктами живої і неживої природи.
6. Укласти термінологічний словник до теми.
7. Скласти тематику нескладних дослідів для однієї із вікових груп ЗДО на I півріччя.

РОЗДІЛ VII. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА КЕРІВНИЦТВА ПРОЕКОЛОГІЧНОЮ ОСВІТОЮ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

VII.1. Організація природничо-екологічної освіти дітей дошкільного віку у США

Проблеми ознайомлення дітей із природою довкілля уже з дошкільного віку постають перед вихователями не лише в Україні, а й в інших країнах і на різних континентах. В окремих з-поміж них, домагаючись високої ефективності природничо-екологічної освіти вже впроваджено (або впроваджуються) певні реформи, які, передусім, торкнулися чинних вимог до програм закладів освіти дітей з наймолодшого віку.

Приміром, у США впроваджено цілком нові і досить цікаві вимоги до програм і, відповідно, сформовані стандарти освіти, неухильні для досягнення всіма випускниками закладу освіти. Натомість Фінляндія впродовж тривалого часу очолює список країн, учні яких посідають найвищі щаблі в оцінюванні комісією PISA не лише теоретичних знань, а й умінь і навичок, а також рівня розвитку наукового мислення.

ЦІКАВО ЗНАТИ

PISA (англ. Programme for International Student Assessment, PISA) – Міжнародна програма з оцінювання освітніх досягнень учнів, яку координує ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку функціонує як міжнародна і об'єднує 35 країн світу, що розглядаються як розвинені). Її створено задля підвищення якості викладання та організації системи освіти. У 2016 році Україна вперше долучилася до цієї програми.

Розглянемо розлогіше досвід США, оскільки для багатьох освітніх систем різних країн світу він слугує прикладом для наслідування. Отож, у системі природничо-екологічної освіти дітей в Америці функціонує три основні документи, які неухильно виконуються педагогами. А саме:

- A Framework for K-12 Science Education. Practices, Crosscutting, and Core Ideas, тобто програмові вимоги, в яких розміщено основні положення природничої освіти, які є

- обов'язковими для всіх штатів Північної Америки (National Research Council of the National Academies, 2012);
- Next Generation Science Standards: For States, by States, тобто стандарти природничої освіти, які деталізують положення, що створені у межах програмових вимог, обов'язкових для усіх штатів Північної Америки (NGSS Lead States, 2013);
 - Основи програми *corecurriculum* природничих предметів, які укладені на основі освітніх стандартів і є обов'язковими у межах певного штату.

Такий ієрархічний список документів дозволяє забезпечити цілісність у природничій освіті на теренах США і, водночас, дозволяє на певні самостійні нововведення у моделювання програм для кожного штату. Найцікавішим є те, що у наведених документах описаний дидактичний інструментарій дошкільної освіти і у початкових класах на засадах принципу наступності. Автори програмових вимог і стандартів опиралися на основні та останні дослідження про те, що діти з наймолодшого віку є дослідниками і пізнання природного довкілля неподільне із пізнанням кожною дитиною світу загалом. Відповідно, у документах наголошено на важливості стимулювати дослідницькі зацікавлення дітей, їх креативне мислення, генерування нових ідей і підходів до експериментування, постановки запитань і самостійного пошуку відповідей на них, що зумовлюватиме синтез теоретичних знань із практичним досвідом щоденного життя, а також, розвивати інтереси до пізнання довкілля і формувати навички активної діяльності.

Автори американських програмових вимог наголошують на тому, що дошкільники, які приходять у дитячий садок, а за ним і в школу, вже володіють достатнім обсягом знань про природне довкілля і мають усталені уявлення про функціонування світу природи. Роль педагога полягає, насамперед, у тому, щоб виявити (встановити) рівень обізнаності кожної дитини індивідуально, передумов для її реальних досягнень, а також *misconceptions*, тобто науково недостовірних переконань. Власне, вони ускладнюють, а, подекуди, й унеможливають ефективну діяльність педагога: покладаючись на такі переконання, науково достовірні інформація не сприймається дітьми і не виконує

покладені на неї функції, а, натомість, може вступати у суперечність і дезорієнтувати дитину.

Показники комплексної діагностики кожної дитини дозволяють педагогу моделювати та програмувати зміст і структуру інформації, яка передбачається на кожен наступний етап роботи на чіткій науковій основі. Вплив педагога полягає й у тому, щоб створювати такі навчальні ситуації, в яких кожна дитина змогла б переконатися у недостовірності своїх знань, з якими вона прийшла у дитячий садок чи у школу. До найефективніших методів такої верифікації знань і переконань дітей віднесено дослідницькі методи, які обов'язково повинні охоплювати різноманітне вивчення об'єктів природи, спостереження за ними, аналіз їхніх особливостей (ознак) і досліди (National Research Council of the National Academies, 2012).

До однієї з трьох складових, які охоплені програмовими вимогами та стандартами освіти від початкової школи (primaryschool) аж до гімназії (highschool) на основі дошкілля (kindergarten) належать практичні заняття із використанням різних технічних (лабораторних) приладів та інструментів і наукової інформації (Scientific and Engineering Practices, SEP).

Так звані науково-технічні заняття передбачають розвиток низки умінь і навичок, які є необхідними для пізнання природничого і соціального довкілля; формулювання запитань і дефініювання проблеми (висловлювати гіпотезу); планування поетапності дослідження; аналізу та інтерпретації одержаних даних; моделювання доказової інформації задля пояснення проблеми природничої тематики (science) і проектування способів її практичного розв'язання технічними засобами (engineering); пошуку і використання аргументів та фактичних прикладів згідно із гіпотезою. Скажімо, таке:

- Чи всі люди однаково відчують запахи рослин?

Розглянемо організацію занять з дітьми в лісі, парку чи у найближчому оточенні до школи (дитячого садка). Приміром, навесні:

- спостереження за рослинами під час цвітіння;
- збирання матеріалів для гербаріїв;

- аналіз структури (будови) рослин, їхнього пристосування до виконання функцій, як от – широке листя рослин сприяє абсорбуванню світла і активному фотосинтезу.

Восени:

- збирання насіння і плодів каштана, дуба, клена;
- спостереження за їхнім покриттям, його особливостями (колір, шорохуватість, запах), їх аналіз;
- нескладний дослід з будовою плодів і розчином Люголя.

Можна з дітьми проростити плоди каштану і жолудів задля того, щоб навесні їх висадити у зеленій зоні.

Із дітьми рекомендовані організація зустрічей з науковцями і батьками, які взмозі запропонувати цікаві теми для бесід. Відповідно проблематика та виклад її змісту повинна відповідати віковим особливостям дітей. Широко рекомендовані (згідно планування) проведення спостережень і дослідів на природничу тематику в натуральних і в лабораторних умовах; у форматі демонстраційного дослідження, який виконує педагог (інший дорослий) і того, що реалізує сама дитина (діти). Актуальними є догляд за мешканцями акваріума у кутку природи чи у кімнаті природи (самостійно та за участю дорослих). Активно залучають дітей до виготовлення плакатів, альбомів, листівок, природничих моделей задля стимулювання їхніх прагнень до мануальних дій, ліплення, конструювання. Приміром – модель ока комахи (метелика); будови квітки; будови насінини та ін. З дітьми широко практикують організацію дискусій задля їх навчання правильно будувати свою розповідь, логічно аналізувати проблему, послідовно наводити аргументи. Навчають дітей на дискусіях уважно слухати один одного, ввічливо ставити додаткові запитання, підходити до аналізу проблеми з різних сторін, не порушуючи морально-етичні норми.

Наводими приклади для дискусій:

- Чи хижак злий?
- Чому потрібно охороняти природу?
- Чи потрібні зоопарки? тощо.

Із дітьми організують працю в групах. У її процесі навчають дітей співпраці, міжособистісного взаємного

спілкування, обміну думками, взаємного навчання і практичного досвіду.

У моделюванні дидактико-розвивального (освітнього) простору для залучення дітей до розв'язання природоохоронних проблем використовують спільне складання коротких розповідей, віршів, оповідань та ін.

Наводимо приклади для таких видів діяльності:

- Кольори і аромати квітів дуже різні.
- Як тварини відлякують своїх ворогів? Чому?
- Аромати весни (водойми, ліс, луки тощо).
- Аромати осені (водойми, ліс, луки тощо).
- Чи рослини пересуваються? Як?

Використовуючи дослідницькі методи в роботі з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку, педагог зосереджує увагу на тому, щоб сприяти усвідомленню ними наступного. Це:

- про природу можна дізнатися дуже багато цікавого, якщо спостерігати за її об'єктами ззовні та із середини; значно більше можна дізнатися, якщо організувати досліди або експерименти;
- особливе пізнавальне і виховне значення мають повторні досліди та експерименти, які переконують дітей у достовірності одержаних результатів в аналогічних умовах;
- використання дослідницького інструментарію (термометри, лійки, лінійки та ін. сприяють тому, що показники спостережень і дослідів є достовірнішими, аніж такі, які одержані виключно із аналізу;
- фіксація результатів спостереження і дослідів та експериментів у малюнках, фотографіях, плакатах і листівках уможлиблює обмін інформацією між однолітками та дорослими;
- кожен взмозі досліджувати світ природи, однак найкраще це робити у групах, оскільки колективний пошук дає ефективні результати;
- проведення спостережень, дослідів і експериментів із рослинами і тваринами передбачає бережливе ставлення до них, турботу про те, чим і як їх слід годувати та доглядати за ними.

VII. 2. Організація природничо-екологічної освіти дітей у різних країнах

Фінляндія

Розглянемо досвід Фінляндії з означеної проблеми, яку вже згадували вище у числі країн, у яких діти досягають найвищих показників якості освіти загалом і природничо-екологічної, зокрема.

У Фінляндії основи програми дошкільної освіти в аспекті природничо-екологічного виховання, увиразнюють важливість дослідження дитиною найближчого природного довкілля. Водночас наголошується на значенні різностороннього пізнання природного і соціального середовища шляхом співпраці з дорослими і взаємодії з однолітками у різних формах її організації.

В окремому розділі програм – “Природнича і соціальна освіта” наголошується на важливості дослідницьких методів, які опираються на формулювання дітьми запитань і пошуки відповідей на них.

Водночас із цілеспрямованим спостереженням, яке активізує максимальну кількість психічних процесів дитини, використовуються прилади (інструменти), які доступні для її віку спрямовані на пізнання явищ, об’єктів чи природних процесів. Діти вчаться їх описувати, а також порівнювати, класифікувати і систематизувати аргументи щодо виконаних обстежень.

Дітей готують не лише до планування дослідження, а й формулювання висновків із опертям на одержані дані, а також обґрунтовувати причини і наслідки, зясовувати їх щодо певних явищ чи процесів, фіксувати і презентувати результати здійснених пошуків у розповідях, малюнках чи шляхом показу. Такими уміннями дитина опановує і перманентно їх розвиває на основі низки сформованих природничих уявлень, як от:

- Дорослі та їхні відносин із природним і соціальним середовищем.
- Організм і його натуральне оточення.
- Земля і Космос.

- Субстанції та матеріали.
- Енергія.

У програмі наголошується на тому, щоб теми занять були інтегрованими і відповідно сформульованими; обсяг завдань у запитаннях повинен забезпечувати розвиток означених дослідницьких умінь і навичок, і унаслідок цього – усвідомлене ставлення дітей до пізнання і охорони природного та соціального довкілля (Finnish National Board of Education, 2010).

Республіка Польща

У змісті програм для дошкільних закладів Польщі виокремлено спеціальний розділ з природничо-екологічної освіти. Його мета полягає у тому, щоб максимально сприяти формуванню картини світу, її соціального і технічного, а не лише природничого вимірів.

Запропонований авторами зміст рекомендовано подавати дітям на засадах його інтегрування із математичною освітою та розвитком мови. Щодо методичного супроводу, зауважимо, що у дошкільній освіті Польщі рівнозначно важливими є вербальні та пошуково-дослідницькі методи. Задля реалізації принципу наступності в обсязі сформованих знань, умінь і навичок між дошкільною і початковою освітою, у цій країні широко застосовується технологія таксономії Б. Блума. Згідно її положень, цілі дошкільної та початкової освіти класифікуються на підставі значень і застосовуваних у них операцій у таких категоріях, як от: уявлення, усвідомлення, застосування, аналіз, синтез, оцінка (B. Bloom, M. Englehard, E. Furst, W. Hill, D. Krathwohl. *The Taxonomy of Educational Objectives, The Classification of Educational Goals, Handbook I: Cognitive Domain* (1965).

ВАЖЛИВО ПАМ'ЯТАТИ

Семюель Бенджамін Блум – американський педагог, психолог якому належить великий внесок у теорію розвитку особистості, запропонував таксономію навчальних завдань для стимулювання пізнавальної сфери

На етапі дошкільної, як і початкової шкільної освіти основи програми спрямовані на такі досягнення дітей, що, здебільшого

передбачають сформовані у них гуманні почуття. Приміром, обізнаність із корисними копалинами, які є важливими для життєдіяльності людини. Водночас, дещо меншу увагу приділено формуванню практичних умінь і навичок, скажімо – аналіз причин і наслідків явищ у природі і процесів, які відбуваються під їхнім впливом. Значно частіше педагоги вдаються до навчання дітей називати те, що бачать і на чому зосереджують свою увагу, аніж на тому, щоб вони аналізували, зіставляли, формулювали висновки і перевіряли їх у практичній діяльності з ініціативи педагогів.

Учені і практики у галузі дошкільної освіти Республіки Польща припускають, що таку ситуацію (тобто очевидною є диспропорція) практикують тому, що освітні досягнення у виразненні у формі піраміди. Її слід моделювати, адже це вона – перший рівень і становить підґрунтя для наступного і т.д. Однак, у руслі положень сучасної психології розвитку така модель освітніх досягнень припускає, що водночас унеможлиблюється розвиток різноманітних мислительних операцій, до яких готова дитина на різних вікових етапах.

Європейська комісія упродовж останнього десятиріччя рекомендує забезпечувати природничо-екологічну освіту дітей шляхом використання методу IBSE, тобто навчання шляхом дослідження (англ. мовою Inquiry Based Science Education – IBSE)

[Science Education Now: A Renewed Pedagogy for the Future of Europe (2007). European Commission.]

За такого підходу прогнозується значна оптимізація процесів формування різних компетенцій дошкільників і молодших школярів, утім і щодо наукового (логічного) мислення і послуговування пошуково-дослідницькими методами пізнання природного і соціального довкілля, починаючи з наймолодшого віку.

Зазначимо недоліки, які увиразнюють польські педагоги у змісті чинних програм щодо природничо-екологічної освіти дітей. А саме:

- узагальнені записи, які ведуть молодші школярі, що дає широкий простір для домислів, які не завжди є науково

обґрунтованими і достовірними. Відтак, інтерпретація і інформація, якою діти опанували за участю різних педагогів, може суттєво різнитися;

- характеристика у молодшому шкільному віці загрожує маргіналізацією цієї компетенції учнів чи недостатнім її формуванням на I-II-му етапах освіти. Загалом, така ситуація може зніціювати відсутність зацікавлення дітей пізнанням довкілля і бажання вивчати природничі науки у майбутньому;
- фрагментарне трактування наукового методу пізнання довкілля, що загалом утруднює усвідомлення важливості ідеї розвитку логічного (наукового) мислення. У змісті програм елементи (операції) наукового методу (аналіз, порівняння, синтез, класифікації, систематизації) досить зрідка представлені як ланки одного логічного і цілісного процесу пізнання. Приміром, у першому класі рекомендовано якомога активніше організовувати спостереження, однак відсутні рекомендації та положення про те, які повинні бути сформовані вміння у дітей, щоб ставити запитання ще на етапі дошкільного дитинства. Як відомо, постановка запитань відповідно до вимог, є важливою передумовою для забезпечення ефективності процесу спостереження.

I, насамкінець, зауважимо на тому, що якість природничо-екологічної освіти на I етапі діагностується вихователем без зовнішньої її оцінки, тобто діагностика відбувається лише на рівні опанування дітьми загальними уявленнями. Відповідно, у 1-му класі учителеві досить важко звести рівень готовності дітей до опанування природничо-екологічною освітою до єдиних стартових можливостей. II-ий етап такої освіти передбачає ґрунтовну обізнаність учителя із рівневими можливостями опанування теоретичними знаннями і практичними вміннями й навичками учнями початкової школи.

Наводимо приклад спостереження.

Мета: Що ховається у лялечці метелика?

Об'єкт спостереження: лялечки метелика, які придбані у зоомагазині (інтернет магазині) відразу з інструкціями про їхнє вигодовування. Відповідно до рекомендацій, насамперед, слід

створити умови: температура і вологість середовища; не слід годувати ані напувати водою. Спостереження рекомендовано провести пізно навесні – на початку літа задля того, щоб випустити метелика на волю, якщо їхні різновиди поширені в краї; якщо ж метелики екзотичні – слід утримувати їх у дитячому садку (школі) згідно із інструкціями.

Таке спостереження можна поєднати із дослідом. Його сутність полягає у тому, щоб довести вплив температури на час перетворення лялечки у форму дорослого метелика.

Наводимо приклад досліду.

Проблема дослідження: вплив світла на ріст і розвиток жерухи (настурції лікарської).

Діти готують 10 коробочок із чорного (темного) картону. На дно коробочок викласти чашки Петрі (лабораторні) і за тим у них – косметичні ватні тампони, які змочені попередньо мінеральною водою. На кожен тампон діти висіюють по кілька насінин (першокласники можуть висіювати чітко встановлену кількість насінин). У такому варіанті, приміром висіяти 20 насінин. Відповідно, зреалізується принцип синтезу теоретичної інформації з різних розділів програми. Далі діти прикривають десять коробочок картоном, що і є завданням I етапу постановки досліду. Решту коробочок, приміром, 5 чи більше прикрити прозорою плівкою і це є його контрольним етапом.

Щоденно діти споглядають за станом насіння у прикритих коробках картоном і під прозорою плівкою; встановлюють потребу води у чашках і записують результати, фотографують їх замальовують все, за чим спостерігають кожного дня. Корисно підготувати картки спостереження і у них під кожною датою вносити описи, що триватимуть 7–10 днів.

У день, коли відмінності у висоті паростків із різних видів коробочок стануть очевидними, дослід можна припинити і чітко описати його результати. За їхнім змістом можна провести не лише розлоге і аргументоване обговорення, а й дискусію.

Важливо після завершення досліду раціонально використати рослини, приміром – скласти їх для висаджування у куток лікарських рослин на ділянці в дитячому садку чи школі.

У своїй діяльності педагог повинен звертати увагу на кожну дитину задля того, щоб охопити всіх учасників досліду належною увагою. Відповідно, найвигіднішим є поділ дітей на мікрогрупи, коли кожен учасник буде якнайбільше виконувати дослідницьких операцій. У підсумковій дискусії кожна дитина зможе опиратися на власний досвід. Адже для кожного учасника дослідницької діяльності найважливішими є самотійні дії: спостереження, аналіз, порівняння, синтез і т.д. Дещо пасивнішими є діти в обговоренні результатів і веденні записів за перебігом досліду.

ПРИГАДАЙТЕ

Вимоги до запитань педагога:

У контексті зазначеного вище, педагогу слід додержуватися низки настанов, які оптимізуватимуть його діяльність. Це

1. Формулювання запитань у відкритій формі, що зумовлює самотійні або групові пошуки відповідей на них.

Приміром:

- Сніжинки всі однакові чи різняться між собою?
- Чому риба слизька?
- Чому квіти кольорові?
- Чому квіти пахнуть?

2. Заохочення дітей до формулювання запитань дотичних до ситуації в природному довкіллі.

Щодо дітей дошкільного і молодшого шкільного віку у вимірах SEP звертається ретельна увага на реалізацію під час занять таких елементів, як от:

- Самостійний вибір параметрів чи особливостей, які слід зібрати задля відповіді на запитання.
- Самостійне планування спостереження чи досліду, які допоможуть зібрати окреслені особливості.
- Розвиток умінь фіксувати результати занять: записувати у формі тексту, зарису, фотографій, малюнка та ін.

Навчальне досягнення дошкільника чи учня початкової школи полягає у тому, що вони зможуть моделювати план

дослідження, аналізувати і опрацьовувати одержані дані, формулювати висновки і репрезентувати їх (досягнення відповідно до віку).

Доповненнями SEP є міждисциплінарні уміння. А саме:

- Grosscutting Concepts (CC). Щодо цієї категорії умінь, до них, водночас із іншими, віднесено наступні: розуміння і моделювання зразків та моделей;
- розуміння і формулювання зв'язків і залежностей між структурою і функціями об'єкта;
- розуміння кругообігу та економії енергії.

У контексті вище зазначеного, діти дошкільного і молодшого шкільного віку пізнають достовірні об'єкти і явища, як от:

- віддзеркалення залежностей чи впливу на природу діяльності людини;
- впізнають і розрізняють причини і результати явищ; пізнають структуру об'єктів і прогнозують на цій основі їхню діяльність;
- використовують словесні інструкції;
- послуговуються текстовими інструкціями і у малюнках;
- самостійно формулюють інструкцію до дослідницьких дій.

Водночас, міждисциплінарні уміння й науково-технічні знання представлені з опертям на зміст різних природничих наук, приміром, хімії, ботаніки, біології, астрономії, зоології, а також інженерних технологій, медицини, лісівництва, землезнавства та ін. До прикладу, в біології основними темами є структура і процеси в екосистемах; біологічна еволюція; мімікрія та ін.

VII.3. Практичні аспекти організації “Зеленого” дитячого садка в Республіці Польща

Пізнання природного довкілля дошкільники можуть здійснювати в умовах організованої природничо-екологічної освіти в різних формах. У цьому підрозділі підручника пропонуємо розглянути досвід організації роботи з дітьми у дошкільному закладі Польщі, який створено згідно моделі відомого ученого Річарда Лува і описану ним у книзі “Last Child

In the Woods [Love Richard, Ostatnie dziecko lasu. Jak uchronic nasze dzieci przed zespolem deficytu natury (2014), Grupa Wydawnicza Relacja Sp. Zo.o].

ЦІКАВО ЗНАТИ

Річард Лув (1949 р.н.), американський учений, журналіст, автор книги "Остання дитина в лісі". Охорона наших дітей від синдрому дефіциту, видрукованої у 2005 році. Цей синдром зумовлює надмірну вагу, депресивний стан, гальмує креативний розвиток дітей.

Згідно обґрунтованої ученим концепції синдрому дефіциту природи (Nature Deficit Disorder, NDD) він доводить, що безпосереднє контактування із природним довкіллям стимулює прояви творчих задумів дитини, спонукаючи її до мислення і зосередження на об'єктах світу природи. Відповідно, дефіцит таких контактів уможливорює гальмування розвитку пізнавальних процесів, обмежує ініціативність і фантазування дітей, негативно впливає на їхню емоційно-почуттєву сферу.

Ізолювання дітей від безпосереднього контактування з природним довкіллям задля їхньої ж безпеки шляхом утримування у приміщеннях дитячого садка чи школи, перегляду комп'ютерних чи телевізійних передач і програм, негативно впливає на здоров'я молодого покоління. Дефіцит рухової активності, свіжого повітря, пересування лише в обмеженому (навіть дуже гарно обставленій кімнаті чи залі) просторі за щораз спонукає до емоційного перенавантаження, гіперзбудження, психорухових відхилень і дитячої депресії.

Результати досліджень американських учених, на які опирається Р.Лув доводять, що безпосередній контакт із об'єктами природи навіть у формі навчальних занять, але проведених на ділянці дитячого садка чи школи або ж у найближчому довкіллі, стимулює якість освітніх досягнень дітей, особливо – природничо-математичної спрямованості. І далі автор наполегливо радить педагогам не зводити діяльність дітей лише до спостережень, розповідей та бесід, а якомога активніше спонукати їх до пошуково-дослідницьких дій, експериментів, висловлювання гіпотез і наукового обґрунтування одержаних результатів.

Унаслідок поширення книги у різних країнах світу створено Міжнародну мережу прихильників природи – Children and Nature Network з метою обміну досвідом щодо навчання і виховання дітей в активних формах і безпосередньо на лоні природи. Відповідно, і в Польщі у відповідь на концепцію NDD, яка набула поширення у країнах Євроспільноти, започатковано мережу “лісових” дитячих садків Марії Монтесорі (Montessori Mountain Schools). Опишемо їх розлогіше.

Організатори дитячого садка формулюють мету його створення таким чином: забезпечення формування різних компетенцій та умінь дітей, уможливлючи за таких умов їх різносторонній і гармонійний розвиток за допомогою низки чинників. А саме:

- полісенсорне пізнання світу (сприйняття звуків і ароматів природи, фактури її об’єктів, смаків);
- формування зацікавлення світом природи;
- розвитку уяви, комунікативних умінь і навичок міжособистісного спілкування;
- формування почуття особистісної цінності та впевненості у власних силах;
- контактування із упорядкованим довкіллям;
- навчання концентрації та поляризації уваги.

Природа найближчого довкілля, приміром ліс, у якому все гармонійно і зрівноважено упорядковане, забезпечує дітям поетапний розвиток і формування картини світу згідно такої логіки: відчуття краси руху і бажання рухатися; чутливість до “мови” (звуків) об’єктів природи; міжособистісне спілкування і обмін враженнями про злагодженість і упорядкування всього у світі природи.

Керівники “лісового” дошкілля в Польщі звертають особливу увагу на сприяння дітям у подоланні бар’єрів під час пізнання, утруднень і побоювань перед наступним, а це:

- діяльність у лісі (на інших ділянках довкілля);
- забрудненням дітей в природному довкіллі;
- самотійним вибором видів діяльності.

І педагогам, і батькам доцільно знати ці побоювання для того, щоб не відлякувати дітей від цікавих видів діяльності через

особисті упередження; належним чином добирати одяг і взуття дитині; укласти допоміжні матеріали для різних видів діяльності в природі.

Важливо педагогам сповна усвідомлювати свою відповідальність перед дітьми за організацію їхнього побуту, максимальне наближення об'єктів природи для різностороннього контактування з ними (заняття в безпосередній ситуації; організація різних видів праці з об'єктами; навчання занотовувати цікаві факти і приклади та ін.)

Добираючи пошуково-дослідницькі завдання, слід забезпечувати дітям емоційний та соціальний розвиток, формування аналітико-синтетичних та інших інтелектуальних операцій, які спираються на сприйняття і відчуття об'єктів і явищ природи, а не лише на її опис.

Налагоджений таким чином безпосередній контакт із природою, який оптимізує досліди та експерименти у частині практичних методів пізнання природного довкілля, сприяє успішній реалізації завдань природничо-екологічної освіти дітей у руслі її новітніх концепцій.

Дослідницькі проекти в реалізації природничо-екологічної освіти дітей дошкільного – молодшого шкільного віку

Чимало освітніх інституцій Польщі переорієнтовують зміст природничо-екологічної освіти в русло пошуково-дослідницької діяльності задля мінімізації використання вербальних методів донесення дітям знань про довкілля.

Насамперед, такими інституціями є позаурядові та громадські товариства, а також дитячі садки і школи приватної форми власності. У цьому підрозділі книги наводимо зразки такої діяльності та її освітні досягнення; “Приклад доброї практики” – Інститут Малої Дитини ім. Астрід Ліндгрєн: “Приклад доброї практики” – Фондація Розвитку Дітей ім. Я.А. Коменського.

Чого навчати? Який зміст освіти і коли найефективніше реалізувати? Якими методами забезпечувати природничо-екологічну освіту? Як з'ясувати, чи навчаємо результативно? Такі та інші запитання ставить собі чи не кожен педагог, який укладає

програму навчання і незалежно від віку дітей – чи це дошкільний, чи шкільний період?

У пошуках відповіді на ці запитання допоможе, вважаємо, аналіз досвіду Фундації Розвитку Дітей ім. Я.А.Коменського щодо реалізації змісту освіти шляхом використання методу дослідницьких проектів.

Уперше метод проектування (Project Approach) Інститут започаткував у 2005 році, коли брав участь в Міжнародній програмі у м. Аллертон (США, штат Іллінойс) під керівництвом професорів Ліліан Кац і Сільвії Харт, а, надалі за участю тренерів і експертів. Вони проводили заняття, на які запрошували проф. Терезію Васконцелос із Португалії та проф. Деметру Евангелай (штат Іллінойс, США). Практично з цього часу в межах Академії Коменського, заклад підвищення кваліфікації учителів, проводили навчання приблизно 400 учителів і так посприяли впровадження 1000 дослідницьких проектів у дитячих садках і початкових школах.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

Ліліан Кац – професору галузі дошкільної педагогіки в Іллінойському університеті (США). Вона лідер проекту “Початкове навчання” (Early Learning) і видавцем та редактором першого журналу у версії on-line про початкову і дошкільну освіту (Early Childhood Research and Practice). За національністю Л.Кац англічанка, статус доктора здобула у Стендфордському університеті в 1968 році; авторка чималої кількості публікацій з проблем навчання і виховання дітей. Керувала National Association for the Education of Young Children.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

Терезія Васконцелос – професор педагогічного факультету Ліссабонського університету (Португалія), експерт з освіти дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

Деметра Евангелой, професор факультету педагогіки і психології Іллінойського університету (США); автор чималої кількості публікацій щодо організації навчання, впливу технологічних умінь і навичок на загальний розвиток дітей, їх конструктивних умінь. Вона бере участь у різних наукових товариствах, у т.ч. American Society for Engineering Education, American Educational Research Association, National Association for the Education of Young Children, and the European Early Childhood Research Association.

Представлені нами нижче приклади добрих практик демонструють, як метод проектів може посприяти в реалізації змісту програми для дитячих садків і, особливо, з розділу природничо-екологічної освіти. Кожен педагог, незалежно від того, чию програму він реалізує – свою чи колег, його обов'язком залишається співвіднесення її змісту зі змістом загально ухваленої програми у Республіці Польща.

Мета програми навчання і виховання дошкільників

Чинною програмою навчання і виховання дітей дошкільного віку окреслено 11 цілей. Розглянемо їх розлогіше.

I. Сприяння розвитку здібностей дітей; формування інтелектуальних умінь і навичок, необхідних для щоденних життєвих ситуацій, утім і для їх самостійного навчання.

II. Моделювання системи цінностей; формування орієнтацій у категоріях “добро” і “зло”.

III. Формування емоційної стабільності, яка є необхідною для раціональної самодопомоги у нових і важких ситуаціях, утім у ситуаціях стресів і поразок.

IV. Розвиток соціальних умінь і навичок, які є основою для міжособистісного спілкування з дорослими і однолітками.

V. Створення належних умов для організації спільних і злагоджених ігор та розваг; навчання дітей увиразнювати їхні відмінності у фізичних та інтелектуальних можливостях.

VI. Турбота про здоров'я дітей, формування їхньої фізичної досконалості шляхом заохочення і залучення до участі у спортивних іграх.

VII. Формування уявлень про соціальне, природне, соціальне і технічне довкілля; розвиток умінь презентувати власні задуми зрозумілими для інших засобами.

VIII. Залучення дітей до естетичних цінностей і навчання їх самовідтворювати свій внутрішній світ засобами музики, пластики, пантоміми.

IX. Формування почуття соціальної та етнічної приналежності (до родини, групи однолітків, народної спільноти); основ патріотизму.

Х. Забезпечення дітям належних освітніх шансів шляхом задоволення їхньої допитливості, активності та самостійності; формування уявлень та умінь, які є необхідними для навчання в школі.

ХІ. Підготовка дітей до послуговування поширеною іноземною мовою шляхом стимулювання мовленнєвої культури і позитивного її сприйняття, позитивної мотивації до вивчення іноземних мов і пізнання культури інших народів у подальшому навчанні в школі.

Чи можливо реалізувати наведені вище цілі чинної програми методом проекту?

Для відповіді на це запитання слід уважно проаналізувати основи філософії створення методу проекту. У контексті вище представленого, доцільно скористатися методикою Ліліан Кац.

Чотири елементи початкової освіти дітей (за Л.Кац)

I. Діти опановують уявленнями, в яких представлено факти, інформацію, почуття, висновки та ін. За їх детальне формування несе відповідальність дитячий садок. Водночас, Ліліан Кац детально розглядає обсяг таких уявлень для дітей в дитячому садку і у з'ясуванні того, чи слід їм розповідати про сонячну систему, динозаврів, різні календарі та ін. і запитує: А хто повинен ухвалювати про це рішення і на яких основах?

II. Діти оволодівають практичними вміннями і навичками. Це виховний вплив, який спрямовано на формування умінь кожної дитини в руслі загальних виховних цілей. Уміння охоплюють різні сфери життєдіяльності дітей: соціальну, мовленнєву, рухову та ін., тобто їхню кількість урегульовує педагог. Уміння і навички формують шляхом багатократного повторення, приміром – навички письма.

III. Формування основ особистісного розвитку дитини. Відповідно, розвивають мислення та емоції, позитивну мотивацію певної діяльності. Л. Кац розмежувала уміння – від вербальної оцінки готовності – до їх практичного використання. Приміром, учена розрізняє уміння читати від готовності бути читачем. Уміння не дуже потрібні, якщо їх не використовувати у різних видах діяльності. Водночас, готовність до читання

аналогічно не стане у нагоді, якщо дитина не оволоділа відповідними уміннями і навичками. У контексті зазначеного вище, Л.Кац формулює методичну настанову про те, що на кожному віковому етапі дитині слід допомагати одночасно опанувати уміннями і готовністю їхнього використання. І далі вона наголошує, що готовності не можна навчити, натомість, її можна знівелювати, якщо не виявляти чи застосовувати неадекватні методи її формування.

Окремі види готовності є вродженими, скажімо, готовність до навчання чи розуміння своїх переживань; пізнання навколишньої дійсності та налагодження міжособистісних контактів, співпраці з дорослими і однолітками. Здебільшого, такі види готовності є вродженими, водночас, у різних дітей вони виявляються на різному рівні сформованості. Приміром, якщо хочемо, щоб дитина була відповідальною, для неї слід досить часто створювати ситуації, в яких вона виявлятиме її; якщо хочемо, щоб дитина ділилася з іншими певними речами – її слід до цього привчати якнайчастіше: створювати належні для цього умови і моделювати ситуації.

IV. Формування емоційної сфери дітей, як запоруки зародження глибоких почуттів. Чимало емоцій є вродженими, скажімо – страх, злість, неспокій чи радість, однак, найбільш важлива їхня кількість формується на основі особистісного досвіду. Дорослі зобов'язані сприяти формуванню адекватних почуттів дитини, приміром – почуття власної гідності опирається на розуміння дитиною власного поступу вперед унаслідок подолання певних перешкод на шляху досягнення мети.

Узагальнюючи, Л. Кац вважає, що чим меншою є дитина, тим більше уваги слід приділяти формуванню позитивних емоцій і різних видів готовності задля того, щоб завершити цей процес до кінця 5–6 року життя.

Основні засади освіти дітей у концепції Ліліан Кац

Згідно її переконань, Ліліан Кац основними засадами методики дослідницьких проектів вважає наступні. Це:

1. Дитина володітиме самоповагою, якщо ми поважатимемо її. Таким чином, для кожної дитини слід створювати чималу

кількість ситуацій, в яких вона прийматиме самостійні рішення, завершення свого вибору (доведення його ефективності), а також пізнання ціннісних явищ. З кожною дитиною слід розмовляти як із дорослою людиною. У дітей поки що обмежений досвід, однак, мудрості їм не бракує.

2. Чим молодша дитина, тим більшу увагу слід звертати на розвиток її пізнавальної активності в безпосередньому оточенні. Створюючи умови для дослідження явищ у безпосередньому оточенні, забезпечуємо розвиток їх вродженої активності. Програма навчання, яку спрямовано на забезпечення розвитку дітей, повинна уможливлювати ефективне усвідомлення ними значення особистого досвіду. Чим старша дитина, тим більше вона потребує допомоги в розумінні умов життя, досвіду інших людей, які віддалені від неї у часі та просторі.

3. Чим молодшою є дитина, тим важливіше, щоб те, що і про вона дізнається, опиралося на горизонтальні, а не на вертикальні зв'язки і залежності в інформації. Щодо вертикальних моделей повідомлення інформації, вони розглядаються важливими для її моделювання між дитячим садком і школою; першим і другим класами і т.д. Щодо горизонтальних моделей – вони актуальні для моделювання інформації, яка буде потрібною (є потрібною) вже і зараз; під час переходу з дому в дитячий садок чи навпаки і т.д.

4. Кожен педагог, незалежно від вікової групи, в якій він працює повинен вирішити дилему: що важливіше – кількість чи якість? Ця дилема обумовлена наступним: чим більше інформації, умінь і навичок педагог хоче повідомляти, тим менше він зможе зосередити увагу на дітей, відтак, якість опанованого буде незначною. Відповідно, чим менше педагог зосереджений на кількості інформації, тим вищих результатів він зможе досягти в освіті дітей.

Не можливо об'єднати велику кількість з високою якістю, яка б відповідала сучасним вимогам до знань, умінь і навичок дітей. Отож, педагог, який все ж намагається реалізувати такий задум, може знівечити всі попередні досягнення дітей, їхню готовність до використання інформації в різних життєвих ситуаціях.

Наступна настанова полягає у тому, що педагог повинен чітко орієнтуватися на зацікавлення дітей, оскільки саме вони їх позитивно мотивують до занурення у проблему, її поглиблене вивчення навіть у ситуації, коли окремі аспекти пізнаваного складні чи мало цікаві. Зацікавленість світом природи і довкілля загалом, є вродженою схильністю переважної більшості дітей. Для одних більшою, для інших – з меншою силою, однак педагогу слід дбати про розвиток зацікавлення із наймолодшого віку. У контексті зазначеного вище наводимо висновок Л.Кац, яка однозначно схиляється до якості, а не до кількості у навчанні дошкільників. Саме якість слугує формуванню такого рівня готовності, яка задовольнятиме потреби дітей не лише на наступних щаблях навчання, а й у житті загалом.

5. Шкільні завдання не слід ідентифікувати із цілями інтелектуального розвитку. Завдання шкільної освіти є виокремленими і увиразненими фрагментами (порціями) інформації та уявленнями. Інформація, яку надають дітям на засадах “правда-неправда” полишені контексту. Тобто її потрібно засвоїти і виконати певний обсяг практичних завдань.

На жаль, вони не опираються на внутрішню логіку чи поняттєву послідовність (до прикладу, навчання малих дітей днів тижня). Натомість цілі інтелектуального розвитку неподільні із розвитком пізнавальної активності, допитливості, логічного мислення, аналітико-синтетичних операцій, умінь прогнозувати і моделювати гіпотези про причинно-наслідкові зв'язки і залежності у довкіллі та ін. Відповідно, саме з цією метою дітям слід запропонувати завдання пошуково-дослідницького змісту з наймолодшого віку, які сповна забезпечать розвиток їхнього інтелекту.

Щодо старших дошкільників – завдання для них слід добирати за двома підходами. По-перше, вони повинні бути достатньо спрямовані на дослідницьку діяльність і, по-друге – наближені до шкільної типології завдань; чим молодша дитина – тим активніше слід спрямовувати розвиток її інтелекту.

6. В освіті дітей не слід ототожнювати цінність короткотривалих досягнень із довготривалими. Теоретичні й практичні знахідки дослідників з різних аспектів освіти дітей

доводять, що не завжди короткотривалі освітні досягнення дітей сприяють їхньому розвитку відповідно до його перспективних цілей. На перший погляд видається, що уведення у зміст дошкільної освіти немалої кількості шкільних завдань згідно принципу наступності забезпечує дітям у школі чималі успіхи. Однак, порівняльний аналіз спостережень за дітьми, які не відвідували систематично дитячий садок, однак активно залучались до стимулюючих інтелектуальних занять та ігор, що передбачали самостійний вибір завдань і шляхів та способів їхнього розв'язку, тобто брали активну участь у розв'язуванні освітніх завдань, засвідчили значно вищий рівень розвитку, аніж діти – випускники дитячих садків.

7. Молодшим дошкільникам слід забезпечувати якомога більше ситуацій для індивідуального розвитку. Згідно наукових досліджень у маленької дитини, яка перебуває у ситуаціях постійного контакту з дорослими, розмовляє з ними (розмовляють з нею) значно краще розвивається інтелект. Розмова є винятковим видом контактування, оскільки співрозмовники охоплюють широкий спектр міжособистісних інтеракцій: кожен з них реагує на слова та інтеракції іншого, навіть якщо лише посмішкою, нахилом голови, погоджуючись чи заперечуючи сказане. Кожен із співрозмовників активно слухає – і активно взаємодіє в інтеракції. Кожен слухає і намагається зрозуміти значення мовленого словом, поглядом, жестом.

Вроджена схильність дітей до навчання природним способом зміцнюється під час інтеракції дорослими, однолітками, предметами і своїм оточенням загалом тими способами, які забезпечують для них краще взаємопорозуміння, самоусвідомлення і саморозуміння. Дітям слід обстежувати і досліджувати своє найближче оточення, в якому слід вчитися і презентувати одержані результати. А це – оповідання, малюнки, фото і відеоматеріали, моделювання конструкцій, моделей тощо.

Для вище зазначеного повинна бути забезпечена основна умова – треба мати про що розмовляти. Тема розмови повинна бути для всіх її учасників значущою, важливою, актуальною. Не обов'язково порушена тема повинна бути екзотичною чи фантастичною, однак, завжди – цікавою; приміром – торкатися

нових зацікавлень, які педагог формує у дітей. Для того, щоб обрати тему для довготривалих розмов, педагог послуговується методом проектів. Саме його технологія передбачає багатократні спостереження і пошуково-дослідницьку діяльність з тими об'єктами і процесами, які відбуваються у найближчому оточенні дітей.

8. Діти навчаються не лише в іграх, а й під час дослідів і експериментів. З моменту народження найбільшу частину часу дитини відведено пізнанню навколишнього світу, інших людей. Водночас діти не лише є зацікавленими, а й самі для оточуючих є цікавими. Їхні зацікавлення виражаються у дослідженні предметів і явищ, які відбуваються у найближчому довір'ї. Чимало часу діти відводять на експериментування, вирізування, моделювання, конструювання. Активність дітей – вроджена, відповідно, програму освіти дітей уже змалку слід орієнтувати на залучення до всебічного і старанного обстеження, що, власне, обумовлене використанням методу проектування.

9. Чим молодші діти, тим більшої допомоги вони потребують задля формування соціальної компетенції. Існує чимало наукових фактів із матеріалів досліджень психоневрологів США, які однозначно стверджують про те, що основи соціальної компетенції повинні бути сформованими до початку шостого року життя. В іншому випадку, дитині загрожує соціальна дезаптація. Дослідниками США також доведено, що наслідки дезаптації негативно впливають на життя дитини впродовж усього шкільного періоду, а також, і під час працевлаштування, створення сім'ї, виконання батьківських обов'язків та ін. Таким чином, формування означеної компетенції повинно відбуватися своєчасно – впродовж перших п'яти-шести років життя.

10. Діти повинні відводити чималий час на дослідження явищ, які відбуваються у найближчому довір'ї. Обов'язок дорослих полягає в тому, щоб спрямовувати увагу та зацікавлення дітей на важливі теми для інтелектуального розвитку. Отож, діти повинні мати достатньо можливостей для проведення глибоких пізнавальних дій і розв'язування завдань упродовж тривалого часу. Таким способом дитина розширює свої

пізнавальні інтереси, знайомиться з механізмами певних дій, дізнається звідкіля і як з'являються предмети? Як за ними доглядати? Як працюють дорослі? У чому полягає циклічність явищ? Які знаряддя праці та матеріали слід використовувати у праці? Як слід дбати про безпеку інших і свою теж? та ін.

Зазначені вище засади є основними в концепції Л.Катц щодо організації освіти дітей дошкільного віку.

VII.4. Освітнє середовище для реалізації методу проекту

Для впровадження в навчально-виховну практику описаних вище засад обов'язково слід створити дидактико-розвивальний простір (середовище). Особлива роль у цьому належить педагогу, який несе пряму відповідальність за освітню атмосферу в роботі з дітьми всіх вікових груп. Моделюючи такі інтеракції між дітьми, спонукає їх до ініціативності в опануванні новим досвідом, заохочує до самостійності й творчості, стимулює індивідуальні прояви активності, дбає про неї, щоб діти почували себе безпечно. Середовище, яке сприяє залученню дітей до пошуку нових джерел інформації та дій вирізняється низкою характеристик. А саме, це:

- Якість життя групи. Відповідно до цієї особливості, всі рівнозначно відповідальні за те, щоб у групі панувала взаємовідповідальність і взаємодопомога та безпечність.
- Пошана прав дітей (дитини) і педагога (педагогів), а також дітей з особливими освітніми потребами.
- Правильна організація щоденного життя. Спільні правила для всіх, як от: “прибираємо після себе”, “не витрачаємо задарма матеріали”, “допомагаємо іншим” та ін. Педагог допомагає дітям додержуватись правил, використовуючи прийоми нагадування, заохочення, стимулювання (приміром, піктограми на картках), а також планування спільних колективних справ.
- Чітко означені очікування, які спільно обговорені та узгоджені на основі ухвалених правил, які поширюються на всіх.

- Взаємодія цілей і відповідальності за їхнє досягнення. І педагог, і діти повинні відчувати, що діючи в одному об'єднанні (дружині, мікрогрупі, ланці) обирають спільний шлях для вирішення завдання. Діти висловлюють свої пропозиції, беруть участь в їхньому обговоренні і, відповідно, відчувають відповідальність за успіхи (прорахунки) у вирішенні завдань проекту.
- Високий рівень культури в групі. З-поміж ціннісних орієнтацій, які домінують у групі та у спілкуванні між її учасниками, увиразнюються взаємодопомога, підтримка, співпраця, спільне вирішення завдань.

Структура дослідницького проекту

У природничо-екологічній освіті дошкільників дослідницька діяльність посідає чільне місце, особливо у руслі зазначеного вище. Розглянемо розлогіше досвід роботи з дітьми у дитячих садках Польщі та увиразнимо особливості впливу педагога на її організацію і перебіг.

I-й етап – початок проекту – полягає у виборі теми і підготовці до його початку. На цьому етапі важливо зацікавити дітей діяльністю і з'ясувати рівень їхньої обізнаності з інформацією, яка є дотичною до теми проекту та зафіксувати перші запитання, що виникли практично, спонтанно. Іноколи такі запитання опираються на попередній досвід дітей, а іноколи – їх спонукає до цього педагог. На початку діти дискутують, оглядають обладнання, обстежують його, а також під час цього діляться своїми враженнями та історіями. Педагог уважно спостерігає за дітьми, діагностує їхню обізнаність і фіксує запитання та гіпотезу. Так з'являється алгоритм діяльності – графічна презентація взаємозв'язків, асоціацій, запитань, підгіпотез. Відповідно, на I етапі повинно бути підготовлене наступне:

- тема проекту згідно із зацікавленнями дітей чи з ініціативи педагога;
- оцінка рівня обізнаності дітей з темою;
- обґрунтування рішення про початок проекту;
- укладені поняття, які ілюструють перебіг змісту проекту;

– картка (альбом) реєстрації намірів і очікувань.

II-й етап – реалізація проекту – пошуки відповідей на поставлені запитання шляхом занурення у проблему. На цьому етапі діти спільно з педагогом планують різноманітні дії задля доведення гіпотези; нагромаджують дані, інформацію, планують і виконують експерименти, різні види праці тощо. На цьому етапі вони фотографують та реєструють перебіг спостережуваного, укладають графіки чи таблиці, конструюють моделі, дискутують, ставлять нові запитання, поглиблюють свої уявлення на основі розуміння тих явищ, які досліджують. У такій діяльності діти наслідують один одного, взаємонавчаються, спілкуються, а роль педагога полягає у моніторингу (не керівництві) процесу, забезпеченні матеріалами, допомозі в організації досліду чи спостереження, його проведенні.

Педагог не виконує обов'язків того, хто проводить чи спонукає дітей до проведення дослідів – він опікується ними і забезпечує належні умови. Педагог не повинен доводити дослід до завершення і одержання очікуваних результатів, оскільки це завдання для дітей.

На II етапі слід реалізувати наступне:

- дослідницьку діяльність дітей;
- підготувати та реалізувати заняття, зустрічі з фахівцями, забезпечити співпрацю з батьками;
- обстеження об'єктів, проведення дітьми експериментів;
- презентацію одержаної інформації за допомогою малюнків, опису, конструювання, в іграх-інсценівках, пантомімі та ін.;
- зіставлення одержаних результатів із попередньо укладеними поняттями, доведення актуальності нової інформації, постановка нових запитань для подальшої діяльності.

III-й етап – завершення проекту, а саме – підсумок виконаних завдань і презентація результатів. На цьому етапі діти взмозі відтворити уявно увесь процес пошуку відповідей на запитання; проаналізувати і синтезувати важливу для них інформацію; підготувати різні форми презентації підсумкових матеріалів. Роль педагога полягає у підтримці активності дітей, взаємообміну думками і враженнями. Педагог не готує презентацію, однак забезпечує умови для презентації дітей, а

також фіксує їхній поступ у рівні обізнаності з темою проекту, опануванні новою інформацією, загалом – у розвитку кожної дитини.

Кожен проект збагачує не лише дітей, а й педагога, отже він має чимало шансів для професійного самовдосконалення.

У підсумку III-го етапу слід забезпечити:

- кульмінацію проекту, взаємообмін інформацією, досягненнями дітей і педагога;
- святкування успіхів усієї групи та особливо активних і творчих дітей, педагога і батьків, які були залучені до співпраці;
- аналіз проекту педагогом з т.з. досягнень і якості виконаних завдань.

Структурні елементи проекту

Відповідно до методики дослідницьких проектів, на кожному етапі діти виконують п'ять видів діяльності, які сприяють успішному вирішенню завдань проекту. Це: дискусія, праця на ділянці (кутку природи, парку та ін.), презентація одержаних результатів, дослід і відтворення (аналіз, опис, характеристика) процесу. Чому саме вони складають структуру проекту? Передусім тому, що чітко визначена структура забезпечує дітям певні і доречні обмеження: вони виконують не те, що хочуть, а те, що вимагає від них проект. Водночас чітка структура проекту увиразнює очікувані результати, яких повинні досягати діти не лише у загальному підсумку, а й поетапно.

Кожен структурний елемент проекту змінюється на кожному етапі відповідно до того, як змінюється рівень виконання завдань і одержання очікуваних результатів.

Наводимо у таблиці структурні елементи проекту та їхні функції на кожному етапі.

№	Елемент	Етапи		
		I-й	II-й	III-й
1.	Дискусія	Обмін власним	Підготовка діяльності на	Підготовка до взаємообміну

		досвідом, інформацією про обрану тему проекту.	ділянці (парку, полі); підготовка дослідів; підсумки підготовки; збагачення рівня своєї поінформованості з темою на основі читання літератури, розмов із фахівцями та ін.	власним досвідом, історіями і результатами проекту; підсумки і оцінка проекту.
2.	Праця на ділянці	Розмови дітей з батьками та іншими дорослими, приміром, фахівцями	Реалізація дослідів на ділянці чи у приміщенні; пошуково-дослідницька діяльність з участю дорослих	Оцінка якості проекту запрошеними фахівцями (експертами)
3.	Репрезентації	Малюнки, історії, описи, конструкції, ігри; обмін інформацією між дітьми	Занотовування інформації про досліди; малюнки та історії, діаграми, карти, листки понять, для представлення інформації, про яку діти дізналися з дослідів	Підсумок різних етапів діяльності за проектом; відбір цікавих матеріалів, взаємообмін ними та іншими результатами проекту
4.	Досліди	Формування запитань,	Доведення гіпотез; дослідів	Обговорення доцільності

		проблем на основі того, що діти знають і що хочуть зізнатися	в докiллі та в інших ситуацiях (примiщення д/с, зала); формулювання наступних запитань для дослідiв	постановки нових запитань, якi будуть важливими для наступних проектiв
5.	Вiдтворення процесу	Повторення i взаємообмiн iнформацiєю про проект	Взаємообмiн iнформацiєю; репрезентацiя нової iнформацiї з дослідiв; фiксацiя результатiв проекту (фотографiї, малюнкiв, iлюстрацiй)	Пiдведення пiдсумкiв про те, чого дiти навчилися; про те, якими навичками опанували; про те, що необхідно запланувати на майбутнє. Виставка фотографiй i малюнкiв кiнцевих результатiв

Метод проектiв вирiзняється з-помiж iнших низкою особливостей, якi обумовлюють його широке впровадження в природничо-екологiчну освiту дiтей. Передусiм, метод проектiв формує дослідницькi та пiзнавальнi умiння i навички дiтей. А саме:

- обстеження i постановки запитань;
- формулювання гiпотез (припущень);
- теоретичного обґрунтування причин i наслідкiв явищ;
- доведення фактичної iнформацiї емпіричними методами;
- розвиває довготривалу пам'ять;
- усвідомлення значущості графічних i модульних символiв, тематичних i графічних записiв.

Під впливом методу проектів формується емоційно-почуттєва сфера дітей, соціально значущі якості та вміння. Це:

- вести дискусію із собою задля прийняття рішення;
- адекватного реагування на критику;
- співучасті у завданнях та відповідальності за їхнє виконання;
- витривалості у виконанні завдань;
- взаємодопомоги і взаємопідтримки.

Метод проектів логічно інтегрується з іншими методами, які рекомендовані для реалізації освітніх завдань, згідно чинних програм для дитячих садків.

Доречно зауважити, що у практичній діяльності педагогів Польщі цей метод є в числі пріоритетних і перспективних.

У тематиці проектів, які позитивно впливають на якість природничо-екологічної освіти дітей дошкільного віку обирають насамперед такі, які сприяють формуванню інтелектуальних операцій, необхідних для пізнання і розуміння себе, об'єктів і явищ найближчого оточення.

VII.5. Досвід Інституту Малої Дитини ім. Астрід Ліндгрєн

У досвіді діяльності педагогів Польщі нагромаджено чимало прикладів практичної діяльності з дошкільниками, які свідчать про інноваційність освіти уже на її перших щаблях. У посібнику наводимо лише два приклади за матеріалами діяльності педагогів, які у березні 2015 року брали участь у семінарі в Малій Дитини ім. Астрід Ліндгрєн

Щодо самого Інституту Малої Дитини ім. Астрід Ліндгрєн (ІМД) зауважимо, що він є позаурядовою організацією, яка з 1993 року працює виключно над проблемами розвитку та освіти малюків. Основну мету діяльності його співпрацівники убачають у формуванні культури дитини з наймолодшого віку, як інтегрованої частини демократичного суспільства. Інститут обстоює значення періоду дошкільного дитинства і якісної освіти для гармонійного розвитку майбутніх громадян.

Майже двадцять років у цій установі зреалізовано безліч проектів на різних рівнях – локальному, регіональному і

міжнародному. Авторські програми Інституту спрямовані на забезпечення різностороннього формування особистості з моменту її народження – до досягнення десятирічного віку, а також на участь у такому процесі родини, закладів освіти (дитячий садок, початкова школа) та всіх інших інституцій, під впливом яких живе і формується картина світу малої дитини.

ІМД у своїй діяльності поєднує найновіші знання, результати психолого-педагогічних досліджень здобутки практиків упродовж довготривалої діяльності. Інтердисциплінарний колектив фахівців (психологи, педагоги, вихователі дитячих садків, соціологи, вчителі та ін.) працює задля підтримки авторських інноваційних концепцій, які сконцентровані на перспективних напрямках розвитку маленької дитини.

Практично із 2005 року колектив Інституту інтенсивно розробляє методологію процесів навчання дітей згідно рекомендацій Ліліан Кац, особливо, в руслі її методики проектів. Приміром, упродовж 2005–2008 рр. професор Л.Кац організувала навчання колективу ІМД і чотирьох дитячих садків у м. Познані (№№ 42, 77, 87, 135), а також підготувала чотирьох тренерів-фахівців у царині проектування освіти дітей та популяризації цього методу. До 2015 року ІМД забезпечив докваліфікацію понад 200-ста вихователів дитячих садків і вчителів початкових шкіл щодо реалізації методу проектування, в т. ч. дослідницької діяльності дітей за Л. Кац. Співпрацівники ІМД підготували чимало публікацій в контексті зазначеного вище і оприлюднили їх у виданнях Польщі та за рубежем. ІМД постійно удосконалює тематику методу проектування дослідницької діяльності дітей, забезпечує моніторинг якості їх освітніх досягнень і вивчає та узагальнює експериментальні матеріали дитячих садків №№42 і 87 м. Познані.

Розглянемо дещо розлогіше досвід роботи вихователів згідно зазначеного вище і розпочнемо його аналіз із створення природного довкілля. Згідно концепції Л. Кац, таким довкіллям є найближче оточення маленької дитини, в якому вона набуває особистого досвіду; воно є частинкою її інтегрованого світу, захоплюючим і загадковим, що спонукає до спостережень та

організації дослідів і експериментів. Завдяки тому, що таке довкілля наповнене різноманітними об'єктами, між якими відбуваються незчисленні процеси, діти постійно запитують, висловлюють гіпотези (припущення), організовують різні вправи та види діяльності.

Досить переконливими прикладами використання методу проектів задля пізнання природного довкілля пропонуємо розглянути такі два, як от: “Маленькі тварини” і “Тіло людини”. Ці проекти були зреалізовані в різних вікових групах у двох дитячих садках м. Познаня – № 87 ім. Яцуся і Агаткі та № 42 “Квіти Польщі”.

Проект “Маленькі тварини”

Мета проекту: розвивати зацікавлення дітей і поглиблювати їхні уявлення про найближче природне довкілля; виховувати позитивне ставлення і бажання захищати тварин.

Місце реалізації: дитячий садок № 87 (м. Познань).

Вікова група: діти 3 – 4-річного віку.

Час перебігу: 5.V. – 18.VI. 2014 року.

Вихователі: Магдалена Висоцька, Йоанна Джимала.

Вибір теми обумовлений зацікавленнями дітей і порою року. Весна сприяє тому, щоб максимально зацікавити дітей явищем пробудження живої природи. Діти щодня пізнають нові об'єкти природи, в т. ч. мешканців ділянки дитячого садка. Побачивши щось нове для себе, а, насамперед – маленьку тваринку, супроводжує своє відкриття голосними вигуками: “Дивіться! Дивіться!”. Найбільший інтерес дітей збуджують мурашки, сонечко семи (п'яти) крапкове, гусениця, різні жучки, дощові черв'яки. Спершу, діти обстежують місця їхнього поширення. Для чіткості аналізу досвіду виокремимо у його структурі кілька фаз.

Відповідно, на I-й фазі проекту, діти нагромаджували загальні уявлення та поглиблювали свою поінформованість про малих тварин; конкретизували, а які саме тваринки живуть на ділянці дитячого садка? Так були започатковані перші спостереження (приміром – гусениці з'їдають листки на деревах і кущах) і сформульовані запитання (приміром – як смакує гусінь,

яку з'їла пташка?). Діти, пізнаючи безпосередньо об'єкти і явища природи, повинні не лише побачити, а й доторкнутися, понюхати, послухати.

Куток проектування дослідницької діяльності

Передбачаючи впровадження методу проектування, дітям створили умови не лише для необмеженого пізнання ділянки, а й були організовані спільно з ними і з батьками кутки проектування дослідницької діяльності. У ньому розмістили обладнані ємкості з живими об'єктами: мурашник у широкому скляному посуді, в якому були дорослі мурашки та їхні личинки; банки із живими дощовими черв'яками, слимаками, гусеницями, личинками комах. Куток оформлено фотографіями і моделями тваринок, відповідним обладнанням (лупи, мікроскопи, прозорі банки – колби, коробочки із скляними прозорими кришками, які візуально збільшують їхній вміст, книги, атласи, альбоми). Такий куток розглядали важливим чинником зосередження уваги дітей на пізнаваному, ініціатором розмов, спонукою до спостережень, постановки запитань, збудження і стимулювання зацікавленості дітей тематикою проекту.

Тематика поінформованості дітей про малих тварин

На основі виконуваних у кутку проектів спостережень та інших видів діяльності, вихователька з'ясовує стан обізнаності дітей з малими тваринами.

Наводимо приклади висловлювань дітей:

- мурашки – це найменші тварини на цілому світі;
- тваринка, яка має на крилах кольорові цятки – це...;
- є павуки, які вміють ходити по павутинні;
- скоролупка слимака схожа до хвоста хамелеона;
- вуж повзає, гусениця ходить, а коник може стрибати і є зелений;
- слимаки – це маленькі тваринки;
- коник заплутався у павутинні і з'їв павука;
- не можна їсти черв'яків;
- оси, коли нервові, хочуть ужалити людину;
- мухи літають;

- є тваринки, які світяться. Це світлячки;
- так як люди ростуть, так і тварини ростуть;
- діти – малі, а бабусі та дідусі – великі.

Водночас у дітей виникали перші запитання:

- Чому гусениця загортається в листок?
- Де мурашки мають у мурашнику кухню?
- Чи мають мурашки ванну? Підвал?
- Чому мурашки ходять на шістьох ногах?
- Чому сонечко червоне і має чорні крапки?
- Чому павуки ходять по павутині?
- Чому коник заплутався у павутину?
- Чому гусениця перетворюється в метелика?

Діти самі визначили, де вони будуть шукати відповіді на запитання. Їхні пропозиції:

- на ділянці, в парку, на Вільдзі (район, в якому розташований дитячий садок);
- в магазині з комахами;
- у дідуся Мітка; у мами і в тата; у книжках;
- у фільмі “Мікрокосмос”.

На завершення I фази проекту сформульовані такі висновки:

- для дітей були створені всі необхідні умови для розвитку їхніх зацікавлень об’єктами природи;
- діти пізнавали малих тварин у найближчому оточенні дитячого садка;
- проведено цільові, організовані та спонтанні спостереження за об’єктами природи;
- діти задавали запитання і формулювали гіпотези з приводу побаченого.

Мурашки.

У наступній фазі проекту діти шукали відповіді на свої запитання, зіставляли висловлені гіпотези. Насамперед, шукали відповіді на запитання, дотичні до мурашок. У пошуках використовували обладнання для досліду: збільшуваче скло, лопатки, лупи. Обстежували, який зовнішній вигляд мурашника? Як мурашник виглядає зсередини? Як сконструйовані “коридори” у мурашнику? Звернули увагу на те, що мурашки зібрали всі

личинки, які знесла їх “королева”. Нажаль, не вдалося побачити самої “королеви”. Інформацію про неї спільно з вихователькою відшукали у книжках. Дізналися, що “королева” мурашок живе так:

- відкладає яйця і це її праця (робота);
- вона нічим не займається, а прості мурашки приносять їй їжу;
- королева має велику голову;
- королева, якщо не буде працювати, нічого не буде мати;
- королева велика.

Одного дня діти звернули увагу на те, що у мурашнику в банці зникли личинки. Вони поставили запитання про те, що трапилося з личинками мурашок?

Наводимо приклади припущень з цього приводу:

- хтось їх вкрав і заховав;
- могли втекти;
- утворилися з них мурашки;
- вони всі є всередині;
- заховалися глибше.

На основі проведених спостережень діти могли ці припущення перевірити, сформулювати відповіді на поставлені вище запитання:

- Мурашки не мають ванни. У них немає навіть горщика, вони пісяють у мурашнику так, як інші тварини.
- У мурашнику звивисті коридори. Вони такі для того, щоб мурашки могли швидко ходити, входити і виходити з мурашника.
- Мурашки роблять мурашник з листя, гілочок і всього, що знайдуть.
- У мурашнику є личинки і яйця, з них виходять маленькі мурашки.
- У мурашнику мурашки мають коридори, складальню для яєць; мурашник тріскає і мурашки втікають до іншого мурашника і будують його.

Під час проекту діти віддзеркалювали свої уявлення в іграх, різноманітних конкурсах, вони також будували штучний мурашник із шнурків, трубочок для коктейлю і дерев’яних паличок у приміщенні групової кімнати.

Візит експерта

Діти задавали запитання про сонечко, метеликів, мурашок, гусениць, слимаків.

- Чому коник стрибає?
- Чому комахи є такі маленькі і такі великі?
- Чому сонечко літає?
- Чому метелики мають кольорові крила? та ін.

У пошуках відповідей звернулися до експерта з Міністерства Метеликів з Нового ЗОО в Познані. Він приніс дітям метелика, жука, павука, коника. Від експерта діти дізналися про те, що павук не шкідливий і що всі павуки, окрім тих, які живуть над водою, снують собі павутину, оскільки експерт “зачарував”, щоб на пальчику була павутина.

Павуки і павутиння

Зустріч з експертами посилила увагу дітей до павуків і павутиння: з особливим інтересом обстежували живих павуків у кутку проектування дослідницької діяльності; під час ігор на ділянці дитячого садка дітям вдалося виявити павутиння на гілках дерев. Діти запитали: А скільки ніг має павук? Надалі діти висловили припущення: 10; 6; 8, а надалі перевіряли їх шляхом детального розгляду павуків. Насамкінець намалювали павуків різної величини і поставили виховательці низку запитань. А саме:

- Чому павуки ходять по павутині?
- Чому павук ходить по павутині і не приклеюється до неї, а коник навпаки – приклеївся?

З ілюстрації в енциклопедії (наприклад, “Велика книга про тварин”) при допомозі виховательки діти дізналися про те, що у павуків є двох видів павутина – така що клеїться і така, що не клеїться. Павук спочатку снує павутину неклею і вільно пересувається по її нитках (променях), а надалі вплітає у них клейкі нитки – промені. Коник потрапив у клейке павутиння.

По цьому діти вирішили самі створити таке павутиння. Нитками (променями), що були без клею обрали вовну, а тими, що клеїлися – прозорий скотч. Збудували павутиння і зі шнурка та прутиків.

У пізнавальній діяльності діти використали різноманітне обладнання – лупу, коробочки зі скляними прозорими

покришками, що збільшують вміст, мікроскопи. Особливу увагу вони звернули на те, що:

- у мухи великі очі;
- крила у мухи середньої величини;
- на роті муха має червону трубку;
- муха дуже схожа до літаючої мурашки;
- муха чорна;
- муха має очі, як гігантські гудзики.

Гусениця і нічні метелики

Якогось дня дівчинка принесла в дитячий садок гусеницю, яку вона знайшла по дорозі. Її вмістили у банку в кутку проектування і два дні годували її листками яблуні. Вночі гусениця загорнулася в листок і чотири тижні перебувала в коконі. Неочікуваною новиною в проєкті стала трансформація гусениці в метелика.

У нас народився метелик! Любимо метеликів! – вигукували діти. І хоча самого виходу метелика з кокона вони не побачили, все ж змогли звернути увагу на те, як метелик висушував свої крильця.

Новина стала причиною для роздумів над пошуком відповіді на запитання: Чому гусениця загортається у листок? Як гусениця перетворилася в метелика? Діти відповідали таким чином:

- насамперед загорнулася в цей листок, зайшла в листок і була малесенька. Треба чекати довго – довго. І відкриється листок і буде готовий метелик. Думаю, що так зробив. Далі не знаю, як було...;
- загорнулася в листок, спала і спала, не могла дочекатися, коли нас побачить! І вийшов метелик! І радіє чорний метелик з мого свята!;
- спала ця гусениця і почула, що може вийти надвір, і вийшла, і побачила, що перетворилася в метелика!;
- насамперед гусениця загорнулася в кокон, а потім вийшов чудовий метелик.

Для дошкільників ця подія стала великим святом: добирали ім'я для метелика; у книжках вони вишукували інформацію про таких метеликів за їхнім зображенням; розповідали про думки

гусениці, а потім метелика; конструювали для себе кокони з косинок, шарфів і паперу. Про те, що потрібно для життя метелика, діти дізнавалися з книжок. Оскільки вони не могли нагодувати його тим, що він любить, вирішили відпустити на ділянку дитячого садка, щоб він знайшов собі сам щось їстівне.

Слимаки

В акваріумі (без води) поселили кольорових слимаків, які є досить цікавим об'єктом для спостережень і дослідів дітей різного віку. Попередньо пригадати, що їх слід годувати, напувати і виводити на прогулянку.

У II-й фазі проекту діти виконували такі дії:

- самостійно шукали відповіді на запитання, доходили до чітких уявлень про те, що прагнули віднайти;
- організовували цільові спостереження за тваринами: знайомилися з умовами і місцем їхнього проживання; розглядаючи зовнішні особливості та встановлювали відмінності; характеризували їхню поведінку, особливості пересування; висловлювали припущення: що буде, якщо...
- добирали інформацію у куток проектування дослідницької діяльності з книжок, на ділянці дитячого садка, на фотографіях, моделях тварин, запитували експерта, обмінювалися взаємною інформацією;
- вчилися правильно ставитися до малих тварин: оберегати, захоплюватися ними, допомагати;
- долати упередження у ставленні до малих тварин, страх і побоювання щодо їхнього обстеження і контактування з ними, а також увиразнювали їхні позитивні характеристики.

На завершення проекту слід сформулювати висновки і презентацію одержаних результатів. Відповідно, діти підсумували уявлення, якими опанували та новий досвід, який здобули: кожна дослідницька дія (проект) має свій початок, етап реалізації та завершення. Оскільки цей проект уже був третім, діти без утруднень організували його підсумки та презентацію. Насамперед, вони вирішили показати і похвалитися своїми досягненнями з дітьми з інших груп вибрали будову і “діяльність” павутини; показ тварин у коконах; опис життя

мурашки та функціонування мурашника; опис сонечка та його особливостей.

Після того, як діти уклали свої вироби (результати праці), виготовлені під час проекту (малюнки, фотографії, моделі, картинки, плакати та ін.) запросили дітей з інших груп дитячого садка. Спільно під час розмови з'ясовували найхарактерніші особливості життя і функціонування малих тварин.

На III-й фазі проекту діти забезпечували наступне:

- поглиблювали свої уявлення, взаємообмінювалися ними у розмовах;
- презентували свої роздуми, обґрунтовували припущення;
- ухвалювали рішення, обстоювали власний вибір;
- виконували роль керівника дослідів;
- переживали задоволення від виконаних завдань і втіху від одержаних результатів.

Під час діяльності дітей над темою проекту спільними зусиллями вдалося виконати всі передбачені завдання і досягти його мети. Додатково до основної мети вихователі працювали над формуванням активності дітей, які вирізнялися пасивною поведінкою і потребували додаткового стимулювання.

Самостійне пізнання і відкриття таємниць у світі природи в неподільній єдності з позитивними емоціями та переживаннями сприяли розкриттю зацікавлень дітей, вихованню наполегливості у подоланні утруднень, впевненості у власних силах і можливостях, готовності колективно працювати і допомагати один одному.

Проект “Тіло людини”

Мета: опанування уявленнями про будову тіла людини і діяльність його органів: формування умінь співпрацювати в групі з однолітками.

Місце проведення: дитячий садок №42 (м. Познань)

Вікова група: діти шестирічного віку

Час проведення: 21.X – 16.XII 2013 року.

Вихователі: Барбара Грика, Марія Пліхта.

Вибір теми проекту обумовлено дискусією з дітьми та їхніми зацікавленнями. У 2013-2014 навчальному році вихователі приступили до роботи в цій віковій групі, потенціал її вихованців

було з'ясовано під час розмов з дітьми та співпраці з ними. Перший проект спрямували на інтегрування групи, тренування спеціальних умінь дітей, зміцнення почуттів їх власної гідності, а також усвідомлення можливостей досягнення успіхів у дослідницькій і творчій діяльності.

Тема “Тіло людини”, зацікавивши дітей, спонукала їх до пригадування досвіду про перебування на прийомі у лікаря, про спостереження за поведінкою інших дітей і дорослих людей.

На I-й фазі проекту діти почали шукати якнайбільше різноманітної інформації і задоволення свого зацікавлення порушеною темою. Найбільшу увагу дітей привертає діяльність людського тіла, його окремих частин, як така діяльність виглядає в організмі сукупно: Як рухаються ноги?, руки? Як це виглядає?

Труднощі виникають під час самостійних пошуків відповідей на запитання, відповідно ключовим моментом постає обладнання кутка дослідницької діяльності в руслі обраної проблеми.

Насамперед, було встановлено контакт із початковою школою і взято на тимчасове використання книги, таблиці, фотографії, модель корпусу людського тіла із знайомими внутрішніми органами. Діти уважно розглядали ці матеріали, також приносили з дому в дитячий садок дотичні до них матеріали, як от і ілюстрації із журналів, атласи, інші експонати пов'язані тематично із здоров'ям людини, її тілом; переглядали фільм і грали в творчі ігри на медичну проблематику.

Вихователі унаслідок такої діяльності дітей встановили рівень їхньої обізнаності з дотичною до проекту інформацією, її емоційне сприйняття і готовність репрезентувати її зміст, виконувати на такі теми малюнки тощо. Відтак, було укладено поняттєве поле проблеми пошуку, що дозволило увиразнити такі уявлення дітей:

- Людині потрібне серце.
- Людина не може жити без судин.
- Мигдали можна вирізати.
- Людина мусить їсти овочі і фрукти для того, щоб бути здоровою.
- В організмі людини є стільки клітин, скільки зірок на небі.

У процесі укладання поняттєвого поля проблеми зав'язалася дискусія про будову тіла людини і діти почали висловлювати думки з цього приводу: називали частини тіла, їхні функції. Відповідно поняттєве поле суттєво розширила, оскільки до кожного із понять вдавалися багатократно впродовж діяльності над проектом. Діти ставили запитання, які виникали з приводу маловідомої інформації. А саме:

- Як легені мають сил, щоб дихати?
- Як це все, що є всередині людини, працює?
- Як діє спина, що ми можемо нагинатися?
- Як працюють ноги, що ми можемо копати м'яч?
- Як працює серце?
- Де людина має мозок і як він працює? Та ін.

Після кожної розмови чи зустрічі з експертом кількість запитань урізноманітнювалася, на окремі, діти вже одержали відповіді, а інші вчилися задавати, щоб одержати нову інформацію. Діти взаємно обмінювалися інформацією про те, де можна відшукати відповіді на запитання, це:

- В лікарні;
- У лікаря в кабінеті;
- У ларинголога;
- Дома;
- У комп'ютері.

На II-й фазі проекту було виконане дослідницьке завдання з метою поглиблення теми і пошуку відповідей на поставлені запитання. З дітьми проведено чимало занять, у т.ч. на ділянці дитячого садка задля пошуку відповідей про рухи окремих частин тіла.

У зв'язку з тим, що скелет людини викликав найвищу зацікавленість (як відбуваються так, що людина може згинати ноги, руки, плечі, спину та ін.) вихователі організували цільову прогулянку в кабінет реабілітації. Здебільшого діти не були обізнані з таким профілем медичних послуг і лише одна дитина мала потрібний досвід. Вона розповіла про те, чим займаються пацієнти в реабілітаційних кабінетах, продемонструвала вправи, які вона виконує для зміцнення ніг і плечей. Надалі діти відвідали

такий кабінет і після прогулянки назвали нову інформацію, з якою ознайомилися:

- У кабінеті були драбинки; різні кістки; стілець для занять із зміцнення м'язів ніг; ванни для ніг, коли вони болять; велосипеди і бігові доріжки; масажне ліжко і т.д. В розмові з дітьми з'ясовували, що ще вони хочуть побачити і якого лікаря відвідати; дітям запропонували скласти скелет людини з глини, а після його розгляду відвідати шкільний медичний кабінет і там ще раз проаналізувати його будову на спеціальній моделі. Згодом дітям було запропоновано розглянути скелет у комплекті із органами людського тіла, оскільки їх зйомник варіант суттєвого зацікавив кожну дитину не лише зовнішнім виглядом органів, а й їхніми функціями, особливостями діяльності в дитячому і в дорослому організмі.

Водночас із моделлю скелета зі зйомними органами дітям запропонували набір одягу, який можна одночасно одягати на модель і на себе як на “живу” модель. Такий зміст діяльності з дітьми забезпечить суттєвий освітній результат, адже з дітьми вдалося обговорити не лише назви одягу, а й матеріали, з яких його виготовляли; коли і що слід одягати і чому; як різняться одяг жіночий і чоловічий, чому?

Наступний візит було заплановано до дантиста, оскільки там працювала мама одного із вихованців. Діти підготували для розмови низку запитань, які у них виникали під час відвідування стоматолога. Приміром:

- Як росте постійний зуб?
- Що робиться в роті, коли випадає зуб?
- Де знаходиться зуб двійка? Четвірка?
- Що відбувається в роті, коли випадає постійний зуб?
- Як зробити пломбу?
- Що зробити, коли із зуба тече кров?

На пропозицію дітей вихователька прочитала оповідання про будову і діяльність людського ока. Особливий інтерес викликала будова і функції зіниці ока, особливо під впливом світла, коли діти почали дивитися на настільну лампу, ліхтарик у затемненому приміщенні; діти описували власні спостереження

за оком, обговорювали свої припущення щодо впливу світла на зіницю, чому вона зменшується під впливом яскравих променів. На підставі спостережуваного діти висловили кілька припущень:

- Світло має у собі щось таке, що впливає на зіницю?
- Ліхтарик має магніт, який впливає на око.

Діти запитували, де і як можемо переконатися про те, що зіниця під впливом світла зменшується і запропонували здійснити такі заходи:

- Відвідати кабінет окуліста;
- Знайти цікаву інформацію у книжці, щоб спільно її прочитати.

Ці заходи стали наступними в проекті; діти активно шукали інформацію з ілюстраціями; розглядали в дзеркалі свої очі; приглядалися до очей своїх однолітків; фотографували цікаву інформацію; виконували малюнки та ін. на наступний тиждень відвідали окуліста і заклад із оптичними приладами. Заздалегідь вони підготували низку запитань, а саме:

- Для чого в оці є зіниця?
- Чи хворіють очі?
- Як працює зіниця?
- Чому очі бачать?
- Коти бачать так само як люди чи по-іншому?
- Як відбувається так, що очі відкриваються і закриваються?

Упродовж цього проекту дітей зацікавило дихання людини і в руслі такого зацікавлення вони поставили низку запитань.

А саме:

- Людина не може жити без легенів.
- Не можна жити без повітря.
- Як працюють легені?
- Не слід затуляти ніс.

Тією тематикою діти особливо зацікавилися і почали активно затуляти ніс, щоб переконатися у достовірності останньої поради. Саме у такий спосіб були організовані дослідження на запитання про значення повітря.

Невдовзі з ініціативи дітей було відвідано медичний кабінет задля перевірки механізму діяльності легенів. Дітей зацікавили такі особливості:

- Легені рухаються.
- У людини є дві легені.
- Здорові легені червоного кольору, а хворі – чорного.
- Легені збільшуються, коли в них набирається повітря: “вдих” – “видих”.

Надалі діти працювали з інтерактивною книжкою про будову тіла людини. Її розмістили на особливому місці в кутку проектування. Чималу увагу у ній привернув язик: діти були захоплені висуванням свого язика і язика в їхніх однолітків. Найбільшим відкриттям стало те, що язик відчуває смаки: лише кінчик язика відчуває солодкий смак. Частина дітей, які не повірили цьому твердженню започаткували досліди.

Дітям було запропоновано також змодельовати мірку для людського тіла: сліди – довжина ступні; обсяг грудної клітки, округлість голови, висота тіла – зріст; вага тіла та ін.

Відповідно, виникла потреба в укладанні нового поняттєвого поля для III-ї фази проекту.

III-ю фазу було зосереджено на підсумку попередньої діяльності, отож з дітьми було проведено розмову про те, як завершити цілий проект.

I. Завдання для письмових робіт

1. Охарактеризуйте нормативно-законодавче забезпечення природничо-екологічної освіти дітей у США (на прикладі певного штату за вибором студента).
2. Опишіть методіку організації занять з дітьми у дитячих садках США у безпосередньому природному довкіллі (ліс, парк).
3. У чому полягає феномен проєкологічної освіти дошкільників у дитячих садках Фінляндії?
4. Охарактеризуйте основні теоретичні та методичні підходи до організації проєкологічної освіти дітей у дитячих садках Польщі.
5. Опишіть вимоги до організації проєкологічної освіти, які її оптимізують в умовах дитячих садків Республіки Польща.

6. Що охоплює феномен “зеленого” дитячого садка? У чому полягає його унікальність у досвіді діяльності педагогів Республіки Польща?
7. Охарактеризуйте методику Ліліан Кац. У чому Ви вбачаєте її позитивні (негативні) особливості?
8. Наведіть перелік цілей чинної програми проєкологічної освіти дошкільників у Республіці Польща.
9. Опишіть освітнє середовище, яке оптимізує проєкологічну освіту дітей дошкільного віку.
10. Охарактеризуйте особливості використання дослідницьких проєктів в проєкологічній освіті дітей дошкільного віку.

II. Завдання для самоконтролю

1. Актуальність вивчення зарубіжного досвіду проєкологічної освіти дітей дошкільного віку.
2. Програми проєкологічної освіти дітей дошкільного віку у різних країнах Європи і світу.
3. Організація комплексної діагностики рівня проєкологічної освіти дітей в закладах дошкільної освіти США.
4. Використання дослідницьких методів в роботі з дітьми дошкільного віку у закладах освіти США.
5. Досвід Фінляндії з організації проєкологічної освіти дітей дошкільного віку.
6. Організація проєкологічної освіти дітей у закладах дошкільної освіти Республіки Польща.
7. “Зелений” дитячий садок у Республіці Польща.
8. Використання методу проєктування в забезпеченні проєкологічної освіти дітей дошкільного віку.
9. Авторські концепції проєкологічної освіти дітей у практичній діяльності дитячих садків у Республіці Польща.
10. Використання дослідницьких проєктів в дитячих садках Республіки Польща.

III. Засоби для виконання письмових завдань і самоконтролю

7. Навчальні посібники.
8. Програми ЗДО України, рекомендовані МОіНУ.
9. Наочні посібники.

10. Матеріали краєзнавчого музею в краї (регіоні).
11. Періодичні педагогічні видання.
12. Інтернет – ресурс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С.В. Экология : наука и область образования : метод. рекомендации / С.В. Алексеев. – СПб., 1994. – 147 с.
2. Анисимова С. Ф. Мораль и провидение / С.Ф. Анисимова. – М. : Мысль, 1979.
3. Астон К. Природа вокруг нас / К. Астон, С. Паркер. – Х. : Книжный клуб, 2007. – 64 с.
4. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” / АПН України / О.Л. Кононко (наук. кер. та заг. ред.). – 3-тє вид., випр. – К. : Світич, 2009. – 430 с.
5. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні : Проект. – К., 1998. – 47 с.
6. Базовий компонент дошкільної освіти України // Дошкільне виховання. – № 1. – 1999. – с. 6 – 19.
7. Бауер М.Й. Методологія екологічної освіти / Бауер М.Й. – Чернівці : Крайова освіта, 2000. – 320 с.
8. Без природи життя неможливе // Дитячий садок. – 2004. – № 25 – 26. – С. 9.
9. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. – Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
10. Беленька Г.В. Експериментування – крок до пізнання / Г.В. Беленька // Дошкільне виховання. – 2007. – № 5. – С. 7 – 10.
11. Беленька Г. Змалку ближче до природи / Г. Беленька // Дошкільне виховання. – 2004. – № 6. – С. 7 – 10.
12. Беленька Г. Пізнання дитиною світу як крок до розуміння його краси / Г. Беленька // Дитячий садок. – 2010. – № 4. – С. 1 – 7.
13. Біла І. Вчимо дивитися, бачити й творити / І. Біла // Дошкільне виховання. – 2004. – № 4. – С. 14 – 18.
14. Білан О.І. Екологічне виховання дітей дошкільного віку / Олександра Іванівна Білан. – Л., 1996. – 71 с.
15. Бродовська А.М. Формування природничої компетентності старшого дошкільника в процесі використання особистісно

- орієнтованого підходу / А.М. Бродовська // Педагогічний дискурс. – 2011. – Вип. 9. – С. 40 – 44.
16. Бусленко В. Організація еколого-оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі / В. Бусленко // Дитячий садок. – 2004. – № 45 – 46. – С. 21 – 23.
 17. Вашуленко Т. Екологічні ланцюжки /Т. Вашуленко // Дошкільне виховання. – 1997. – № 7 – С. 18 – 20.
 18. Виховуємо захисників природи // Бібліотека вихователя дитячого садка. – 2006. – № 3 – 4. – С. 114 – 120.
 19. Воспитание экологической культуры у детей и подростков / Дежникова Н., Иванова Л., Клемятова Е. и др. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 63 с.
 20. Глухова Н. Екологізація як чинник формування гуманної особистості дитини / Н. Глухова // Дошкільне виховання. – 1999. – № 11 – 12. – С. 10 – 14.
 21. Глухова Н. Стан довкілля – турбота кожного із нас / Н. Глухова // Дитячий садок. – 2004. – № 25 – 26 – С. 44 – 49.
 22. Глухова Н. Формування початкових уявлень про Всесвіт / Н. Глухова // Дошкільне виховання. – 2002. – № 1. – С. 5 – 7.
 23. Горопаха Н.М. Виховання екологічної культури дітей : посібник [для вихователів дошкільних закладів та вчителів початкових класів] / Н.М. Горопаха. – Рівне : Волинські обереги, 2001. – 212 с.
 24. Дедю И.И. Экологический энциклопедический словарь / И.И. Дедю. – Кишенёв : Главная редакция Молдовской Советской Энциклопедии, 1990. – 406 с.
 25. День на майданчику // Дошкільне виховання. – 1954. – № 5. – С. 44.
 26. Дитина в дошкільні роки : Керівництво для вихователів дитячих садків та батьків : Ч. 2. – М. : Запоріжжя, 1991. – 230 с.
 27. Дитина. Програма навчання і виховання у дитячому садку. – К. : Освіта, 1993. – 266 с.
 28. Дяченко Т. Мандруємо екологічного стежиною / Т. Дяченко // Дошкільне виховання. – 2002. – № 5.– С. 28.
 29. Екологічна мандрівка // Бібліотека вихователя дитячого садка. – 2004. – № 11. – С. 14 – 16.

30. Екологія і довкілля // Дитячий садок. – 2004. – № 25 – 26. – С. 7.
31. Земля – наш дім / Укл. А.І. Алексеев, Ю.М. Головіна; під заг. ред. А.С. Онегова. – М., 1983. – 24-25 с.
32. Золотова Е.И. Знакомим дошкольников с миром животных / Золотова Е.И. / под ред. Н.Ф. Виноградовой. – М.: Просвещение, 1982. – 93 с.
33. Іщенко Л.В. Бережимо квітку й пташку. Дидактичні ігри як засіб екологічного виховання дошкільнят / Л.В. Іщенко // Дошкільне виховання. – 1996. – № 7. – С. 24 – 25.
34. Каплуновська О. Організація екологічної освіти в дошкільному навчальному закладі / Олена Каплуновська, Олена Самсонова // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2009. – № 7. – С. 9 – 13. – № 8. – С. 35 – 39.
35. Ковпаненко Т.М. Осінні екскурсії та робота дітей в кутку живої природи / Т.М. Ковпаненко // Дошкільне виховання. – 1952. – № 9. – С.45 – 47.
36. Ковпаненко Т. Тварини на подвір'ї дитячого садка / Т. Ковпаненко // Дошкільне виховання. – 1954. – № 4. – С. 40 – 43.
37. Концепція дошкільного виховання (проект). – К., 1993. – 16 с.
38. Кот Н. Спільна робота дошкільного закладу та сім'ї з екологічного виховання / Наталія Кот // Дитячий садок. – 2001. – № 45. – С. 11 – 14.
39. Лисенко Н.В. Використання спостережень в роботі з екологічного виховання дошкільників / Неллі Василівна Лисенко // Дитячий садок. – 2004. – № 25 – 26. – С. 10 – 44.
40. Лисенко Н.В. Деякі аспекти вирішення проблеми еколого-педагогічної підготовки фахівців дошкільного профілю у світовій науковій думці / Неллі Василівна Лисенко // Збірник удосконалення професійної підготовки спеціалістів дошкільного профілю / упор. А.В. Артемова, Н.В. Лисенко. – К., 1996. – С. 93 – 107.
41. Лисенко Н.В. Дошкільник і екологія / Неллі Василівна Лисенко. – К. : РУМК, 1991. – 126 с.

42. Лисенко Н.В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку / Неллі Василівна Лисенко. – К. : Освіта, 1993. – 160 с.
43. Лисенко Н.В. Організація пошуково-дослідницької роботи в дитячому садку / Неллі Василівна Лисенко. – К. : РУМК, 1990. – 84 с.
44. Лисенко Н. Практична екологія для дітей / Неллі Лисенко. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 1999. – 98 с.
45. Лисенко Н.В. Теорія і методика формування еколого-педагогічної культури вихователя дошкільного закладу в системі вищої педагогічної освіти України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук / Неллі Василівна Лисенко. – К., 1996. – 334-374 с.
46. Лисенко Н.В. Теорія і практика екологічної освіти: педагог – дошкільник / Неллі Василівна Лисенко. – К. : Слово, 2009. – 398 с.
47. Лупійко Л. Екологічна культура та природознавчі традиції: орієнтовна програма “Екологічна скринька” / Л. Лупійко // Палітра педагога. – 2004. – № 1. – С. 9 – 13.
48. Лучич М.В. Детям о природе: пособие [для воспитателей детских садов] / М.В. Лучич. – М. : Просвещение, 1973. – 160 с.
49. Малятко. Програма навчання і виховання дітей дошкільного віку. – К. : Освіта, 1990. – 199 с.
50. Маршицька В. Екологічне виховання: соціально-моральні задачі / В. Маршицька// Дошкільне виховання. – 2003. – № 11. – С.7 – 9.
51. Маршицька В. Екологічні проекти / В. Маршицька // Дошкільне виховання. – 2001. – № 5. – С. 24 – 25.
52. Материалы конференции организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию. (13 – 14 июня 1992 г., Рио-де-Жанейро) / Утверждение соглашений по вопросам окружающей среды. Повестка дня на XXI век. – Ч. IV. – Нью-Йорк : ООН, 1992. – 67 с.
53. Методичні рекомендації до програми “Малятко”. – К. : Вд-во СП “Свенас”, 1993. – 253 с.
54. Мусієнко М.М. Екологія : тлумачний словник / М.М. Мусієнко та ін. – К. : Либідь, 2004. – 376 с.

55. Піонтковський А. Літні явища в природі та їх спостереження / А. Піонтковський // Дошкільне виховання. – 1964. – № 7. – С. 42 – 44.
56. Плохій З.П. Виховання екологічної культури дошкільників / Зоя Павлівна Плохій. – К. : Дошкільне виховання, 2002. – 175 с.
57. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах / Г.П. Пустовіт. – Київ – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 540 с.
58. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – 639 с. – Т. 4. – С. 301 – 367.
59. Сухомлинський В.О. Школа і природа / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – Т. 5. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 536 – 541.
60. Тарасенко Г.С. Відкрийте дітям дивосвіт природи : poradnik для батьків з виховання душі і серця дитини / Г.С. Тарасенко. – Вінниця, 2008. – 240 с.
61. Тарасенко Т.С. Дивосвіт. Технологія естетико-екологічного виховання / Тарасенко Т. С. – К., 2000.
62. Тарасенко Г.С. Естетична цінність природи в системі стратегічних орієнтирів у екологічному вихованні // Педагогіка та психологія. – 1997. – № 1. – С. 170 – 177.
63. Творчо-розвивальні технології в екологічній освіті дошкільників / укл. І.В.Туманова, Т.В.Круть; за заг. ред. Р.О. Романчук. – Запоріжжя : ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2005. – 92 с.
64. Швайка Л.А. Експериментальна діяльність у ДНЗ / Л.А. Швайка, І.В. Молодушкіна. – Х. : Основа, 2009. – 192 с.
65. Шик М. “І дерево, і скеля, і людина – все сподівається на доброту твою ...”(виховання екологічної культури) / М. Шик // Дошкільне виховання. – 2004. – № 5. – С. 24 – 25.
66. Якубчик О. Розвиток пізнавальної активності дошкільників у процесі організації пошуково-дослідницької діяльності / Ольга Якубчик // Вісник Інституту розвитку дитини. – Вип. 18. – 2011 – С. 53 – 57.

67. Яришева Н.Ф. Екологічне виховання дошкільників / Надія Федорівна Яришева. – К. : Грамота, 2001. – 55 с.
68. Яришева Н.Ф. Збережемо багатство довкілля / Надія Федорівна Яришева // Дошкільне виховання. – 2004. – № 3. – С. 5 – 7.
69. Яришева Н.Ф. Знати, любити і берегти : використання словесних екологічних завдань в екологічному вихованні дошкільників. Ознайомлення дітей з природою : хрестоматія / Надія Федорівна Яришева. – Ч. 2. – Рівне, 2007. – 355 с.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Багаторічні рослини за терміном їхнього цвітіння

Квітень: цвітіння крокусів, рябчика, примул, гіацинтів, наприкінці місяця – нарцисів, тюльпанів, мускарі.

Крокуси (дикорослі види є в Карпатах, Криму). Розмножують їх бульбоцибулинами, які висаджують у вересні на 18–20 см завглибшки па відстані 10–12 см одна від другої. Можна залишати крокуси на одному місці 4–5 років, після чого бульбоцибулини після відсихання листків викопують, просушують, відділяють діток і знову висаджують у вересні.

Примули (дикорослі види ростуть у Криму). У квітництві використовується багато видів. Добре ростуть на легких, поживних ґрунтах. Розмножують ці квіти насінням і діленням кущів навесні.

Гіацинт (Мала Азія, Сирія). Цибулини висаджують у вересні – жовтні на 12–15 см завглибшки, на відстааі 15–20 см одна від одної. Після цвітіння і відмирання листків цибулини викопують, відділяють діток для розмноження, просушують і зберігають до осіннього висаджування. У Північних районах України цибулина гіацинтів на зиму треба вкрити листям.

Нарцис (дикорослі види ростуть у Карпатах). Має багато садових форм і сортів. Потребує поживного ґрунту. Розмножують його молодими цибулинами і дітками. Цибулини висаджують у вересві ва 12–15 см завглибшки на відстані 15–17 см одна від одної. Можна залишати рослину без пересаджування 4–5 років, після чого потрібно нарцис викопати, відділивши діток.

Тюльпан (дикорослі види ростуть у степовій зоні). Є багато сортів тюльпанів, які різняться за строками цвітіння, формами квітки, забарвленням тощо. Розмножують його цибулинами, які висаджують у вересні – жовтні у поживний ґрунт, на 12–18 см завглибшки на відстані 12–14 см між великими цибулинами. Навесні після засихання листків цибулини викопують, просушують, відділяють діток. Можна залишати цибулини у землі на 2 роки.

Мускарі, або мишачий гіацинт – зустрічається у природі України в степовій зоні. Цвіте дрібними темно-синіми дзвоникоподібними квітками, зібраними на невисокому до 15 см

заввишки суцвітті. Розмножують його цибулинами, які висаджують у ґрунт у кінці вересня по 3–4 в одне гніздо, на 4 см завглибшки на відстані між гніздами 5–6 см. Добре зимує і залишається без пересаджування 3–4 роки, утворюючи за цей час велику кількість діток.

Травень: цвітіння купальниці, аквілегії, доронікуму, дицентри, ірисів, маку східного, півоній.

Купальниця – зустрічається в природній флорі України. Добре росте на родючих ґрунтах у напівзатемнених місцях. Розмножується діленням куща навесні або восени і насінням, яке висівають під зиму.

Аквілегія має численні садові форми, які одержані в результаті гібридизації. Добре росте на вологих ґрунтах, у напівзатемнених місцях. Розмножують рослину весняним і осіннім діленням старих кущів або посівом під зиму насіння свіжого збору.

Доронікум – походить з Кавказу. Невिбаглива до ґрунтів, розмножують рослину діленням куща навесні і восени, а також насінням. Може рости у напівзатінених місцях.

Дицентра – походить з Китаю, Кореї, народна назва – розбите серце. Добре росте у напівзатінених місцях, цвіте близько двох місяців. Розмножується діленням куща, живцями.

Ірис (дикорослі види є скрізь в Україні). Є багато сортів, які різняться кольором, висотою стрілки. Розмножують його діленням кореневищ, які висаджують восени або навесні. Рослина невибаглива, але краще росте на добре освітлених місцях з пухким родючим ґрунтом.

Мак східний (зустрічається у природній флорі Вірменії). Добре росте на сонячних місцях і родючих, легких ґрунтах. Розмножують його насінням, яке сіють у ґрунт під зиму або рано навесні.

Півонія (дикорослі види є на півдні України). Є багато сортів, які розрізняються за забарвленням квіток, розмірами, строками цвітіння. Вони добре ростуть на сонячних або напівзатемнених місцях, потребують багатих ґрунтів. Розмножують півонію поділом старих кущів наприкінці літа або навесні. На одному місці може залишатися до десяти років, після цього її пересаджують з одночасним поділом куща.

Червень: цвітіння королиць, люпину, лілій, лілійнику, кореопсису, дельфінію, монарди, гайлардії, ромашки рожевої, айстри альпійської.

Королиці ростуть повсюди в Україні. Великоквіткова королиця любить світле місце, поживний ґрунт. Розмножують рослину

найчастіше поділом куща восени. Якщо своєчасно не ділити кущі, суцвіття стають дрібними.

Ромашка рожева, або кавказька, у дикому стані росте в горах Кавказу. Добре росте на родючих ґрунтах. Розмножують ромашку насінням, яке висівають у ґрунт рано навесні або напередодні зими, діленням старих кущів.

Люпин походить з Північної Америки. Невибаглива рослина, розмножують її насінням, яке висівають у ґрунт рано навесні або напередодні зими.

Лілія зустрічається у природній флорі України. Існує багато видів і форм лілій, які вирощують у квітниках: лілія біла, шафранна, тигрова, королівська тощо. Одні починають цвісти у червні (біла, шафранна), інші – у липні (королівська, тигрова). Лілія потребує легкого поживного ґрунту, напівзатемнених місць. Розмножують її дітками, лусочками і насінням. Діток відділяють під час викопування старих цибулин восени. Посадку молодих цибулин проводять на 5–6 см завглибшки. Висаджені лілії залишають без пересадки протягом 4–5 років.

Лілійник у дикому стані росте у Сибіру, на Далекому Сході. Добре росте на родючих легких ґрунтах і в умовах доброго освітлення і напівзатемнених місць. Розмножується поділом кореневищ восени або навесні.

Кореопсис – невибаглива до ґрунтів рослина з рясним цвітінням. Потребує освітлених місць. Розмножують її насінням, поділом куща.

Дельфіній – у природі зустрічається у Сибіру, на Далекому Сході. Краще розвивається на сонячних місцях, хоча переносить і напівзатемнені місця, потребує поживних ґрунтів. Розмножують її поділом куща навесні або восени і насінням, яке висівають напередодні зими або рано навесні.

Монарда (червона рута) – один з різновидів м'яти. Росте на сонячних місцях, потребує легкого поживного ґрунту. Розмножують її поділом куща навесні або восени.

Гайлардія (батьківщина – Америка). Добре росте на родючих легких ґрунтах на сонячних місцях. Розмножують її діленням кущів і насінням, яке висівають у ґрунт у травні. Цвітіння починається на другий рік.

Айстра альпійська зустрічається у природній флорі у Карпатах. Добре росте на поживних ґрунтах, світлолюбна. Розмножується поділом куща восени або навесні і насінням.

У липні починають цвісти рудбекії, флокси волотисті, канни, астильби, функції, гладіолуси.

Рудбекію, різні види якої є невибагливими до ґрунтів і зволоження рослинами, розмножують насінням і поділом куща, яке можна робити навесні і восени.

Флокс волотастий – північноамериканська рослина з різноманітною кольоровою гамою. Поєднання її у міксбордері з півоніями завдяки тривалому цвітінню створить барвисті плями на ділянці. Флокс добре росте на відкритих сонячних місцях, потребує регулярного поливання. Розмножують флокси діленням кущів, а також весняними і літніми живцями. Можна розмножувати їх насінням, яке висівають відразу після збору, оскільки воно швидко втрачає схожість. Кущі флоксів через 3–4 роки треба пересаджувати і ділити восени або рано навесні.

Канна (походить з Бразилії) у відкритому ґрунті не витримує зими. Кореневище зберігається у підвалі. Добре росте на угноєвій землі на сонячних місцях. Розмножують її поділом кореневищ, які викопують перед настанням заморозків.

Астильба – походить із Східної Азії. Ціниться завдяки різноманітній кольоровій гамі квіток (білих, кремових, рожевих, червоних різних відтінків) і тіньовитривалості. Розмножується діленням кущів навесні або восени.

Функія – походить з Далекого Сходу. У квітництві використовується багато видів, деякі мають строкате забарвлення листків, різної величини і кольору квітки. Рослина тіньовитривала, хоч краще росте на добре освітлених місцях і поживному ґрунті. Розмножують її поділом кореневищ навесні або восени.

Гладіолус походить з Південної Африки. Потребує родючого ґрунту і добре освітлених місць. Розмножують його бульбоцибулинами і дітками. Відстань між бульбоцибулинами повинна бути 20–25 см, посадка має бути на 7–12 см завглибшки.

Серпень – пора рясного цвітіння жоржин, геленіумів, багаторічних айстр, хризантем, монтебрецій, яке продовжується у вересні до настання заморозків.

Жоржина походить з Центральної Америки. існує тисячі садових форм і сортів цієї рослини. Потребує родючих ґрунтів, відкритих сонячних або напівзатемнених місць. Розмножують її поділом коренебульб, живцюванням і насінням. Насіння висівають наприкінці лютого – на початку березня. В ґрунт висаджують після закінчення заморозків. Для живцювання коренебульби наприкінці

лютого – на початку березня висаджують у горщики. Зрізані живці 6–7 см завдовжки висаджують для укорінення у горщики, а потім переносять у ґрунт.

Геленіум походить з Північної Америки. Привабливі його золотисто-жовті, мідно-червоні або коричневі кошики суцвіть. Добре розвивається на родючих ґрунтах і відкритих сонячних місцях. Розмножують рослину насінням і діленням куша.

Айстра багаторічна або морозці, як їх називають у природі, походить із Північної Америки, південно-західних районів Європи, Сибіру. Невибагливі рослини, розмножують їх діленням куща, живцями та насінням, яке висівають на грядки відразу після визрівання.

Хризантема походить із Середземномор'я. Існує багато сортів, які розрізняють за висотою, строками цвітіння (ранні, середні, пізні). Найбільш рання хризантема зацвітає у липні – серпні. Потребує сонячного місця зростання, багатих ґрунтів. Розмножують її діленням кущів, живцями.

Монтібреція – південноафриканська рослина з мечоподібними листками і жовтогарячими квітками, зібраними у колосоподібне суцвіття. Добре росте на розпушеному родючому ґрунті на сонячних місцях. Розмножують її бульбоцибулинами і насінням. На зиму бажано прикривати листям.

У вересні зацвітає пізньоцвіт осінній, дуже схожий до крокуса весняного формою і кольором. Гарно виглядає під деревами на фоні зеленого газону. Розмножується цибулинами, дітками.

Дворічні квітникові рослини на перший рік після сівби здебільшого утворюють розетку листків і кілька квіток, а повністю розцвітають і дають насіння лише на другий рік. До них належать братки, незабудки, стокротки, наперстянки, дзвоники, гвоздики турецькі (барбатуси), мальви. Розмножують їх насінням, яке висівають у липні – серпні на спеціальні грядки. Рано восени переносять їх на постійне місце, де вони і зимують. У північних областях України їх бажано на зиму вкривати тонким шаром листя.

Досить різноманітні однорічні рослини додадуть квітникам завершеності. Їх можна підсаджувати на місце багаторічників, цвітіння яких уже закінчилося (на місце цибулинних рослин – крокусів, тюльпанів тощо); цікаво створювати стрічкові квітники, підбираючи кольорову гаму з блакитного (агератум), жовтого (чорнобривці) і червоного (сальві) кольорів.

До однорічних рослин належать: агератум, алісум, антиринум (ротики), аркотис, айстра, бальзамін, вербена, годечія, гомфрена, гацанія, жоржина (однорічна – “веселі хлоп’ята”), іпомея, запашний горошок, кларкія, календула, кореопсис, космея, левкой, лобелія, настурція, петунія, сальвія, тагетес (чорнобривці), цинія (майорці), флокси однорічні. З них алісум, лобелію часто використовують як бордюрні рослини, а іпомею, запашний горошок та квасолю багатівікову – для вертикального озеленення.

Однорічні рослини розмножують насінням, яке здебільшого висівають у квітник. Проте, щоб прискорити цвітіння, доцільно з дітьми виростити розсаду у кутку природи, яку вони потім висаджують у квітники.

Для створення килимових квітників можна використовувати кімнатні рослини: хлорофітум, сеткреазію, колеус, пеларгонію, поєднання яких дає змогу створити гарну кольорову гаму. Особливо ефективно виглядає поєднання хлорофітуму з сеткреазією, різноманітних за кольором колеусів.

Під час створення міксбордерів безперервного цвітіння слід враховувати точку огляду. інколи міксбордер створюють на фоні кущів. Тоді на передньому плані висаджують низькорослі рослини, а на задньому – високі. Якщо ж міксбордер оглядають з усіх сторін, слід подбати про те, щоб з усіх точок огляду він сприймався однаково.

У тих місцевостях, де є граніти, вапняки, цікаво влаштувати міксбордер з застосуванням кам’яних брил, які надають квітнику більшої оригінальності.

Рослини родини Хрестоцвіті

Найчастіше з представників цієї родини на городі дитячого садка вирощують редис та капусту.

Редис – різновид редьки. Це холодостійка світлолюбна рослина. Від сходів до збирання врожаю проходить 25–30 днів. Висівають редис рядком, на відстані 10 см один від одного, а між рослинами у рядку відстань має бути 4–6 см. Насіння висівається на 1–2 см завглибшки отже, на один рядок кожній дитині треба дати по 5–6 насінин.

Є багато сортів редису. Найбільш поширені – рожевий з білим кінчиком, Зоря, Рубін, Льодяна бурулька. Доцільно висіяти насіння 2–3 сортів, порівняти їх між собою, відмітивши подібність і відмінність коренеплодів. Слід розповісти дітям про корисність редису, в якому міститься багато вітамінів, дати покуштувати приготовлений з редису салат.

Капуста має багато різновидів. Найбільш розповсюдженою є капуста білокачанна, менше вирощують капусту червону та савойську. Досить поширеною є цвітна капуста, брюссельська, броколі, кольрабі.

Капуста – це холодостійка, вологолюбна рослина. Звичайна білокачанна капуста, яку найчастіше висаджують на грядках, утворює великі зеленкувато-білі качани. Це гігантська верхівкова брунька.

Насіння на розсаду капусти висівають наприкінці лютого – на початку березня. При появі перших справжніх листочків її пікірують у стаканчики. Через 40–50 днів висаджують у ґрунт. Відстань між рослинами має становити 50–60 см. Капуста любить поживні ґрунти. Перед посадкою добре внести у кожную лунку по півстакана попелу.

В умовах дитячого садка цікаво висадити різні види капусти, щоб показати дітям різноманітність цієї рослини. Перед висіванням насіння слід порівняти його між собою, а також з редисом, відмітити риси подібності і відмінності, появу сходів, потім перших справжніх листків, порівняти їх. Продовжуючи спостереження на городі після висаджування розсади, слід відзначити, як зав'язуються качани, як вони стають тугішими, порівняти листки капусти білокачанної і цвітної тощо. Потрібно познайомити дітей з тим, які страви готують з капусти, розповісти, як її заготовляють на зиму, дати відомості про те, що капуста – лікарська рослина.

Значно менше в Україні поширена ріпа, хоч на городі дитячого садка доцільно виростити кілька екземплярів її, оскільки назва цієї рослини знайома дітям з ранніх років.

Ріпа – холодостійка рослина, і вирощують її в такі самі строки, як і редис. Можна висівати її і влітку, з липня до середини серпня. Посів роблять рядком, на відстані 10–12 см. Під час спостережень відмічають ті ж фази розвитку, що і у редису: появу сходів, перших справжніх листків, їхній розвиток, збільшення коренеплоду. Розповідають, як вживають ріпу у їжу – сирюю і пареною. По можливості дають покуштувати її.

Рослини родини Пасльонові

Найважливішою рослиною для харчування є картопля. Це багаторічна рослина з родини Пасльонові, але її вирощують як однорічну бульбоносну. Батьківщина картоплі – Південна Америка (Чилі). У Росію її було завезено на початку XVIII ст.

На зелених стебла картоплі утворюються квіткові китиці. Після їх відцвітання з зав'язі розвиваються кулясті плоди, подібні до дрібноплідних помідорів. З насіння можна виростити нові рослини. Однак це роблять тільки селекціонери, а в усіх інших випадках картоплю розмножують лише бульбами або її частинами.

Характерною біологічною особливістю картоплі є те, що вона здатна утворювати підземні стебла – столони. Кінці столонів, розвиваючись і потовщуючись, перетворюються на бульби. Картопля – тепло- і вологолюбна рослина. Вегетаційний період у ранньостиглих сортів триває 60–80 днів (від садіння до збирання), а у пізньостиглих – 120–150 днів.

Щоб раніше одержати врожай картоплі, кілька бульб можна проростити у кутку природи. Для цього треба взяти середнього розміру бульби (трохи менші курячого яйця) і покласти на освітлене місце. Через кілька днів можна показати дітям, що з'явилися зеленуваті проростки. Така картопля швидше розвивається і цвіте. Можна в кутку природи проростити бульби в ящику з пухким поживним ґрунтом. Під час пересадки на город слід показати дітям, що на бульбах утворилося коріння і ростки. Висаджують картоплю рядками на відстані 30 см з шириною міжрядь 60 см, на 8–10 см завглибшки. Коли стебла досягнуть висоти 10–12 см, картоплю підгортають, пояснюючи дітям, що за таких умов краще зберігається волога і тепло для розвитку бульб. Підгортання повторюють через 2 тижні. При появі квіток у картоплі слід звернути увагу на їхню вишукану форму, різноманітність забарвлення. Потрібно розповісти,

що колись картоплю висаджували в садах заради краси, а вже пізніше почали вживати її в їжу. Викопують ранню картоплю після закінчення цвітіння, коли нижче листя починає жовтіти. Після розглядання викопаних бульб їх відносять на кухню, того ж дня треба почастувати дітей ммаженою картоплею або картопляним пюре.

Тепер налічується дуже багато сортів картоплі. Бажано висаджувати ранні сорти (Рання рожева), а також середньо- і пізньостиглі, наприклад Темп.

Помідор – надзвичайно розповсюджена в Україні культура. Походить з Південної Америки. Цю рослину ще називають томатами. Під час введення їх у культуру в XVI ст. в Іспанії і Португалії томати стали називати “золотим яблуком” (pomo’doro), звідси – помідор.

Помідор – світло- і теплолюбна рослина. Найкращою температурою для росту і розвитку помідорів є 20–25 °С. Є багато сортів помідорів, і найдоцільніше скористатися районованими для певної зони сортами. Насіння помідорів зберігає схожість протягом 5–7 років, але найкраще скористатися минулорічним насінням. Восени треба показати дітям, як треба зібрати це насіння. Для цього слід взяти стиглий помідор, розрізати його надвоє, чайною ложечкою вийняти насіння, промити його і просушити на папері.

На початку березня насіння висівають на розсаду. В цей час з дітьми спостерігають за появою сходів, розвитком сім’ядольних і появою перших справжніх листків. Саме в цей час рослини пікірують. Пікірування – це надання рослині більшого обсягу ґрунту для кращого розвитку. Наприкінці квітня або на початку травня (залежно від природних умов) розсаду помідорів висаджують у ґрунт рядами з шириною міжрядь 70 і відстанню між рослинами 40 см, глибше, ніж вона росла у горщиках. Помідори потребують розпушування ґрунту 1–2 рази на місяць на 8–12 см завглибшки, а також після кожного дощу. Слід попередити дітей, що землю на відстані 8–10 см від рослини розпушувати не потрібно, щоб не пошкодити додаткового коріння. Під час відсутності дощів помідори треба поливати водою кімнатної температури просто у лунку, не розбризкуючи на листки. 2–3 рази за літо помідори підгортають. Перше підгортання треба робити через 15–18 днів після висаджування розсади. Щоб прискорити визрівання плодів і поліпшення їхньої якості, застосовують пасинкування і прищипування верхівок рослин.

Спостереження за цвітінням, утворенням і визріванням плодів досить цікаві.

Баклажан ще більш вибагливий до тепла, ніж помідор, і походить з Індії. Оптимальною температурою для його росту і розвитку є 25–30°C. Ось тому вирощують баклажани переважно в південних районах України. Насіння баклажанів при температурі 20–25 С проростає на 8–10-й день. Як і помідори, баклажани вирощують з розсади. При спостереженні відзначають подібність будови квіток баклажана до квіток картоплі, помідорів, перцю відмінність його від цих рослин за формою, кольором, смаковими властивостями плодів, застосуванням. Плоди баклажанів жарять, тушкують, маринують, роблять з них різні страви.

Перець походить з Центральної і Південної Америки і належить до теплолюбних культур. Є солодкі і гіркі сорти перцю. Висаджують перець розсадою, яку вирощують 40–45 днів після появи сходів.

Рослини родини Гарбузові

Це однорічні рослини з виткими лежачими або лазячими стеблами. Усі вони теплолюбні рослини.

Батьківщина огірків Індія. Це однорічна ліана із соковитим ніжним стеблом 50–80 см завдовжки у ранньостиглих і 200–250 см – у пізньостиглих і тепличних сортів. Стебла за допомогою вусиків прикріплюються до вертикальних спор і ростуть угору.

Від появи сходів до утворення перших плодів проходить 40–45 днів. Огірок – однодомна рослина. На одній рослині утворюються чоловічі (їх часто називають пустоцвітами) і жіночі квітки. Більше жіночих утворюється на бічних пагонах. Враховуючи це, і проводять прищипування верхніх пагонів після появи третього листка.

Виведено багато сортів огірків. На ділянці дитячого садка можна вирощувати і ранньо- і пізньостиглі, висіваючи насінням (пізньостиглі) і розсадою (ранньостиглі) сорти. Насіння огірків зберігає схожість 6–10 років, але для висівання найкраще використати насіння 2–3-річної давності. Серед сортів, які найчастіше використовують в Україні, є Успіх, Родничок, Ніженський тощо.

Перші огірки доцільно виростити з розсади. Для цього після розглядання насіння вихователь у присутності дітей замочує його. Це роблять так. Беруть бавовняну тканину, змочують її у воді, між двома шарами тканини розміщують насінини, кладуть їх на блюдечко закривають зверху поліетиленовою плівкою і розміщують у теплом місці, стежачи за тим, щоб тканина не пересихала. Час від часу показують дітям, які зміни відбуваються з насінинами, відзначаючи появу паростків. Розповідають дітям, що це маленькі корінці, які швидко рснуть, і тому насінини треба пересадити у ґрунт. Для цього

застосовують горщики з поживним ґрунтом. Після посадки насінин їх поливають теплою водою і ставлять у достатньо освітлене, тепле місце. У ґрунт огірки переносять тоді, коли земля добре прогрівається і мине можливість заморозків.

Другий раз можна посадити у відкритий ґрунт насіння огірків після звільнення грядок від ранньої картоплі або гороху. Найчастіше це роблять у другій половині червня. Застосовують стрічкову посадку: відстань між стрічками – 60 см, а насінини кладуть на відстані 10–12 см.

Спостереження за розвитком огірків дуже цікаві. Треба показати дітям, як з'являються перші сім'ядольні листки, як вони збільшуються у розмірі, як ростуть перші справжні листки, які вони соковиті, зелені, гарні за формою. З цікавістю діти розглядають вусики, якими стебло чіпляється до опори, золотисто-жовті квітки, на яких роїться багато запилювачів зелені довгасті плоди, які вони з задоволенням їдять.

Розповсюдженими рослинами на городі дитячого садка є гарбуз і різновид гарбузів – кабачок. Це вибагливі до родючості ґрунту теплолюбні рослини. Все привабливе у цих чудових рослин: велике, гарно вирізьблене листя, широко розкриті золотисті квітки, довге гнучке стебло. Квітки мають багато пилку і запилюються бджолами та іншими комахами. Все це і повинно стати змістом спостережень за цими рослинами. Починати вирощувати їх потрібно у кутку природи, щоб простежити, як з'являється паросток у замоченої насінини. Висадивши насінину у стаканчики з землею, варто звернути увагу дітей, як виходять сім'ядольні листки з землі, як починає рости Перший справжній листок. Із встановленням теплих днів у травні рослини переносять у відкритий ґрунт, де і продовжують спостереження за ними.

На півдні України на городі дитячого садка можна посадити кавуна і дині. Кавун за походженням – африканська рослина. Дикорослі кавуни і нині широко зустрічаються у пустелі Калахарі. Диня з найдавніших часів культивується в Азії. Тепер виведено велику кількість сортів кавунів і динь. Розсаду обох рослин доцільно почати вирощувати у квітні у кутку природи. Під час спостережень на городі слід відзначити спільні ознаки кавунів і динь – довге стебло, а також відмінні – гарні розсічені листки у кавунів, різне забарвлення плодів тощо.

Рослини родини Зонтичні

Ця родина на городі дитячого садка представлена найчастіше морквою, петрушкою, кропом.

Моркву було введено в культуру у країнах Середземномор'я понад 4000 років тому, і вирощували її спочатку як лікарську рослину, а пізніше – як харчову і кормову. Найбільш розповсюдженими сортами моркви є Нантська і Шантане, які у побуті часто називають одним словом “каротель”. Оскільки це культура холодостійка і потребує багато вологи під час проростання насіння і у перший тиждень після появи сходів, висівати її треба рано навесні рядками на 2–3 см завглибшки. Можна застосовувати і передзимовий посів, висіваючи насіння перед самими морозами на меншу глибину. Зверху грядку треба замульчувати торфом.

Петрушка, як і морква, – холодостійка, вологолюбна рослина. Її можна вирощувати двома способами: з насіння для одержання коренеплодів з листям і для вигонки зелені з коренеплодів. Петрушку, призначену для вигонки зелені, зберігають узимку з бадиллям. Перед посадкою жовте листя обрізають.

І петрушка, морква дворічні рослини. У перший рік вони утворюють коренеплід, а на другий рік цвітуть, утворюючи насіння. Старшим дошкільникам цікаво показати квітучі рослини, для чого потрібно коренеплоди проростити у кутку природи, а потім висадити на город, де діти і побачать квітучі зонтики і визрівання насіння. Цікаві спостереження за комахами, які прилітають до рослин, що цвітуть. Оскільки насіння моркви і петрушки дуже дрібне, перед висіванням його можна змішати з піском для більш рівномірного висівання. У процесі розвитку цих культур порівнюють сходи, форму листків, розповідають дітям про значення цих рослин у харчуванні людей.

Кріп – розповсюджена ароматна однорічна рослина, холодостійка, невибаглива до ґрунтів. Насіння можна висівати рано навесні і перед зимою. Зелень можна використовувати у їжу через 20–30 днів, а насіння визріває через 90 днів. Кріп висівають кілька разів з квітня до жовтня. Через обмеженість площі у дитячому садку, його можна посіяти разом з картоплею, редискою. Висівають його як рядками, так і суцільним способом. З дітьми цікаво спостерігати за повним циклом розвитку кропу, за комахами, яких він приваблює. Інколи на кропі можна побачити гусінь одного з найкрасивіших наших метеликів – махаона.

Діти добре засвоять значення рослин родини Зонтичні, якщо вони будуть використані у харчуванні.

Рослини родини Лободові

Ці рослини на городі дитячого садка найчастіше представлені буряком і рідше – шпинатом.

Буряк столовий – порівняно холодостійка рослина, але насіння проростає тільки при достатньому прогріванні ґрунту. Вибаглива до вологи під час проростання насіння і розвитку листової поверхні. Під час висівання насіння буряків його розміщують на відстані 7–8 см, ширина міжрядь 45 см. Глибина посадки насіння – 2–3 см. Міжряддя за період розвитку 2–3 рази прополують, звільняють від бур'янів. Коли немає дощів – поливають.

Буряки – дворічні рослини. Навесні доцільно посадити 2–3 буряки для спостереження за цвітінням і утворенням насіння. В кутку природи буряк висаджують узимку для підгодовування зеленим листям його мешканців.

Цікаво простежити з дітьми за розвитком буряків столового і цукрового, розповісти про їх споживання.

Шпинат – однорічна холодостійка скоростигла овочева рослина. Через 15–20 днів після сходів його можна вживати в їжу. Висівають його стрічковим методом на відстані 15–20 см. За літо можна виростити шпинат 3–4 рази, висіваючи його через 2–3 тижні. Потрібно розповісти дітям, що шпинат – дуже корисна рослина, його вживають у салатах, зелених борщах тощо.

Рослини родини Бобові

З бобових рослин на городі дитячого садка вирощують горох, боби, квасолі.

Горох і боби – холодостійкі рослини. Насіння гороху проростає при температурі +1...+4°C, а бобів +4...+6°C. Сходи гороху і бобів витримують невеликі заморозки. В умовах дитячого садка горох висівають рядками. Насіння при цьому слід закладати на таку глибину, щоб його не видзьобали птахи. Боби добре вирощувати по краю городу як кулісні рослини.

На відміну від бобів і гороху, квасоля – теплолюбна рослина, що походить з Центральної і Південної Америки. Розрізняють овочеві і луцильні види квасолі. Луцильна квасоля при дозріванні має жорсткий, пергаментний шар стручків. Висаджують квасолі рядками 25–30 см завширшки з відстанню між рослинами у рядку 7–9 см. Глибина загортання насіння – 3–5 см.

Під час розглядання гороху, квасолі, бобів потрібно частіше проводити порівняльні спостереження. Розглядаючи горох, слід зазначити, що його стебло і листя покриті сизуватим восковим

нальотом (для зменшення випаровування). Вусики допомагають підтримувати стебло. Квітки, найчастіше, білого кольору, своєрідні за формою. Дошкільники спостерігають як після відцвітання квіток починає рости стручок, як збільшуються в ньому горошини. Ласуючи зеленим горошком, потрібно розповісти дітям, які страви можна приготувати з нього.

Порівнюючи горох з квасолею, відзначають їх відмінності: сім'ядолі під час проростання виносяться на поверхню ґрунту, крупніше листя з загостреною верхівкою, різноманітне забарвлення квіток, більші плоди. Слід розповісти дітям, як використовується квасоля людиною: з неї варять супи, каші, додають у вінегрет. Квасолею з червоними квітками вирощують для прикраси ділянок.

Під час розглядання бобів Відзначають пряме, чотиригранне стебло. Це високі рослини з досить великим овальним листям, вкритим сизуватим нальотом подібно до гороху. Разом з тим відзначають і риси подібності у будові квітки. Дітям розповідають, що насіння бобів дуже поживне, з них варять смачний суп.

Рослини родини Лілійні

Серед лілійних найбільш розповсюдженими на городі дитячого садка є цибуля і часник.

Цибуля – багаторічна морозостійка світлолюбна рослина. На городі її вирощують як дворічну. У перший рік з насіння одержують цибулини, а на другий рік – квітучі стрілки і насіння. Крім цибулі ріпчастої цікаво вирощувати й інші види, серед яких цибуля-шалот, яка подібна до ріпчастої, але цибулини менші і в одному гнізді їх може утворюватися більше 25. У народі цю цибулю називають кущівкою.

Цікавий вид цибулі – батун. Це багаторічна куциста рослина, цибулин не утворює, в їжу використовують тільки листя. Розмножують її діленням куща і насінням. Квітучі стрілки з'являються на другому році життя.

Дуже цікава цибуля багатоярусна. У ґрунті утворюються маленькі цибулини, а над ґрунтом багато трубчастих листків. На цих листках у кілька ярусів утворюються повітряні цубулинки. На одному місці ця цибуля може рости 3–5 років. Цінна тим, що рано навесні на її кущах відростає ніжне зелене перо. Розмножується, переважно повітряними цибулинами.

Прикрасою городу є цибуля шніт. Лілові кульки її квіток надзвичайно гарні навесні. Протягом усього літа ніжне листя цієї

цибулі добре використовувати для салатів. Розмножують її насінням і поділом куща.

Часник – багаторічна цибулинна рослина. Розмножують його вегетативно – зубками і повітряними цибулинами. Як і цибуля, це холодостійка рослина, проростає при температурі + 1... +2°C, але краще росте при температурі +18...+20°C. Сходи витримують заморозки.

Висаджують цибулю та часник рядками з відстанню між рослинами в рядку 8–10 см. Часник добре посадити під зиму, щоб навесні проводити спостереження за сходами, їхнім розвитком.

Цибулю вирощують узимку в кутку природи у воді та в ящику з землею. На городі доцільно посадити 2–3 види цибулі, щоб показати дітям різноманітність її.

Рослини родини Айстрові

З цієї родини на городі дитячого садка вирощують соняшник. Батьківщина його – Північна Америка. Завезений в Європу у XVI ст., він використовувався як декоративна рослина. З 1860 р. почалася селекція олійних сортів соняшнику. Тепер виведено сорти, що містять понад 70 % олії. Соняшник використовує багато води в період цвітіння. Під час недостатньої її кількості в цей період квітки у центрі кошика погано розвиваються.

Спостереження за соняшником на городі дошкільного закладу дуже цікаві. Слід простежити за його проростанням, відзначити залежність росту від тепла і вологи. Під час цвітіння треба відзначити красу рослини, поспостерігати за діяльністю комах-запилувачів. У соняшнику добре виявлений фітотропізм – здатність повертати кошик до сонця. Саме це і відбито у вірші-загадці: “До сонця я подібний і сонце я люблю, за сонцем повертаю голівоньку свою”. Після досягання насіння треба показати дітям, що у ньому багато олії. Для цього слід роздавити насінину на білому аркуші паперу і розповісти дітям про значення соняшнику.

Рослини родини Гречкові

На городі дитячого садка вирощують гречку і ревінь.

Ревінь у дикому стані росте у Західному та Східному Сибіру, Середній Азії, на Далекому Сході. Рослина цінна тим, що врожай її збирають навесні раніше від інших овочевих рослин і коли ще немає фруктів. Товсті соковиті кислуваті черешки очищають від шкірки, ріжуть на шматочки і готують компоти, киселі, повидло, начинку для пирогів. Розмножують ревінь діленням кореневищ або насінням, розсадою. Кущі можна ділити навесні або восени.

Спостереження за розвитком ревеня дуже цікаві. Навесні можна показати дітям, як з'являється з-під землі червонувате кулясте листя, як воно розправляється, набуваючи великих розмірів і темно-зеленого кольору, як виростає квіткова стрілка і на ній зонтик білих дрібних квіток, які комахи запилюють. Слід навчити дітей збирати врожай рослини, і дати покуштувати виготовлені з неї страви.

Одну з грядок на ділянці дитячого садка слід відвести для вирощування круп'яних та зернових культур, Важливою круп'яною культурою є гречка. Висівають її рядками або суцільним способом. Під час спостережень треба показати основні фази розвитку гречки – від появи сходів до визрівання насіння. Особливо вражає гарне цвітіння гречки, діяльність комах-запилювачів. Слід розповісти дітям, як готують крупу з гречки, про корисність цієї рослини.

Рослини родини Злакові

З цієї родини на ділянці дитячого садка треба вирощувати пшеницю, кукурудзу – найважливіші сільськогосподарські культури.

Пшениця походить з Північної Африки. В Україні найбільш поширена пшениця тверда і м'яка, З твердої виробляють найкращі сорти муки, манну крупу, вищі сорти макаронних виробів.

М'яка пшениця буває: ярова і озима, остиста і безоста. Мука м'якої пшениці має менший вміст клейковини і використовується в основному для хлібопекарської промисловості.

Кукурудза походить з Центральної і Південної Америки. Це теплолюбна рослина. Її використовують для одержання багатьох продуктів харчування, виготовлення олії, крохмалю, оцту, целюлози тощо. З листя і стебел виготовляють папір. Зелену масу використовують для силосування. Кукурудзяні приймочки є цінним лікарським засобом під час захворювання печінки і як сечогінний засіб.

Під час ознайомлення старших дошкільників з цими культурами важливо показати їм найважливіші фази їх розвитку.

Озиму пшеницю на грядці слід посіяти у перших числах вересня, можна і в другій половині серпня, якщо групу дітей за цей час вже укомплектовано. Перше спостереження після посіву слід провести у фазі проростання. Потрібно звернути увагу дітей на те, що перший листок, неначе шильце, виходить з-під землі. За ним з'являються інші.

Друге спостереження проводиться у фазі кушіння. Увагу дітей слід спрямувати на те, що з'явилось багато листків яскраво-зеленого забарвлення (особливо у вівса, кукурудзи).

Третє спостереження слід провести у фазі виходу у трубку, показати, як швидко витягується стебло у висоту.

Четверте спостереження проводять у фазі колосіння. Слідом за цим починається фаза цвітіння. Цікаво показати дітям своєрідність квіток, пилок, який струшується і переноситься вітром.

Наступні спостереження проводить у фазі формування зернівки (через 8–18 днів після запліднення). Спочатку настає молочна стиглість. Добувши зернятко, показують дітям, що воно ще зелене, якщо надавити на нього – виділяється біла рідина. Поступово зернівка набуває жовтого забарвлення, вона ще пластична, легко розрізається. Це – воскова зрілість. Коли настає повна зрілість, пагони жовтіють, листки підсихають, зернівка стає сухою, легко випадає. Саме в цей час і слід разом з дітьми зібрати колоски на грядці, очистити зернівки, роздивитися їх, покуштувати. Діставши млинка для кави, розмолоти при дітях сухі зернини, показати одержану з неї муку, попросити кухаря спекти колобок.

Посадка саду і догляд за ним

Під час планування і посадки саду враховують, що відстань між сильнорослими яблунями і грушами повинна становити 6–7 м, а між кісточковими – 4 м. Якщо висаджують карликові яблуні і груші, – відстань може бути скорочена до 4–5 м, а між кущами смородини, агрусу вона повинна становити 1 – 1,5 м, суницю висаджують на відстані 25–30 см.

Посадку саду можна проводити як восени, так і навесні. Перш ніж придбати саджанці, готують ями. Розмір їх залежить від розміру коріння саджанця, Ями для яблунь, груш мають бути 80 см – 1 м завширшки і 60–80 см завглибшки. Верхній і нижній шари ґрунту, який виймають з ями, складають на протилежні сторони. Коли яма готова, на дно насипають конусом верхній, найбільш поживний шар ґрунту і розправляють на ньому коріння. При цьому стежать за тим, щоб коренева шийка саджанця не була нижча від рівня ґрунту. Поживною землею засипають корінь, а нижнім шаром засипають яму зверху, залишаючи обов'язково лунку для поливання. Якщо ґрунт недостатньо родючий, потрібно внести органічні і мінеральні добрива.

Важливо правильно підготувати саджанець для посадки. Найкраще придбати саджанець у контейнері. В такому разі укорінення гарантується. Якщо саджанці придбано без контейнерів, слід обгорнути коріння вологою мішковиною, а зверху поліетиленовою плівкою, щоб під час транспортування не підсушити і не травмувати коріння. За добу перед посадкою саджанець уміщують у суміш води і глини. Для кущів готують яму 50 см у діаметрі і 30–40 см завглибшки, яку засипають поживним ґрунтом. Після закінчення посадки дерева і кущі слід добре полити водою, щоб не утворювалося повітряних порожнин між корінням і ґрунтом. Хороший розвиток плодових дерев і кущів залежить від догляду.

Восени залежно від кількості опадів сад поливають, На 1 м² виливають до 15 відер води. Опале листя з участю дітей згрібають і закладають у компостну яму, яку прикидають зверху шаром ґрунту. Деревя і кущі підживлюють органічними добривами. У кущів малини, смородини, агрусу вирізають старі або пошкоджені гілки. Штамби дерев очищають і білять вапняковим розчином з додаванням глини.

Узимку разом з дітьми підгортають сніг під дерева, кущі. Розвішують годівниці для птахів і щоденно насипають у них корм. З

участю батьків проводять обрізування дерев, знімають зимові гнізда білана жилкуватого, золотогуза.

Навесні разом з дітьми розпушують пристовбурні круги. Якщо запас осінньо-зимової вологи недостатній, –поливають дерева. Грядку з суницями очищають від старого листя, розпушують ґрунт. Для приваблювання в сад корисних комах (їздців, дзюрчалок, золотоочок) висаджують нектароносні рослини: кріп, цибулю тощо.

Влітку для посилення росту і формування зав'язі у рослин землю удобрюють. З початком визрівання суниць видаляють вуса, які не потрібні для вирощування садивного матеріалу. При недостатньому зволоженні рослини поливають. У дитячих садках для боротьби з шкідниками рослин використовують лише механічні (ловильні пояси для яблунової плодожерки, струшування яблунового квіткоїда) та біологічні (приваблювання птахів, комах-ентомофагів) засоби.

Кури

Є багато порід курей, але всі вони походять від однієї праматері – банківської курки, яка була приручена людиною тисячоліття тому. Найбільш поширені в наш час леггорни білі інкубаторські кури, що вважаються найкращими несучками. Цікаві кури породи кохінхін – палевого, білого, блакитного і чорного забарвлення, Гарні кури породи мінорка з чорним зі смарагдовим блиском оперенням. Голову півнів прикрашає пишній, гострозубий яскраво-червоний гребінь. Уздовж щії у мінорок звисають білосніжні довгі сережки. Є бійцівські кури, гудани – маленькі курочки з величезними чубами на голові. Для дошкільників цікаві карликові курочки – бентамки. Це скоріше декоративна птиця, хоч теж несе яєчка завбільшки з велику сливу.

Для утримання курей споруджують курник, який краще обладнати зовні як маленький гарний будиночок; розмалювати яскравими фарбами, на гребені покрівлі прилаштувати дерев'яний силует півня. В будиночку роблять вікно, двері, чотирикутний лаз (30х30 см). Ставити будиночок треба на стовпчиках, щоб гризуни не потрапляли до курника. Будиночок повинен бути утеплений. Стіни роблять подвійними, а простори між ними засипають тирсою, сухого торфовою кришкою, піском. Утеплюють також стелю та підлогу, вистеляючи їх соломною або тирсою.

Обладнання у курнику треба розставляти так, щоб воно не займало багато місця. Обов'язково влаштовують сідала (60–80 см заввишки від підлоги). Їх краще зробити з чотирикутної перекладки, яка дорівнює половині довжини розкритих пальців ноги курки (від початку великого до кінця середнього). На одну курку повинно припадати 15–20 см довжини сідала. Сідало розташовують на відстані 35 см одне від одного. Під сідалом кладуть фанерний піддон, який можна знімати і легко чистити, а під ним – дерев'яні гнізда, прикриті завісками з темної тканини, порізаної на стрічки: кури люблять нестися на самоті.

Їжа для курей, як і для пташок, що утримуються в кутку природи, складається з чотирьох компонентів: зернового, м'якого, вітамінного і мінерального. Вранці і ввечері їм сиплють зерно (ячмінь, просо тощо), дають різні харчові відходи. З задоволенням кури клюють улітку мокрець, галінсогу та інші трави. Взимку їм дають листки капусти, моркву, буряк. Щоб кури взимку більше

рухалися, головки свіжої капусти підвішують до перекладини на такій висоті, щоб курка могла дістати їх, коли підстрибне. Кури дуже люблять капусту і обскубують головку доти, доки від неї не залишиться качан. Обов'язково ставлять воду у поїлці. Щоб узимку вода в ній не замерзала, у воду занурюють дерев'яний кружок трохи меншого діаметра, ніж поїлка. Плаваючи, він не дає воді замерзнути. У кружку роблять 3–4 круглі дірки, через які птиця п'є воду. Щоб кури не відчували нестачі у мінеральних речовинах, слід завжди ставити в коритцях подрібнені черепашки, дрібний гравій, старогашене вапно, деревний попіл, кісткову муку або свіжі подрібнені кістки. Корисно давати деревне вугілля, яке запобігає розладу шлунка.

Обов'язкова умова підтримання доброго здоров'я птиць— прогулянки на повітрі і чистота у курнику.

Кролі. У дикому вигляді живуть на півдні України. Завдяки селекційній роботі виведено багато високопродуктивних порід кролів: білий велетень, сірий велетень, шиншила, фландр, віденський блакитний, чорно-бурий, сріблястий, горностаєвий, пуховий.

Кролів утримують на відкритому повітрі у клітках. Розміщувати їх треба у місцях, які добре обігріваються сонцем, захищені від сильних вітрів, а влітку від спеки, оскільки для кролів однаково небезпечні протяги, сирість і перегрівання.

Клітки для кролів встановлюють на стовпчиках. Підлогу і дверцята у клітках роблять з оцинкованої дротяної сітки з вічком 18x18 мм у діаметрі. Під сітчастою підлогою встановлюють піддони, з яких легко прибирати екскременти, залишки їжі. В клітці встановлюють ясла для сіна, трави. В сильні морози сітчасті дверці і підлогу затуляють матами, фанерою тощо.

Щоб кролі були здорові, добре росли і розвивалися, треба їх повноцінно і правильно годувати. Дорослому кролю масою 4 кг на зимовий період на добу потрібно 100 г сіна, 100 г вареної картоплі, 50 г моркви, 50 г вівса, 15 г пшеничних висівок і по одному граму кісткової муки і солі.

Улітку кролів годують різноманітними дикорослими рослинами: конюшиною, люцерною, люпином, чиною лучною, буркуном, мишачим горошком, приворотнем, калачиками, перстачем, іван-чаєм, подорожником, тимофіївкою, полином тощо. Кульбабу, суріпицю і деревій треба давати в обмеженій кількості.

З задоволенням їдять кролі бадилля буряку, моркви, листки соняшнику, кукурудзи. Червоний столовий буряк і капусту треба

давати в обмеженій кількості, оскільки вони викликають розлад шлунка. Добре давати кролям падалицю яблук, гілки дерев. Коли сад готують до зими, кролі їдять пагони малини, скошене листя суниць. Взимку корисно давати хвою, яка багата на вітаміни.

Крім трави кролям слід давати різні харчові відходи. У сухому вигляді зерна, крім вівса, давати не можна. Попередньо їх треба розмочити і додати у мішанку.

Красивоквітучі кімнатні рослини

Абутилон (кімнатний клен) – походить з Бразилії. Потребує легкого поживного ґрунту, достатнього освітлення і помірного поливання. Розмножують рослину живцями та насінням. Рекомендується для зимових садів.

Азалія індійська – походить з Індії. Потребує кислих ґрунтів, світлолюбна, поливання помірне. Розмножують її живцями. Рослину цікаво утримувати взимку як тимчасового мешканця кутка природи, зачаровуючи дітей красою різноманітних за забарвленням квітів, їх формою. Слід познайомити дітей з її походженням.

Антуріум (квітка фламінго) – походить з Бразилії. Існує багато видів рослини, але всі вони мають характерної форми суцвіття – (початок), оточене яскравим покривалом. Це тепло і вологолюбна рослина, яка любить багато світла але не переносить прямого сонячного проміння. Розмножують рослину насінням, бічними паростками, живцями. Її можна вирощувати у зимових садах, переносячи під час цвітіння до кутка природи, щоб помилуватися красою і оригінальністю цвітіння.

Калерія боготська – походить з Центральної Америки. Невибаглива кімнатна рослина, яку слід тримати у світлому приміщенні і помірно поливати. Розмножують її бульбочками, подібно до ахіменесу. Привертає увагу м'якими оксамитовими листками і яскравочервоними трубчастими квітками. Може бути використана як тимчасовий мешканець кутка природи у літній час.

Під час спостережень увагу дітей звертають на своєрідну форму дзвоникоподібних квіток, неначе розмальованих усередині білими смужечками. На відміну від ахіменесу у калерії восени надземна частина не відмирає.

Гортензія – походить з Японії та Китаю, приваблює великими зонтиками суцвітть. Цікаво, що квітки її несправжні. Суцвіття складаються з квіток, що мають замість пелюсток збільшені чашолистки. Спочатку вони мають зелений колір, потім – жовтий і далі – рожевий. Посередині видно маленьку кульку – це і є пелюстки недорозвинутої квітки, які щільно закривають тичинки та недорозвинуту маточку. Зміну забарвлення гортензії можна викликати штучно, поливаючи її перед цвітінням один раз на тиждень розчином аміачного галуно (4 г на 1 л води). При цьому білі квітки стають блакитними. Рослина світлолюбна, потребує помірного

поливання, роємножують їх живцями. Рослину добре вирощувати в зимових садах.

Жасмин кімнатний – родом з Аравії, вічнозелений кущ з білими ароматними квітками. Потребує світлих місць, помірного поливання. Розмножують жасмин живцями, які легко вкорінюються (у березні). Рослина прикрасить зимовий сад, де діти можуть її розглянути, відчутти аромат.

Клівія – походить з Південної Африки, добре витримує сухі і жаркі умови приміщень, не потребує яскравого освітлення, розмножується молодими паростками. Це постійний мешканець кутка природи, який під час цвітіння приваблює до себе зонтиком яскраво забарвлених квітів, дає змогу Знайомити дітей з різномааітністю будови та диференційованими потребами рослин у денному світлі.

Кала ефіопська – родом з Південної Африки, де вона зростає в болотистій Місцевості. Любить яскраве освітлення і щедre поливання. Розмножують її молодими паростками. Цвіте переважно з жовтня до травня. Суцвіття кали – невеликий жовтий початок з білим покривалом, тримається на рослині 1–1,5 Місяця. Потребує періоду спокою в літні місяці, коли поступово скорочують, а потім зовсім припиняють поливання. Враховуючи естетичні властивості рослини та її специфічні потреби, вона може бути рекомендована для вирощування в кутках природи дитячих садків.

Бальзамін – походить з Тропічної Африки. Найбільш розповсюджений бальзамін з рожевими квітками і султанський – з червонуватими листками і яскраво-кармінними квітками. Рослина світло- і вологолюбна. Роємножують її живцями, які укорінюються надзвичайно швидко. Бальзамін – постійний мешканець кутка природи. Цвіте він безперервно, квітки оригінальні, з довгими шпорами. На прикладі цієї рослини доцільно знайомити малюків з будовою рослин, а в групах старшого дошкільного віку – з розмноженням рослин живцюванням.

Бегонія – походить з тропічних областей обох півкуль. Назву рослина отримала від прізвища ботаніка XVII ст. Бегона, який вперше її описав. Серед красивоквітучих бегоній найбільш поширена бегонія завждиквітуча і бульбова. Рослини вимагають легкого пухкого ґрунту, затінку, помірного поливання. Розмножують їх насінням, листовими і стебловими живцями, поділом кореневища і бульб. Завждиквітуча бегонія є постійним мешканцем кутка природи. Спостереження за красивими квітками, блискучим яскраво-зеленим

листям сприяє формуванню естетичних вражень, знайомить з різноманітністю квітучих рослин. Бегонія бульбова рекомендується для зимових садів, її добре вирощувати і на ділянці дитячого садка.

Глоксинія – походить з Південної Америки. Потребує поживної легкої землесуміші, помірного поливання, затінку. Розмножують її насінням, листовими живцями, бульбами. Надзвичайно гарна рослина, яку можна використовувати, так само як і ахіменес, для вирощування в кутку природи навесні і влітку. На зиму надземні частини відмирають, бульби зберігають у темному місці, навесні пересаджують у свіжий ґрунт.

Гібіскус – походить з Китаю. Невибаглива рослина, яка краще росте і квітує у більш світлих місцях. Потребує багато землесуміші. Розмножують її живцями. Гібіскус доцільніше вирощувати у зимових садах, оскільки рослина має досить великі розміри.

Ахіменес – чарівна квітка з Центральної Америки (Мексика, Гватемала). Вимагає яскравого освітлення, пухкого поживного ґрунту, рівномірного зволоження. Розмножують рослину бульбочками, живцями, насінням. Рослину варто використати як тимчасового мешканця кутка природи влітку, коли під час цвітіння вона покривається яскравими трубчастими квітками.

Пеларгонія (герань) – походить з Південної Африки. Відомо кілька видів пеларгонії: зональна, пахуча, плющоліста, великоквіткова. Це світлолюбні рослини, що потребують помірного поливання та перебування взимку у світлому прохолодному приміщенні. За відсутності таких умов сильно витягуються. Навесні їх слід обрізати. Розмножують пеларгонію живцями. Квітнуть пеларгонії майже цілий рік і є постійними об'єктами кутка природи. Найбільш цінна пеларгонія великоквіткова з великими, красивими, надзвичайно різноманітно забарвленими квітками, а гармонійним поєднанням різних відтінків і фарб. У дитячих садках більше вирощують пеларгонію зональну, що має квітки різних кольорів. Висадивши три живці в один горщик, можна створити живий, довгоквітучий букет.

Розповідаючи про пеларгонію, знайомлять дітей з різноманітністю будови квіток, стебла, листків, способами розмноження цієї рослини. Різні види пеларгонії можна висаджувати на ділянці дитячого садка. Дітей слід обов'язково познайомити із значенням рослини (не лише прикрашає, але й оздоровлює, з ефірної олії роблять парфуми).

Примула – походить з Китаю. Це чудова і широко відома кімнатна рослина, яка цвіте протягом майже всього року. Світлолюбна, потребує рівномірного поливання, взимку їй слід тримати у прохолодному приміщенні. Розмножують примулу насінням і діленням куща. Примули прикрасять зимовий сад.

Пуансетія (молочай чудовий) – родом з Центральної Америки та о. Ява. Привертає до себе увагу завдяки яскравим приквітникам (червоним, рожевим, білим), які зберігають декоративність протягом двох місяців. Це рослина короткого дня (зацвітає при тривалості освітлення не більше 12 год на добу), поливання помірне, розмножується живцями. Рекомендується для зимових садів.

Сенполія (узамбарська фіалка). Її знайшов ботанік Сент-Поль Іллер у горах Південної Африки. Сьогодні відома велика кількість гібридних сортів фіалок. Сенполії потребують яскравого розсіяного освітлення, рівномірного поливання, легкого поживного ґрунту, вони не витримують прямих сонячних променів. Розмножують фіалки листовими живцями. В кутку природи фіалки бажані і як тимчасові, і як постійні мешканці. Розглядаючи їх різноманітні за кольором і формою чудові квітки, листки з гарними вирізьбленими краями, можна розповісти дітям, що ці прекрасні рослини – мандрівниці. В Африці жив учений, який любив мандрувати. Одного разу він ішов у горах повз струмок і побачив чудову рослину. Вона йому так сподобалася, що він вирішив її перенести додому. Фіалка добре прижилася, пишно цвіла, і всі, хто приходив у гості до вченого, милувалися її красою. Ботанік дарував їм листочки і розповідав, як треба вирощувати таку чудову рослину. Поступово вони поширилися у різних країнах, потрапили і до нас, щоб радувати своєю красою. Тож згадайте, де знайшов Сент-Поль фіалку і подумайте, де її поставити, як доглядати, щоб вона відчувала себе так, як на своїй батьківщині.

Фуксія – походить з Центральної Америки. Названа на честь ботаніка XVI ст. Л. Фукса. На батьківщині фуксія росте як кущ або деревце, досягаючи висоти 1,5 м. Ця світлолюбна рослина може рости і на великих північних вікнах, потребує помірного поливання. Розмножують її живцями. В дитячому садку фуксію можна використовувати як тимчасовий і постійний об'єкт кутка природи. Розглядаючи з дітьми оригінальну квітку фуксії, можна розповісти, що вона нагадує ляльку-балерину у червоній кофті, білій спідниці, з тонкими ніжками, взутими в жовті черевички, зеленою голівкою.

Цикламен – Батьківщина – Мала Азія, Греція. Рослина потребує в період цвітіння світлого прохолодного місця, достатнього зволоження. Розмножують її насінням. Рекомендується для зимових садів, оскільки за відсутності умов у групових кімнатах вона швидко гине.

Цибулинні кімнатні рослини

Амариліс (гіпеаструм) – походить з Південної Африки і тропічної Америки. Рослини світлолюбні, потребують пухкого поживного ґрунту, помірного поливання і стану спокою. Для цього рослину тримають 2–3 місяці (найчастіше з жовтня до кінця грудня) в темному місці і припиняють поливання. Наприкінці грудня або на початку січня слід разом з дітьми витягти цибулину з горщика, обтрусити з неї ґрунт, розглянути і посадити у свіжий поживний ґрунт.

Дітям потрібно розповісти, що амариліс – мандрівник з пустель. У пустелях часто буває сильна спека. На небі немає ні хмаринки, і майже півроку не випадають дощі. Земля тріскається від спраги, рослини гинуть. Проте у ґрунті лишаються цибулини, що захищені, наче панциром, цупкою шкіркою. Коли починаються дощі, цибулинки прокидаються від сну і розкривають прекрасні квіти, прикрашаючи на короткий час пустелю. Зараз ми його поллемо і через кілька днів побачимо, що цибулина прокинулася від сну і амариліс готується до цвітіння. Розмножують рослину дочірніми цибулинами, які відділяють або після закінчення цвітіння, або після закінчення стану спокою. Рослину, що відцвіла, відносять у підсобне приміщення і підживлюють її, щоб нагромадити у цибулині запас поживних речовин для наступного цвітіння.

Валота пурпурова. Батьківщина – Південна Америка. Відрізняється від амариліса більш вузькими листками і червонуватим забарвленням біля їхньої основи. Цвіте переважно влітку. Рослина світлолюбна, розмножують її дочірніми дітками. Може використовуватися і в кутку природи, і в зимовому саду.

Гемантус – походить із Середньої і Південної Америки. Найбільш розповсюджені в кімнатних умовах гемантус білоквітковий і гемантус Катарина. Перший не вимагає яскравого освітлення, другий любить більш освітлені місця. Поливання помірне, гемантус розмножують насінням та відділенням цибулинок-діток. Цікаво тримати цю рослину у зимовому саду, де можна показувати дітям своєрідні товсті, м'ясисті листки і суцвіття, які у білоквіткового

гемантуса нагадують білу або жовтувату кульку, а у гемантуса Катарина – яскраво-червону. Цвітіння продовжується близько місяця, після чого утворюються яскраво-червоні, подібні до намиста, плоди.

Зефірантес – Батьківщина – Центральна Америка. В дошкільних закладах найчастіше вирощують зефірантес білий і зефірантес Ліндлея з великими рожевими квітками. Рослини вимагають яскравого освітлення, рівномірного поливання, поживного ґрунту. Розмножують їх дочірніми цибулинами. Зефірантес доцільно внести в куток природи влітку, в період його цвітіння. Поодинокі квітки на довгих квітконосах ростуть досить швидко і раптом розкриваються лійкоподібними широкорозкритими квітками рожевого або білого кольору, за що в народі цю рослину назвали вискочкою. Все літо і восени можна спостерігати за цвітінням цієї рослини.

Евхарас амазонський – Батьківщина – гори Колумбії. Світлолюбна рослина, але витримує і недостатнє освітлення, поливання помірне, розмножують її дочірніми цибулинами. Може бути і тимчасовим, і постійним мешканцем кутка природи. Взимку, коли збіднені спостереження за рослинами на прогулянках, багато радості принесе дітям внесення в куток природи цвітучого евхариса – амазонської лілеї. Розглядаючи її чудові білосніжні квітки, що нагадують нарциси, треба відмітити їхній ніжний аромат. Квіткові стрілки наче підтримує блискуче темно-зелене листя. Помилувавшись з дітьми красою евхариса, який цвіте, можна розповісти старшим дошкільникам, що рослина ця – мандрівниця. Її батьківщина – Південна Америка, де в цей час панує літо, і, ніби згадуючи про свою теплу батьківщину, вона зацвітає взимку чудовими квітками. Саме тому люди і люблять вирощувати її у кімнатах.

Кринум – походить з Південної Америки. Це світлолюбна рослина, потребує помірного поливання, розмножують її дочірніми цибулинами. Цю рослину добре вирощувати у зимових садах, де потрібно звернути увагу дітей на її велику цибулину, що переходить у трав'янисте стебло, світло-зелені ременеподібні листки і ароматні квітки білого або ніжно-рожевого кольору.

Панкрацій ілірійський у дикому вигляді зустрічається у Середземномор'ї. Це невибаглива рослина, що любить світлі і теплі місця зростання. Розмножують її дочірніми цибулинами і насінням. Може бути рекомендована для зимових садів, де приверне увагу білими, ароматними квітками, схожими на лілії, з сильно розрізаними вузькими пелюстками.

Декоративно-листяні кімнатні рослини

Аспідистра – походить із Східної Азії, де росте у темних лісах. Це надзвичайно витривала, невибаглива рослина. Краще росте на освітленому місці, але переносить нестачу світла. Поливання помірне, розмножують рослину поділом куща. В умовах дитячого садка її краще вирощувати для декорування слабо освітлених приміщень.

Аукуба – походить з Японії. Її часом називають золотим деревом через те, що її шкірясті блискуче-зелені листки вкриті золотистими плямами. Це невибаглива рослина, яка потребує прохолодних приміщень, помірного поливання. Розмножують її живцями, які легко укорінюються. Рекомендується для зимового саду.

Бегонії – тропічні рослини з декоративними, часто розкішно розписаними листками, ціняться саме за цю властивість, а не за цвітіння. Найбільш поширені з них – бегонія рекс, або королівська, з орнаментальними надзвичайно різноманітно забарвленими листками. Бегонія червонувата має характерну ознаку – черешки листків і зворотний бік листків вкриті червонуватим опушенням. Бегонія рицинолиста – гарна міцна рослина з товстим рожево-червоним повзучим стеблом і великими розсіченими міднокоричнево-зеленими листками, що нагадують листки рицини. Бегонія Феаста – рослина з повзучим стеблом і округлими блискучими, темно-зеленими, червоними із зворотної сторони листками. Високі декоративні якості має бегонія борщівниколиста.

Усі бегонії вимагають легкого пухкого ґрунту, притінення від прямого сонячного проміння, рівномірного зволоження. Винятком є бегонія рицинолиста, що не боїться прямого сонячного проміння. Розмножують бегонії навесні діленням кореневищ, стебловими і листовими живцями. Бегонії можна утримувати в кутку природи. Найбільш зручні для догляду – бегонія Феаста, борщівниколиста, червонувата. Всі види бегоній є чудовими рослинами для оформлення інтер'єрів дитячого садка та зимового саду.

Дифенбахія – походить з Бразилії. Останнім часом ці рослини вирощують в інтер'єрах завдяки гарно оздобленим листкам. Найбільш розповсюджені види – Тропик сноу з білувато-жовтими плямистими і Рудольф Реерс з жовто-зеленими з зеленою облямівкою листками. Ця рослина потребує теплих світлих приміщень, помірного поливання. Розмножують її верхівковими живцями, відрізками стебла

і бічними пагонами. Дифенбахію можна використовувати лише для зимових садів, оскільки сік рослини отруйний. Під час спостережень увагу дітей звертають на красу великих блискучих овальних зелених листків з білими бризками.

Драцена – Батьківщина її – тропічні і субтропічні області Азії і Європи. Основну цінність драценам надають довгі вузькі листки, зібрані на стеблі красивим розложистим пучком. Найбільш поширена драцена драконове дерево. Вона невибаглива до зміни температури, освітлення і зволоження і може використовуватися для оформлення будь-яких приміщень дитячого садка, зимового саду. Розмножують її насінням і живцюванням верхівок пагонів.

Кордиліна – подібна до драцени рослина, яку часто плутають. Основна відмінність її – наявність білих коренів, Вона має паростки, крім того, середня жилка листка добре помітна. Досить розповсюджена кордиліна верхівкова червонолиста з гарними видовженими зеленувато-червоно-рожевими до темно-червоно-фіолетових кольорів листками. Кордиліни люблять світлі місця, які трохи затінені від прямого сонячного проміння, помірне поливання. Розмножують їх живцями верхівок пагонів. Ці декоративні рослини прикрасять зимовий сад.

Кодіеум (кротон) – походить з островів Малайського архіпелагу. Найбільшої декоративності рослині надають широкі або вузькі цільнокраї чи примхливо вирізані яскраво і строкато забарвлені у рожевий, жовтий, жовтогарячий, червоний, ліловий і зелений кольори листки. Рослина потребує рівномірної температури, вологості повітря, відсутності протягів, помірного поливання. Розмножують її живцями верхівок пагонів. Може рости у зимовому саду, де і показують дітям її незвичайну красу і гармонію фарб і форм.

Колеус – походить з Тропічної Африки і Азії. Рослини прекрасно ростуть при яскравому сонячному освітленні, гостро реагують на нестачу вологи, потребують поживного ґрунту. Ці властивості колеуса у поєднанні з естетичними якостями його красивих забарвлених оксамитових листків роблять його бажаним об'єктом кутків природи. Розмножують колеус верхівковими живцями, які легко укорінюються і можуть бути використані для садіння на ділянці.

Монстера – Батьківщина її – Південна Америка. Це красива невибаглива рослина, що потребує помірного поливання, розмножують її живцями. В умовах дитячого садка її найкраще

вирощувати у світлих вестибюлях, залах та зимових садах. Розглядаючи із старшими дошкільниками цю міцну ліану, слід звернути увагу на красу її великих блискучих темно-зелених розрізних листків, велику кількість повітряного коріння, що звисає із стебла, дістаючи до землі. Потрібно розповісти, що на батьківщині монстера живе у тропічному лісі, де завжди тепло, багато випадає дощів і рослин так багато, що вони сплітаються між собою і людині пройти там дуже важко. На батьківщині монстера цвіте і дає плоди, які нагадують за смаком ананас. У нас ця мандрівниця прикрашає зали.

Офіопогон (японська конвалія) – походить з Японії, Китаю. Зростає також на Чорноморському узбережжі Кавказу. Це невибаглива рослина з пучками вузьких темно-зелених листків, зацвітає дрібними ніжно-бузковими квітками влітку. Добре росте і при недостатньому і яскравому освітленні, розмножують її поділом куща. В дитячих садках рекомендується для озеленення вестибюлів, холів, оформлення композицій у зимових садах.

Пальми походять з Африки, Східної Азії. З багатьох видів пальм, відомих у кімнатній культурі, найбільш поширені: фінік канарський, фінік справжній (їстівний) і трахікарпус (китайська віялолиста пальма). Всі пальми вимагають світлого місця зростання, достатнього зволоження. Розмножують пальми насінням. У дитячих садках пальми розміщують у великих приміщеннях – залах, зимових садах. Знайомлячи старших дошкільників з фініковою пальмою справжньою (їстівною), важливо не лише помилуватися її красою, а й, показавши насіння (його дістають з плодів пресованих фініків), розповісти, що плоди пальм називаються фініками, вони дуже смачні і корисні, а люди, які живуть у тих краях, де ростуть пальми, виготовляють з них дуже багато страв.

Панданус – тропічна рослина болотистих місцевостей Індії, Африки, Мадагаскару. Рослина невибаглива, й легко розмножують живцями (бічними паростками), які перед садженням підсушують. Рослина має своєрідний зовнішній вигляд: довге лінійне гострозубчасте по краю листя спіральне розміщене навколо стебла, яке, ніби на ходулях, стоїть на високих повітряних коренях. Використовувати цю рослину можна тільки у зимових садах. Пояснюючи дітям її своєрідний вигляд, можна розповісти, що так рослина захищається від надмірного перезволоження на болотах, повітряні корені добре утримують рослину.

Папороті, що вирощуються у кімнатах, походять з тропічних і субтропічних областей обох півкуль. Найчастіше у кімнатах вирощують адіантум і нефролепіс. Обидві рослини добре пристосувалися і невибагливі до умов утримання. Люблять світлі приміщення (але не пряме сонячне освітлення), достатнє поливання, поживний ґрунт. Розмножують їх поділом куща, а також надземними повзучими пагонами, які пришпилюють і засипають землею. Папороті можуть широко використовуватися для оздоблення холів, зимових садів. Увагу дітей треба привернути до краси довгих граціозних вигнутих вай нефролепіса, порівняти з тими папоротями, які діти бачили в наших лісах. Розглядаючи адіантум, слід звернути увагу на його ніжну будову: витончені яскраво-зелені ніжні ваї на темно-коричневому черешку. Певний час папороті можна тримати в куточку природи.

Сансев'єра – походить з Південної Африки, а тропічний вид з острова Цейлону, одна з найбільш невибагливих кімнатних рослин щодо освітлення, тепла і вологи. Розмножують її діленням кореневищ під час пересаджування, а також листовими живцями. Сансев'єру можна використовувати в кутку природи, для оформлення інтер'єрів і в зимовому саду. Звертаючи увагу на своєрідність забарвлення листка – темні і світлі поперечні смуги, слід наголосити на їх декоративності, гармонійному поєднанні кольорів. Потрібно розповісти дітям, що таке забарвлення видовженого листка деяким людям нагадувало забарвлення щуки, і тому рослину ще називають щучим хвостом. На батьківщині, в Індії, де й вирощують, з листків сансев'єри роблять тканини, мотузки.

Філодендрон розповсюджений у тропічних дощових лісах Америки. Рослина тепло- і світлолюбна, хоч й їй треба притіняти від прямого сонячного проміння, любить підвищену вологість. Розмножують її живцями. Цю гарну рослину з декоративними листками доцільно розташовувати у великих приміщеннях, зимових садах.

Фікус завезений з Індії, де він росте великим деревом. Рослина добре розвивається у сонячних місцях кімнати, але досить добре переносить і затінення. Вимагає достатнього поливання і поживного ґрунту. В умовах хорошого догляду у фікуса у період з весни до осені повинно з'являтися щотижня по одному листку. Розмножують рослину живцями. В дитячому садку невеликі екземпляри фікуса можуть утримуватися в кутку природи, великі ж рослини тримають у зимових садах. Розглядаючи із старшими дошкільниками фікус, слід

звернути увагу на гарне темно-зелене шкірясте овальне листя, розповісти, що на своїй теплій батьківщині фікусів виростають величезними гіллястими деревами з великими листками. Фікус ще називають гумовим деревом, бо в його стеблах є молочний сік, з якого раніше робили гумові речі.

Фітонія – Батьківщина – Перу. Декоративна цінність рослини в її яскраво забарвлених листках, завдяки чому можна робити цікаві композиційні оранжировки. Фітонія тепло- і світлолюбна рослина, розмножують її живцями, які легко укорінюються.

Наявність фітоній серед асортименту рослин зимового саду надасть йому барвистості, яскравості.

Циперус – походить з болотистих місцевостей Мадагаскару. Це невибаглива до освітлення і температури рослина, краще росте в поживній гумусній землесуміші, потребує щедрого поливання або утримання у піддонах з невеликою кількістю води. Рослину можна вирощувати в акваріумах, але не можна опускати горщики у воду більш як на 1/4 їхньої висоти. Розмножують циперус поділом куща або живцюванням верхівок стебел.

Циперус – цікава рослина для кутка природи завдяки особливостям будови і диференційованим потребам у воді. Увагу дітей треба привернути до світло-зеленого ніжного листя, зібраного у красиві зонтикоподібні крони, тригранні високі стебла. Старших дошкільників можна познайомити з живцюванням листовими коронками. При цьому листя вкорочують і центр коронки садять у горщик з землесумішшю. Такий живець швидко утворює корені.

При наявності в дитячому садку маленьких декоративних басейнів циперус їх прикрасить.

Ампельні та виткі кімнатні рослини

Аспарагуси розповсюджені у м'якому субтропічному кліматі. Серед кімнатних рослин є два види: аспарагус пірчастий – ажурний кущ з піднятими пагонами і голкастими надзвичайно ніжними листками і аспарагус Шпренгера – із звисаючими довгими пагонами, вкритими світло-зеленими кладодіями. Аспарагус Шпренгера – світлолюбна рослина, пірчастий аспарагус – тіншовитривалий. Обидва аспарагуси потребують поживного ґрунту, достатнього зволоження. Розмножують їх поділом куща і насінням.

Обидва аспарагуси можна вирощувати в кутку природи, вони прикрасять і зимові сади та інтер'єри закладу дошкільної освіти. Під час розгляду рослин увагу дітей привертають до ніжного зеленого

кольору аспарагусів, своєрідної будови стебла, голкоподібних кладодіїв, що виконують функцію листків. Особливо гарні ці рослини в період цвітіння, коли пагони, наче витонченими сніжинками, вкриваються дрібними білими квітками. Після їхнього відцвітіння утворюються плоди – червоні в аспарагуса Шпренгера і синьо-чорні у пірчастого. Можна сказати старшим дошкільникам, що в деяких країнах аспарагуси використовують як овочеві рослини, споживаючи у їжу молоді пагони.

Хелксіне (дитячі слізки) – походить із Сардинії. Це невибаглива рослина, яка витримує як яскраве освітлення, так і притінення, потребує рівномірного поливання, розмножують її поділом куща. Хелксіне найкраще використовувати у зимових садах під час створення квіткових композицій. Рослина швидко розростається, утворюючи на поверхні цілий килим, і звисає з країв горщиків густою бородою.

Плектрантус південний походить з півдня Африки. Це невибаглива ампельна рослина, з чотиригранним стеблом і блискучими яскраво-зеленими округлими листками, вирізаними по краю зубчиками. Потребує помірного поливання, притінення від яскравих сонячних променів. Розмножується живцями, що легко укорінюються. Використовують переважно для оформлення інтер'єрів.

Дзвоник ампельний – походить з Італії. Є два його види – з білими і голубими квітками, що мають форму відкритого дзвоника. Навесні і на початку літа рослина вкривається великою кількістю квіток. Любить добре освітлені місця, приміщення, що добре провітрюються, поживний ґрунт. Розмножують її діленням, живцюванням і насінням.

Кампанулу бажано мати як тимчасовий об'єкт у кутку природи у весняно-літній період, щоб помилуватися красою цвітіння.

Колюмнея к'юська походить з тропічних зон Америки. Це невибаглива, теплолюбна рослина, розмножують її живцями. Колюмнея ціниться за те, що цвіте взимку великими трубчастими яскраво-помаранчевими квітками. Цікава для вирощування і в кутку природи, і у зимових садах.

Плющ звичайний – широко розповсюджений від канарських островів та Ірландії до Японії. Рослина невибаглива до світла і тепла. Розмножують плющ живцями, які легко укорінюються. Цікава особливість рослини – наявність повітряних корінців, якими вона міцно чіпляється до опори і піднімається вгору, ніби крокує по стіні.

На це слід звернути увагу, якщо рослина утримується у кутку природи або у зимовому саду.

Плющ восковий, або Гойя м'ясиста – завезений з Австралії. Назву одержав на честь відомого англійського садівника Гойї. Невибаглива рослина, що добре росте у заичайній землесуміші, краще цвіте, якщо росте на південних вікнах, розмножується живцями. Плющ Гойя – цікавий об'єкт для кутків природи завдяки його своєрідній будові, декоративності: довге тонке повзуче стебло, товсті, шкірясті, блискучі темно-зелені листки і дуже ароматні квітки, зібрані у зонтикоподібні суцвіття. Квітки, наче зроблені з воску, жовтувато-білі, невеликі, з центром у вигляді червоної зірочки.

Руелія формозька – походить з Тайваню. Невибаглива рослина, може рости у слабо освітленому приміщенні, гостро реагує на пересихання ґрунту, тому вимагає рівномірного поливання. Розмножують її живцями. Руелію можна вирощувати і в кутках природи, і у зимових садах. Приваблива цвітінням (з березня до жовтня) невеликими, поодинокими голубувато-ліловими квітками, схожими на грамофон.

Сингоніум – у дикому вигляді зустрічається у Південній і Центральній Америці. Це витончена, красива, невибаглива рослина, що потребує рівномірного поливання, витримує низькі температури, хоч і теплолюбна, недостатнє освітлення. Розмножують її живцями. Може вирощуватися і в групових приміщеннях, і у зимових садах для вертикального озеленення і створення композицій.

Сциндапус – трав'яниста ліана з Тропічної Азії. Любить теплі, світлі приміщення, регулярне поливання, розмножується живцями. Завдяки швидкому росту і декоративності листків – блискучих, шкірястих, яскраво-зелених з золотистими смужками і штрихами (сциндапус золотистий) – ця рослина набула широкого розповсюдження в дитячих садках і вирощується в групових кімнатах, зимових садах, використовується для оформлення інтер'єрів.

Сеткреазія пурпурова – походить з Мексики. Це тепло- і сонцелюбна рослина. Чим яскравіше освітлення, тим краще забарвлені її листки. Поливання рівномірне. Рослина приваблива соковитими пагонами з темними, оксамитовими, червонувато-пурпуровими листками. Рекомендується для кутків природи, зимових садів, оформлення інтер'єрів. У кутку природи на прикладі цієї рослини можна показати різноманітність форми стебла, листків,

їхнього забарвлення, вплив світла. Рослину легко розмножують живцями, її можна використовувати для садіння на ділянці.

Традесканція – Батькіащина її – тропічні області земної кулі, названа на честь садівника англійського короля Джона Традесканта. Є багато видів цієї рослини: традесканція білоквіткова з зеленими і строкатими листками, традесканція зеброподібна з двома широкими сріблясто-білими смугами на верхній поверхні листка і червонуватим кольором на нижній, традесканція човноподібна тощо. Найбільш розповсюджені дві перші. Традесканції – невибагливі рослини, краще ростуть у світлому приміщенні (не на яскравому сонячному освітленні), вимагають рівномірного поливання. Розмножуються живцями, які легко укорінюються. Широко використовуються в дитячих садках для кутків природи, оформлення інтер'єрів, у зимових садах. Для порівняння бажано мати 2–3 види цієї рослини.

Хлорофітум – походить з Південної Африки. Вирощують як зелену, так і строкату форму цієї рослини, яка любить достатнє освітлення (але не пряме сонячне), Рівномірне поливання. Розмножують відділенням молодих дочірніх рослин.

Хлорофітум – широко використовується для кутків природи, оздоблення інтер'єрів у дитячих садках. Увагу дітей привертають і до декоративності листків, і до цікавого способу розмноження. На кінцях довгих звисаючих квітконосів після цвітіння утворюються розетки листків – це молоді рослини з повітряними коренями, які висаджують у пухку, поживну землю. Хлорофітум можна висаджувати на ділянці, де він утворює красиві композиції з сеткреазією. Старшим дошкільникам можна повідомити, що ця рослина не тільки прикрашає кімнати, але й дуже добре очищає повітря в них.

Цисус – кімнатний виноград. Найбільш розповсюджений цисус ромболистий – граціозна ліана з гарними ромбічними темно-зеленими листками. Походить з Південної Америки. Потребує світлого приміщення (яскравого сонячного проміння не любить), достатнього поливання. Інший вид цисуса антарктичний (рис. 40) – походить з Австралії. Це високоросла ліана з видовженими, зазубреними по краю, темно-зеленими щільними листками. Вимоги до умов утримання і розмноження такі самі, як і у цисуса ромболистого. В дитячих садках ці рослини можуть широко використовуватися для оздоблення інтер'єрів, зимових садів.

Сукуленти

Зігокактус – з походить з Бразилії, де росте епіфітно на деревах або на перепрілих наносах у вологих западинах скель. Тримати рослину треба на сонці, уникаючи спекотливих променів, поливання помірно, в період зав'язування бруньок рослину не слід переставляти. Розмножують її живцювання члеників.

Зігокактус – бажаний тимчасовий мешканець кутків природи. Внесення його сприймається як новорічний подарунок. Уже в грудні рослина вкривається рясними яскраво-малиновими квітками, які наче світяться. Пуп'янки квітів схожі на пташок, що летять, витягнувши шийки. Невеликі плескаті стебельця, що складаються з висячих члеників, дуже схожі на листочки. Розповідаючи старшим дошкільникам про цього чудового мандрівника, слід зазначити, що його далека батьківщина – Південна Америка, де не буває морозів. Там зігокактус росте на гілках і стовбурах дерев. Його пласкі членисті стебельця легко відламуються і, падаючи на стовбур, проростають, утворюючи нову рослину.

Епіфілум, або філокактус – походить з Мексики, Бразилії, де вона росте епіфітами в дуплах дерев або між скелями на наносному перегної. Потребує яскравого освітлення, але не прямого сонячного, помірного поливання, поживного пористого ґрунту, цвіте на початку весни і літа зірчастими, гарними, великими квітками різних кольорів. Розмножують рослину живлюванням листоподібних пагонів. Філокактус можна тримати в кутку природи, а також у зимовому саду.

З листових сукулентів у дитячому садку дітей можна познайомити з алоє та каланхое, що мають лікувальні властивості.

Алоє – походить з Південної Африки. Це невибаглива рослина, світлолюбна, але не переносить прямого сонячного проміння, поливання помірно. Розмножують її живцями, які краще брати з верхівок і перед садінням підсушувати. Знайомлячи старших дошкільників з рослиною, можна розповісти, що у соковитих листках алоє є цінна лікарська речовина (алоїн – біогенний стимулятор) і тому люди люблять вирощувати цю рослину, щоб лікуватися. А ще алоє добре вбирає і знешкоджує отруйні речовини в повітрі. Добре, коли така рослина росте на кухні.

Каланхое пірчасте – походить з тропіків Америки і Африки. Це невибаглива світлолюбна рослина, що потребує помірного поливання. Під час цвітіння приваблює яскравими червоними

квітками, зібраними в зонтик. Розмножують рослину живцями стебловими і листковими. Соком каланхое лікуються.

Бріофілом Дегремона – досить часто приймають за каланхое. Характерна ознака його наявність витягнутих листків з зубчастими краями, на яких розвиваються молоді рослини. У міру свого розвитку вони опадають з материнської рослини і проростають. Старших дошкільників цікаво познайомити із своєрідним розмноженням цієї рослини і, роздавши молоді рослини, запропонувати дітям виростити їх удома.

Особливості догляду за кімнатними рослинами

Поливання. Це один з найважливіших видів догляду. Саме через неправильне поливання найбільше терплять рослини в дитячих садках.

Майже всі кімнатні рослини восени та взимку поливають помірніше, ніж навесні і влітку. Поливати треба водою кімнатною температури, відстояної протягом доби. Носик лійки при цьому слід тримати ближче до поверхні ґрунту, щоб струмінь води не вибивав ґрунту. Наголошують на тому, що рослину треба поливати, якщо підсох верхній шар ґрунту. Води слід лити стільки, щоб не лише верхній, але й нижній шар ґрунту був насичений вологою і невелика кількість її пройшла на піддон. Під час поливання не слід бризкати водою на листки, особливо на ті, що мають м'яке опушення, оскільки це викликає появу бурих плям і псує вигляд рослини. Рослини із шкірястим, неопушеним листям навесні і влітку треба обов'язково раз на тиждень обприскувати водою.

Пересаджування. Більшість кімнатних рослин не частіше 1–2 разів на рік потребують пересаджування. Як правило, роблять це навесні, з березня по травень. Перед пересаджуванням рослину слід полити, перевернути горщик догори дном і, підтримуючи землю з рослиною лівою рукою, правою зняти горщик. Якщо горщик зразу не знімається, слід обережно постукати його об край стола. Грудку землі з рослиною треба трохи обтрусити від старої землі і зняти верхній та нижній її шари (близько 2–3 см). Загостреною паличкою прочистити землю між коренями (обережно, не пошкоджуючи останніх), зрізати ножом гнилі або поламані корінці, після чого рослину можна пересаджувати.

Для пересаджування треба брати чистий горщик, трохи більший від попереднього. На дно нового горщика кладуть черепок, зверху насипають шар (2–3 см) річкового піску, потім шар зволоженої

землесуміші і лише після цього ставлять рослину в горщик так, щоб стебло було у центрі горщика, а коренева шийка не була заглиблена. Низьке або високе садження впливає на нормальний ріст і розвиток рослини. Правильно розміщену рослину обережно засипають з боків землею, яку ущільнюють. Обов'язково треба залишити 1,5–2 см до краю горщика для поливання. Після пересаджування треба негайно полити рослину і поставити її на 6–7 днів у затінене місце, а погім уже туди, де вона постійно стоятиме. Найчастіше під час пересаджування розсаджують рослини, що розмножуються поділом куща, цибулинами.

Важливе значення під час пересаджування має підбір ґрунту. В зв'язку з тим що в умовах дитячого садка важко підібрати потрібну землесуміш, для пересаджування використовують поживний городній ґрунт.

Перевалка. Часто замість пересаджування в дитячих садках використовують перевалку, під час якої рослини зовсім не пошкоджуються. Для перевалки підбирають горщик, діаметр якого більший від попереднього на 1–2 см. Обережно виймають рослину, кладуть у горщик дренаж, переносять у нього рослину і засипають по краях поживним ґрунтом.

Підживлення. Підживлювати пересажені рослини можна не раніше як через 4–6 міс після пересаджування. Підживлення застосовують лише навесні і влітку не частіше одного разу на тиждень або на 10–15 днів. При наявності органічних добрив (пташиний послід) його настоюють тиждень, після цього розводять водою у пропорції 1/20. Мінеральні добрива (квіткову суміш) використовують відповідно до інструкцій, що додаються. Слід пам'ятати, що надмірна кількість добрив є шкідливою. Перед підживленням рослини обов'язково поливають чистою водою. Під час використання мінеральних добрив треба суворо дотримуватися техніки безпеки.

Підрізування. Перед початком інтенсивного росту навесні рослини слід підрізувати, особливо ті, у яких стебла витягуються і оголюються (пеларгонії, колеуси тощо). Крім того, з крони слід зрізати покручені, хворі гілки, а також ті, що ростуть усередину крони. Під час підрізування треба стежити за тим, щоб зріз був якраз над брунькою.

Боротьба з хворобами та шкідниками кімнатних рослин. За умови забезпечення потреб рослин у світлі, волозі, відповідній температурі, поживному ґрунті вони виявляють хороші ознаки росту,

гарно цвітуть. Поява жовтих і скручених листків, коричневих плям є сигналом недостатнього живлення, зволоження, наявності шкідників. У цьому разі потрібно уважніше поставитися до рослини, підживити її, пересадити, простежити, щоб не пересушувався ґрунт.

Кімнатні рослини найчастіше пошкоджують попелиці, щитівки, павутинний кліщ, ногохвістки. Як тільки вони виявилися, треба відокремити заражені рослини від здорових, а далі вжити заходів до знищення шкідників.

У рослин, уражених попелицею, викривляються верхівки пагонів, а молоде листя скручується. Для знищення їх треба взяти 0,5 л води, розчинити в ній невеликий шматок мила і додати 50 крапель гасу. Через день після такого оброблення рослини обмивають чистою водою. Оброблення повторюють через 7–10 днів кілька разів.

Щитівка – присмоктується до стебла і листків, де залишається назавжди, вкриваючись воскоподібним щитком. Розмножується вона відкладанням яєць, з яких виходять молоді шкідники і розповзаються по рослині. На листках, де є щитівка, з'являються жовті плями, рослина починає хворіти. Знищувати щитівку треба так: зняти її щіточкою, а потім змити листки та стебла мильною водою. Через день рослину обмити чистою водою. Оброблення повторювати не менше 5 разів через 5–6 днів. Якщо пропустити потрібний строк оброблення – ніякої користі не буде.

Павутинний Кліщ – червоний павук, ледь помітний неозброєним оком, оселяється на нижній поверхні листка під білою павутиною і живиться соком рослин. Він швидко розмножується, якщо повітря сухе і температура досить висока. У зв'язку з цим першим заходом для боротьби з кліщем є часте обприскування рослин водою та обмивання нижньої поверхні листків спочатку мильногасовим розчином, а потім чистою водою.

Трипс – дрібна крилата темно-бура комаха, живе на нижньому боці листка. Личинки її живляться соком рослин. Боротися проти трипсу можна регулярним обмиванням рослин мильною, а наступного дня чистою водою.

Ногохвістка – дрібна біла комаха, що має на кінці черевця виделчастий виріст, за допомогою якого вона стрибає. В ґрунті вазонів ногохвістка з'являється під час надмірного поливання. Комахи не шкодять рослині, але поява їх свідчить про те, що земля перезволожена, корені рослин підгнивають. Тоді найкраще пересадити рослину у свіжу землесуміш.

Дощовий черв'як – засмічує отвір у дні вазонів, викликаючи застоювання води в них та загнивання коренів рослин. Під час розмноження черв'як змінює склад ґрунту, завдає шкоди рослині. Щоб знищити дощових черв'яків, ґрунт у вазоні поливають розчином марганцевокислого калію або повільно опускають вазони у гарячу воду з температурою 50 °С. Черв'яків, що виповзають на поверхню землі, збирають і повертають у природне середовище.

Перелік акваріумних риб

Мечоносець – розповсюджений на півдні Північної Америки. Від вихідної форми шляхом добору виведено червоних, золотистих, тигрових, чорних мечоносців. Самець добре відрізняється від самок мечоподібним виростом хвостового плавця.

Молінезія – походить з водойм Центральної і Південної Америки. Особливо ціниться бархатисто-чорна різновидність її. Ця рибка потребує багатої на кисень води і різноманітного корму.

Пецилія – Батьківщина – Мексика, Гватемалі. Ці риби не відзначаються яскравістю. Проте нещодавно виведено надзвичайно гарні золотисті, яскраво-червоні та інші різновиди цих рибок.

Живородні риби досить плодовиті. Мальки розвиваються в організмі самки, з'являючись на світ приблизно через 30 днів. Новонароджені риби можуть живитися дрібними циклопами і вміють рятуватися від ворогів у заростях рослин.

Серед ікрометних риб у дитячих садках обов'язково повинна утримуватися золота рибка та її різновидності. Вперше вони були виведені у Китаї від карасів. Яскравозабарвлені золоті рибки, шлейфові комети, ніжні вуалехвости – цікаві об'єкти для спостережень дошкільників.

З родини коропових у дитячому садку крім золотої рибки можна утримувати данію рерію, кардинала, барбусів (суматранського, червоного). Ці риби добре співіснують між собою і з іншими рибами.

Данію рерію – походить зі Східної Індії. Це гарні сріблясті рибки з поздовжніми синіми смугами.

Кардинал – походить з Південно-Східного Китаю. Тіло цієї риби зелене з поздовжніми темною і світлою смугами. Плавці жовті, з червоними кінчиками.

Барбус суматранський. Його Батьківщина – Таїланд, Суматра. Це теплолюбні гарні золотисто-абрикосові рибки з чотирма вугільно-чорними поперечними смугами.

Цікавими для дитячих садків є лабіринтові риби. Ці риби дихають не тільки розчиненим у воді киснем, але й атмосферним повітрям, яке вони періодично заковтують ротом, піднімаючись на поверхню води. Найбільш відомі з них макроподи, гурами, півники. Всі вони теплолюбні, температура води в акваріумі повинна бути 22–24 °С, а під час нересту – вища. Якщо умови дитячого садка

дозволяють утримувати їх, діти можуть спостерігати цікаві прояви піклування лабіринтових рибок про потомство.

Яскраво забарвлений самець будує гніздо з пухирців повітря, і воно схоже на піну, яка розташовується у вигляді острівця діаметром 5–6 см і заввишки 1–2 см. Побудувавши гніздо, самець починає біля самки шлюбний танок. Коли самка відкладе ікру, самець підхоплює його ротом і складає у гніздо. Невтомно стежить він за маленькими ікринками, відганяючи від гнізда навіть самку. В цей же час він випускає свіжу піну і перебирає ікринки. Коли через добу виходять крихітні мальки, вони залишаються певний час у гнізді. Турботливий батько підхоплює ротом тих мальків, які випадають з гнізда, і повертає їх на місце. Через 3–4 дні мальки покидають гніздо і починають самостійне життя.

Усі лабіринтові риби – мешканці переважно тропічних водойм Індії, Індонезії, Таїланду, а також Китаю – надзвичайно гарні. Спостерігаючи з дітьми за гурами перлиновим, слід відзначити, що він наче обсипаний перлами, за що і одержав назву. Не менш виразно забарвлені й інші види, наприклад гурами мурмуровий.

Півники відрізняються забіякуватим характером та граціозністю. Самки забарвлені скромніше, ніж самці. Виведені рибки мають зелене, чорно-золотисте і лілове забарвлення.

Цікавими для утримання в дитячих садках є цихлові риби. Вони відзначаються оригінальністю форм, багатством яскравих фарб, своєю поведінкою. Представники їх – скалярія, папуга, цихлазома. Тримають їх в окремих акваріумах, тому що навіть мирні риби в період нересту стають агресивними. Всі ці риби теплолюбні.

Скалярія – походить з Амазонки. По її сріблястій лусці проходять чотири чорні поперечні смуги, тіло пласке, оригінальні планці, повільні рухи риби завжди надовго привертають увагу до неї.

Папуга. Батьківщина її – Екваторіальна Африка. Це строкато забарвлена риба з характерним червоним черевцем.

Чорносмуга цихлазома. Батьківщина її – Гватемала. Має сіре забарвлення з чорними поперечними смугами.

Цихлових риб вважають інтелектуалами підводного царства, відзначають у них своєрідні прояви індивідуальності. Рибки, що подобаються одна одній, тримаються разом постійно, а не тільки під час нересту. Вони виявляють піклування про потомство: захищають ікру, піклуються про мальків, збираючи їх на ніч у схованку.

До харацінових риб належать знамениті неонові риби, елегантні мінори. Своєрідне світіння допомагає рибам пізнавати одна одну у темних болотистих водах їх батьківщини – Бразилії, Колумбії.

Соми – цікаві риби, часто з незвичайною зовнішністю. Тримаються переважно дна і можуть бути підсенені в акваріум до будьяких риб. Найбільш поширені представники сомів крапчастий сом і анциструс.

Крапчастий сом походить з Ла-Плати. Забарвлення його складається з сірих плям із зеленуватим металевим блиском.

Анциструс – з вод Амазонки. Завдяки особливій будові рота може присмоктуватися до скла і підводних предметів, очищати їх від обростання водоростями.

Риби місцевих водойм можуть бути постійними і тимчасовими мешканцями кутка природи. В основному добре приживаються в акваріумі представники родини коропових: золотий і срібний карась, краснопірка, верховодка, пічкур, голець, щипавка, в'юн, за якими можна вести цікаві спостереження.

В акваріумах утримують молюсків. Їх корисна діяльність полягає в тому, що вони подають рештки корму, що впали на дно і не були підібрані рибами, знищують рештки рослин, що гниють, очищають обростання на стінках акваріума. Спосіб життя молюсків – цікавий матеріал для спостережень.

Часто в акваріумах утримують привабливих червоних катушок. Проте більш цікавою для спостережень є ампулярія. Її батьківщина – тропічні райони Південної Америки і Азії. Вона добре очищає акваріум від обростань, практично не пошкоджуючи рослини. Завдяки великим розмірам ампулярія цікава для спостережень. Розмножується цей молюск, відкладаючи ікру на стінках акваріума на 10–15 см заввишки від поверхні води.

Корисні для утримання в акваріумі ґрунтові молюски, представником яких є меланії. Вони постійно живуть у ґрунті, де доїдають рештки корму, які не були використані рибами. Отже, меланії сприяють підтриманню біологічної рівноваги в акваріумі. Розмножуються вони живонародженням.

А чи доцільно утримувати в акваріумі скойок, жабурниць, адже діяльність їх як живих фільтраторів дуже корисна? В акваріумі вони небажані, оскільки, пересуваючись по дну, вивертають з корінням рослини. Не рекомендується також утримувати в акваріумах ставковиків, мулянок, катушок з місцевих водойм, тому що є

небезпека занесення з ними збудників захворювання риб. До того ж ці молюски сильно пошкоджують рослини.

Небажаним мешканцем акваріума є фіза, оскільки пошкоджує рослини, виїдаючи отвори на їх листках.

Заселення акваріума

Перш ніж заселити акваріум рибами, треба підготувати для цього ґрунт і висадити рослини. На дно акваріума насипають пісок з крупинками 2–5 мм завбільшки. Дрібний річковий пісок, щебінь з гострими краями і морська галька для прісноводного акваріума непридатні. Пісок ретельно промивають проточною водою у відрі і насипають в акваріум шаром 2–3 см завтовшки, з невеликим нахилом до передньої стінки.

Воду для акваріума відстоюють протягом 1–3 днів в емальованому або скляному посуді, щоб із неї вивітрився згубний для риб і рослин хлор. Заливають акваріум водою не повністю (рівень її повинен бути нижчим на 1–2 см від верхнього краю) і надалі в акваріум підливають тільки відстояну воду.

У новому акваріумі вода може помутніти, але через кілька днів вона очищається сама.

Рослини висаджують так, щоб високі екземпляри розміщувалися біля задньої стінки, менші – перед ними, а на передньому плані висаджують низькорослі рослини. Неодмінно потрібно залишити вільну ділянку дна, на якій риби зможуть підбирати корм.

Відомо близько 600 видів рослин для акваріумів. Їх поділяють на вільноплаваючі і ті, що укорінюються у ґрунті.

Серед вільноплаваючих рослин добре і швидко ростуть в акваріумі такі:

Ричія – мох, який плаває на поверхні води і має вигляд розгалужених зелених гілочок. Поширена в незамерзаючих водоймах усієї земної кулі. При яскравому освітленні швидко розростається тому треба стежити, щоб ричія не затягнула всю поверхню води. В ричії ховаються і знаходять собі харчування мальки.

Пістія – плаває на поверхні води і поширена у водоймах, де температура води не нижче 10–15°C. Має вигляд розетки опушеного світло-зеленого листя, вниз від якої відходять довгі м'які корінці. Розмножується вегетативно.

Серед рослин, що укорінюються у ґрунті, в акваріумах добре ростуть такі:

Альтернантера – ефектна тропічна рослина з товстим ламким і загостреним ланцеподібним листям оливкового або лілового кольору. Легко розмножують її живцями.

Валіснерія – невибаглива рослина, поширена у водоймах тропіків та субтропіків. Довге стрічкоподібне листя валіснерії зібране розеткою і стелиться по поверхні води, але корінням кущ міцно тримається в ґрунті. Розмножується валіснерія, викидаючи пагони з бруньками, із яких з'являються нові рослини.

Папороть водяна – поширена у тропіках. Може плавати на поверхні або висаджуватися в ґрунт. Молоді рослини з'являються просто на світло-зеленому листі. Любить яскраве освітлення.

Ехінодорус амазонський. Листя усічено-ланцетоподібне, загострене, до 20 см завдовжки і до 3 см завширшки, з добре помітними прожилками. Молоді рослини з'являються на довгому квітконосі.

Кабомба – тропічна рослина з Америки з ніжними ажурними мутовками. Добре росте при яскравому освітленні, розмножують її стебловими живцями.

Крипторина понтедерієволиста. Батьківщина – Суматра і Калімантан. Розеточна рослина з серцеподібним листям на довгих черешках. Листок 15-30 см завдовжки, забарвлення світло-зелене при слабкому освітленні або коричневе зверху і рожевувате внизу при яскравому. Розмножують її кореневими пагонами, рослина не любить частих пересаджень.

Гігрофіла – походить із Південно-Східної Азії. На міцному стеблі попарно супротивно розміщується світло-зелене листя. Розмножують рослину живцями.

Кушир – зустрічається у всіх водоймах. На тонкому стеблі розміщуються густі кільця жорстких голчастих листочків. Невибаглива і швидкоростуча рослина. Плаває в товщі води. Кушир – добра схованка для мальків.

Стрілолист – поширений у тропіках Америки. Розеточна рослина з вузьким листям без черешків, до 20 см завдовжки, невибаглива, розмножується швидко, так само як і валіснерія.

Елодея південноамериканська – рослина з довгим стеблом, з дрібними густими листками. Швидко росте, добре очищає воду. Розмножується поділом стебла.

Коли акваріум повністю готовий для заселення, в нього можна запускати риб.

Годувати акваріумних риб слід різноманітним кормом один два рази в день так, щоб корм вони з'їдали за 10–20 хв.

У живленні риб застосовують живий і сухий корми. Сухий корм – це сушена дафнія, комбінований корм фірми "Тетра". Проте постійно годувати сухим кормом риб не рекомендується.

Найбільш розповсюджений живий корм – трубочник, мотиль і коретра.

Трубочник – представник кільчастих червів, що живе у мулі ставків. Невелику кількість трубочника легко зберігати в холодильнику у банці з водою, яку кожний день треба замінювати.

Личинки комарів – мотиль (червоного кольору) і коретру (безбарвна, прозора) – зберігають у холодильнику загорнутими у вологу ганчірку.

Для невеликих риб і мальків найкращий корм – дафнії, циклопи, яких можна зберігати живими у воді тільки при постійному продуванні повітрям. При утриманні золотих рибок можна використовувати й інші види кормів: дощових черв'яків, запарену окропом манну крупу (перед годуванням її промивають водою).

Догляд за акваріумом

При правильному догляді акваріум завжди буде радувати зеленими заростями і яскравими здоровими рибками.

Раз на тиждень акваріум чистять з допомогою сифона – гумового шланга з широкими пластмасовим наконечником, через який відсмоктують воду з брудом, що назбирався у верхньому шарі ґрунту. Рослини і риби при цьому залишаються в акваріумі. Під час чищення зливають до 1/3 об'єму брудної води і замінюють її відстояною водою.

Скло акваріума, яке покрите зеленим наростом водоростей, очищають скребком з лезом. Під час чищення акваріума приводять у порядок і рослини: обривають жовте листя, проріджують кущі.

Якщо в акваріумі створено біологічну рівновагу, повну заміну води здійснюють не частіше 1–2 разів у 1–2 роки, якщо у цьому виникає потреба.

Під час годування риб уважно стежать, чи немає серед них таких, що неприродно плавають, лежать на дні. Якщо такі є, то їх відразу ж відсаджують в окрему посудину для лікування, а сачок після цього прополіскують у гарячій воді.

Риби повинні вчасно одержувати достатню кількість якісного корму і бути ситими. Існуюча думка, що для підтримання нормального стану риб їх краще не догодовувати, ніж

перегодовувати, хибна. Вважається нормальним, коли дорослих риб годують уранці і ввечері. Залишки сухого корму, не використаного рибами, не можна залишати в акваріумі, бо вода стане каламутною (корм швидко загниває і розкладається, споживаючи кисень).

Розмноження риб

У хороших умовах риби можуть розмножуватися. У живородящих риб черевце стає повним, біля анального плавця виразніше помітна темна пляма. Для нересту самку слід пересадити в окремий акваріум без ґрунту, але з жмутиком куширу, де будуть ховатися народжені мальки. Оскільки більшість риб поїдає своїх і чужих мальків, після нересту самку повертають в акваріум, а мальків годують дафніями, циклопами, подрібненим сухим кормом.

У лабіринтових риб після нересту відсаджують інших риб і самку. А самця відсаджують тільки після того, як мальки попливуть.

У цихлових риб після метання ікри батьків із нерестовища не відсаджують. За відкладеною ікрою звичайно доглядає самка, обмахує її плавцями і проковтує білі мертві ікринки. Самець ревниво охороняє ділянку. Дорослих риб відсаджують тільки тоді, коли мальки зміцніють і зможуть самостійно плавати.

Птахи

Батьківщина хвилястих папуг – Австралія, де вони живуть у невеликих гаях. Природне забарвлення птахів – трав'янисто-зелене з поперечними темними хвилястими смугами. Шляхом штучного добору були виведені найрізноманітніші за кольором птахи. Самка відрізняється від самця буруватим забарвленням восковиці, у самця ж вона блакитна. У молодих птахів восковиця має рожевувате забарвлення.

Щоб папуга легше звикав до неволі, краще брати в куток природи молодого птаха. Здоровий птах має гладке оперення і дзьоб, ціле махове і хвостове пір'я.

Для утримання папуг використовують клітки, виготовлені з металевого дроту. Найкраще підходить клітка таких розмірів, см: довжина – 60, висота 50, ширина 30–35.

Клітку з хвилястими папугами встановлюють у світлому місці, але не на сонці і не на протязу. Якщо в дитячому садку є умови для влаштування вольєра, це сприятиме поліпшенню умов утримання птаха. Надзвичайно добре впливає на здоров'я папуг утримання їх влітку у відкритих вольєрах на повітрі.

Корм для хвилястих папуг повинен складатися з чотирьох компонентів: зернового, м'якого, вітамінного, або зеленого, і мінерального.

Зерновий корм – основний для птахів. Він складається з жовтого або білого проса, канаркового насіння з невеликою добавкою вівса і вівсянки та соняшнику. Відсутність проса в раціоні птахів викликає у них шлунково-кишкові захворювання. Корисно давати птахам колоски вівса молочно-воскової стиглості.

До м'яких кормів належать білий хліб, сухарі, сир, яйця, страви з картоплі, пудинги. Забороняється давати папугам м'ясні продукти, тваринний жир, шоколад,

Вітамінний, або зелений, корм складається з листків салату, редису, буряка, капусти, моркви, конюшини, подорожника. Не можна давати мокру зелень, оскільки вона викликає пронос. Корисні свіжі гілки верби, вишні, яблуні, берези тощо. Потрібно давати папугам кусочки яблук, груш, кавунів, динь.

Мінеральний корм завжди повинен бути у клітці. Він складається з крупного річкового піску, товченої яєчної шкаралупи від сирих яєць, товченої шкільної крейди, кухонної солі, цукрового

піску, подрібненого деревного вугілля. Все це потрібно міняти через 10 днів, в міру забруднення.

Добова норма зернового корму – столова ложка, м'якого – одна чайна ложка на птаха. Вітамінний корм дають у необмеженій кількості. Воду птахам дають сиру, кімнатної температури, міняють її щодня.

Хвилясті папуги легко розмножуються в клітках і вольєрах. Стимулом для цього є гніздовий ящик або дуплянка з лотком 5 см і внутрішньою камерою близько 15 см у попереку. Гніздова підстилка не потрібна, дно дуплянки роблять не пласким, а трохи нахиленим до центра, щоб яйця трималися поруч. Насиджування триває 17 днів. Пташенята виводяться не одночасно, тому в одному виводку вік їх різний. Однак це не заважає нормальному вигодовуванню молодняка. Якщо розмноження птахів відбувається в період короткого світлового дня, вночі клітку з папугами потрібно освітлювати нічним.

Деякі найбільш здібні хвилясті папуги навчаються вимовляти слова і речення. Більш здібні до розмов самці, ніж самки. Навчання папуг вимовляти слова потребує частого спілкування, тихої спокійної обстановки.

Канарки належать до ряду горобиних. Вважають, що назва канарка пов'язана з її походженням з островів Канарського архіпелагу, звідки у XV ст. її завезли у Європу іспанські, а потім й інші моряки. У природі канарки люблять ліс з галявинами та кущами. У негніздовий період вони ведуть зграйний спосіб життя, живляться насінням різних трав і фруктами. В період вигодовування пташенят канарки поїдають і дрібних комах.

Природне забаралення дикої канарки – зелено-жовте, але вже у XVII ст. з'явилися виведені у неволі канарки різноманітного забарвлення (жовті, білі, коричневі). Пісня домашньої канарки мало відрізняється від пісень диких канарок. Було помічено, що канарки добре наслідують звуки. Цим скористалися любителі, і в країнах Західної Європи і Росії з'явилися канарки, пісні яких відрізнялися від пісень диких канарок. Це канарки гарцського наспіву, які виконують пісню, злегка відкриваючи дзьоб, і канарки вівсяночного наспіву, який вони перейняли від звичайної вівсянки. Канарки вівсяночного наспіву виконують пісню з відкритим дзьобом.

Співець вважається хорошим, якщо кожне коліно у його співі тривале і переходить від одного коліна до другого плавно і м'яко.

Для утримання канарки потрібна клітка розміром 40x20x20 см. Розміщувати її треба у світлих місцях кімнати, але не на протязі і не на сонці.

Як і у папуг, корм канарки складається з зернового, м'якого, вітамінного, або зеленого, і мінерального.

Основним кормом є зерновий, який складається з суміші різного насіння (дрібне біле просо – 3 частини, канаркове насіння – 2 частини, вівсяна крупа, суріпка, рапс, льон по 1 частині, салат – 1/2 частини). З задоволенням канарки поїдають насіння різних польових, лучних трав. На день дають по 1-2 чайні ложки на пташку.

З м'якого корму канарки споживають яйце, білий хліб, змочений у молоці, каші.

У літній період під час линяння в раціон птахів дуже корисно включити мурашині лялечки.

З вітамінних, або зелених, кормів канарки з задоволенням поїдають різні соковиті рослини: мокрець, традесканцію, проросле насіння і ростки пшениці, вівса, бруньки плодово-ягідних дерев і кущів. Потрібно давати птахам фрукти і овочі: яблука, груші, абрикоси, малину, огірки, моркву (терту), капусту, салат.

Мінеральний корм дають такий, як і папугам.

Якщо утримується пара канарок, навесні вони можуть утворити пару і виводити пташенят. Для цього треба повісити гніздо і покласти в клітку будівельний матеріал для гнізда: кусочки бавовняних ниток 6 см завдовжки, м'яку траву, сухий мох, дрібне пір'я. Не можна давати птахам вату, клоччя, оскільки вони можуть зачепитися за тонкі волокна і потягнути за собою гніздо з яйцями і пташенятами.

У кладці буває 4–5 яєць голубуватого кольору з коричневими крапками. Перше пташеня вилуплюється з яйця на 14-й день, решта – через 2–3 дні після першого. Вони з'являються на світ сліпими і в рідкому пуху. Ростуть швидко: на 5-й день у них відкриваються очі, через 7–8 днів з'являється пір'я, а у 18–20 днів маленькі канарки вже починають вилазити на передній край гнізда і намагаються перестрибнути на сусідню жердинку. У двомісячному віці у птахів розпочинається перше линяння, а у 5 місяців вони починають потихеньку співати. Молоді самки також іноді пробують співати, проте співцем у канарок є самець. Якщо молоді канари в перший рік життя будуть слухати співи старих канарів, то вони скоріше навчаться співати. Для цього їх розсаджують у клітки поодинокі.

Правильне утримання птахів у неволі складається з трьох основних умов: влаштування клітки; складання раціону, близького до живлення на волі; догляд що забезпечує збереження здоров'я.

Кожна клітка повинна мати подвійне дно (зовнішнє нерухоме і внутрішнє висувне) і бортики, які запобігають засміченню кімнати. Годівничка повинна обов'язково висуватися, щоб було зручно насипати в неї корм і чистити її. У клітці укріплюються дерев'яні жердочки різного діаметра (10–15 мм). Їх потрібно розташувати так, щоб птахи не забруднювали своїми екскрементами годівницю і поїлку. Поїлка повинна бути достатньо широкою і стійкою. Для купання птахам ставлять ванночку з водою, яку прибирають після того, як пташка викупалася.

Чистота – основна умова успішного догляду за птахами. Існує два способи утримання настилу у клітці: посипати його піском або класти на нього папір. Міняти пісок треба влітку 2 рази на тиждень, а взимку 1 раз на тиждень, папір треба міняти щодня.

Ссавці в кутку природи

Морська свинка походить з Південної Америки, де була одомашнена ще інками. Звірка вирощували на м'ясо і заради забави. В Європу морська свинка була завезена близько 400 років тому “з-за моря”, тому спочатку стала називатися заморською, а потім просто морською свинкою.

На батьківщині вони живуть невеликими групами серед трави і кущів, де споруджують нори. Природне їхнє забарвлення – коричнево-буре, сіре. Від цих форм виведені білі, чорні, золотисті, двоколірні і триколірні звірки.

Морські свинки невибагливі, вони не кусаються. Приміщення для них зробити неважко. Морська свинка не може ні стрибати, ні лазити, тому будь-який великий ящик, стінки якого не нижчі 30-35 см, може бути для неї житлом. На дно насипають тирсу, ставлять хатку, де свинки люблять ховатися.

Цікавіше утримувати не одну, а двох свинок, вони добре уживаються між собою, розмножуються. Вагітність їх триває близько двох місяців, дитинчата народжуються зрячими, вкритими шерстю. Всього 2–3 дні мати годує їх молоком, і скоро вони починають самі пробувати овочі або траву. В цей час їм добре давати розмочену у молоці булку. Днів через п'ять дитинчата стають зовсім самостійними і мати більше не піклується про них.

Годують цих гризунів свіжою травою, сіном, морквою, буряком, вівсом, молочними продуктами, хлібом, дають також кускову сіль, крейду, вапно. Воду свинки не п'ють, бо отримують її з кормів.

При хорошому догляді свинки живуть 10 і більше років і стають зовсім ручними.

Хом'ячки золотистий, або сирійський, і джунгарський.

Золотистий, або сирійський, хом'ячок розповсюджений у Передній Азії, на Балканах, у Туреччині, Ірані. Населяє він передгірні степові ландшафти, лучні степи, посіви. Основу його живлення становлять насіння, зелені пагони рослин. Активний уночі і в присмерковий час. Хом'ячки риють нори до 2 м завглибшки, на зиму роблять запаси.

Джунгарський хом'ячок мешкає у степах і напівпустелях Центральної Азії, Південного Сибіру і Північно-Східного Казахстану. Активний у присмерковий час і вночі. Нори хом'ячків мають по кілька ходів, віднорків і гніздову камеру. Живиться він в основному

так само, як і сирійський хом'ячок, споживає і комах. У сплячку не впадає, робить на зиму запаси. Статевозрілим хом'ячок стає вже у віці 4 місяців.

Обидва гризуни приємні і добре живуть у неволі. Утримують їх у металевих клітках з товстого дроту, в які ставлять невеличкий будиночок і кладуть матеріал для гнізда (вату, м'які шматочки тканини, тирсу), з якого хом'ячок влаштовує гніздо. Поруч з гніздом він влаштовує комірку, в якій збирає запаси продуктів. В одному з кутків клітки розміщує туалет. В клітку добре поставити бігове колесо, щоб задовольнити рухову активність звірків, яка особливо виявляється у присмерковий час.

Як і інші гризуни, хом'ячки живляться зернами рослин, овочами, у неволі їдять булку і п'ють молоко. Особливістю цього звірка є досить місткі защічні мішки. В них хом'ячок, коли він ситий, набиває зерно і переносить у комірку. Його щоки при цьому надуваються і мордочка набуває забавного вигляду.

При утриманні пари хом'ячків у них 2–3 рази на рік з'являється потомство по 6–10 відразу. Перед появою малят самця відсаджують, а самку не турбують, бо вона може загризти дитинчат. Годувати її в цей час треба краще, давати молоко. Хом'ячата народжуються сліпими, голими, безпомічними. Проте приблизно через 3 тижні можна побачити, як з пухнастого гнізда виглядають мордочки маленьких хом'ячків, а потім вони виповзають з гнізда і живляться коло годівниці разом з матір'ю, від якої відрізняються лише більш світлим забарвленням. Живуть тварини близько 3 років.

Клітку з хом'ячком не можна ставити на світлі. Більшу частину дня він сидить у своєму гнізді, так що з підстилки видно тільки його голівку, або спить, згорнувшись, як кулька. Проте варто відкрити дверці клітки, і хом'ячок прокидається, позіхає, широко відкриваючи свій рожевий ротик і, перевалюючись, іде за частуванням. Молодий хом'ячок швидко стає ручним і, як правило, не кусає. Якщо його раптово потривожити, він, захищаючись, може прокусити палець. Про це слід пам'ятати під час догляду за звірятком.

Перелік об'єктів для спостереження

Цікавим об'єктом для спостережень може бути псевдокінська п'явка, яка часто зустрічається під час прогулянок на водойму. Майже всі бояться п'явок, і навколо цих тварин створюється багато легенд, яким можна дати правильне тлумачення, простеживши за ними кілька днів. Розміщують тварину у банці з водою, на дно якої кладуть камінець і гілочку елодеї або якоїсь іншої рослини. Банку зверху закривають кришкою з маленькими отворами. Якщо цього не зробити, п'явки легко виповзуть.

Увагу дітей звертають на те, що довге тіло п'явок сплюснене, неначе стрічка. Передній кінець тіла сильно звужений. Тут знаходиться рот і по краю голови багато майже непомітних очей. Задній кінець тіла ширший, на ньому розташований великий круглий присосок. Присмоктуватися п'явка може не тільки заднім, але й переднім кінцем. Увагу дітей звертають на спосіб пересування п'явки по склу: вона наче крокує, поперемінно прикріплюючись то ротом, то заднім присоском. Плаває п'явка, хвилеподібно вигинаючи своє тіло.

Псевдокінські п'явки не можуть присмоктуватися до людини. Живляться вони найчастіше молюсками і червами; великі п'явки поїдають малих. Годують п'явок мотилем або крихітним шматочком сирого м'яса, який подають з дротика. П'явка заковтує їжу цілком. Дихає п'явка просто через слизову оболонку шкіри, під якою проходять кровоносні судини. Цікаві спостереження можна провести за п'явкою як живим барометром. Перед дощем, за 10–12 год до нього, п'явка вилазить з води і висить, прикріпившись до скла, вище рівня води. В хорошу погоду вона тримається у воді.

Медичні п'явки, яких використовують у лікарській практиці, менші за псевдокінську, вони темно-зелені, з гарним жовтим малюнком на спині.

Під час цільової прогулянки до водойми діти бачать різних молюсків. У куток природи можна взяти ставковика, розмістивши його або у банці з водою, або в окремому акваріумі. Спостерігаючи, як ставковик повзе по склу, можна роздивитися його пласку ногу, на якій розміщено рот. Відкриваючи і закриваючи його, він очищає зелений наліт водоростей на склі. Час від часу він піднімається до поверхні. Слід пояснити дітям, що так він дихає. Інколи ставковики відкладають на склі і рослинах свою ікру – це прозора драглиста ковбаска, в якій просвічуються окремі ікринки. Через 3–4 тижні з неї

виходять крихітні ставковички. Саме в цей час і слід повернути їх у водойму.

Кілька днів в акваріумі можна потримати **рака**. Годують його маленьким шматочком м'яса, який спускають на дротику. Цікаво спостерігати за рухами рака, за тим, як він споживає корм, тощо. Кількість води в акваріумі повинна бути невелика – це сприяє поверхневому насиченню води киснем.

Найбільш поширеними тимчасовими мешканцями кутка природи є комахи. Розміщують їх в інсектаріях або садках, де вони перебувають протягом кількох днів.

Інсектаріями для наземних комах (**жуків, коників, гусені**) можуть бути різні банки, старий акваріум, ящик з передньою стінкою із скла. Можна виготовити інсектарій з прозорої плівки. Зверху він має бути прикритий плівкою.

Внутрішнє влаштування інсектарію нескладне. На його дно треба насипати піску, посадити кілька кущиків трави, іноді покласти камінець, черепок. Трава повинна бути свіжою, тому її треба поливати, обприскувати. Розміщувати садок треба трохи далі від яскравого сонячного світла.

Яких же комах можна утримувати в інсектарії? Тимчасовими мешканцями кутка природи можуть бути **коніки, цвіркуні, попелиці разом з личинками сонечка, солдатик, бронзівка, турун, мурашки тощо**.

Коників годують як рослинною (колосок пшениці з зерном, шматочок моркви, яблука, листок салату), так і тваринною їжею (дрібними комахами). Садок уранці треба обприскувати водою. Краплини її коніки злизують з трави і скла. Якщо утримувати самців коників, то в ясну погоду можна слухати їхній спів.

Не менш цікавим об'єктом є цвіркун. Їсть він листки салату, інші ніжні рослини, а також зерна рослин. Самці цвіркунів, як і коніки, співають, видаючи мелодійний, не такий гучний, як у коників, звук.

Личинок сонечка найлегше знайти на рослині, ураженій попелицями. Таку гілку зрізають і ставлять в інсектарій у маленьку пляшечку з водою. Діти переконуються, як швидко личинки очищають рослину від попелиць.

Клопів-солдатиків годують в інсектарії насінням рослин. Навесні солдатики з задоволенням висмоктують горішки липи.

Туруни легко розправляються з досить великою здобиччю, наприклад з гусінню, голими слизняками. Час від часу інсектарій слід

збризувати водою. Краплини води туруни охоче злизують. Під час спостережень увагу дітей звертають на тонкі і сильні ноги туруна, добре пристосовані до бігання. Небагато жуків можуть так швидко пересуватися по землі, як туруни.

Бронзівку треба посадити у інсектарій на гілку шипшини або таволги. Проте годувати її можна не тільки квітками. Ці ласуни охоче ссуть змочений водою цукор, фруктові цукерки, гризуть шматочки яблука. Увагу дітей слід звернути на те, що ноги бронзівки зовсім не схожі на легкі і сильні ноги турунів. У бронзівки вони криві, короткі і шипуваті. Вони пристосовані до лазіння по суцвіттях і віночках квітів. В інсектарії ці гарні жуки найчастіше сидять на квітах. Особливо активні вони у сонячну погоду.

Влітку, коли частина об'єктів кутка природи переноситься на веранду, доцільно влаштувати формікарій – приміщення для утримання мурашок. Зі способом життя мурашок дітям ознайомитися під час спостережень не просто – мурашник схований більшою частиною під землею. Ось як пропонує влаштувати формікарій ентомолог М. Плавильщиков.

Беруть банку, в яку вкладають дерев'яний циліндр, зміцнюючи його розпірками. Розмір циліндра повинен бути на 5-6 см менший, ніж внутрішній діаметр банки, а висота на одну третину менша, ніж висота банки. В дерев'яний циліндр вбивають палочку завтовшки як палець і завдовжки як висота банки.

Мурашник розміщують у проміжку між дерев'яним циліндром і стінками банки. Цей проміжок вузький (2–3 см завширки) і за життям мурашок буде легко спостерігати. Щоб мурашки не ровповзалися, верхню частину стінки зсередини змащують тонким і рівним шаром будь-якого жиру. Змазку треба поновлювати і стежити за тим, щоб вона не засмічувалася землею. Роблять її вже після засипання банки мурашником (субстрат, мурашки, личинки).

У банці мурашкам надто тісно. Тому поруч влаштовують вигул. Для цього служить дощечка із скляним парканом 6–8 см заввишки. На дно насипають пісок, а від банки-мурашника (від верхівки палочки, вбитої в циліндр) перекидають місток з тасьми або вузької смужки фанери. Зсередини стінки скляного паркана змащують жиром.

Годують мурашок на вигулі комахами, цукровим сиропом, крихітками м'яса.

Для утримання водяних комах використовують невеликий акваріум, банку, глибоку тарілку. Розміщують комах завжди окремо.

Личинки бабки невибагливі і можуть жити в акваріумі, на дно якого слід покласти невелику кількість дрібного піску. Спостерігаючи за личинкою, можна відмітити, що черевце її то злегка скорочується, то розширюється. Це личинка дихає. Органи дихання у неї розташовані у задньому відділі кишок. Личинка втягує у задню кишку воду, а потім виштовхує її, обмиваючи зябра. Якщо доторкнутися до личинки вона сильно скорочує черевце і відразу викидає із кишки весь запас води. Поштовх віддачі відкидає її вперед. Таким ракетним рухом личинка рятується від ворогів.

Якщо покласти біля личинки мотиль або маленького черв'яка, можна побачити, що личинка, помітивши здобич, почала рухатися. Від її голови швидко висунулася вперед “маска” – нижня губа, на кінці якої є два гачки. Личинка хапає здобич гачками, а потім складає губу, і здобич потрапляє в рот. У спокійному стані складена губа прикриває обличчя личинки, ніби маска.

“Маска” – чудове пристосування. Личинка бабки не плавець, повзає вона повільно. “Маска” дозволяє личинці полювати, не роблячи стрибків, не кидаючись на здобич.

Якщо велику личинку бабки помістити в акваріум навесні, можна спостерігати вихід бабки з личинки. Для цього в пісок акваріума треба вставити довгі гілочки, щоб личинка могла виповзти по них з води. Після виповзання з води личинка завмирає, але раптом у неї на спині з'являється поздовжня тріщина, яка збільшується, заходячи на голову. Краї тріщини розсуваються, з неї поступово з'являються голова і груди бабки, далі бабка витягує ноги, деякий час висить головою вниз, ніби відпочиваючи. Поступово з'являється черевце, і бабка сидить уже на старій шкурці. Летіти вона ще не може, бо замість великих блискучих крил на її спині лежать товсті короткі пластинки. Поступово пластинки розправляються. Мине ще 5–6 год, доки крила розправляться, затвердіють і бабка вирушить у свій перший політ.

Волохокрильця (ручайника) утримують у акваріумі з невеликою кількістю води або у тарілці з водою. Треба покласти туди водяних рослин, бо личинка дихає не атмосферним повітрям, їй потрібна вода, збагачена киснем. На дно тарілки кладуть такий самий матеріал для хатинки, який використовує личинка. Годувати її можна подрібненим м'ясом. Оскільки цей корм швидко псується, слід давати його стільки, скільки личинка зможе з'їсти відразу.

Розглядаючи волохокрильця і його чохлик, потрібно пояснити дітям, що це не просто його житло, а й маскувальне пристосування.

Будуючи чохлик з матеріалів, що покривають дно, личинка робить маскувальну будову. інколи вдається примусити личинку покинути старий чохлик і зробити новий з тих матеріалів, які кладуть на дно, наприклад з дрібних клаптиків паперу. І цей чохлик також буде маскувальним – він не помітний на дні серед кольорових папірців.

Жука-плавунця і водолюба розміщують в окремих акваріумах. Годують плавунця мотилем, скобленим м'ясом. Водолюб живиться рослинами. Спостерігаючи за жуками, слід звернути увагу дітей на те, як спливає плавунець, виставляючи з води кінець черевця (набирає повітря). Водолюб же наближує до поверхні води голову. Через вусики повітря потрапляє у трахеї. По-різному ці жуки пересуваються у воді. Плавунець швидко гребе одразу задніми ніжками, а водолюб перебирає ніжками. Мчати, швидко міняти напрямок руху він не може. А чому? Плавунець – хижак. Він кидається на живу жертву, наздоганяє її. Основна ж їжа водолюба – рослини.

З представників двокрилих у кутку природи можна спостерігати з дітьми за личинками комарів – **мотилем і коретрою**. Помістивши їх у банку з водою, слід показати дітям спосіб їх пересування, наголосити на їх значення у природі.

Під час утримання тимчасових мешканців у кутку природи слід створювати для них близькі до природних умови, забезпечувати природними кормами, враховуючи конкретний характер мислення дітей і потребу формування у них реалістичних уявлень.

Тимчасовими мешканцями кутка природи можуть бути деякі земноводні (тритони, жаби) і плазуни (ящірка, черепаха). Тритонів влаштовують в акваріумі з піском на дні і посадженими водяними рослинами – елодеєю або перистолисником.

Навесні у наших водоймах найчастіше трапляється тритон звичайний, рідше гребінчастий. Самці забарвлені надзвичайно яскраво, і багатство їхніх барв чарує. Спостереження за життям тритона дуже цікаве: він то ходить повільно по дну, наче принохуючись у пошуках корму, то спливає на поверхню і, ковтнувши повітря, швидко повертається і упливає на дно. Коли тритон пливе, лапки його щільно притискаються до тіла і рухається тільки хвіст. Годують тритонів мотилем, але бачать вони порівняно погано і не відразу знаходять навіть тих, хто в'ється перед ними.

Жаб, ящірок і черепах утримують у тераріумах. Обладнують їх найчастіше із старих акваріумів, імітуючи природне середовище, в якому жила тварина. Зверху накривають кришкою з дрібною сіткою.

Для жаб тераріум створюють за типом болота. На дно насипають ґрунт або непромитий пісок, садять кілька кущиків трави або ж зелених гілочок традесканції. В певному місці влаштовуються укриття для тварини – корч, пеньок і водойма (широка пласка мисочка, яка вкопується в ґрунт). Найцікавіше утримувати квакшу. Вона викликає захоплення своїм яскраво-зеленим кольором шкіри, золотистими очима. В тераріум для неї треба поставити гілку, на якій вона охоче сидітиме. Годують її комахами, переважно мухами, яких у літню пору достатньо. Побачивши муху, жаба спритно стрибає, переслідуючи її. Якщо вона промахнеться, то повисає на гілці, тримаючись за неї подекуди тільки пальцями задньої лапки, і потім, неначе акробат, підтягується вгору. Цікаво з дітьми простежити за зміною забарвлення квакші. Ніжно-зелене забарвлення не залишається незмінним. якщо в приміщенні немає зелених листків, квакша досить скоро стає сірою або коричнюватою. Це легко помітити, пересадивши жабу з зеленої рослини на сіру гілку. Не мине й двох годин, як квакшу не можна буде впізнати: вона наче переодягнеться у нове вбрання. Якщо її знову посадити на зелені листки, діти знову побачать її у гарному зеленому вбранні. Це дає змогу переконати їх у доцільності захисного забарвлення.

Влітку, у сонячну погоду, самці квакш можуть видавати гучні звуки “крак-крак”, при цьому можна помітити, як у самця під горлом здувається сіруватий міхур – саме він і підсилює звук, що його видає маленька жаба.

Маленьку **болотяну черепаху** також утримують в тераріумі за типом болота. Годують її мотилем, червами. Слід пам’ятати, що корм вона бере лише у воді і без неї не може проковтнути їжі. Нерухому їжу вона не бере. З дітьми цікаво розглянути її панцир, показати, як вона ховає під щит голову, ноги і хвіст. Розгляпути її темні, покриті м’якою шкірою ноги, гострі кігті, перетинку між пальцями. Посадивши ненадовго черепаху у таз з теплою водою, можна показати, як вона плаває у воді, сильно загрибаючи лапами. Хвіст, як руль, допомагає їй спрямовувати рух.

Для **ящірок** тераріум обладнують за типом сухих лук: кілька кущиків трави, купка камінців. Водойма ящіркам не потрібна. Воду вони споживають у вигляді роси, тому рослини і камінці слід час від часу збризкувати водою. Крапельки на склі і листках ящірки будуть злизувати своїм рухливим язичком.

Ставити тераріум треба на світлому сонячному місці. Годують ящірок живими комахами та їх личинками, мухами, кобилками, їжу

дають у той час, коли сонце добре освітлює тераріум і ящірка діяльна. Дуже цікаво з дітьми поспостерігати моменти полювання, коли ящірка помічає муху, що повзе по стінці, підповзає до неї, робить різкий рух головою і хапає здобич.

В Україні найбільш розповсюджені ящірки прудка, зелена, живородяща. Найчастіше зустрічається ящірка прудка. Спостереження за ящіркою допоможе дітям полюбити цих гарних і корисних тварин.

ПЛАНЕТА ЗЕМЛЯ – ТВІЙ ДІМ

Мета: ознайомити дітей з материками й океанами нашої планети; активізувати знання про необхідність дбайливого ставлення до природи, про взаємозв'язки між діяльністю людини і життям природи, виховувати почуття відповідальності за те, що відбувається в природі; формувати вміння аргументувати свою точку зору, стимулювати бажання її висловлювати; виховувати екологічну культуру.

Обладнання: екологічна газета “Світ навколо тебе”, екологічна казка “Немає повісті сумнішої на світі...”, книга для читання про природу, фізична карта півкуль, географічний атлас світу.

Словник: атмосфера, екологія, біосфера.

ХІД

І етап.

Творча хвилинка “Де живе Земля?”.

Країна: Всесвіт; місто: Галактика; район:
Сонячна система; вулиця: 3-я кільцева планета
Земля.

Перевірка творчого домашнього завдання

Кожна постійна група готувала повідомлення про материки й океани:

- площа;
 - населення;
 - найбільша висота;
 - найменша висота;
 - найбільше озеро;
 - найдовша річка;
 - найбільший за площею острів.
- А зараз пригадайте, що вам відомо про материки й океани нашої планети. Працюватимемо в групах. Я хотіла б нагадати, що відповідь має бути колективною думкою групи. Якщо хтось із групи не згодний, ми надамо слово і йому.
- Назвіть материки планети Земля; у якій півкулі вони знаходяться?
- Назвіть частини світу.
- Продовжіть думку: “Світовий океан складається з...”.
- Уявлювана лінія, що проходить на однаковій відстані від полюсів – екватор або меридіан; поясніть друге поняття.

- Як називаються точки в центрі Арктики й Антарктиди? Який із полюсів називають магнітним?
 - Материк, що знаходиться в західній і східній півкулі. (*Євразія.*)
 - Материк, на котрому немає рік. (*Антарктида.*)
 - Найбільший материк.
 - Материк, який омивають Індійський і Тихий океани.
 - Чи правильне твердження: “Значну частину Землі займають материки”?
 - Океан, який омиває Євразію, Африку й Австралію.
 - Океан, найбільша глибина якого 11 022 м.
 - Океан, у якому є величезні запаси прісної води.
 - Океан, розташований в обох півкулях.
- Підбиваються підсумки роботи груп.*

II етап.

Педагог. Діти, я пропоную вам провести цікавий урок — екологічний проект. Зверніть увагу на його тему: “Планета Земля – наш дім”. Що це означає? Ми говоритимемо про розмаїтість природи на нашій планеті і в Україні, про діяльність людей у всіх куточках нашої держави. Але зараз я хотіла б поговорити про інше. Як ви розумієте сьогоднішню тему?

– Подивіться на дошку. Те, що ви бачите – газета, яка чимось нагадує нашу планету, хоча тут нічого і не намальовано. Називається вона “Світ навколо нас”. Це незвичайна газета – вона жива. Кожне коло газети – сторінка, а готували її кореспонденти. Вони й повідомлять нам про те, що тут зображено. Але спочатку подивіться в центр кола. Кого ви бачите? (*Сумну людину.*)

– А чому вона сумна, як ви гадаєте?

Послухаймо, що нам повідомлять кореспонденти. Вони розкажуть, що знаходиться навколо нашого чоловічка. Тоді, можливо, ми й зрозуміємо, чому він сумує.

Екологічна газета “Світ навколо нас”.

Перша група кореспондентів.

– Ми говоритимемо про це блакитне поле (*показує*). Але спочатку ви повинні здогадатися, про що йдеться.

Через ніс проходить у груди

І зворотний тримає шлях.

Воно невидиме, але є усюди,

Без нього ми жити не можемо ніяк. (*Повітря.*)

Правильно, мова йтиме про повітря. Ми живемо в повітряному океані, що називається *атмосфера*. Ми звикли повітряний океан називати небом.

— Усе живе дихає повітрям, і це повітря повинне бути чистим. Але не завжди воно буває таким. Чи знаєте ви, що в атмосфері є мікроби – дуже маленькі живі істоти? Серед них є такі, що викликають хвороби, наприклад, грип. Коли в кімнаті багато людей, а вікна зачинені, мікробів може зібратися досить багато.

Що ж потрібно робити, щоб мікробів у повітрі було менше?
(Діти відповідають.)

— Провітрити кімнату, стерти пил вологою ганчіркою – означає прибрати мікробів із блакитного поля. Ще добре очищають і освіжають повітря рослини. Вони збирають на своїх листках шкідливі речовини, що потрапляють у повітря з димом заводів і фабрик. І тому у великих містах має бути багато зелені, а нам усім треба берегти рослини.

Педагог. От бачите, діти, ми правильно зробили, пояснивши, як знищувати мікробів, а поле стало блакитним і чистим. Якщо ми зуміємо очистити всі поля, наш чоловічок посміхатиметься.

Друга група кореспондентів.

— Хто з вас любить слухати пісні і музику? Майже в кожного є улюблені співаки і групи: їх слухати особливо приємно. Але чи варто дуже голосно вмикати магнітофон, телевізор, заважаючи сусідам?

— Надмірний шум теж може спричинити різні захворювання, а голосна музика викликає шумове сп'яніння і діє, як наркотик.

— Деякі діти полюбляють жартувати наступним чином – голосно крикнути або ляснути над вухом свого товариша. Це небезпечно: різкий голосний звук може порушити наш слуховий апарат.

— Ось бачите, скільки звукових забруднювачів навколо нас (показує на друге поле газети). Одні стрілочки – різкі сильні звуки. Інші – хвилі музики, приємного, спокійного мовлення. Приємна неголосна музика, спокійна розмова створюють звуковий комфорт.

— Що можуть зробити діти, аби вдома й у школі був звуковий комфорт? (*Не вмикати голосно музику, не кричати.*)

Із білого поля ми приберемо стрілки, а лишимо приємні звукові хвилі.

Педагог. Ось уже два поля чисті, а ми можемо вирушати далі на синю сторінку.

Третя група кореспондентів.

Не умитися, не напиться
Без води.
Листочку не розпуститися
Без води.
Без води прожити не можуть
Птиця, звір чи людина.
І тому завжди
Усім скрізь потрібна вода!

– Це сторінка про воду. Де найбільше води на Землі? (*В океані.*)
А де ще є вода? (*У морях, ріках, струмках.*) Сніг – це вода, і хмара – також вода. Яка вода в океані? (*Солона.*) А щоб умитися і напиться, потрібна прісна вода, і вона повинна бути чистою.

– Про яку воду йдеться?

Водичко, водичко,
Умий моє личко.
Щоб щічки червоніли,
Щоб очки блищали,
Щоб сміявся ротик,
Щоб кусався зубик.

Звичайно, про чисту воду. Брудною водою не можна вмитися. Прісної води на планеті не так уже й багато, її треба берегти, але як?

По-перше, ощадливо витрачати, не залишати крани відкритими, а по-друге, берегти воду від забруднення. Подивіться на синє поле: на ньому плями – забруднювачі. Люди часто викидають у водойми різноманітне сміття, миють у них машини, а ще багато бруду потрапляє від заводів і фабрик. Чи зможемо ми очистити це поле, щоб чоловічок посміхнувся? Що треба робити?

– Треба берегти воду від забруднення, не викидати у водойми сміття. Ми виростемо і навчимося очищати відходи заводів і фабрик. Приберемо з цього поля всі брудні плями.

Педагог. Подивіться, діти, яке чисте поле – чиста вода. А тепер наша зелена сторінка.

Четверта група кореспондентів.

- Зелена сторінка нашої газети – сторінка життя. А чому вона зелена? Тому, що основу життя складають рослини: вони дають їжу і кисень усім живим істотам.
- Але чи завжди людина ставиться до природи як друг?
(Відповіді дітей.)
- Подивіться на це поле: на ньому чорне коло і квадрати, під кожним із них рослини і тварини, яких залишилося мало. Ми можемо прибрати їх, якщо будемо правильно поводитися в природі. А правильно – це як?

Не рвати квіти, не збирати букети в дикій природі, не плести вінки. Гарними рослинами потрібно милуватися в природі, а не нищити їх.

Найголовніше – не займати, не кривдити нікого, навіть найменших жучків і павучків.

Педагог. Яке гарне поле. Зелене, чисте. Тут живуть різні рослини і тварини.

Я пропоную вам придумати екологічні знаки, які розповідають про поведінку в природі, намалювати їх. (Робота постійних груп.)

А зараз подивіться: у нашого чоловічка зовсім інший вигляд, він посміхається – йому добре у чистому світі. Він здоровий. Здоров'я людини – це теж багатство природи, і його потрібно берегти. У людини на Землі своє місце. І щоб їй було добре, вона сама має для цього багато робити, відповідним чином поводитися.

- А тепер пригадайте, що таке *екологія*.
- Так, стосунки людини з довкіллям теж вивчає екологія. Ось послухайте екологічну казку.

Немає повісті сумнішої на світі...

На узліссі соснового бору самотньо стояв Дуб. Його крона здіймалася високо в небо і захищала його корені, які виглядали де-не-де з-під землі, від палючого сонця. І було цьому дереву добре й спокійно, але дуже нудно. Зрідка на стовбур сідав дятел, але, не знайшовши собі поживи, летів геть. Інші птахи теж сідали відпочити на його гілля, але й вони незабаром відлітали. Приходили кабани, але їх цікавили лише жолуді та корені. А Дубові так хотілося, щоб із ним хтось був постійно.

І от якось, прокинувшись від сну, Дуб побачив, що на його корі сидить маленька істота.

— Ти хто? – запитав Дуб.

— Я гриб, – гордо відповів незнайомець.

— А де ти живеш?

— Поки ніде, – зі смутком відказав Гриб. Дуб замислився.

— А ти не заподієш мені шкоди?

— Та ні. Адже я не трутовик і не руйную деревини. Почувши таку відповідь, Дуб зрадів і одразу запропонував Грибові оселитися разом, тобто на його корі. Гриб із радістю погодився. І стали вони жити разом. У сухі спекотні дні Дуб давав Грибу воду, а Гриб звеселяв дерево своїми розповідями про подорожі.

Так минуло кілька днів. Гриб дуже зручно улаштувався на грубій зморшкуватій корі Дуба. Розлогі гілки дерева давали можливість сонячним променям проникати крізь крону.

І от якось на освітленій поверхні кори, поруч із собою, Гриб побачив Водорість. Вона була така прекрасна, що Гриб запропонував їй жити разом. Водорість погодилася. Дуб теж був не проти. “Втрюх нам буде веселіше”, – подумав він.

Водорість і Гриб так покохали одне одного, що стали ніби єдиним цілим. Гриб обплів своїми нитками (грифами) Водорість і тим самим оберігав її від пересихання й перегріву. Він давав їй достатню кількість води й розчинені мінеральні солі, які поглинав із кори дуба й повітря. Вдячна за це Водорість давала йому їжу, адже вона була зеленою і могла виробляти її за допомогою світла і того, що давав їй Гриб. А разом вони утворювали речовини, що захищали Дуб від трутовиків-руйнівників.

Так минуло кілька років. Сім'я їхня збільшилася. Але якось люди присіли відпочити під деревом. Вони розмовляли між собою, і один із них, показуючи на Гриб і Водорість, сказав своєму супутнику: “Подивись, який чудовий лишайник. Такі лишайники ростуть тільки там, де дуже чисте повітря”.

Так Гриб і Водорість почули, що люди називають їх одним словом – лишайник.

Більше ніхто не порушував спокою Дуба і лишайників, поки біля бору не почалося будівництво заводу. Тепер у лісі було багато людей, які приходили відпочити під Дубом. Лишайники не боялися людей. Від своїх предків вони знали, що люди не повинні завдавати їм шкоди, адже лишайники допомагають їм виліковувати захворювання (антибіотик Бинан), слугують кормом для худоби (кладоній і цетрарій), їжею для людей (аспицилія їстівна, ігрофіла їстівна, умбиликарія їстівна), для одержання барвників, закріплення пахоців у парфумах (евебнія сливова). Тому якийсь час вони жили спокійно і не хвилювалися за свою долю. Але коли завод почав працювати, до бору потягнулися чорні клуби диму, кіптяви.

І Гриб став помічати, що його подруга Водорість почала щодня марніти, бліднути. Вона стала в'ялою, хоча вологи було достатньо. І в один літній день вона загинула. Цієї розлуки Гриб пережити не зміг.

З тих пір Дуб знову стоїть один, похмуро вдихаючи викиди газу, кіптяви, а на його корі починають рости трутовики.

III етап.

Педагог. Ми – жителі планети Земля. Людина має розум, але чому ж трапилося так, що в неї виникли проблеми в спілкуванні з природою?

Чому людині зараз погано на планеті: забруднені повітря, вода, ґрунт; гинуть рослини і тварини?

Людина – істота розумна і може керувати своїми діями. Треба вміти розбиратися у взаємозв'язках у природі, аби можна було враховувати, що можна робити без особливої шкоди для неї, а що ні. Основне завдання людства – зробити вплив життєдіяльності людини на стан навколишнього середовища мінімальним.

– Як би ви відповіли на запитання: “Хто ж людина природі – друг чи ворог”?

“Дискусійна гойдалка”. (Робота в групі.)

Діти висловлюють думки з даного питання, а потім збираються в групи однодумців, щоб підготуватися аргументувати свою точку зору; вислуховуються всі думки; обговорюються; робиться висновок.

Екологічний вісник (за розповіддю С.Мацюцького “Зайченя, яке не втікало”):

- а) експертна група ознайомлюється з текстом і з'ясовує:
 - яку проблему порушує автор розповіді;
 - чи хотіли діти скривдити зайченя;

- чому вони його ледве не скривдили;
- б) читання даної статті, порушення проблеми перед класом;
 - в) висновок: щоб вибудувати правильні стосунки з навколишнім світом, потрібно прагнути якнайбільше про нього дізнатися, бути творцем, а не руйнівником.

IV етап.

Педагог. Що корисного дізналися ви на уроці?

Розмова про ставлення людини до навколишнього середовища, звісно ж, сьогодні не закінчується. Але я сподіваюся, що вона була корисною для вас.

Домашнє завдання.

Скласти екологічну казку “Жив собі струмочок” (за спостереженнями, матеріалами походу в природу).

О.Пархоменко

Казкова країна добра і краси

Тату, ти знаєш, чого мені треба?
Чистого дощичку з синього неба,
Треба і чути, і бачити літом,
Як заливається жайвір над житом,
Як підпадьомкають у мідній
пшениці Досвітком тихим
перепелиці.
Треба, щоб у лісі для лиса і лося
Місця живого хоч трохи
знайшлося,
Треба ще рибок малих і великих
У чистих-пречистих озерах і ріках,
Треба, щоб я по морському
купанню
Не одмивавсь од мазуту у ванні,
Треба сніданків і треба обідів,
Тільки, будь ласка, без жодних
нуклідів.
Треба, виходить, не так вже й
багато... Люди, чи важко про все це
подбати?..

ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

У становленні емоційно-ціннісного, відповідального ставлення молодшого школяра до природи важливу роль відіграє гра.

Найважливішим результатом гри є глибока емоційна задоволеність дитини її процесом, що найбільшою мірою відповідає потребам і можливостям пізнання навколишнього світу та побудові гармонійних стосунків з природою.

У розробленні змісту та форм ігрової діяльності, сприятливої для формування емоційного сприйняття об'єктів природи, доцільно спиратися на дані екологічної психології про вплив психологічних релізерів. Тому, добираючи об'єкти та явища природи для ігрових завдань, тренінгів, слід брати до уваги те, що ставлення дитини до природи загалом формується крізь призму її ставлення до об'єктів найближчого оточення.

Розуміння естетичної своєрідності об'єктів природи народжується із зовнішнього образу, що сприймається чуттєво (зором, слухом, на дотик, нюх, смак) як цілісна форма у гармонійному співвідношенні зі змістом. Це сукупність інформативно насичених ознак, ключових стимулів (релізерів), що класифікуються за сенсорними системами, на які вони впливають. Серед природних психологічних релізерів виділяють візуальні, аудіальні, тактильні, нюхово-смакові, поведінкові.

Візуальні релізери сприймаються зоровим аналізатором і пов'язані насамперед із кольором, формою, симетрією, пропорціями, величиною, світлотіньовими особливостями тощо. Позитивне емоційне сприйняття природного об'єкта викликають, наприклад, відносно великі очі (наприклад, у сови); довгі вуха (у кролів, зайців); різнокольорове забарвлення у птахів, особливо з довгим пір'ям хвоста (півень, павич).

повинні уважно дослідити, вивчити “своє” дерево на дотик, на запах, форму і структуру кори.

Потім діти розповідають, які особливості притаманні об'єктам, за якими вони спостерігали (наявність дупла, пташиних гнізд, ходів, зроблених комахами, ушкоджених гілок тощо), а також продовжують дослідження, з'ясовуючи, кому належить гніздо, які комахи живуть під корою, виявляють “сусідів” свого дерева.

Наприкінці прогулянки дітям пропонують скласти невеличкі розповіді про життя “їхніх” дерев у лісі.

Аудіальні релізери діють через слуховий аналізатор і пов'язані зі звуковими характеристиками: тон, тембр, висота, ритм тощо. Аудіальні релізери позитивної модальності – це мелодійний спів птахів, дзюрчання струмка, тихий шелест зеленого листя. До негативних можна зарахувати каркання ворони, пронизливі, різкі крики деяких інших птахів, тварин (віслюк).

Тактильні релізери пов'язані з впливом на комплекс тактильних і температурних рецепторів різних динамічних властивостей об'єктів, а також властивостей їх поверхонь, що сприймаються на дотик. Позитивні емоції виникають під час дотику до м'яких, пухнастих, теплих об'єктів (наприклад, кроля, кішки, вуха спанієля). Негативні спричинює дотик до холодних і слизьких об'єктів (наприклад, жаби, вужа).

Нюхово-смакові релізери впливають на відповідні рецептори і також мають певне значення в емоційній регуляції сприйняття природного об'єкта. Так, наявність приємного аромату у багатьох квітів робить ці рослини об'єктами, бажаними для контактів.

Поведінкові (вітальні) релізери посідають особливе місце серед природних релізерів, оскільки ключові стимули, що надходять під час демонстрування природним об'єктом певних форм поведінки, вітальних проявів (проявів, пов'язаних із життєдіяльністю) викликають у людини відповідну емоційну реакцію (бджола-трудівниця, бобер-будівельник). Типовим негативним поведінковим релізером є полювання хижаків (тигра, вовка) за здобиччю.

Зміст ігрових завдань має коректувати ставлення до деяких природних об'єктів, що внаслідок дії природних релізерів виступають для дітей у ролі “піддослідних” (жаби, мурахи). Причиною такого ставлення є відсутність емоційного потягу до природного об'єкта та природна допитливість дітей. “Піддослідними” найчастіше виступають ті об'єкти, що викликають негативні емоції та до яких у дітей склалося байдуже чи негативне ставлення в результаті попереднього досвіду спілкування з ними. Таке ставлення викликане емоціями огиди, гніву, презирства, що становлять комплекс ворожості, та характеризується проявами агресії. Тому ігрові завдання повинні стимулювати сприйняття дітьми природних об'єктів як таких, що належать до сфери “людського”, рівного їм у своїй самоцінності. Природні об'єкти мають виступати в іграх як повноправні партнери зі спілкування та діяльності.

Емоційний тон відчуття та емоційна оцінка, що виникають у результаті дії природних психологічних релізерів, сприяють виникненню в учнів потягу до природних об'єктів.

З метою збагачення естетичних вражень дітей розроблено ігрові завдання, тренінги:

природні психологічні релізери	Завдання, тренінги
Візуальні: колір; форма, в е л и ч и н а , світлотіньові властивості, пропорція, симетрія	“Гірлянда з осіннього листя”, “Букет осінніх квітів”, “Моє дерево”, “Музей природи”, “Порівняй і знайди”, “Усе побачити, нічого не забути”, “Зимові скульптури”, “Весняні барви”, “Подорож хмарами”, “Вгадай квітку за кольором”, “Барвистий віночок літа”, “Ось він який”, “Художник”, “Будуємо тваринам житло”, “Килимок для друга” тощо
Аудіальні: звуки	“Сумна музика осені”, “Пташина розмова”, “Звуки лісу”, “Сприймаємо звуки”, “Відтворюємо звуки”, “Послухай серце дерева”, “Кришталева мелодія зими”, “Симфонія весни”, “Музика літнього дощу”, “Пісенька джмеля”, “Розвідники”, “Про що звірі говорили?” тощо
Тактильні: властивості поверхні	“Моє дерево”, “Чоловічок із кори”, “Впізнай листочок на дотик”, “Майстерня Снігової Королеви”, “Чарівний мішечок”, “Подарунки моря”, “Чи вміють рослини захищатися?”, “Турботливий господар”, “Звір, птах, комаха” тощо
Нюхово-смакові: нюх, смак	“Що нам осінь принесла”, “Терпкий запах осені”, “Морозна свіжість зими”, “Весняні аромати”, “Духмяні пахощі літа”, “Плоди літа”, “Впізнай за смаком”, “На гостинах у лісових мешканців”, “Мій улюблений квітковий аромат”, “Джерельна вода”, “Повітря, яким ми дихаємо” тощо
Поведінкові: вітальні прояви	“Звір, птах, комаха”, “Хто кому потрібний”, “Зустріч із жабкою”, “Дзеркало для тварин”, “Впізнай за тінню”, “Посварилися два півники”,

“Кошеня”, “Коник-стрибунець”, “Як подорожують тварини”, “Мураха-будівельник”, “Павукове плетіння” тощо
--

Ігрові завдання й тренінги використовуються упродовж року на уроках, прогулянках. Наведемо приклади таких завдань

Моє дерево

Дітям під час прогулянки пропонують обрати дерево або кущ, які їм найбільше до вподоби, та побути деякий час дослідниками. Вони повинні уважно дослідити, вивчити “своє” дерево на дотик, на запах, форму і структуру кори.

Потім діти розповідають, які особливості притаманні об’єктам, за якими вони спостерігали (наявність дупла, пташиних гнізд, ходів, зроблених комахами, ушкоджених гілок тощо), а також продовжують дослідження, з’ясовуючи, кому належить гніздо, які комахи живуть під корою, виявляють “сусідів” свого дерева.

Наприкінці прогулянки дітям пропонують скласти невеличкі розповіді про життя “їхніх” дерев у лісі.

Пташина розмова

Під час прогулянки лісом діти слухають голоси птахів, намагаються впізнати пташок за їхнім співом.

Учитель пропонує визначити, чи відрізняються голоси великих і малих пташок; поміркувати, якої пори року пташки співають найголосніше, а коли їхнього співу майже не чути.

Діти розбиваються на групки по двоє-троє, аби побути якийсь час пташиними перекладачами.

Школярі уважно дослухаються до “розмов” пташок, а потім розповідають іншим почуте: що одна пташка сказала іншій, чому в них виникла суперечка, які новини вони повідомили іншим мешканцям лісу.

Звір, птах, комаха

На прогулянці до лісу діти спостерігають за тваринами, птахами, комахами, відзначають особливості їхнього пристосування до умов навколишнього середовища, імітують голоси мешканців лісу, їхні рухи.

Діти грають у гру “Звір, птах, комаха”. Стають півколом. Ведучий (спочатку це може бути дорослий), вказуючи по черзі на кожного гравця, промовляє: “Звір, птах, комаха, звір, птах, комаха...”. Той гравець, на якому ведучий зупинився, має швидко назвати комаху. Якщо відповідь правильна, гра триває. Якщо неправильна або

назва повторюється, дитина вибуває з гри, залишаючи ведучому “викуп” – фант. Фантом може бути будь-який предмет: сухий листочок, камінчик тощо.

Гра триває доти, доки залишиться один гравець. Він разом із ведучим розіграє, що робити за кожним фантом. Наприклад, хтось має зобразити зайчика, інший застрекотати, як сорока, пострибати, як коник, тощо.

Еколого-психологічний тренінг ґрунтується на методології соціально-психологічного тренінгу і спрямований на розвиток перцептивних можливостей учасників у взаємодії з природними об’єктами та розширення індивідуального екологічного простору.

Тренінг проводиться з групою учнів із 5—7 осіб під керівництвом учителя.

ТРЕНІНГ “ЧОЛОВІЧОК З КОРИ”

Мета: розширення перцептивного досвіду, стимулювання емпатії, ідентифікації, розвиток уяви.

Орієнтовний час: 30 хв.

Матеріал: шматочки кори, папір, олівці, фарби.

Завдання 1. Кожній дитині пропонують розглянути шматочки кори, їх можна розглядати, обмацувати, обнюхувати, відламувати, зважувати на долоні тощо.

Після цього кожен розповідає про свої відчуття.

Завдання 2. Дітям пропонують уявити, що кожний шматочок кори перетворився на чоловічка. Цих чоловічків потрібно намалювати. Під кінець малюнки порівнюються, діти вгадують, з якого шматочка кори який чоловічок “народився”.

Меті корекції мотивів ціннісного ставлення відповідають **соціально- моральні завдання.**

I. Соціально-моральні завдання, що передбачають розвиток співпереживання.

Завдання 1.

Рано-вранці дівчинка Оля разом з матусею поспішала до дитячого садка. Біля дороги вона побачила ромашку, і закортіло їй порадувати свою маму – подарувати цю гарну квітку. Оля вже простягла руку, щоб зірвати квітку, та раптом побачила на пелюсточці краплинку роси. А в краплинці горіло сонечко. Тут було все – блакитне небо, і зелена нива, і висока тополя.

Задивилась Оля на краплинку роси і не зірвала квітки.

А як би вчинив ти на місці Олі? Може, Олі замало було однієї квітки, бо вона хотіла подарувати букет?

Завдання 2.

Василько з Андрієм гралися на подвір'ї біля будинку. У кожного з них був іграшковий автомобіль. Вони перевозили пісок, щоб прокласти нову дорогу. Хлопчики захопилися грою, та раптом Василько помітив, що в піску хтось ворухиться. Він покликав Андрійка. Вони побачили жука, який, мабуть, упав із дерева і лежав, присипаний піском. Хлопчики обережно розгребли пісок і звільнили жука з “полону”.

Що б ти зробив за такої ситуації?

Завдання 3.

Володя дуже любив березу. Він часто ходив до лісу. Ліс зачаровував його своєю красою.

Ліс сьогодні хлопчику було зовсім невесело. Молода берізка обливалася слізьми. Чиясь безжальна рука заради солодкого соку глибоко поранила кору.

Володя з Юрком замазали, зав'язали рану. Вони чекали, коли з'являться листочки. Минув тиждень – увесь ліс зазеленів, але гілочки берізки почорніли.

Як ти гадаєш, чому берізка не зазеленіла?

II. Соціально-моральні завдання, що передбачають аналіз чужих та власних дій, поведінки, вчинків.

Завдання 1.

Одного разу Миколка та Сашко пішли до лісу і взяли з собою собаку. Собака весело біг попереду, обстежуючи кожний кущ, кожен травинку. Хлопчики йшли позаду, голосно розмовляючи. Миколка розмахував гілкою, проганяючи метеликів зі свого шляху.

Сяло сонечко. У лісі стояла тиша.

Та раптом цю тишу порушив гавкіт. Хлопчики підбігли до собаки – він стояв біля гнізда пташки. Пташки в гнізді не було. Хлопчики взяли ще теплі яєчка в руки, потримали, а потім знову поклали їх до гнізда. Забрали собаку й пішли собі стежкою далі.

Як би ти вчинив у такій ситуації?

Завдання 2.

Мати з сином Петриком часто виїждять до приміського лісу.

Ось хлопчик угледів на галявині конвалії. Вирвався наперед:

- Давай нарвемо!
- Не слід їх рвати, синку.
- Чому? Дивись, які гарні! А пахнуть як!

- Саме тому, що гарні і так ніжно пахнуть...
- Поставимо їх у вазу, будемо милуватись, радіти...
- Чи ж довгою буде для нас та радість? За два-три дні квіти зів'януть. А тут вони довго всім радість даруватимуть.
- Так інші їх все одно рватимуть, – не хотів погоджуватися з мамою Петрик.

Як ти вважаєш, хто справді любив конвалії?

Завдання 3.

Сергійко йшов стежкою до саду. Бачить – біжить назустріч чорний кудлатий собака. Сергійко злякався, хотів тікати. Та раптом до його ніг притулилося маленьке кошеня. Воно, мабуть, тікало від собаки і просило у хлопчика захисту.

Стоїть Сергійко, дивиться на кошеня. А воно підняло голову до нього і жалібно нявчить.

Сергійкові стало соромно. Він узяв кошеня на руки.

Чому Сергійкові стало соромно?

У ситуаціях, коли дитина сумнівається, яку лінію поведінки обрати, головним орієнтиром для неї є думка дорослого. Учителю є носієм екологічних цінностей. Він здійснює цілеспрямований і опосередкований вплив на учнів, “працюючи своєю особистістю”. Звідси бажання наслідувати вчителя, вихователя, батьків, інших авторитетних людей. Через емоційне спілкування з природою дорослі впливають на виховання у дитини позитивного емоційного ставлення до себе. Надання права вибору при розв’язуванні моральних дилем та колізій, самостійне розв’язування емоціогенних ситуацій сприяє розумінню морально-етичних цінностей.

МЕТОД ПРОЕКТІВ І “ДОВКІЛЛЯ”

Сьогодні перед педагогічною громадськістю стоїть важлива проблема: як зробити процес навчання школярів цікавим для них і корисним для інтеграції в діючі та прогнозовані соціально-економічні умови.

Перш ніж обговорювати форми та методи вдосконалення освітнього процесу, згадаємо головні особливості традиційної педагогіки.

У 1972 році Паоло Фрейре назвав традиційну педагогіку односторонньою передачею знань:

учитель навчає – учень навчається; учитель знає все – учень не знає нічого;

учитель думає – учень відтворює знання, отримавши їх у готовому вигляді;

учитель говорить – учень слухає; учитель керує – учень підпорядковується; учитель вибирає – учень приймає; учитель активний – учень пасивний;

учитель визначає зміст навчання – учень до нього пристосовується;

учитель авторитарний – учень не має вільного вибору; учитель є суб’єктом – учень – об’єктом навчання.

Прикро, але все це є актуальним і нині.

Відійти від традиціоналізму в навчанні, для якого типовою є пасивність учнів, дозволяє, як показує практика, метод проектів, що наприкінці 90-х років минулого століття наче непомітно, але досить стрімко увійшов у наше життя.

Метод проектів – організаційне навчання, за якого учні набувають знань і вмінь у процесі планування й виконання теоретико-практичних завдань, що поступово ускладнюються, проектів виробничо-промислового, сільськогосподарського, побутово-інженерного та іншого характеру. Існувала думка, що учні попередньо мають вивчити відповідний матеріал із різних предметів, щоб потім у комплексі застосовувати його для здійснення даного проекту. Виник “метод проектів” у другій половині XIX століття у США, у 20—30-х роках XX ст. застосовувався в нашій школі. (Таке тлумачення дає “Педагогічний словник” – К., 2002.)

При використанні в навчанні методу проектів докорінно змінюються стосунки учитель – учень:

учень визначає мету діяльності – учитель допомагає йому в цьому;

учень відкриває нові знання – учитель рекомендує джерело для їх здобуття;

учень експериментує – учитель розкриває можливі форми та методи експерименту, допомагає організувати навчально-трудова діяльність;

учень вибирає – учитель сприяє прогнозуванню результатів вибору;

учень активний – учитель створює умови для прояву активності;

учень – суб'єкт навчання – учитель – партнер;

учень несе відповідальність за результати своєї діяльності – учитель допомагає отримати результати і виявити способи вдосконалення діяльності.

Апробація методу проектів у сучасних умовах показує: з його використанням ефективність процесу виховання (конкретно екологічної культури) зростає. Він дозволяє реалізувати ряд важливих теоретичних положень екологічного виховання.

Педагогічна цінність методу проектів полягає в тому, що він, будучи методом практичної цілеспрямованої дії, відкриває можливості формування особистого життєвого досвіду дитини у взаємодії з довкіллям.

Це педагогічна технологія, яка активізує суб'єктивну позицію дитини в педагогічному процесі, виходячи з дитячих потреб та інтересів, вікових та індивідуальних особливостей малюка, стимулює дитячу самодіяльність.

Метод проектів – один з небагатьох методів, що виводить педагогічний процес зі стін дитячого закладу в довкілля, природне та соціальне середовище.

Крім того, цей метод сприяє актуалізації знань, умінь, навичок дитини, їх практичному використанню у взаємодії з довкіллям. Він стимулює потреби дитини в самореалізації, самовираженні, у творчій особистісно та суспільно значимій діяльності; дозволяє поєднувати в педагогічному процесі колективне та індивідуальне. Це технологія, яка забезпечує розвиток особистості дитини; дозволяє вести дитину сходинками розвитку – від проекту до проекту.

Основні етапи проекту.

1. Визначення мети. Учитель допомагає дитині визначити найбільш актуальне і водночас посильне для неї завдання.

2. Розробка плану діяльності щодо досягнення поставленої мети. Дитині треба визначити основні кроки в досягненні поставленої мети, обмірковуючи, до кого доведеться звертатися за допомогою, порадою, які книги треба буде прочитати, які предмети, “знаряддя” будуть потрібні для виконання проекту, якими приладами треба буде навчитися користуватися.
3. Виконання проекту (конкретна справа або ряд практичних кроків до поставленої мети).
4. Підведення підсумків виконання проекту та визначення завдань для нових проектів.

Треба додати, що проект – це насамперед ціль, прийнята, усвідомлена дітьми, актуальна для них. Це дитяча самодіяльність, конкретна практична творча справа, поетапний рух до мети, метод педагогічно організованого засвоєння дитиною довкілля, ланка в системі виховання.

Проект можна класифікувати за такими варіантами:

- а) за складом учасників;
- б) за метою;
- в) за тематикою;
- г) за термінами реалізації.

Проект може бути груповий та індивідуальний.

Враховуючи психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку, необхідно зазначити, що вікові особливості молодшого школяра не дозволяють ставити перед ним віддалені завдання, пропонувати перспективи, вимагати охопити одночасно кілька напрямів діяльності.

Але значимість методу проектів полягає в тому, що маленький конкретний проект молодшого школяра може виступати тим “скельцем калейдоскопа”, з якого складається загальна картина – процес екологічного виховання, екологічна, обґрунтована, грамотна взаємодія дитини з довкіллям.

Уміння використовувати в практиці метод проектів – показник високої кваліфікації вчителя. Адже йому треба знайти відповіді на цілу низку запитань:

Який зміст завдання проекту?

Яка методика виконання проекту учнями різного віку?

Якими знаннями, навичками повинен володіти вчитель, щоб розробити завдання для проекту й керувати його виконанням?

Якими знаннями та вміннями повинен володіти учень для успішного виконання проекту?

Допомогу вчителя слід спрямувати на:

- забезпечення учнів різного роду матеріалами, довідниками, інструментами тощо;
- обговорення різних способів подолання труднощів через додаткові запитання;
- підтримку чи відхилення різних фаз робочої процедури;
- навчання (запис) результатів своєї проектної діяльності;
- чіткий аналіз результатів виконання проекту.

Необхідно залучати дібраний штучним шляхом матеріал для відпрацювання вмінь та навичок дітей.

Інтегрований курс “Довкілля” передбачає складання екологічних проектів.

Є досвід організації та проведення такого методу дослідження і в моїй практиці. Уже кілька років учні мого класу вивчають інтегрований курс “Довкілля”. За короткий період кожен учень написав дослідницьку роботу за такими темами:

Загадки про довілля.

Чарівники довілля.

Мої помічники.

Мої здібності.

Кодекс честі учня, який вивчає “Довкілля”.

Звідки овочі прийшли в Україну.

Мій родовід.

Рослини-символи.

Тварини-обереги.

Символи моєї країни – України.

Навесні ми виходили за місто зустрічати сонечко – чарівника довілля. Батьки виготовили для дітей і скриньку нерозкритих таємниць, і моделі Сонця, Землі, води, повітря, Місяця. З учнями проведено серію рейдів з очищення довілля мікрорайону, лісової галявини, берега озера Чисте.

Робота зі складання екологічних проектів об’єднала дітей і батьків у єдину команду пошуковців, винахідників, співавторів. У кожному сім’ю було надіслано лист такого змісту:

Шановні Ніно Олександрівно та Микола Петровичу!

Ваш син Сашко успішно вивчає інтегрований курс “Довкілля”, який передбачає серйозну дослідницьку роботу, розвиток творчих здібностей, розкриває перед дитиною книгу життя, позитивно впливає на різні аспекти здоров’я: розумовий, емоційний, духовний, психічний, соціальний. Вважаю, що Сашко здатний скласти

екологічний проект (назва), а Вимажете йому допомогти у виконанні такої відповідальної роботи. Я готова прийти вам на допомогу.

З повагою, Валентина Миколаївна.

Дітям були запропоновані проекти на такі теми:

Різні бувають на світі слова.

Дошки.

Квітковий бал.

Аптека на городі.

Аптека в саду.

Зелені їжачки.

Тварина в історії моєї сім'ї тощо.

Усі проекти діти захищали в класі, а найбільш вдалі – на засіданні екологічного клубу початкових класів “Довкілята”. Вони експонувалися на виставці під час проведення II міської екологічної конференції, присвяченої Дню довкілля.

ПРАЦЮЄМО ЗА ПРОЕКТОМ “ЕКОЛОГІЯ”

Демократизація в освіті дає можливість педагогам втілювати на практиці ідеї інноваційних технологій, сучасних концепцій розвивального, особистісно-орієнтованого навчання, авторських програм тощо.

Педагогічний колектив школи № 322 кілька років працює над проблемою впровадження методу проектів. Таку ідею нам підказали наші ділові партнери – педагоги однієї з початкових шкіл міста Мюнхена. У Німеччині метод проектів широко відомий та популярний.

З ДОСВІДУ НІМЕЦЬКИХ КОЛЕГ

Щорічні проектні заходи проводяться в початковій школі впродовж двох-трьох днів (вівторок, середа, четвер), для яких діти повинні вибрати одну тему.

Час проведення: 8.00–11.15.

Учителі на початку навчального року вибирають актуальну тему проектних заходів.

За місяць до початку. В учительській вивішується аркуш паперу, на якому кожна вчителька описує план свого заходу.

За два тижні до початку. Батьки отримують інформаційний лист, у якому повідомляється про час проведення проектного заходу.

У коридорі школи кожна вчителька вивішує картинку з описом свого заходу, у змісті якої є тільки загальна інформація про тему й необхідний для неї матеріал. Прізвище вчительки і класна кімната спеціально не називаються з тією метою, щоб діти прийняли рішення саме з цікавості до тієї чи іншої теми.

Учні в кожному класі отримують спеціальний аркуш для вибору теми заходу. Потім ставлять номери під дев'ятьма різними заходами.

За тиждень до початку. Обробляються аркуші, які діти заповнили. Кожен клас отримує свої аркуші назад. Захід, у якому дитина в обговорений день має брати участь, обводиться червоним олівцем.

У результаті в коридорі школи біля картинок з описом заходів вивішується список учасників: хто і де бере участь упродовж двох-трьох днів. Тільки після цього кожна дитина дізнається, до якої вчительки вона потрапила. Кожен педагог відзначає собі номери своїх учнів на той випадок, якщо дитина в день заходу не знає, до кого вона має йти.

Потім діти відзначають собі тільки матеріал, що потрібен для заходів, у яких вони задіяні.

Учителі також отримують аркуші з необхідним матеріалом з тим, щоб вони змогли дати відповіді на всі запитання, які цікавлять дітей.

У перший день заходу кожна вчителька бере свій аркуш з переліком учасників з тим, щоб перевірити, чи всі присутні. Так само і в наступні два дні.

У п'ятницю – *перший після заходу день* – усі діти збираються в коридорі і коротко викладають свої результати участі в заходах. Запрошуються також батьки.

Отже, реалізація проекту передбачає розв'язання проблеми поетапної практичної діяльності самих учнів. Цей спосіб організації педагогічної діяльності створює особливі умови для взаємодії педагога і вихованця між собою та їхнього зв'язку з навколишнім середовищем. Метод проектів спрямований на розвиток пізнавальних здібностей. За складом учасників це колективний проект, а за терміном виконання – довгостроковий.

(Мартіна КМЕЛХ)

НАШ ДОСВІД

Проект, під загальною назвою “Екологія”, ми вперше здійснили в 2001 році. Він мітив 12 підтем, що забезпечували формування ґрунтовних знань, збагачення життєвого досвіду учнів у процесі

поширеної взаємодії, формування понять про взаємозв'язки у природі.

Основні завдання проекту:

- учити дітей здобувати знання самостійно (збирати необхідну інформацію, вміти її аналізувати з різних точок зору, висувати різні гіпотези, уміти робити висновки) та застосовувати їх;
- допомагати кожному учневі у здобутті комунікативних навичок, тобто здатності працювати в різновікових групах;
- розширювати коло спілкування дітей, ознайомлювати з іншими культурами;
- прищеплювати учням уміння користуватися доцільними прийомами.

Наш проект передбачає стимулювання інтересу в учнів до проблеми екології, передбачає оволодіння певною сумою знань стосовно того, що майбутнє нашої планети формується сьогодні, воно в наших руках. Екологія потребує захисту всього людства. У результаті реалізації проекту виникає потреба в захисті тваринного й рослинного світу – діти, батьки та педагоги нашої школи причетні до цього, і від них залежить, яким бути XXI століттю.

Термін проведення: щорічно в квітні-травні.

Цільова стратегія проекту: охорона та турбота про збереження природного середовища від забруднення, знищення та виснаження.

Провідна ідея проекту: діти, дорослі різноманітними засобами, діями, акціями привертають увагу до проблеми у сфері екології і проводять певні заходи із взаємодії людини й природи.

Пріоритетні ідеї проекту:

- охорона природного середовища;
- захист і збереження видів живих організмів;
- місце людини в навколишньому середовищі;
- зв'язки живих організмів з умовами середовища;
- праця і поведінка людини в довкіллі.

Загальні принципи:

- добровільність;
- свобода вибору;
- свобода спілкування;
- поважливе ставлення до поглядів.

Основні психолого-педагогічні та методологічні принципи проекту:

- особистісно-діяльнісний підхід, визнання самоцінності кожної дитини;

- варіативно-програмний підхід;
- партнерство.

Загальну тему першого заходу – “Довкілля” – було обрано на засіданні педагогічної ради. Разом ми визначили також підтеми для кожного вчителя, наприклад, “Таємниці природи”, “Рослинне царство”, “Як виникло життя на Землі. Давні рослини і тварини”. “Традиції українського народу і здоров’я”, “Особливості національної кухні”, “Диво дивнеє природи – яйце”, “Яка справа найкраща?”, “Ігри – це не іграшки”.

Учням запропонували візитівки тем (ім’я вчителя, який є керівником, не повідомлялося). Упродовж трьох днів діти визначалися у своїх уподобаннях, після чого було сформовано групи. До кожної групи увійшли учні різних класів. До дня проведення проектного заходу діти мали тиждень для підготовки матеріалів і завдань до обраної теми.

Власне проектний день можна поділити на такі етапи:

- перший – організаційний (школярі приходять до вказаного кабінету, розташовуються, готують необхідне для роботи приладдя);
- другий – пізнавальний (учитель та учні обмінюються отриманою інформацією);
- третій – дослідницький (проводяться експерименти, досліди тощо);
- четвертий – творчий (набуті знання втілюються у конкретні ви-роби).

Насамкінець кожна група подає виконані творчі роботи на загальношкільну виставку, з якою ознайомлюються батьки.

У 2002 році ми продовжили впровадження методу проекту під загальною назвою “Екологія” за підтемами: “Шкідливі та корисні мікроорганізми”, “Забруднення Світового Океану”, “Блакитні очі планети”, “У Червону книгу ми занесли світ неповторний і красивий”, “Цукор – друг чи ворог?”, “Царство флористики”, “Великі мандрівки води”, “Ми – пасажери унікального космічного корабля “Планета Земля” та інші.

Діти не тільки з нетерпінням чекали початку проекту, ретельно обирали теми, але й із захопленням брали участь у його реалізації.

Цей метод стає дедалі більш інтегрованим компонентом цілком розробленої і структурованої системи освіти. Кожен учень усвідомлює, для чого йому потрібні нові знання про взаємозв’язки у природі і де він може ці знання застосувати.

Проведення таких заходів вже стало доброю традицією нашої школи, а пізнавальний інтерес учнів дедалі зростає.

СЦЕНАРІЙ ВИХОВНИХ ЗАХОДІВ

СВІТ НАВКОЛО ЛЮБОВІ ПРОСИТЬ

Екологічне свято

Педагог читає вірш П.Осадчука.

Послухай, як струмок дзвенить,

Як гомонить ліщина,

З тобою всюди, кожну мить

Говорить Україна.

Послухай, як трава росте,

Напоєна дощами,

І як веде розмову степ

З тобою колосками.

Послухай, як вода шумить, —

Дніпро до моря лине.

З тобою всюди, кожну мить

Говорить Україна.

— Екологічна криза спричинила загибель сотень малих річок, забруднені Чорне й Азовське моря, перетворилися на стічні брудні “відстійники” дніпровські та інші водосховища, ставки й озера.

Задихаються від промислових і транспортних забруднень міста, знищуються ліси, виснажуються орні землі. Як домоклів меч, нависла над Україною (а може, й над усім світом) Чорнобильська АЕС. Смертність населення України перевищує народжуваність, тобто під загрозою опинився генофонд нації.

Таке становище змусило уряд України 1992 року визнати всю територію держави зоною екологічного лиха.

Усім нам, мешканцям невеликої, прекрасної, але вкрай переобтяженої шкідливими плодами людської діяльності планети, необхідно почати діяти. Ми мусимо активно рятувати природне середовище, зберігати й “ремонтувати” свій дім, колись прекрасний, який почав розвалюватися з нашої ж вини. Але робота ця — надзвичайно складна, важка, відповідальна. І вона лише тоді дасть позитивні наслідки, коли ми виконуватимемо її не тільки сумлінно, з душею і серцем, але, що дуже важливо, професійно, грамотно, з

урахуванням законів природи.

Пам'ятайте!

Повідомлення учнів.

Щогодини на нашій планеті:

- 1700 акрів продуктивної землі стає пустелею;
- близько 2000 дітей помирають з голоду;
- 55 осіб отруюються й гинуть від пестицидів та інших хімічних речовин;
- 1000 людей вмирає від отруєння водою;
- 2000 тонн кислотних дощів випадає у Північній півкулі;
- Зникають 5—6 видів тваринного чи рослинного світу.

Щохвилини:

- знищується більш ніж 51 акр тропічних лісів;
- використовується близько 35 000 барелів нафти;
- знищується 50 тонн родючого ґрунту через неправильне його використання;
- в атмосферу виділяється понад 12 000 тонн вуглекислого газу.

Педагог. Як говорив Джеральд Дарелл, ми отримали в спадок невимовно прекрасний і багатий сад, але біда наша в тому, що ми – погані садівники, що не засвоїли найпростіших правил садівництва. Зі зневагою ставлячись до цього саду, ми робимо це із благодушним самозадоволенням неповнолітнього, який шматує ножицями картину Рембрандта.

Дитина читає вірш Оксани Сенатович “Друже мій”.

У сльоту, і в час негоди,
І в погоду, друже мій,
Серцем слухати зумій
Звуки рідної природи.
Звуки – дивні голоси.
Незвичайної краси
Чуєш, друже мій, розмови?
З вітром листя гомонить,
З сонцем – ниви і діброви.
І з озерами – блакить.
Розмовляють доли, води...
Стань, послухай, роздивись.
Мову рідної природи
Розуміти серцем вчись.

Звучить пісня “На галявці”, муз. В.Губи, сл. Т.Лазаревського.

Учень читає вірш А.Костецького “Не хочу”.

Метелика
ловити я не хочу:
він –
квітка неба,
хай живе собі!
Хай крильцями
барвистими
тріпоче,
щоб радісно було
мені й тобі!
І квітку лісову
не стану рвати,
її додому
я не понесу,
їй там
джмеля не погойдати
і не попити
ранками росу!
І ні стеблинку,
гілку чи травинку
я не ображу:
це – страшенний гріх!
Бо в кожній
з них
живе
тремка живинка,
що світиться
довірою до всіх...

Педагог. Рослини – найбільш беззахисні перед діяльністю людини, їх охорона стала нині важливим міжнародним завданням. 1948 року було створено Міжнародну Червону книгу, куди заносяться всі рослини й тварини, яким загрожує зникнення. 1982 року закон про Червону книгу прийнято і в Україні. Сьогодні до неї занесено понад 800 видів рослин і тварин з метою їх охорони та збереження. Нині на Земній кулі близько 20–25 тисяч рослин знаходиться на межі зникнення. У наступні 20–30 років щодня зникатиме з лиця землі 10 видів рослин і тварин; загальна кількість зникаючих видів наблизиться до 1 млн.

30 років тому поліські кооператори заготовляли 220 ц кореня

валеріани на рік. Сьогодні – лише 4–5 ц. Із 47 видів лікарських рослин, якими славилася Полісся, тепер збирають 6–7 видів. 20 років тому на Поліссі було 80 тис. га знаменитої цілющої журавлини. Нині площа ця зменшилась до 20 тис. га, а обсяг заготівель ягоди зменшився з 950 до 90 кг за рік. Це – один\$ результатів осушення поліських боліт.

Діти читають вірш В. Бичка “Про лікарські рослини”.

В ліс по лікарські рослини
Ми ходили так далеко.
В лісі затишно і тихо,
Не страшна була нам спека.
Ось ромашка
И валер’яна,
Материнка
И толокнянка —
Всякі трави і квітки
Ми збирали в торбинки.
Ми спочить хотіли трохи
Під одним дубком високим.
Та хіба ж усидиш – де там,
Коли скрізь, де кинеш оком, —
І ромашка,
И валер’янка,
Материнка й толокнянка —
Всякі трави і квітки Ми збирали

залюбки.

Всі ми вивчили у школі,
Що збирать, щоб не хворіть.
Тільки Ваня все поплутав,
Невпопад усе говорить:
На ромашку – валер’янка,
Материнку – толокнянка.
Заглянули ми – ану!
В нього повно бур’яну.
В ліс по лікарські рослини Ми ходили

так далеко.

Набирали повні торби,
Тож, приймай тепер, аптеко,
І ромашку, й валер’янку,
Материнку й толокнянку.

Знову рушимо у путь,
Як рослини підростуть.

Читаючи вірш В.Кочевського “Травознай”, діти демонструють зображення лікарських рослин, названих у тексті.

Йде Василько
Через поле,
Через гай...
Прозивають
Його діти
Травознай.

Наче з медом
Хліба скибку
Наш Василь
Запашного
Цвіту в липи
Попросив.
І галявина
Відкрила
Свій запас.
Загула вона
Джмелями
В ранній час:
— Подивися,
Хлопче, тільки
На луги:
Тезки ось твої
Васильки
Навкруги,
Миколайчики
Й перові батоги

І, здається,
Наокольна
Вся земля
Обвиває
Квітом-зіллям
Василя:
— Ти дивинку
Мою кожну

Помічай:
Материнку,
Подорожник,
Молочай.
І ромашку,
Жовту кашку,
Деревій.
Пий з вітрами
Мої трави —
Здоровій!

Дитина. Липу заслужено називають королевою медоносів. Вікове дерево, що росте на добре освітленому місці, за період цвітіння може виділити 5 відер нектару.

Учитель. Проблема збереження довкілля не нова. Про екологічну кризу нас попереджали наші предки: “А земля та стане пустелею через вину жителів її, через плід діянь їхніх” (пр. Міхей, 7, 13). Наразі люди повинні переглянути свій спосіб життя, відчутти себе невід’ємною частинкою природи й зрозуміти, що духовне здоров’я людини невіддільне від здоров’я природи. Видатний російський письменник Лев Толстой зазначав: “Щастя – це бути з природою, бачити її, розмовляти з нею”.

Діти читають вірші Д.Павличка.

Звернення

До вас, мої рідні, звертаюся я –
Найменший у нашій сім’ї:
Стоїть на узліссі ялинка моя –
Не зрубайте її!
На озері плаває пташка моя –
Не убийте її!
Яскріє на небі зірка моя –
Не згасіте її!
Світ-казку будує мрія моя –
Не спиняйте її!

Мрія

Як виросту – збудую хату,
На хаті колесо приб’ю,
А там я поселю крилату
Лелечу клекітну сім’ю.
Нехай розводиться, гніздиться
По всіх деревах і хатах,

Нехай мені щоночі сниться,
Що я літаю, наче птах.

Педагог. Більшу частину поверхні нашої планети займає вода. Це моря, океани, ріки, озера й підземні води. Запаси води на Землі величезні, але в основному це гірко-солоня морська вода, не придатна для пиття та технологічного використання. Прісна вода на планеті становить лише 2% від її загальної кількості. Лише близько 1% прісної води – це річки, прісноводні озера й деяка частина підземних вод. Саме ці джерела й використовуються людством для своїх потреб.

Дитина читає вірш М.Вінграновського “Наша річка”.

Сама собою річка ця тече,
Маленька річечка, вузенька, як долоня.
Ця річечка – Дніпра тихенька синя доня,
Маленька річечка без імені іще.

І журиться старий Дніпро,
І сон Дніпрові сниться:
Що є у водах дивна Січ,
Де рибки з окунцями
Видзвонюють як день, так ніч
Дзвінкими шабельками.
Вони готуються на бій
Із ворогом пузатим,
Що позабруднював Дніпро
Чорнобилем проклятим.
Бо знай, моя дитино, знай –
Ти знати це повинна:
Дніпро для рибок –
Рідний край,
Це їхня Україна...
Тепер тебе питаю я,
Мій хлопчику чудовий:
Чи гостра шабелька твоя,
Чи коник твій готовий, –
Щоб захистити ліс від сліз
І хвору нашу річку,
І те подвір'я, де ти зріс,
І зайчика, й лисичку?..
Ну що ж, я бачу: ти козак,
Ти справжній лицар, сину,
Ти переможеш посіпак,

Ти вславиш Україну!..
А поки – спатоньки лягай,
Моя дитинко красна,
А ще матусю попрохай,
Щоб коника попасла.

*Звучить пісня “Про що мріє мишенятко”, муз. В.Шаповаленка,
сл. С.Борщевського.*

Педагог. Космонавт Юрій Гагарін, що першим із людей побачив рідну планету з висоти космічної орбіти, не міг стримати свого захвату, вигукнувши: “Яка прекрасна наша Земля!”. Окутана тонким блакитним серпанком атмосфери, як коштовний діамант сяє вона на тлі чорного вакууму Космосу.

Повітряна оболонка Землі, її атмосфера є однією з найголовніших умов життя. Без їжі людина може прожити місяць, без води – тиждень, а без повітря не може прожити й кількох хвилин. Сьогодні ми переважно дихаємо повітрям, яке є шкідливим для здоров’я. На Землі вже практично не залишилося таких ділянок, де повітря зберігає свою первісну чистоту та якість, а в деяких промислових центрах стан атмосфери став просто загрозливим.

Заданими ЮНЕСКО, на Землі сьогодні промисловістю, енергетикою, транспортом поглинається стільки кисню, скільки б вистачило для життя більше 45 млрд людей.

Є ще один вид забруднення повітря, що в сотні тисяч разів перевищує забруднення від будь-якого металургійного чи хімічного комбінату. Це паління. Людина, що палить цигарку, вдихає повітря, забруднення якого в 384000 (!) разів перевищує всі гранично допустимі норми. Вчені зазначають, що вдихати тютюновий дим у 4 рази шкідливіше, ніж вихлопні гази безпосередньо з вихлопної труби автомобіля. Щорічно на Землі від хвороб, спричинених палінням, вмирає 1,5 млн людей.

Ліс – це величезний природний цех, який, “ковтаючи” вуглекислий газ, віддає в повітря чистісінький кисень. Це поглинач пилових й газових забруднень атмосфери, охоронець поверхні землі від водної ерозії та суховіїв. Він насичує наш повітряний простір, нашу атмосферу водою, без якої теж неможливе було б життя. Там, де є ліс, річки не виснажуються, не пересихають навіть у спекотливу пору року.

Ліс – місце проживання багатьох звірів, птахів, комах. Він має величезне оздоровче значення, деякі дерева (біла береза, ялина, сосна) вбивають хвороботворні мікроби і роблять повітря цілющим.

Ліс діє на людину заспокійливо, сприяє пробудженню в неї творчої наснаги, доброго, піднесеного настрою.

Дитина читає вірш М.Познанської “Спасибі людям, що зростили ліс”.

Спасибі людям, що зростили ліс:

І за красу отих зелених кіс,
В яких стоять гнучкі берізки білі.
Коли б не ліс, не знали б ми про те,
Що є фіалка й пролісок на світі,
Яку маю конвалія цвіте –
Найкраща, найніжніша серед квітів.
Від суховіїв сохнула б земля,
Була б вона подібна до пустелі,
А ліс накличе хмару на поля –
Дощі проллються весняні, веселі...
Спасибі ж людям, що зростили ліс:
За всі дуби, ялини в пишнім гіллі
І за красу отих зелених кіс,
В яких стоять гнучкі берізки білі.

Діти читають вірш В.Бичка “Ти думаєш, деревам не болить?”

Ти думаєш, деревам не болить?
Ти думаєш, в дерев немає серця?
Та чую я – з корінь до верховіть –
Мій любий клен так жалібно трясеться...
Ну, заспокойсь! Ти рану вже промив.
Ще пройде дощ, і стане тобі краще!..
...Ішов хлопчина тут і гілку одломив.
Таке ледащо, сам не знає нащо...
До себе вабить лісова краса,
Дерева небо прихиляють низько.
Радіє все... Але я бачив сам,
Як ліс ридав, як плакали берізки.
Від сліз беріз так солодко було
Тим сокопивцям, що не знають жалю,
Що позабувши про добро і зло,
Ножа встромляють в кору, наче жало.
Комусь повужчав шлях – і напролом!
Від лісу вже відрізано окраєць.
Машини йдуть, неначе бурелом...

Держись, дубки, тікай, сороко й заєць!

Ти, хлопче мій, із лісом подружи,
За дихання своє віддячуй.
Залиш отут, в казковості стежин,
В цій дивині ти погляд свій гарячий.
Трудом тяжким посаджено колись...
Тепер тут медозбір – і повна чаша!
Ти шапку скинь і низько поклонись,
Бо ліс – це світлий храм. Святиня наша.
Пливуть ліси... За ними ген степи...
Ти в лісі задарма не зріж ялину.
Природа скрізь одна. Гляди, не наступи
Ні на чебрець, ні на гнучку билинку.
Твої онуки тут гулятимуть навкруг,
Хай пройдуть і твоїм щасливим слідом.
Хай їх ласкає ліс, хай їх голубить луг,
Збережені навек дбайливим дідом!
Дитина читає вірш В.Коломійця “Засторога”.

Ремези сплели в гіллі
Рукавичку-хату...
Скоро-скоро вже малі
Будуть пташенята!
Не скрадайтеся ніхто –
Навіть і скраєчку...
Птахи кидають гніздо,
Як торкнеш яєчка!

Звучить пісня “Дзвіночки сміху”, муз. В.Губи, сл.

І.Лазаревського. Педагог. Повітря, вода і ліс – дуже важливі складники природи. Вони начебто уклали між собою угоду про дружбу та взаємодопомогу.

Дитина читає вірш А.Потапової “Людина у цьому світі повинна добро творити!”

Світ прекрасний
Навколо тебе –
Сонце ясне
І синє небо
Птахи і звірі.
Гори і ріки –
Нехай він буде

Таким навіки!
Нехай людина
Добро приносить –
Бо світ навколо
Любові просить.

*Звучить пісня “Пісенька про всіх на світі”, муз. О.Осадчого, сл.
Б.Заходера*

ЗНАЙ, ЛЮБИ, БЕРЕЖИ

Екологічна казка

Звучить музика Вівальді “Пори року”.

Ведучий. З того часу, як люди
Природу на Землі почали зневажати,
Змушений Бог був на Землю
Ангела свого послати.
Йому ім’я – Еколог.
Вас просимо: запам’ятайте,
Пильнує він землю і небо.
А зараз його вітайте.

Знову звучить музика. Входить Еколог в образі ангела з зеленими крилами. Одяг прибраний зеленим листям. На голові – корона з написом “Еколог”. Він роздивляється довкола, а потім починає співати пісню на мотив “Занадився журавель”.

Я – Еколог на Землі, на Землі.
Турбот повні мої дні, мої дні.
Що тут люди натворили,
Накидали, насмітили...
І про це вам розкажу я.
Я – Еколог неспроста, неспроста,
Я і в будні, і в свята, і в свята
І рослині, і тварині,
А часом також людині
Помагаю в небезпеці.
Бо природа гине в нас на очах,
Йде Еколог по гарячих слідах.
Винуватців я знаходжу,
Словом, штрафом їм доводжу:
Берегти природу треба.

Еколог. Пропоную подивитися, як живеться природі у вашому місті. (*Здивовано оглядається.*) Але де це ми? Як тут гарно! Довкола одні дерева.

Вбігають діти в костюмах дерев, сідають рядочком і співають пісню на мотив “Ой на горі жито”.

Всюди то берізка, то ялина,
То черемха біла, то модрина.
Тут шипшина і малина,
Терен, глід і горобина Виростають.
Акація, ясен, ліс сосновий,
Бузини і вільхи буйне море.
І повітря очищають,
Й землю рідну прикрашають Цілорічно.
Тож, садіть кущі й дерева, діти.
В них здоров'я й ліки кращі в світі,
В них краса і насолода.
Більше нас – усім вам добре.
Посадіть нас! Бережіть нас!

Еколог. Цікаво б з вами познайомитись. Дерева, розкажіть про себе, будь ласка.

Дерева виходять по одному й розповідають.

Ялина. Я – ялина. Голки маю.
Я повітря очищаю,
Лікувальна, а в природі Є барометром погоди.
Сосна. Я – сосна золотоко́ра.
Я люблю високі гори.
Звуся ще “перлина лісу”.
Там, де я, повітря свіже.
Модрина. Я – модрина. Теж у хвої.
Зверху я в ажурній кроні.
Але в мене, хай всі знають,
Хвоїночки опадають.
Дуб. А я звуся просто дуб.
До 1000 років зеленіє мій чуб,
Я живильні дам вам сили,
Я потрібний й тим щасливий.
Береза. Я – береза білоко́ра,
Очищаю все довкола.
З мене ліки і так звані
Давні грамоти берестяні.

Тополя. Я – тополя-санітар,
Це найбільший в мене дар.
Влітку в тінь я вас маню,
Сама бути я люблю.
Ясен. Я – дерево-красень,
А звать мене ясен.
Як світове дерево в легендах мене знають,
Улюбленим деревом Лесі Українки називають.
Явір. Я – явір, близький родич клена.
“Хлопець мов явір”, – кажуть люди.
Мої листки темнозелені
Встелили землю вже повсюди.
Граб. Я – граб – вірний супутник дуба.
В Болгарії мене шанують,
Музичні інструменти, гумор
Із грабом по світах мандрують.
Липа. Я – липа. Мене звать “цариця літа”.
Я – медонос, а цвітом всіх лікую.
400 років живу я на світі,
Та люди не завжди мене шанують.
Акація. Акація – таке моє ім’я,
Весну квітчаю пречудовим цвітом.
Роями бджоли до мене летять,
А восени до мене линуць діти.
Клен. Я – клен – синоптик
З листячком різьбленим.
Як емблема Канади я відомий.
Зустріну вас і фарбою, і медом,
І будівельник з мене дуже добрий.
Бук. Я – бук і від мене йде Буковина,
А також буква і горішків тонна.
На 60 людей вам кисню вироблю щодня
І воду випаровую невтомно.
Каштан. А я – каштан. Гордиться Київ мною.
Крохмаль і спирт з плодів виготовляють.
Моє ім’я прийшло з польської мови,
Ще й ідеально я повітря очищаю.
Верба. А я – верба. Люблю я води сині.
Я в українців символ поетичний.
Шевченка була другом на чужині.

Я сповіщаю про Великдень пишний.
Вільха. Я – вільха. Я люблю ваші ліси,
150 років я можу жити.
Зрубайте – і новії паростки
Наступного дня з'являться на світі.
Черемха. А я – черемха пречудова.
Весною буйно зацвітаю.
Летять на запах ніжний бджоли,
Та дуже люди вже ламають.
Із-за сцени звучать голоси: “А кущам можна до вас?”
Дерева разом. Просимо, просимо!
По одному входять діти в костюмах кущів.
Глід. А я – глід – окраса краю.
В ярах, балках проживаю,
Лікувальний, медоносний,
Прошу вас ласкаво в гості.
Калина. Я – калина, оспівана в сотнях пісень.
Лікувальною силою відома серед людей.
Я – символ краси молодої дівчини,
А ще кажуть, що без калини нема України.
Горобина. Я – горобина – лісова краса.
Для людей, пташок завжди корисна і смачна.
Терен. Я – терен колючий.
Вам смуток навію,
А прийде весна –
То цвітом, мов снігом, завію.
Шипшина. Я – кущ шипшини,
я – комора вітамінів,
Праматір'ю троянди величаюсь.
Шипів не бійтесь, ягодами сміло
Лікуйтесь, бо вони допомагають.
Малина. Я – кущ малини найсолодший,
Борюся із застудою і грипом.
Влітку до лісу вас запрошую,
Щоб ви не захворіли взимку.

Еколог (*звертається до ще одного екзотично вбраного дерева, яке стоїть збоку*). А ти чого не йдеш до нас?

Тюльпанове дерево (*або інше рідкісне, що росте на даній території*). Ні! Ні! (*англійською мовою*). Я вам не рівня. Мене завезли сюди здалеку. Я – тюльпанове дерево. Росту в центрі міста. А

в ваших лісах так багато сміття, що я там рости не хочу.

Дерева і кущі (разом). Ми всі там рости не хочемо. Потрібно попросити людей дотримуватися певних правил поведінки з деревами та кущами.

Еколог говорить початок речення, дерева – закінчення.

У лісі – не смітити.

Гілок – не ламати.

Дерева – садити.

Вогнищ – не залишати.

Вбігають три перелякані риби.

Еколог. Ой! Хто ви? Звідки?

Риби виконують пісню на мотив “В траве сидел кузнечик”.

Ми риби, риби, риби,

По суші диби, диби.

Дно річки сміттям вкрите.

Не можемо там жити.

Буль-буль-буль-буль-буль,

Буль-буль-буль-буль-буль.

Не можемо там жити.

Всю воду забруднили,

Відходів напустили.

І хімії без міри –

Ми ледве уцілили.

Буль-буль-буль-буль-буль,

Не можемо там жити.

Ми риби нещасливі.

Так жити нам несила.

О, люди, схаменіться,

За чистоту візьміться.

Буль-буль-буль-буль-буль,

Буль-буль-буль-буль-буль.

Не можемо там жити.

Еколог. То хто ви? Як вас звати?

Риби. Просимо вас відгадати.

Щука. Я хижа і зубаста дуже,

В річках нема у мене друзів.

З’їм жабку, рибку, муху, жука,

Бо я така й зовуся... (щука).

Окунь. Риба я відома всюди,
Люблять їсти мене люди.

То й ловляться на гачки
Бокастенькі... (окуньки).

Карась. По воді я лясь та лясь.
А зовуть мене... (карась).

Еколог. Заспокойтесь, милі риби. Я відведу вас до чудового лісового озера, довкола якою ростуть прекрасні лікарські рослини. А ось і вони.

Входять дівчатка у костюмах квітів з написами й малюнками на коронах. Вони танцюють “Вальс квітів”. Після закінчення танцю опускають голови і стоять дуже сумні.

Еколог. Як ви чудово танцювали.
Але чого враз засумували?

Квіти (разом).

Ми – лікарські, надзвичайно корисні рослини,
Дуже потрібні людині.

Але людина нас нищить і не дбає.

Цілими оберемками з корінням вириває.

Еколог. Скажіть всім, як вас звати,

Щоб всі могли вас запам'ятати.

Квіти виходять, кланяються і називають свої імена: Конвалія, Иван-чай, Звіробій, Материнка, Суниця, Ромашка лікарська, Лілія лісова, Сон-трава, Венерині черевички, Первоцвіт.

Виконують пісню на мотив “Галя по садочку ходила”.

Ми лікарські добрі рослини,

Ми приносимо користь людині.

Без потреби нас не зривайте,

Бо нас мало – запам'ятайте.

Люди здавна нас шанували,

На Купала вранці збирали.

Образи квітчали у хаті І чаїв варили багато.

Просимо усіх запам'ятати:

Із корінням нас не виривати!

Стане дуже сумно на світі,

Якщо зникнуть лікарські квіти.

Прикладають пальчики до губ.

Разом. Ш-ш-ш-ш!

По одній говорять.

– Хтось сюди наближається.

- Може, знову люди йдуть?
- Щоб рвати нас цілими оберемками...
- Щоб нас. ставало менше й менше.

Разом. Втікаймо! Ховаймося! *(Вибігають.)* Еколог. Справді, хтось наближається. Хто це? *Входять діти в костюмах звірів.*

Звірі. Ми – тварини ваших лісів –
Прийшли до Еколога поскаржитися.

Співають на мотив пісні “А ми стрільці січовії...”

А ми звірі лісовії, раз-два-три,
Маєм шуби хутрянії, раз-два-три.
Маєм роги, маєм лапи
І природа для нас – мати, раз-два,
Раз-два, раз-два-три.
Нас полюють, нас вбивають, раз-два-три,
Ліси сміттям закидають, раз-два-три.
Де нам дітись, як нам жити,
Як людей порядку вчити? Раз-два,
Раз-два, раз-два-три.
Від образ природа-мати, раз-два-три,
Починає нас лякати, раз-два-три.
В руках в неї сили грізні.
Схаменіться, ще не пізно, раз-два,
Раз-два, раз-два-три.
В лісі сміття не кидайте, раз-два-три,
Вогнища не залишайте, раз-два-три.
Дискотек не люблять звірі,
Просим, щоб ви не шуміли, раз-два,
Раз-два, раз-два-три.

Ліс зелений, ліс весняний, раз-два-три,
Вас зустріне співом гарним, раз-два-три.
І буде природа-мати
Людям жити помагати, раз-два,
Раз-два, раз-два-три.
Нас полюють, нас вбивають, раз-два-три,
Ліси сміттям закидають, раз-два-три.
Де нам дітись, як нам жити,
Як людей порядку вчити? Раз-два,
Раз-два, раз-два-три.
Еколог. Назвіть себе. Хто ви?

Звірі виходять вперед і називають себе: Засць, Білка, Куниця, їжак, Лисиця, Жаба, Вуж, Ящірка, Миша, Мурашка, Тхір, Козуля.

Еколог. Та ви не всі прийшли. Кого забули?

Говорять по одному.

- Нема перелітних птахів.
- Вони ще не прилетіли.
- Але є зимуючі.
- Ось вони.

Входять діти в костюмах птахів, плачуть.

Птахи. Що ми будемо робити?

Як перезимуємо, якщо нам годівничок не зроблять?

Разом. Ми ж замерзнемо...

Ми помремо від голоду!

А ми ж такі корисні.

Еколог. Скажіть всім свої імена.

І вам допоможуть, не страшна буде зима.

Горобчик. Я – горобчик – невеликий хлопчик.

Синичка. Я – синиця – веселая птиця.

Дятел. Я – дятел, вмію дерева лікувати.

Еколог. Багато шкоди завдали природі люди. Доведеться давати їм уроки екології, щоб ні рослини, ні тварини не страждали від поганих вчинків. Тоді в природі настане радість, і все затанцює.

Загальний веселий танок усіх артистів. Еколог виходить наперед і співає на мотив пісні “Два півники”.

В парку, в лісі, біля річки

Будь другом природі.

І мурашка, і берізка

Стануть у пригоді.

Приспів:

Посади деревце, не вбивай комашку.

Не зривай квіточок і погодуй пташку.

Біля дому, біля школи

Хай все буде в квітах,

Хай повітрям найчистішим

Дихають всі діти.

Приспів.

До природи за здоров'ям

Рушайте щоденно,

Як ви – друг,

Вона подарує вам силу напевно.

Приспів.

Йду я далі мандрувати

І інших навчати.

А ви дбайте, бо природа вам

Мов рідна мати.

Приспів.

РОЗМОВА ДЕРЕВ

Екологічна казка

На сцені – декорації узлісся.

Дійові особи: Бджола, Пташка, Вітерець, Берізка, Черемха, Бузок, Шипшині, Калина, Жасмин.

Тихо звучить музика, чути спів пташок. Входить Бджола, тримає дзбанок з медом.

Бджола. Трудівниця я Бджола,

Де я тільки не була:

І на луках, і в садках,

І на гілках, й на квітках.

І не знала я спочинку

Ні на мить, ні на хвилинку.

Скільки-то було роботи:

Все носила мед у соти.

Посиджу на квітці трішки,

Бо стомились крильця й ніжки.

Сідає, відпочиває.

Входить Пташка.

Пташка. Я теж стомилась, я теж хочу спочити.

Бджола. Куди ж ти літала?

Пташка. Хотіла я знати, що чують тумани,

Коли гай зелений цілують-милують.

Про що той струмочок у мріях своїх

Гомонить між травною.

Що листячко шепоче, мов дише в лісочку.

Про що очерет пісню сумною дзвонить.

З'являється Вітерець, танцює і співає.

Вітерець. Я – Вітерець. Понад землею я літаю,

З хмари на хмару добрий стрибунець.

Пірнаю у пташину зграю.

Всі знають, що з пташками я на “ти”,

Зі мною дружать ластівки, синички.

І можу промінь сонячний у хмарку я вплести,

І можу заплести берізці я косички.

Звертається до пташки і Бджоли.

Добрий день вам! Що нового ви дізнались, про що чули, що бачили?

Пташка. Чули як ти, Вітерцю, у полі колишеш колосок,

І кожне дерево у лісі має свій голосок.

Бджола. То сумну, то веселу пісню слухає ліс...

Затремтить, як на сполох, осиковий лист.

Пташка. Ось, послухай сам розмову дерев. Часто дерева й кущі через свою красу чи інші корисні властивості страждають. Цих страждань завдає їм людина.

Бджола. Людська байдужість до краси їм віти поламала.

Пташка (*показує на дерева*).

Черемха ніжная, поглянь, як затремтіла.

Берізонька бідна немов заніміла.

Вітерець. Що сталося, розкажіть, дерева й кущі?!

(Звертається до Берези.)

Люба Берізко, чом ти сумна?

Хочеш, таночком тебе звеселю?

Я танцювати дуже люблю.

Берізка. Не перестану я плакати, не розвеселить мене твій танець.

Були ми милі в спеку і в морози,

Немов лебідоньки стояли.

Стан обвивали шовковисті коси.

Тепер весняним соком проливаєм сльози.

Від болю ми тремтіли і стогнали,

Безжалісна рука людини поранила нам стовбур.

Тепер стікають білими стовбурами

Прозорі солодкі сльози.

Вітерець. Яке жорстоке серце треба мати,

Щоб цю красу природи руйнувати!

Черемха. В зеленому мереживі листків

Черемухи молочно-білі кисті.

Рясним дощем злітають пелюстки

І падають на трави гостролисті.

Я схожа на наречену – вся в білому квітую. Не ламайте черемхи, не знищуйте цієї краси! Помилуйте мною і дайте можливість відчувати, побачити красу іншим. Хай я квітую на радість людям. Бо зламані гілочки черемхи довго в кімнаті не простоять, швидко зів'януть.

Жасмин. Цвіте жасмин і світиться вночі,
А пахну, як не пахнув ще ніколи.

Квіти мої всіх милують,
Красу й радість вам дарують.

Бузок. Як весною зацвітаю.
Линуть пахощі по гаю.

В квітах щастя всі шукають,
Тільки, жаль, гілки ламають.

Шипшина. І скільки б ти не жив на світі літ,
Та завжди викликає хвилювання

Й бузковий буйнопінний цвіт,
Й шипшини ніжної рожеве квітування.

Мій колючий кущ – найближчий родич садової королеви квітів – троянди. Мої квіти досить скромні, коли зацвітають, але восени я приваблюю червоними ягодами. Вони дуже корисні, в них багато вітамінів. Не рвіть цвіту, не ламайте гілок!

Калина. Білий цвіт на калині,
Як фата на дівчині.

Білим цвітом калина рясна.
Цвіт калини – кохання.

Цвіт калини – чекання.
Білим цвітом буяє весна.

Часто діти обривають мій цвіт для забави, плетуть вінки, а потім викидають. З цього зірваного цвіту вже ніколи не виростуть корисні й цілющі плоди, які люблять і птахи, і люди.

Пташка. Поглянь, який прекрасний ліс,
Які дуби й ялини в пишному гіллі,

Яка краса отих зелених кіс,
В яких стоять гнучкі берези білі.

Бджола (показує на дерева й кущі).

Це дерева всі зелені,
Вони кисень нам дарують,

І кохають, і хвилюють,
Одягають і годують,

Наші кривди-болі чують.

Вітерець. Хочу, щоб ви добре знали,
Щоб красу ви не ламали,
Доглядали їх, саджали.

Берізка (*звертається до дітей*).

Ви всі добрі, чуйні, милі,
При здоров'ї та при силі.

Черемха. Дамо, друзі, шанс людині,

Жасмин. Щоб здохрили очі сині.

Шипшина. Щоб душа тепліша стала,
Щоб краса кругом буяла.

Бузок. І тоді заграє в тиші

Ніжна флейта дрозда,

Щебетання синички,

Голосок солов'я.

Калина. Потім інші солісти

Голос спробують свій.

І не змовкне допізна

Той концерт лісовий.

Пташка. Ти почувеш зозулю,

Сойку, спів солов'я...

Вітерець. Щедрий голос природи

Змалку слухаю я.

Пташка. Хай вас змалку люблять всі дерева

І розуміє бузиновий пан,

Щоб вам берізка, вся від крапель кришталева,

Якось сказала: "Здрастуй!" крізь туман.

Бджола. Стоять дерева і куці в вінчальному вбранні,

І соловей весільну пісню їм співає,

На росяних стежках веселка грає,

Серця радіють сонцю і весні.

Дерева. Такий світ чарівний повсюди,

Усім вам уклін, добрі люди!

*Звучить ніжна музика, спів пташок, усі дерева й куці
вклоняються.*

ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

ЗАГАДКИ

В них багато є роботи,

Хоч стоять вони весь час.
Від дощу чи від спекоти
Захистять, врятують нас.
Не лягають спати ніколи.
На ногах вони одвік.
Не бояться плину рік,
Суховію, вітру реву.
Хто ж вони такі?

(Дерева.)

У зеленім козушці,
В костяній сорочечці
Я расту собі в ліску –
Всім зірвати хочеться.

(Гзішок ліщини.)

Червоний горішок,
Повно в нім крупочок,
А наверху – чубочок.

(Шипшина.)

Стоїть дід над водою з чорною бородою. *(Бузина.)*

Маю сукню біленьку,
Гнучкі, ніжні віти,
Білу кору, стан тоненький...
Як я звуся, діти?

(Береза.)

Дві сестрички з весни зеленіють,
А потім одна червоніє, а друга чорніє.

(Порічка, смородина.)

Заблудилась в верболозі,
Дні і ночі ронить сльози.

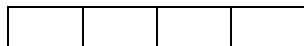
(Верба.)

ВПІЗНАЙ ЇХ

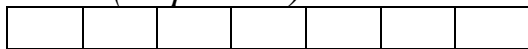
• Стовбур цього дерева прохолодний навіть під гарячим сонцем. Це єдине дерево в світі з білою корою, яка не нагрівається на сонці.
(Береза.)

--	--	--	--	--	--

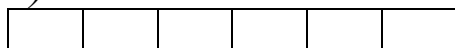
• Багато бджілок ласують солодким нектаром з її квітів, а взимку той нектар перетворюється на запашний цілющий мед. Також дуже ароматний, смачний та цілющий чай із квітів цього дерева. *(Ліна.)*

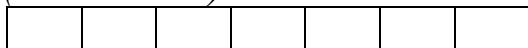
• Це дерево весною стоїть немов у вінчальному вбранні, а запах його квітів відчутний здалека. На жаль, саме заради гарних квітів люди ламають його гілки. (*Черемха.*)

• Цей кущ – символ рідної землі, отчого краю. Весною він зацвітає білим цвітом, а тільки пригріє сонечко, його кетяги червоніють. Плоди дуже корисні й цілющі. Будь-які застуди можна вилікувати його настоями. (*Калина.*)

• Цей колючий кущ весною зацвітає скромними маленькими квітами, схожими на трояндочки. А восени він приваблює великими червоними ягодами. Ягоди взимку рятують пташок від голоду, а дітей – від застуди. Напій з ягід цього куща має багато вітамінів, дуже смачний і цілющий. (*Шипшина.*)

Л. Забашта

Берізонька

Берізонько, берізонько,
Ти мавка лісова.
Зелені твої кіски
Вітрисько розвива.
Стоїш ти при дорозі
У травах і кущах,
І білі свої ноги
Ти миєш на дощах.
Прошу вас, із берези
Ви соку не точить,
Ви краще їй сестричку
Зелену посадить.
Ви краще їй шпаківню
Поставте на гілках,
Щоб прилітав до неї
Друг лісу – добрий птах!

М. Познанська

Зацвіли каштани

Зацвіли каштани
У моєму місті,
Золотистим цвітом
Зарясніли в листі.
Цвіт такий хороший
Тішить людям очі.
Зацвіли каштани
Вчора опівночі.
Холодку багато,
Пахощів багато.
У моєму місті
Гарно, як на свято.

МИ – НА ВАРТІ ПРИРОДИ

Гра-подорож

Ця колективна творча гра втілює в собі невичерпні можливості для творчої співпраці дітей та дорослих і сприяє вихованню дбайливого ставлення до природи.

Проводиться гра на території школи в рамках Тижня пропаганди екологічних та природоохоронних знань, присвяченого Міжнародному Дню Землі (22 квітня) та Дню довкілля, який за Указом Президента України відзначається кожної третьої суботи квітня.

Форма роботи – етапна гра. Учасники мають пройти етапи, на яких потрібно виконати цікаві завдання, подолати перешкоди, можна отримати цікаву інформацію. Випробування подаються у вигляді станцій на кільцевому маршруті по території школи.

На старті учасники отримують маршрутний лист (див. додаток), у якому ведучі етапів мають оцінювати відповіді (бали, оцінки, повітряні кульки тощо). Переможці отримують винагороду.

На час гри школа перетворюється на місто Природоград. Щоб всі учасники могли ознайомитися зі змістом гри, завчасно розвішуються афіші. У місті Природограді виставляються вказівники з назвами етапів гри.

Усі учасники гри збираються на мітинг. Мер міста (голова шкільного осередку ВДС “Екологічна варта”) виступає з привітанням. Після отримання маршрутних листів кожна група дає назву своїй команді і прямує на маршрут, тримаючись один за одного. У грі беруть участь вісім команд по шість осіб. На кожному етапі є керівник – дорослий. Робота на кожному етапі триває п’ять хвилин. Загальний час проведення гри – біля години. Заключний етап гри проводиться на Майдані Екології (конкурс малюнків на асфальті). Тут підбиваються підсумки гри, переможці нагороджуються дипломами, призами, пам’ятними значками.

КАРТА-СХЕМА РУХУ МІСТОМ ПРИРОДОГРАД ІЗ ЗАВДАННЯМИ

Станція 1. Туристична вікторина

1. Ви збираєтесь у похід. Які речі із запропонованого списку ви не візьмете з собою? Чому? (Необхідно підкреслити ці речі.)

Палатка, спальний мішок, рюкзак, мило, рушник, зубна щітка, зубна паста, голка з ниткою, туалетний папір, човен, риболовна сітка, сокира, казанки, електрочайник, сірники, сухий спирт, миска, ложка, кухоль, змінне взуття, лампочка, гітара, вудка, граблі, набір продуктів, кухонний ніж, набір для ремонту човна, аптечка, електродріль, лижні палиці, художня література, блокнот з олівцями, телескоп, карта, накидка від дощу, фотоапарат, праска, бінокль, вибухівка, акордеон.

2. Якщо ви в поході спорожнили скляні пляшки, то їх треба:

- кинути в багаття;
- закопати;
- відвезти назад у місто.

3. Який автограф забороняється залишати у доккіллі туристам? (“Тут був Вася” – видряпаний на дереві.)

4. Коли порожній – плачу, коли несуть, я скачу. (Рюкзак.)

5. Ніхто мене нести не хоче, усі мене штурхають в боки, та без мене в похід не підуть. (Казанок.)

Станція 2. Збираємось у похід

З набору предметів відібрати всі необхідні для походу речі та скласти їх у рюкзак. Участь беруть три гравці. Для конкурсу на столі розкладають: рюкзак, змінне взуття, флягу, скляну пляшку, змінний одяг, кухоль, килимок під спину, фільмоскоп, миску й ложку, рушник, зубну пасту, щітку й мило. Взуття, одяг, особисті речі

повинні бути в поліетиленових пакетах. При оцінюванні конкурсу враховувати форму рюкзака, розміщення предметів у ньому, шум, який видають складені предмети. За зайві предмети бали знижуються.

Станція 3. Перехід через болото

Два представники від кожної команди повинні перейти “болото” – окреслене крейдою коло. “Трясовина” – розставлені кеглі. Перейти “болото” потрібно двічі. Перший раз – удень, а другий – вночі, коли нічого не видно, тобто з пов’язкою на очах. Для конкурсу потрібні дві хустинки, набір кеглів. За вдалий перехід через “болото” команда отримує 10 балів. За кожне попадання у “трясовину” – штрафний бал.

Станція 4. Ерудит

Щось тут не так!

На визначеній ділянці до дерев та кущів прикріплюються речі, яких там не може бути. Потрібно знайти “помилки” в довкіллі.

- На кущі прикріплюється гніздо пташки.
- На ялинці – соснові шишки.
- На піхті – ялинові шишки.
- На березі – дубове листя.
- В годівничку для птахів разом з потрібним кормом кладуть кістку.
- На березі прикріплюється шпаківня на рівні людського зросту, льотком на північ.

Максимальну оцінку отримує команда, яка виправила всі помилки.

Станція 5. Первоцвіти

1. Назвати первоцвіти, які ростуть на даній станції.
2. Серед запропонованого ряду первоцвітів відібрати ті, які занесені до Червоної книги України.
3. Чому ці рослини називають первоцвітами?
4. Чи потрібно оберігати первоцвіти? Чому?

За кожну правильну відповідь – 1 бал.

Станція 6. Хто най далі бачить

Два керівники стоять на відстані 100 метрів один від одного. Біля першого керівника – один учасник команди, який імітуватиме різні рухи. Біля другого керівника – решта учасників, які спробують відгадати його рухи. За кожну правильну відповідь – 1 бал.

- Чистить зуби.
- Виконує фізичні вправи.
- Ловить рибу вудкою.
- Розводить багаття.
- Пливе на човні.

- Танцює.
- Дивиться у бінокль.
- Обтирається рушником після купання.

Станція 7. Ігрова

1. “Хто кого шукає?”

Мета. Формувати поняття про живлення тварин у природі.

Завдання. Правильно назвати, хто чим живиться.

Обладнання: м'яч.

Хід гри

Гравці стають у коло, ведучий з м'ячем – у центрі. Ведучий кидає м'яч будь-кому з гравців і називає тварину, птаха чи комаху. Той, кому кинуто м'яч, повинен упіймати його, дати правильну відповідь – чим живиться названа тварина, і повернути м'яч ведучому.

2. “Чотири стихії”.

Мета. Формувати поняття про середовище існування.

Завдання. Правильно назвати тварин (рослини), що живуть (ростуть) у вказаному середовищі.

Обладнання: м'яч.

Хід гри

Гравці стають у коло, ведучий з м'ячем – у центрі. Ведучий кидає м'яч будь-кому з гравців і називає одне з чотирьох слів: “вода”, “повітря”, “земля”, “вогонь”. Гравець повинен спіймати м'яч і назвати тварину (рослину), яка мешкає в даному середовищі. На слово “вогонь” – назвати причину виникнення пожежі.

Кожен гравець повинен дати відповідь тільки раз. За неправильну відповідь – штрафне очко.

Станція 8. Пісенна

Проводиться конкурс пісні про природу, враховується екологічний зміст. Керівник додатково ставить запитання, пов'язані з природничою тематикою пісень.

Максимальна оцінка за виконання пісні – 10 балів. Додаткове запитання – 5 балів.

Станція 9. Художній салон

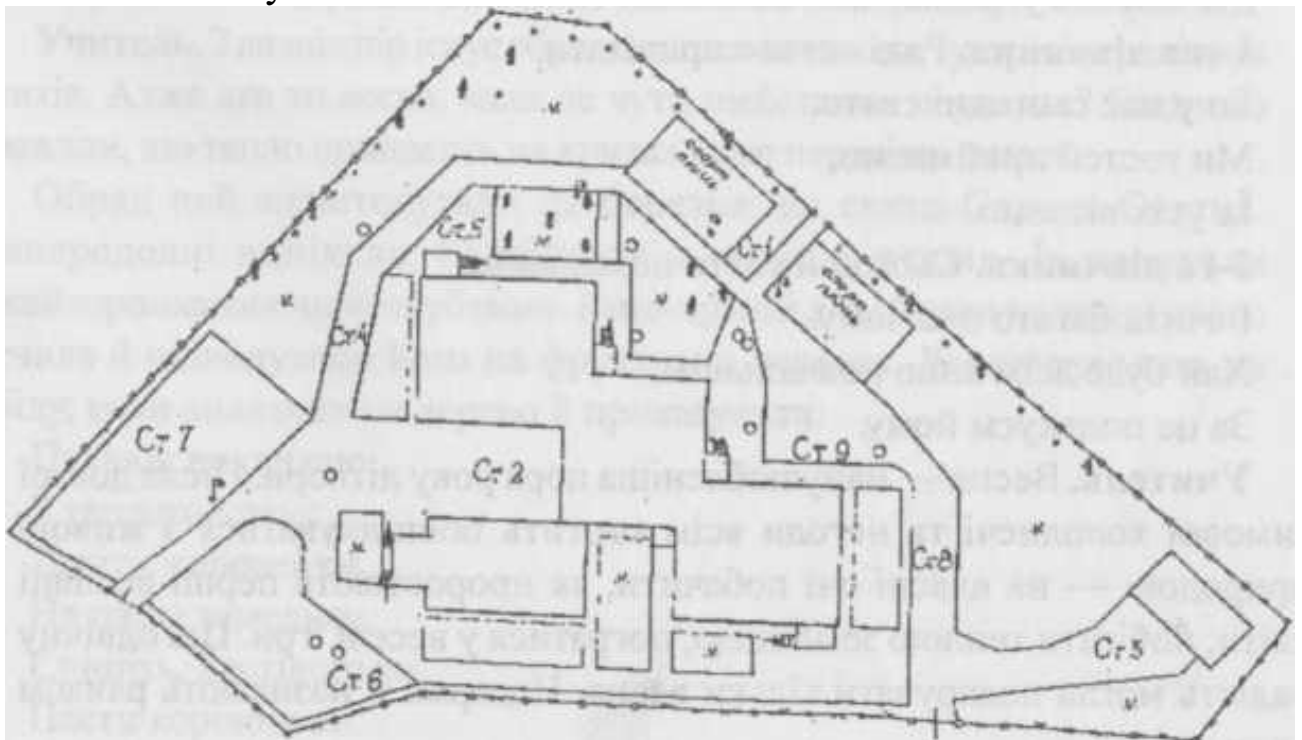
Конкурс малюнків на асфальті екологічної спрямованості. Учасники захищають свої роботи. Розміри малюнка 2 м х 2 м. Максимальна оцінка— 10 балів.

Додаток

Карта-схема руху містом Природоград команди класу

(назва команди)

Станція 1. Туристична вікторина	
Бали	Керівник
Станція 2. Збираємось у похід.	
Бали	Керівник
Станція 3. Перехід через болото.	
Бали	Керівник
Станція 4. Ерудит.	
Бали	Керівник
Станція 5. Первоцвіти.	
Бали	Керівник
Станція 6. Хто найдалі бачить	
Бали	Керівник
Станція 7. Ігрова.	
Бали	Керівник
Станція 8. Пісенна.	
Бали	Керівник
Станція 9. Художній салон.	
Бали	Керівник
Загальна сума балів	

ЗУСТРІЧ ПТАХІВ

Екологічне свято

Мета: закріпити знання дітей про перелітних птахів України, з'ясувати їхню роль у природі та в житті людини; провести подорож Червоною книгою; виховувати любов до рідного краю, до природи, до народних звичаїв та традицій.

Обладнання: наголівнички, вироби дітей за темою з гілочок, трави, моху, пір'я; вишитий рушник з пташками; випечені журавлики; лист у конверті від ключа журавлів; зображення птахів, занесених до Червоної книги України; плакат: "У світі є країна, де природа яскравіша від наших полів і рік, але рідна природа повинна стати для нас найдорожчою" (В.Сухомлинський); макет будиночка, дерево.

Дівчатка в українських костюмах вітають гостей.

- 1- ша дівчинка. Раді ми вас привітати,
Бо у нас сьогодні свято.
Ми гостей приймаємо, їх усіх вітаємо.
- 2- га дівчинка. Сьогодні свято незвичайне
І вчить багато нас чому.
Хай буде всім воно повчальним,
За це подякуєм йому.

Педагог. Весна – найулюбленіша пора року дітвори. Після довгої зимової холоднечі та негоди всім кортить поспілкуватися з

живою природою – на власні очі побачити, як проростають перші весняні квіти, побігати теплою землею, погратися у веселі ігри. Цю одвічну радість могла подарувати тільки весна. Недарма її називають ранком року.

1- ша дитина. Ще зимові віхоли літають,
Та весни розгін не зупинити.

І дзвінкі краплини починають
У промінні сонячнім бриніти.

2- га дитина. Усе навколо зеленіє,
Річка ллється і шумить.

Тихо-тихо вітер віє
І з травою гомонить.

3- тя дитина. Прудкими верховинами,

Барвистими долинами,

Лугами, сінокосами,

Гаями стоголосими,

Степами, перелогами,

Широкими дорогами,

Барвінками уквітчана,

Піснями закосичена,

Гучна, ясна, красна

Іде весна.

Лине музика. З являється Весна.

Весна. Привітанням журавля

Я пробуджую поля,

Небеса і ручаї

Та завітчую гаї.

І усякий мене зна.

Відгадали? Я... *(Весна)*.

Педагог. З давніх пір існує обряд закликання весни, зустрічі перелітних птахів. Адже яка то весна, коли не чути щебетання пернатих? Віддавна вважали, що тепло приносять на крилах саме перелітні птахи.

Обряд цей влаштовували 22 березня, на свято Сорока Святих. Напередодні випікали 40 фігурок у вигляді птахів. їх називали “жайворонками” чи “голубами”. Рано-вранці діти брали частину цього печива й підвішували його на фруктових деревах. Решту тримали до обіду, коли вилазили на дерево й приказували:

Пташок викликаю

З теплого краю:

Летіть, соловейки,
На нашу земельку,
Спішіть, ластівоньки,
Пасти корівоньки.

Після цього всі чекали, доки над ними пролетить якийсь птах.
Це була добра ознака. Особливо раділи, якщо над головами
з'являлися дикі гуси.

Діти виконують українську народну пісню “Ой, минула вже зима”.

Ой, минула вже зима,
Снігу, льоду /Дівчі
вже нема.
Ой, нема, ой, нема,
Снігу, льоду вже нема.

Вже вернули журавлі
И соловеєчки малі.
Ой, малі, /Дівчі
ой, малі,
Соловеєчки малі
Лугом квіти вже цвітуть,
Вівці травку /Дівчі
вже пасуть.
Вже пасуть, вже пасуть, Вівці травку вже пасуть.
Ми веснянку співаймо
И весну гожу вітаймо.
Вітаймо, вітаймо, - /Дівчі
И весну гожу вітаймо. /
Дівчина. У нас здавна
Є традиція славна:
Воду брати з чистої криниці,
Муку з ярої пшениці,
Руками добрими замісити
І гостей до свята запросити.

*Тихо звучить у записі веснянка “Ой, прийшла весна” у виконанні
Ніни Матвієнко. Вбігають дівчатка, одягнені в українські костюми.*

Дівчатка. Ой, виходьте, дівчата,
Будем весну стрічати,
Весну красну вітати.

Звертаються до дівчини.

А чи правду кажуть старі люди.

Що весну птахи на крилах приносять?

Дівчина. Правду.

Йдіть до мене, жайворонки беріте,

На високу гору йдіте.

Пісеньок гарних співайте,

Весну-красну величайте.

Дає дітям печиво – “жайворонки”.

Благословляю вас, діти, весну закликати

Із веселою посмішкою і жайворонком-пташкою.

Діти підносять вгору “жайворонків” і промовляють.

Діти. Пташок викликаєм із теплого краю:

Летіть, соловейки, на нашу земельку.

Спішіть, ластівоньки, пасти корівоньки.

Учитель. Спробуємо відгадати загадки про птахів.

Після того, як діти відгадають загадку, виходить дівчинка чи хлопчику відповідному наголівничку.

Які ноги, такий ніс.

По болоту ходить скрізь,

Хату на хаті має,

Жабам рахунок знає.

(Лелека.)

Має птах цей сірі лапки,

На голівці – чорну шапку.

Має він і жовті крильця,

Невеличкий, сіра спинка,

Дзьобик в нього, мов зернинка.

(Чиж.)

Спереду шильце,

Ззаду – вильце,

На грудях – біле полотенце.

(Ластівка.)

Ми пішли до гаю вдвох,

Я й сестра Марійка.

А в гаю тім тьох та тьох,

Та іще так дзвінко.

Що за співанки? Чиї?

То співають... *(солов'ї).*

Що це ще за чудеса?

Подивись, яка краса!
Птахи дивляться у воду
На свою чудову вроду.
Легко змахують крильми,
Ніби перший сніг зими.
Шії довгі і гнучкі.
Що за красені такі?

(Лебеді.)

Довгі ноги, довгий ніс,
Прилетів, обід приніс:
Кілька жабенят
Для своїх малят.

(Журавель.)

Чорномазий, довгодзьобий,
Він за плугом важно ходить,
Черв'яків, жуків знаходить.
Сторож вірний, друг полів,
Перший вісник теплих днів.

(Грак)

У саг очку понад тином
Я зробив йому хатину.
Він навколо обдивився,
Засміявся й оселився.

(Шпак.)

Педагог. Чудово! Ви добре впоралися з цим завданням. З усього видно, що ви допитливі, спостережливі. І ось за це пташки з вашою допомогою інсценують пісню “Гляньте, діточки малі!”.

На підлозі велике коло, розділене на 3 частини – це місця, на які сідатимуть журавлі, гусочки й качечки.

Діти-глядачі починають пісню:

Гляньте, діточки малі,
Прилетіли журавлі,
Прилетіли журавлі,
Сіли собі на ріллі.
Та все кличуть: “Кру, кру, кру,
Стрічайте весну ясну”.

З'являються журавлі. Вони “летять”, підскакуючи та махаючи руками, наче крилани, оббігають коло й сідують на призначеному місці, ніби змучені після довгого польоту. Глядачі співають далі.

Гляньте, любі діточки,

Прилетіли гусочки,
Гуси прилетіли,
За ставочком сіли.
Та все кличуть: “Ге-ге-ге,
Вже до нас весна іде”.
Гляньте, любі діточки,
Прилетіли качечки,
Качки прилетіли,
На лужочку сіли.
Сіли собі на лужок,
Завели кривий танок.

Так само, почувши свій куплет, “прилітають гусочки та качечки”, і кожна група “птахів” сідає на відведене для неї місце.

Журавлі і гусочки,
Ще й сіренькі качечки
Крильми стрепенули,
В гору полинули.
Люди ж кажуть:
“То весна в гості вже
До нас прийшла”.

На ці слова всі “пташки” піднімаються з підлоги, стають великим розірваним колом і, махаючи руками, наче крилами, піднімають їх повільно вгору.

Тим часом у коло заходить Весна, а “пташки” на слова “Люди ж кажуть...” підхоплюють пісню і, опускаючи перед собою руки долонями вгору, простягають їх до Весни.

Тобі, весно-весняночко,
Дзвенять наші співаночки!

Пісня закінчується взаємним поклоном Весни і пташок.

Звучить пісня “Гляньте, діточки малі”, сл. і муз. В.Верховинця.

Раптом здалеку чути голос: “Аго-го-о-о-ов! Ачу-чу-у-у-у! Ф'ю-ф'ю-ф'ю!”.

Діти. Справді голос чути –
Хто це може бути?

З'являється теплий вітер Тепловій в оранжевому вбранні, з червоними та зеленими стрічками і кошиком перших весняних квітів у руках.

Діти. Це ти гукав? Хто ти такий?
Тепловій. Я теплий вітер Тепловій!
Понад землею я літаю,

Спішу-лечу скоріш до гаю.
Бо я веселу, сонячну весну З далекої дороги
виглядаю.

Дитина. Ти чуєш, ллється між дубів Весела
пісенька пташків.

Лунає пісня “Повертайся, ластівко”, муз. В.Верменича, сл.
М.Сингаївського.

В небі світить сонечко
Золоте, золоте.
Скоро наша яблунька
Зацвіте, зацвіте.
Буде цвіту сонячно /Двічі
На гіллі, на гіллі.
Буде він у ластівки
На крилі, на крилі.
Тільки ти, весняночко,
Не барись, не барись
І своєю піснею
Озовись, озовись.
Не барися, ластівко, /Двічі
Прилітай, прилітай
В український сонячний
Рідний край, рідний край.
Тепловій. Із далекої землі
Повернулися додому
Довгоногі журавлі.
Дружно крилами шумлять,
До домівки всі спішать.

1- й журавель.

Де це наша споконвіку
Облюбована земля?

2- й журавель.

Пролетіли тридцять рік...

3- й журавель.

Проминули сім морів...

4- й журавель.

Може, в скелі наші гнізда На високій на горі?

1- й журавель.

Може, в парках вони? – Ні!

2- й журавель.

Може, в сквериках? – Ні, ні!

3-й журавель.

Може, в полі, серед поля,
В молодій озимині?

4-й журавель.

Нам далеко ще летіть,
Поки в крилах заболить.

1-й журавель.

До широких споконвіку
Облюбованих боліт.

Тепловій. Здрастуйте, журавлики веселі,
Як жилося вам на чужині?

Вже за вами скучили гніздечка
В нашій рідній стороні.

Тепле сонце вже летить над краєм,
І весна проходить по ріллі.

Дівчинка. Не турбуйтеся, ми вас всі вітаєм,
Довгоногі, рідні журавлі.

Декорація хати. З вікна виглядає дівчинка, до неї підлітає Ластівка.

Дівчинка. Ти знов защебетала у мене над вікном,
Із вирію вернувшись, клопочешся гніздом.

А там же вічне літо цвіте, як Божий рай, –
Чого ж вернулась знову ти в мій журливий край?

Ластівка. Хоч літо там і сяє – любіше тут мені:
Така квітучо-пишна Україна по весні.

Така квітчасто-люба, що й в тім краю-раю
Вже бачу я хатину, де це гніздечко в'ю.

Діти співають українську народну пісню “Щебетала пташечка”.

Щебетала пташечка під віконечком,
Сподівалась пташечка весни з сонечком. /Двічі

“Прилинь, прилинь, чаронько, весно красная,
Як легенька хмаронька, в небі ясна. /Двічі

Вбери степи травами, вквітчай ніжними
Потоки купавами білосніжними. /Двічі.

Осип луки перлами, укрий росами –
Розлийся джерелами стоголосими!” /Двічі.

*Влітає Шпак. Стає біля дерева, на якому прикріплена шпаківня.
Дитина. Знову в саду молодому*

Шпаківня з пахучих дощок.
І знову у нас біля дому
Щебече знайомий шпачок.
Шпак. Прибув я весну зустрічати
З далекого теплого краю.
Невтомно летів я сюди,
Я знаю, я знаю, я знаю,
Що рідні найкращі сади!
Ну, де ще на світі їм рівні,
З таким кучерявим гіллям?
За те, що зробили шпаківні,
Все літо співатиму вам!

Чути спів солов'я.

- 1- ша дівчинка. Аж гнеться калина від співу дзвінкого!
Це що там співає? Не видно нікого.
2- га дівчинка. Поглянь-но ти краще в калину рясну:
Ото соловейко стрічає весну.
1- ша дівчинка. Щебече, витьохкує, срібно сміється,
І де стільки сили у нього береться?
2- га дівчинка. Такий же маленький, а як він співає!
Немовби до нас вимовляє слова.
1- ша дівчинка. Співає соловейко про сонце й хмаринку,
Про любу Україну, що квітне в барвінку.
2- га дівчинка. А нам не наслухатись гарних пісень:
В садок під калину приходим щодень.
1- ша дівчинка. І дуже ми вдячні маленькій пташині:
Хоча вона взимку жила на чужині,
2- га дівчинка. Та пісню принесла у рідний свій край.
Співай, соловейку, ще дужче співай!

Влітає Соловейко.

Педагог. Які ж бо ви всі молодці. Ми змогли почути спів птахів.
А чи знаєте ви, що люди здавна спостерігали за голосами й поведінкою птахів у теплу й холодну, ясну, сонячну і похмуру, дощову погоду. Звідси – прикмети. Вони увібрали багатолітній життєвий досвід. Тож, враховуючи їх, люди знали, коли краще сіяти врожай, коли збирати, коли скирти ставити.

Та й у боротьбі зі шкідниками саду в людини немає старанніших помічників, ніж птахи. Це передусім синиці, шпаки, ластівки. За добу вони з'їдають стільки, скільки важать самі. Тільки пара шпаків з'їдає 7 500 хрущів та личинок, а пара синиць – не менше ніж 10 000 комах.

А чи знаєте ви прикмети, пов'язані з поведінкою птахів?
Діти називають.

Ранньою весною спів жайворонка – на гарну погоду.

Нічна пісня солов'я віщує ясний день.

Благовіщення без ластівок – холодна погода.

Воркують голуби – буде погідно.

Стрижі літають зграями, каркають – на зміну погоди.

Зозуля стала кувати – морозу не бувати.

Побачив шпака, знай: весна біля порогу.

Перелітні птахи летять зграями – на дружну весну.

Педагог. Бачу! Бачу! Знаєте ви прикмети. А от спробуймо визначити переможця у грі “Хто швидше?” (*читання скоромовки*).

Сів шпак на шпаківню,

Заспівав шпак півню:

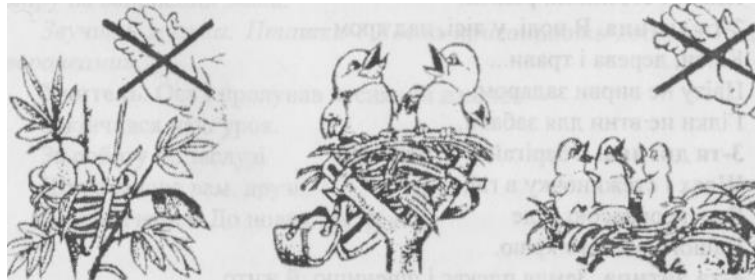
— Ти не вмієш так, як я,

Так, як ти, не вмію я.

Педагог. Подивіться – ключ журавлів, повертаючись з вирію, несе вам листа. Розгорнемо його.

“Любі діти! Усі пташки вас просять під час прогулянок не руйнувати наші гнізда, не чіпати яєчок. Ми ваші пернаті друзі.

Посилаємо вам знаки, що нагадують про правила поведінки на природі. Чи знаєте ви їх?”

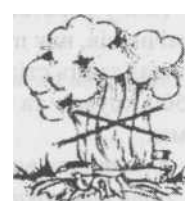
*Не чіпай пташиних
гнізд, не підходь до них
близько.*

*Не знищуй
птахів.*

*Не чіпай
пташенят ні в
гнізді, ні на землі.*

Не галасуй.

Педагог. Ось ми всі разом і зустріли наших пернатих друзів!

Пам'ятайте: найдорожче для пташки – це воля. Наша любов повинна бути безкорисною.

Весна. Природа рідна – наша втіха.

Тож, хай вона не знає лиха.

Педагог. А що таке Червона книга? Для чого вона існує?

До Червоної книги ми занесли

Світ неповторний та чудесний.

Що поступово вимирає,

Давно рятунку в нас благає.

Ми всі господарі природи,

Тож, бережімо її вроду!

1-ша дитина. Вам у походи ходити

І мандрувать, любі діти,

Вмійте ж природу любити,

Кожній стеблинці радіти.

2-га дитина. В полі, у лісі, над яром –

Квіти, дерева і трави...

Цвіту не вирви задаром,

Гілки не втни для забави.

3-тя дитина. Оберігайте ж повсюди

Шлях і стежиночку в гаї,

Все це окрасою буде

Нашого рідного краю.

4-та дитина. Земля плекає і пшеницю, й жито,

Викохує ромашки і полин,

І ти не зможеш землю не любити,

Коли ти їй не пасинок, а син.

Звучить пісня “Моя Україно”, муз. Т.Димань, сл. Н.Куфко.

Роздолля, як світ неозоре,

Живі у щедротах поля,

Зелені долини і гори

Свята українська земля.

У балці червона калина,

Над річкою квітів розмай.

Країно моя, Україно,

Казковий улюблений край.

За хатою десь, на обійсті,

В обіймах розлогих кущів

Сховався соловейко у листі,

Дзвіночками сиплеться спів.

У травах луги, полонини,
На небі зірок водограй.
Країно моя, Україно,
Казковий улюблений край.

Педагог. Ми зустріли весну, птахів. Як приємно було дивитись мені на вас, дорогі діти, веселих, милих. Оберіг пам'яті торкнувся ваших сердець. А в душі кожного з вас, сподіваюся, поселилась маленька берегиня. Нехай росте вона, проростає і пускає своє коріння.

Не забувайте стежки до народних джерел! Любіть народну творчість: чи то пісню, чи то звичай, чи то вишивку.

Вітайте з весною один одного, бажайте добра, сонця, хліба, пісні, миру на всій нашій землі.

Звучить музика. Пташки і Весна пригощають гостей “жайворонками”.

Учитель. Ось і пролунав весняний дзвінок –
Закінчився наш урок.
За роботу по заслuzі
Щиро дякую вам, друзі.
До побачення! До нових зустрічей.

ЗЕЛЕНА АПТЕКА

Екологічна казка

Дійові особи: лікар Айболить, Вовк, їжак, Лисичка, Зайчик, Кропива, Подорожник, Кульбаба, Конвалія, Ромашка, Суниця, Барвінок, Малина, Калина, Шипшина, діти.

Декорації: лісова галявина – дерева, кущі, пеньки.

Музичне оформлення: запис співу пташок, жвавої танцювальної музики.

На сцені під деревом сидить лікар Айболить в окулярах, одягнений у білий халат. Перед ним стіл, на якому стоять пляшечки з ліками, журнал для запису хворих, різне медичне приладдя.

Айболить. Я добрий лікар Айболить,

Я все лікую, що болить.

Лікую звірів та птахів,

Ще й маленьких дітлахів.

Кульгаючи, до лікаря підходить Вовк.

Вовк. Ой, лікарю, допоможіть,

Вовка бідного спасіть.

Швидко біг я через кладку

Та поранив собі лапку.

Айболить. Сідай, Вовче, я зараз тобі допоможу.

Кашляючи й тримаючись за голову, входить їжак.

Їжак. Кашель, голова болить,

Як же далі мені жити?

Дайте ліки від застуди, їжачок слухняним
буде.

Входить Лисичка, тримаючись за живіт, стогне.

Лисичка. Ох, болить мені живіт,

Зіпсувався апетит,

І не їм я, і не п'ю,

І вночі зовсім не сплю.

Тримаючись за серце, іде Зайчик.

Зайчик. Болить серце в мене сильно,

Бо не можу бігати вільно.

Дуже я усіх боюсь,

І ховаюсь, і трушусь.

Айболить. Зачекайте, я всіх вас вилікую, допоможу. Але спочатку скажіть, що вам краще: гіркі ліки чи духмяний терпкуватий напій з пахучих трав, плодів і ягід?

Звірі. Напій із трав!

Айболить. Гаразд, допоможе мені вас вилікувати зелена аптека, мої вірні помічники – лікарські рослини. Гей, друзі, приходіть на допомогу!

Під веселу музику вбігають лікарські рослини.

Кропива. Стою, колихаюся, як торкнеш, то кусаюся. Ви впізнали мене? Я, Кропива, займаю у веснянім букеті трав почесне місце і відома кожному з дитинства своїми пекучими “укусами”, коли ви необережно торкаєтеся мене. Але чи знаєте ви, що я широко застосовуюся в медицині для зупинення кровотечі й покращення властивостей крові? Також відвар кропиви використовують для зміцнення волосся.

Підходить до Вовка, дає пляшечку.

Кропива. Випий, Вовчику, це допоможе тобі зупинити кровотечу.

Подорожник. Я Подорожник,
Тоненьке стебельце біля доріжки,
На кінці його сережки,
На землі лежать листки.
Вам я як хороший друг,
Лікую рани ніг і рук.

Мене можна побачити і при дорозі, і на подвір’ї, і на городі, і в саду, і в лісі на галявині, і на лузі. Я надзвичайно цінна лікарська рослина, яку люди використовують здавна для загоєння ран, при шлункових захворюваннях, від застуди.

Підходить до Вовка, дає йому свій листочок.

Подорожник. Приклади, Вовче, його до рани на лапці, вона швидше заживе.

Кульбаба. Ви мене всі добре знаєте,
Поміркуйте – й відгадаєте:
Сонечко в траві зійшло,
Усміхнулось, розцвіло,
Потім стало біле-біле
І за вітром полетіло.

Відгадали? Звичайно ж! Я – Кульбаба. Мене так і називають – “кульбаба лікарська”. У народі мене звать “еліксиром життя”, що допомагає позбутися подагри. Для лікування використовують відвари і настої з листя і коренів кульбаби.

Ромашка. На стрункій високій ніжці,
Біля річки у ліску
У косинці-білосніжці

Всім, хто йде, поворожу.
Ось отак собі живу,
Вірою-правдою служу.

Я поширена трав'яниста рослина, ще й лікарська. Найчастіше мене можна зустріти серед зеленої трави біля стежин, на полях, у лісі. Від моїх ніжних квітів світлішає навкруги. Мої квіти запашні, заварюються, як чай. Використовуються при простудних захворюваннях, хворобах шлунку. Ось тобі, Лисичко, мої ліки. Вони допоможуть тобі видужати.

Конвалія. Я – Конвалія.
Цвіту прекрасна, білосніжна,
А квіти – дзвоники малі –
Рядком рівненько, як намисто,
Висять на ніжному стеблі.
А запах ніжний, незрівнянний,
П'янкий, мов чари весняні.

Усі люблять мене за красу та п'янкий запах. Я рідкісна рослина. Моє ім'я записане в Червоній книзі. У мене є не тільки краса і врода, а й лікувальні властивості. Мене застосовують для лікування серцевих захворювань. Випий, Зайчику, моїх ліків, одразу полегшає.

Суниця. У ряснім зеленім листі,
У краплистому намисті
Коли цвіла – біліла,
Як спіла – рум'яніла.
Тепер зачервонілася,
Між листям зачаїлася.
Смачна, хоч невеличка,
А звать мене – суничка.

Усі полюбляють мої смачні запашні ягоди, ніхто не відмовиться покуштувати їх. Мої ягоди не тільки смачні, а й дуже корисні. Їх використовують для покращення складу крові, при хворобах серця.

Малина. Хоч росту в чагарниках.
Мене знає кожен птах,
І ведмідь в кущах щоднини
Дуже ласий до малини.

Мої ягоди теж дуже корисні й смачні. З них варять варення. Плоди, листки, стебла заварюють як чай і використовують при ангінах, застудах. Випий, їжачку, мого чаю, це допоможе тобі одужати.

Барвінок. Листочки тугенькі,

Коротка стеблинка.
Ледь-ледь голубенький
Повзучий барвінок.
Встеляю, як килим,
Горби і горбочки,
Збігаю по схилах
Униз до ставочка.

Моє блискуче зелене листя не в'яне ні влітку, ні взимку. А навесні звеселяє очі блакитними зірочками цвіту. В Україні шанують мою вічнозелену красу. Барвінком прикрашають святковий стіл, з нього плетуть весняні букети. Узимку відвар барвінку п'ють від застуди, настої з барвінку зміцнюють організм, зокрема серце, загоюють рани, лікують хвороби шкіри.

Калина. У вінку зеленолистім,
У червоному намисті
Видивляюся у воду
На свою хорошу вроду.

Я – символ краси і здоров'я, символ рідної землі, отчого краю. Люблять мої плоди і птахи, і люди. Чим міцніше мороз їх приморозить, тим вони смачніші. Будь-які застуди можна вилікувати калиновими настоями. Цвіт, ягоди, стебла рослини заварюють і п'ють як чай. Випий, їжачку, не будеш кашляти.

Шипшина. Шпак шипшину не клює,
И так здоров'я в нього є,
А цілющий чай з шипшини –
Це здоров'я для людини.

Шипшина завжди гарна й корисна. Мої квіти досить скромні, але милують зір. А восени я приваблюю великими червоними ягодами. Вони взимку рятують пташок від голоду, а дітей – від застуди. Збирають мої ягоди тому, що в них дуже багато вітамінів. Шипшиновий напій дуже смачний і цілющий. Раджу вам усім, звірята, пити шипшиновий чай.

Айболить. Ну що, звірята, легше вам?!
Звірі. Так!
Айболить. Не пручалися звірята,
Лікувались залюбки.
Звірі. Вийшли із лікарні
Живі, здорові, гарні.

Звучить весела музика. Звірята, рослини й Айболить танцюють. На галявину виходять діти.

Діти. Почули веселу музику і вирішили подивитися, хто ж так веселиться.

Айболить. А ви теж лікуватись?

1-ша дівчинка. Ні. В ліс по лікарські рослини
Ми ходили так далеко.

В лісі затишно і тихо,
Не страшна була нам спека.

Показує кошик з лікарськими травами.

2-га дівчинка. Ось ромашка й валер'янка,
Материнка й толокнянка –

Всякі трави і квітки
Ми збирали в торбинки.

1-й хлопчик. Ми спочить хотіли трохи
Під одним дубком високим.

Та хіба ж усидиш – де там,
Коли скрізь, де глянеш оком,

І ромашка, й валер'янка,
Материнка й толокнянка.

2-га дівчинка. Всякі трави і квітки
Ми збирали залюбки.

Всі ми вивчили у школі,
Що збирають, щоб не хворіть.

2-га дівчинка. Тільки Іванко все поплутав,
Невпопад усе говорить:

На ромашку (*показує ромашку*) –
Іванко. Валер'янка.

1-ша дівчинка. Материнку (*показує материнку*) – Іванко.
Толокнянка.

Дівчатка (*дивляться йому в кошик*). Зазирнули ми – ану! В
нього повно бур'яну.

Хлопчик. В ліс по лікарські рослини Ми ходили так далеко.
Назбирали повні торби,

Тож, приймай тепер, аптеко.
І ромашку, й валер'янку,

Материнку й толокнянку.

1-ша дівчинка. Знову рушимо у путь,
Як рослини підростуть.

Айболить. Зілля різне, трави, води,
Все вживаєш, як хворієш.

Бігаєш, шукаєш ліки.

На них грошей не жалієш.
Рослини. Знайте нас та пам'ятайте:
За потреби нас вживайте.
Айболить. Бо не купиш і за гроші Ти здоров'я, мій хороший.

Додатковий матеріал

ЗЕЛЕНА АПТЕКА

Усе цінне для людини прийнято порівнювати із золотом. Природа дарує нам таке розмаїття “золотих” дарів, що їх важко навіть перерахувати. Для збереження й зміцнення здоров'я особливу цінність мають лікарські рослини. У медичних книгах сказано: “Якщо подивитися на природу поглядом лікаря, який шукає ліків, то можна з певністю сказати – ми живемо у світі ліків!”

Людина здавна помітила, що деякі рослини виліковують певні недуги. Так, звірі часто лікуються травами, відшукуючи серед великої їх кількості необхідні. Тому люди з покоління в покоління передавали набуті знання про лікувальні властивості цілої низки рослин. І сьогодні в аптеках серед багатьох сучасних препаратів значне місце належить трав'яним зборам, настоякам із трав, пігулкам на трав'яній основі.

На жаль, не завжди і не всі лікарські рослини можна придбати в аптеках. Тому часто люди самі збирають їх біля будинків, на лузі, у лісі, біля

водоймищ. Знання про лікарські рослини, способи їх збирання, сушіння, зберігання необхідні кожній людині. Необхідні вони і вам, юні друзі!

Незвичайний і цікавий світ зеленої аптеки. Тут росте така велика кількість лікарських рослин, що за їх допомогою можна попередити і вилікувати багато хвороб серця, нирок, шлунку, вилікуватись від застуди та шкірних хвороб. Це звіробій, конвалія травнева, суниця і малина лісові, черемха, ромашка, материнка, толокнянка та багато інших.

Звичайно, щоб дізнатися про лікувальні властивості лікарських рослин, необхідно читати книги з народної медицини, знайомитись із рекламною літературою в аптеках, цікавитися цим питанням у старших. Успіхів вам! Станьте і ви справжніми травознавцями і створіть удома зелені аптеки, які стануть у пригоді вам і вашим рідним.

ПРАВИЛА ЗБИРАННЯ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

Лікарські трави зберігають свої цілющі властивості недовго: кора, корені, кореневища – 3–4 роки, листки, трава – 1–2 роки. Отже, заготовляти трави про запас недоцільно.

Лікуючи себе, не забувай, що рослина – теж живий організм, а тому намагайся не пошкодити її, коли збираєш листки, квіти, плоди.

Серед лікарських рослин є отруйні – блекота чорна, дурман звичайний, чемериця, а тому під час їх збирання не можна торкатися губ, носа, очей, не вимивши добре руки; це стосується й збирання чистотілу.

Щоб зібрані трави не змарнувати, не починати їх заготівлю ще раз, подбай про те, щоб зберегти їх лікарські властивості: збирати їх можна тільки в суху погоду, краще зранку, після того як підсохне роса, а сушити – у теплому, добре провітрюваному приміщенні, на горищі чи під навісом.

Збираючи лікарські рослини, пам'ятай, що не тільки тобі одному вони потрібні і не тільки тепер. Вони потрібні багатьом людям сьогодні, завтра, через рік, завжди.

Природа дарує тобі свої скарби, а ти подаруй їй свою людську доброту – посади калину, посій горицвіт, хай від твоїх рук біля хати і в лузі, у полі і в лісі завітне м'ята й ромашка, любисток і рута, звіробій і дивосил, запахне медом липа, вогнем ягід спалахне горобина, закучерявиться хміль, привітає сонце синіми очима барвінок – спасибі скажуть тобі і земля, і люди.

КРОСВОРД

1. У траві росту, у лісі.
Всі мене збирають, рвуть.
Квіти жовто-золотисті,
Ніби зірочки, цвітуть. (*Звіробій.*)
2. Росту у лісі, лузі, у садочку,
Кущем зеленим на горбочку.
Люблять ягоди кисленькі,
Чорненькі й трішечки терпкенькі. (*Терен.*)
3. Ми дзвіночки білосніжні.
Аромат в нас ніжний, ніжний.
Хто це? Знаю, знаю я –
Лісова... (*конвалія.*)
4. Полюбляє також кіт
Рослину цю духмяну,

А скуштує її – вмить
Стає він трішки п'яний. *(Валер'яна.)*

5. А край долини, де затінок,
Повивсь хрещатий ... *(барвінок).*

6. Білі кульки на стеблах
Красуються в полі,
Подує легенький вітер –
Стебла стають голі. *(Кульбаба.)*

7. У вінку зеленолистім,
У червоному намисті
Видивляється у воду
На свою хорошу вроду. *(Калина.)*

8. Я росту у лісі, в гаю,
Добрий друг я бджіл та ос.
Цвіт мій гарний усі знають,
Бо я добрий медонос. *(Липа.)*

9. Горить, пала на сонці цвіт,
Тому і зветься ... *(горицвіт).*

10. Сережки я повісила
Тонесенькі такі,
І радісно та весело
Готуюсь до весни. *(Береза.)*

11. В зеленій траві, під кущем, на горбочку
Пахучі... *(фіалки)* росли у лісочку.
Квіти пахучі зростали привітні
Й на радість хорошій людині розквітли.

12. Я на сонце дуже схожа,
Золотиста, ніжна, гожа.
Я щоранку розквітаю,
Промінцями всіх вітаю.
Відгадати вам не важко.
Що за квітка я? *(Ромашка.)*

МИ ЙДЕМО ДО ЛІСУ

Заняття-мандрівка

Мета: розширити знання дітей про ліс; розвивати спостережливість, увагу, уміння міркувати, доводити свою думку; виховувати любов до природи рідного краю, дбайливе ставлення до неї.

Підготовча робота.

1. Читання художніх творів про ліс (дерева, кущі, кити, трави, птахів, тварин).
2. Вивчення віршів, пісень, розучування ігор.
3. Збір матеріалів про ліс – додаткової цікавої інформації.
4. Збір приказок, загадок, прикмет, легенд.
5. Оформлення альбомів: “Птахи моєї місцевості”, “Рослини-символи”, “Червона книга України”, “Лікарські рослини мого краю”.
6. Ознайомлення з об’єктами природи рідного краю, які потребують охорони.
7. Зустріч із старожилами села (збір і запис розповідей про минуле багатство рідного краю, про виникнення назв лісів).
8. Вибір місця проведення заходу, маршруту, визначення місць зупинок.
9. Оформлення пам’ятки “Як поводитися у лісі”.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Повідомлення теми і завдань.

Девіз заняття: “Увійди в природу другом”.

II. Повторення правил поведінки у природі.

Пам’ятка “Як поводитись у лісі”

1. Щоразу, коли йдеш до лісу, пам’ятай: ліс – твій друг.
2. Не рви квітів, не ламай дерев.
3. Придивляйся, що росте в лісі, де мешкають і як поводяться птахи та звірі.
4. Гриби та ягоди збирай так, щоб не пошкодити грибницю, ягідник.
5. Турбуйся про те, щоб у лісі було завжди чисто.

Розповідь педагога.

- Наше село з трьох сторін оточене лісами (Турява, Лісок, Паланка), а з четвертої повз нього протікає Дністер.
- У який ліс ви любите ходити? Чому?

- Чим приваблює вас кожен з цих лісів?
- Чи вмієте ви слухати ліс?
- Чи вмієте ви дивитися на ліс?

Ознайомлення з маршрутом.

Повторення правил дорожнього руху.

III. Похід до лісу.

По дорозі до лісу учитель пропонує дітям спостерігати за деревами, кущами, птахами.

- Що цікавого ви помітили? Погляньте на ліс здалеку. Який він?

Поглиблення поняття “ліс”.

- Що ж таке ліс?

Багато лісу – не губи, мало лісу – бережи, нема лісу – посади. Як ви, розумієте цю народну мудрість?

- Ось ми з вами й у лісі. Подивіться, яка неповторна краса навкруги! Чи легко порушити її?

- Що ми можемо зробити, щоб зберегти цю красу?

Сонце в мандрівку нас закликає

І про дорогу оповіщає.

Йдіть, мої любі, під ноги дивіться.

Травам і квітам ніжно вклоніться.

Несіть же їм ласку у кожній долоньці

Разом з промінням веселого сонця.

Хай же мандрівка казкою стане.

Про неї розкажете татові й мамі.

Педагог (*звертаючись до дерева*). Дозволь, вербице, з тобою привітатись, долі й щастя тобі побажати (*торкається квітів*).

Діти. Добридень, вербиченько!

Педагог. Чуєте, як шелестять гілочки, гомонять листочки. То вітерець-пустунець кіски вербиці розчісує. Від того сльозинки-росинки,

чарівні намистинки додолу падають. Спробуймо розвеселити вербицю. А як це зробити – поміркуйте самі.

Діти, взявшись за руки, ведуть танок “Ой, вербо, вербо”.

– Чи вмієте ви бути спостережливими? Які листочки у вербиці, гілочки, стовбур? (*Листочки гладенькі, зелені, блискучі. Гілочки тонкі, гнучкі, холодні. Стовбур міцний, грубий, вологий.*)

– То чому ж вербові листочки плачуть? (*Роса впала.*)

– Ці крапельки цілющі. Ними колись умивали рани, подряпини. Росу п’ють пташки, комахи, бджоли. А що роблять з вербової лози? (*Кошики.*)

Діти розповідають легенди про вербу (книга “Розкажу тобі легенду”).

Педагог. Уважніше подивіться довкола. *(Недалеко – стара поламана обвуглена верба.)* Затамуймо подих. Вслухаймося, про що розповідає нам це дерево. *(Діти висловлюють свої думки.)*

– Які ще дерева ростуть у цьому лісі? З листяних дерев у нашому лісі є дуб, клен, ясен, липа, граб, осика, береза, тополя. Хвойні дерева – ялина, сосна. *(Діти дають характеристику кожному з них.)*

Дуб – гарне крислате дерево заввишки 20–50 м. Насадження самого дуба називають дібровами. Росте він також разом з грабом, березою, липою, сосною. Його корені проникають глибоко в землю. Рослина має цінну деревину – міцну і стійку до гниття. Плоди у дуба – жолуді. Квіти дуба не кожному доводиться бачити, бо вони непоказні, зацвітають разом з появою листя. Дуб живе 300–400 років.

Дуб – символ могутності.

Далі – про інші дерева.

– Для чого вирощують дерева? *(З деревини виготовляють меблі, папір, олівці...)* Але 115 г лісу можна зберегти, якщо кожен учень зекономить за чверть один зошит.

Заощаджуючи папір, ми збережемо ліс. Адже ліс потрібний і для інших цілей: дерева очищають повітря, дають притулок і їжу лісовим мешканцям.

Не ламайте даремно гілок. Підв’яжіть до кілочка нахилене деревце. Щоб згубити дерево – вистачить миті, а от щоб виростити його – потрібні роки.

Дерева, як люди, радіють і плачуть, хворіють і мерзнуть в осінні дощі, і зламана гілка болить, неначе незагоєна рана у людській душі.

Дитина читає вірш “Зламана гілка”.

Зламав Івасик гілку ясеневу
І кинув геть, коли награвся нею.
Веселий, він побіг собі додому.
Вона ж лежить на глинищі рудому.
У самотині зітхає гілка тяжко:
Уже на ній не сяде більше пташка.
Вже вітерець її не захитає,
“Хитати ще?” – її не запитає.
В її прожилках не бродити соку,
Не гріти мрію ніжну і високу!
Івась у ліжку спить спокійно, тихо.

Невже не знає він, що скоїв лихо?

– Чи доводилося вам бачити рани на деревах? Де? Як це могло статися?

Пам'ятайте! Шрам на дереві – це шрам на совісті людини.

Колись були люди, які жили в лісах і до дерев ставились, як до живих істот, наділяли їх людськими рисами. За їхніми віруваннями, людина створена з дерева. Отже, у кожного з нас є своє дерево. Знайдіть його, покладіть долоні на його стовбур і уявіть, як струменить по ньому енергія із землі та неба. Час від часу приходьте до свого дерева. Адже всі ми – люди, рослини, тварини – частка єдиного Всесвіту, про який нам ще так мало відомо.

Гра-завдання.

Спробуйте уявити себе в образі будь-якої живої істоти. Опишіть усно, чим може бути наповнений її день.

– Які загадки, прислів'я, прикмети, про дерева ви підготували?

– У нашому лісі росте багато найрізноманітніших кущів. Уважно подивіться навкруги й назвіть їх. (*Шипшина, калина, глід, малина, ожина, терен, ліщина.*)

Діти розглядають кущі, дають їм характеристику.

Шипшина – невисокий, колючий кущ. Плоди використовують для виготовлення настоїв, сиропів, цукерок.

Калина росте великими розлогими кущами в низинних місцях, любить вологу. Щороку дає гарні рясні плоди. Ягоди смачні, трохи гіркуваті, використовують як лікувальний засіб...

Кущі глоду колючі, квіти білі або рожеві. Плоди використовують з лікувальною метою. Взимку їх поїдають птахи.

Відгадування загадок про кущі.

Виконання пісень про калину.

– У нашому лісі чимало і трав'янистих рослин. Які з них ви вже знаєте? (*Мати-й-мачуха, ряст, анемона, звіробій...*)

Педагог розповідає дітям легенду про мати-й-мачуху, про її лікувальні властивості.

– А це ряст – як море!

Ряст

Гей, дівчата й хлопці з хати –

Будем ряст у лісі рвати!..

Сонце гріє, світить ясно,

Ряст синіє, квітне рясно...

(Микола Щербак)

Квіти рясту потребують охорони.

– А яких квітів немає у цьому лісі? (*Підсніжника, проліска, сон-трави*). Ці квіти теж потребують охорони. Як ми можемо їх вберегти?

Пам'ятайте! Зриваючи багато лісових квітів, ми нівечимо природу!

Найкраща квітка та, що квітує там, де зросла. Не губіть її!

Є рослини, яких у природі залишилося мало, їм загрожує зникнення. Щоб про це було відомо всім, їх занесено до Червоної книги.

Педагог демонструє малюнки рослин.

– Кожний зелений листок, кожна травинка виділяє в повітря кисень. Ним ми дихаємо, без нього немає життя. Не топчіть, не зривайте рослини!

– Наш ліс привабливий ще й грибами. Які гриби ви збирали у цьому лісі? Які гриби отруйні? Гриби, отруйні для людини, для лісових мешканців – ліки та харч. Чим більше в лісі різних грибів, тим він затишніший, в ньому краще і вище ростуть дерева.

Не знищуєте неїстівних грибів!

– Хто ж мешкає у лісі? (*Комахи, птахи.*)

Діти розповідають про мурашок, які за рік знищують близько 10 млн комах-шкідників.

– Мурашка тягне вантаж, у 10 разів важчий за себе. Найчастіше мурашники знищують задля забави, а це загрожує втратою приросту насаджень або й певною загибеллю повної частини дерев у лісі.

То чому ми зустріли у лісі обгороджений мурашник?

– Послухаймо звуки лісу. Хто що почув? Хто видає ці звуки?

– Які птахи живуть у наших лісах?

– Чому ми кажемо, що птахи – наші друзі?

– Як принаджувати птахів?

– Не галасуйте у весняному лісі, не вмикайте голосно музику.

Пташка, злякавшись, може покинути гніздо. Яєчка, які вона насиджувала, захолонуть, і з них ніколи не виведуться пташенята.

– Що слід зробити, коли знайшов гніздечко?

Не слід чіпати гніздечко, бо пташка може залишити його, навіть якщо там відкладено кілька яєць.

Дитина читає вірш Д.Павличка “Птиця”.

Зупинка біля джерельця.

– Найчистіша і найсмачніша вода – джерельна. Подивіться, як схиляються над джерелом трави, кущі, квіти і дерева. Вони оберігають його від посухи, захищають від пилових бур. Не каламутьте воду! Охороняйте чистоту джерела! Чиста вода –

велике багатство!

Діти п'ють водичку і дякують джерельцю.

– Зверніть увагу, як ми залишаємо це місце.

Пам'ятайте! Не можна залишати в природі сліди свого перебування.

IV. Закріплення знань. Розв'язання проблемних ситуацій.

– Як слід вчинити, знайшовши пташине гніздечко?

– А коли трапиться барвиста квіточка?

– А якщо зустріли в лісі хлопчика з повним кошиком конвалій, підсніжників?

– Якщо побачили, що хтось нарвав мухоморів?

– Що хтось зруйнував мурашник і втік?

– Чим можна допомогти мурашкам, дім яких зруйнували?

– Як слід діяти, зустрівши у лісі малят лісових звірів?

Дитина читає вірш С.Павленко “Двоколірний вірш”.

Коли де-небудь квіточку побачу,

“Зірви!” – кричить мені, аж плаче.

Повз деревце іду зелене,

“Зламай!” – схиляється до мене.

В гніздечку пташку стріну в гаї,

“Зжени!” – мерщій мене благає.

“Забий!” – з болота жаба просить.

“Замуч!” – цвіркун сюркоче в просі...

Е ні, негарний вірш такий. Хай ліпше буде навпаки!

Коли де бачу квітки очі,

“Люби!” – вона мені шепоче.

Повз деревце іду зелене,

“Привіт!” – схиляється до мене.

В гніздечку пташку стріну в гаї,

Питає пташка: “Як ся маєш?”

“Спочинь” – з болота жаба просить.

“Всміхнись” – цвіркун сюркоче в просі...

Який же світ кругом чудовий!

Додому йду в добрі, любові.

– Чому цей вірш автор назвав двоколірним?

– Якими кольорами ви б зобразили вчинки людини в першій його частині? А в другій? Чому?

– Чого вчить нас цей вірш?

– На узліссі ви бачили напис: “Бережіть ліс від пожежі!”

Як може у лісі виникнути пожежа?

Ніщо так згубно не впливає на все живе, як вогонь. Байдужість, що призвела до пожежі – злочин перед природою і перед людьми.

Пам'ятайте! У лісі заборонено палити!

Простежте, щоб не залишалось навіть іскри від багаття. Розкладаючи багаття, слід обкопати місце, потім присипати його землею...

V. Підсумки мандрівки.

— Що вам найбільше запам'яталося?

— То що ж таке ліс?

*Охоронець річок. Збирач вод. Захисник ґрунту від змиву і зсуву.
Лікар. Дім для тварин.*

— Мене дуже непокоїть найжахливіша риса людського характеру – байдужість. Адже вона дозволяє людині творити безчинство, пройти повз неподобство, не помітити заплаканої бабусі, сумного товариша, не звернути увагу на зламане деревце, замулене, закидане сміттям джерельце, що колись поїло всіх водою. Байдужість ще можна назвати жорстокістю. Вона приглушує голос душі й совісті. Хіба можна залишатися спокійним, коли бачиш, що з кожним днем стають бруднішими вулиці, річки, у повітрі чути запах газів, стає все менше квітів, рослин, тварин, дерев?

Вмійте природу любити

Вам у походи ходити і мандрувать, любі діти,

Вмійте ж природу любити, кожній стеблинці радіти.

В полі, у лісі над яром – квіти, дерева й тварини...

Цвіту не вирви задаром, гілки не втни для забави.

Оберігайте ж повсюди шлях і стежинку у гаї.

Все те окрасою буде нашого рідного краю.

Нехай рядки цього вірша стануть для вас домашнім завданням не на один день, а на все життя.